

BULETINI I SHKENCAVE SHOQËRORE

2014

KËSHILLI SHKENCOR I “BULETINIT SHKENCOR”

- Prof. As. Dr. Gjergji MERO, Universiteti i Korçës, Shqipëri (Kryetar)
- Prof. Dr. Ion CUCUI, Universiteti i Targovishte, Rumani
- Prof. Dsci. Ivan PETKOV, Universiteti i Sofies, Bullgari
- Prof. Dr. Gjergji PENDAVINJI, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- Prof. Dr. Ali JASHARI, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- Prof. Dr. Gabriela TEODORESCU, Universiteti i Targovishte, Rumani
- Prof. Dr. Aleko MINGA, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
- Prof. Dr. Yllson MANOKU, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- Prof. Dr. Kristaq TENEQEXHI, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- Ass. Dr. PhD Niko KACIROTI, Universiteti i Michigan, USA
- Prof. As. Dr. Aleksandra PILURI, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- Ass. Prof. Phd Gentian KOSTANDINI, Universiteti i Georgia, USA
- Prof. Ass. Dr. Irena KALLCO, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- Ass. Prof. PhD Elton MYKEREZI, Universiteti i Minnesota, USA
- Prof. As. Dr. Lorenc EKONOMI, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- Prof. As. Dr. Frederik ÇUÇLLARI, Universiteti i Korçës, Shqipëri

Redaktor Letrar: Olger Brame:

PUBLIKUAR NGA

UNIVERSITETI “FAN S. NOLI” KORÇË

SHËTITORJA “RILINDASIT”

KORÇË, SHQIPËRI

SCIENTIFIC BOARD OF “SCIENCE BULLETIN”

- Prof. As. Dr. Gjergji MERO, University of Korça, Albania (Chief)
- Prof. Dr. Ion CUCUI, University of Targovishte, Romania
- Prof. Dsci. Ivan PETKOV, University of Sofia, Bulgaria
- Prof. Dr. Gjergji PENDAVINJI, University of Korça, Albania
- Prof. Dr. Ali JASHARI, University of Korça, Albania
- Prof. Dr. Gabriela TEODORESCU, University of Targovishte, Romania
- Prof. Dr. Aleko MINGA, University of Tirana, Albania
- Prof. Dr. Yllson MANOKU, University of Korça, Albania
- Prof. Dr. Kristaq TENEQEXHI, University of Korça, Albania
- Ass. Dr. PhD Niko KACIROTI, University of Michigan, USA
- Prof. As. Dr. Aleksandra PILURI, University of Korça, Albania
- Ass. Prof. Phd Gentian KOSTANDINI, University of Georgia, USA
- Prof. Ass. Dr. Irena KALLCO, University of Korça, Albania
- Ass. Prof. PhD Elton MYKEREZI, University of Minnesota, USA
- Prof. As. Dr. Lorenc EKONOMI, University of Korça, Albania
- Prof. As. Dr. Frederik ÇUÇLLARI, University of Korça, Albania

Editor: Olger Brame:

PUBLISHED BY

UNIVERSITY “FAN S. NOLI” KORÇE

SHËTITORJA “RILINDASIT”

KORÇA, ALBANIA

Shtëpia Botuese: Promo Print Sh.p.k.

PËRMBAJTJA

FILOZOFI

Eriseld Kalemaj	7
DEMOKRACIA DHE RREZIKU I OKLOKRACISË	
Gjergji Pendavinji	18
RRETH DISA PROBLEMEVE DIDAKTIKE TE FILOZOFISE	
Jak Simoni	27
NDIKIMI I SHKOLLËS POLAKE TË LOGJIKËS NË ZHVILLIMET BASHKËKOHORE TË KËSAJ SHKENCE	
Suela Ibrahimllari, Mitjana Profiri	35
ÇËSHTJE TË HUMANIZMIT NË FILOZOFINË MODERNE.	

GJUHËSI

Alda Jashari (Cicko)	51
RRETH FORMËS SË BRENDSHME TË KOMPOZITAVE TË SHQIPES NË PËRQASJE ME GJUHË TË TJERA INDOEVROPIANE	
Leonard Dangëlli	60
FUNKSIONET STILISTIKE DHE SINONIMET	
Lorena Robo	67
DREJT NJË QASJEJE DIAKRONIKE TË FRAZELOGJISË SHQIPE DHE ANGLEZE – TIPOLOGJIA DHE TIPARE SEMANTIKO- STILISTIKORE TË NJËSIVE FRAZELOGJIKE.	
Olger Brame	81
TEORITË KRYESORE SEMIOTIKE PËR SHENJËN GJUHËSORE	
Vasilika Pojani, Benita Stavre	90
IDENTIFYING PRONUNCIATION DIFFICULTIES ENCOUNTERED BY ELF ALBANIAN STUDENTS.	

HISTORI - GJEOGRAFI

Benita Stavre	105
MENDIME TË AUTORËVE TË HUAJ RRETH REFORMAVE USHTARAKE TË QEVERISË SHQIPTARE GJATË VITEVE 1920-1939	
Eduart Begolli	117
PËRFAQËSIMI I PREFEKTURËS SË KORÇËS NË PARLAMENTIN SHQIPTAR NË VITET 1920-1939	
Elvira Bollobani (Dondoveci), Zamira Qama	125
ROLI I POZITËS GJEOGRAFIKE DHE KUSHTEVE NATYRORE NË POPULLIMIN DHE ZHVILLIMIN EKONOMIK TË RRETHIT GRAMSH	

LETËRSI

Alketa Ballkameni	137
KOHA E TASHME E MËNYRËS DËFTORE DHE VLERA E SAJ NË VEPRËN LETRARE	
Dion Tushi	146
FIGURA E MEDEAS (MIDHIAS) NE VEPREN E OVIDIT (POPLIOS OVIDIOS NASON)	
Erinda Papa	155
KONCEPTI I “LIRISË” – FAKTOR I RËNDËSISHËM NË FORMIMIN BOTËKUPTIMOR TË DORIS LESINGUT	
Eris Rusi	162
ANTON NIKË BERISHA - MEMORIA DHE IDENTITETI PËRMES METAFORËS SË NJOHJES	
Jonela Spaho	175
REALIZMI TRONDITËS SI ANATEMË E DHIMBJES DHE LIRISË SË MUNGUAR	

METODIKË, PSIKOLOGJI

Besjona Dede	185
SHFAQJA E AFTËSIVE TË FËMIJËVE 25-36 MUAJSH PËR TË KUPTUAR QËLLIMSHMËRINË E VEPRIMEVE PËRMES ELEMENTËVE TË LOJËS “BËJMË SIKUR”	
Dorela Kaçauni	195
THE CHARACTERISTICS OF YOUNG ENGLISH LEARNERS, MOTIVATION AND CREATIVITY	
Lindita Kaçani	204
VENDI DHE ROLI I GRAMATIKËS NË MËSIMDHËNIEN DHE MËSIMNXËNIEN E GJUHËS AMTARE ANGLEZE	
Vasilika Raku	215
RËNDËSIA E SHPJEGIMIT NË KLASË TË STRATEGJIVE TË LEXIMIT PËR RRITJEN E KUPTUESHMËRISË GJATË LEXIMIT	

SHKENCA JURIDIKE

Engjëll Likmeta, Katrin Treska	227
NJE VESHTRIM MBI LEGJISLACIONIN PER MBROJTJEN E MJEDISIT	
Klodjan Skënderaj, Lirime Cukaj	238
RIVENDOSJA NË AFAT E TË DREJTËS SË ANKIMIT NË PROCESIN PENAL.	

FILOZOFI

DEMOKRACIA DHE RREZIKU I OKLOKRACISË

Eriseld Kalemaj

Departamenti i Shkencave Sociale
Fakulteti i Shkencave të Natyrës dhe Shkencave Humane
Universiteti "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Vendosja e formës së qeverisjes është një nga debatet më të mëdha në fushën e filozofisë politike. Demokracia është një debat brenda këtij debati. Natyra shumëdimensionale kërkon një angazhim më kompleks në njohjen dhe perspektivën e saj. Problemi nis që nga pushteti apo autoriteti sundues. E drejta për të zgjedhur në një demokraci përfaqëuese mbart në vete elementë të cilat mund të devijojnë thelbin e kuptimit për demokracinë reale. Devijimet mund të jenë në shumë drejtime, kjo varet nga koha dhe realiteti social-kulturor ku vepron.

Në këtë kontekst, vëmendja do të përqëndrohet tek raporti i demokracisë me fuqinë e turmës. Parë kjo në përmbajtjen antro-po-kulturore të shoqërisë në përgjithësi por edhe të shoqërisë shqiptare në veçanti. Përshtatja e një forme politike (demokracia) qeverisëse me një realitet organik, të gjallë siç është shoqëria, do të na çonte në fenomene sociale të cilat kanë nevojë të njihen dhe studiohen. Fenomene që mund të jenë një rrezik real për demokracinë e vërtetë, duke menduar anarkinë, totalitarizmin dhe atë çka po flasim, për rrezikun e oklokracisë.

E një interesi të veçantë është sinteza që mund të arrihet nga ky ballafaqim, përshkrimi i një realiteti të ri. Pa harruar vendin që zë individi në të. Forca e tij për ta ndryshuar apo domosdoshmëria për t'u integruar.

Konceptet kyçe: demokraci, pushtet, oklokraci, liri, qytetar

Abstract

Setting the form of government, is one of the biggest debates in the political view of philosophy. Democracy is a debate inside a debate. Multidimensional nature needs a more complex effort in its perspective. The problem starts from the central power or the ruling authority. In a democracy the right of choosing bearsome elements, which may change the core meaning of real democracy. This deviations may have many directions, it depends on the time and socio-cultural reality in which it takes place.

In this context, our view will be focused on the relationship between democracy and the power of crowd, seen this in the anthrop- cultural content of the society in general and the Albanian society in particular. The adaption of a political form (democracy) of government with an organic reality, alive as society is, would lead to social phenomenon which needs to be known and studied. This phenomenon may be

a potential danger for real democracy, thinking of anarchy, totalitarianism and the most important ochlocracy.

The most important thing is the synthesis which could be gained from this confrontation, description of the new reality and the place of the individual into it. The power to change it or the need to be integrated.

Key words: democracy, power, ochlocracy, freedom, citizen.

Hyrje

Demokracia ngrihet mbi ekuilibrin e forcave të pushtetit. Nga njëra anë rrezikon të mos shkojë në totalitarizëm dhe nga ana tjetër të mos shkojë në anarki. Mirëpo në demokracitë përfaqësuese ekziston një rrezik tjetër, që shumë teoricienë politikë i druhen. Problemi nis që me paradoksin e votes, e cila qëndron tek pyetja: si është e mundur që gjithë dinamika humane të përfshihet (reduktohet) nga një proces teknik siç është procesi i zgjedhjes? Më pas, duke u nisur nga parimi i shumicës sunduese, a nuk krijon një shumicë anonime e cila kushtëzon vendimet e individit konkret? Rreziku që shprehet këtu është frika e një tiranie të shumicës.

Tek ky paradoks, nëpërmjet një analize (reference) filozofike do të shohim edhe aspektin antro-po-kulturor të shoqërisë. Si kjo shumicë anonime sintetizohet me botëkuptimin (frymën) social? Rreziku që shfaqet këtu është sundimi oklokratik, një sundim i masës së ideve dhe ambicjeve të saj. Parë në këto dy këndvështrime, demokracia devijon nga principet e saj, në themel të së cilës qëndrojnë raportet njerëzore.

Një rëndësi të veçantë Paraqet fakti se si demokracia në kuptimin politik (institucional) mund të përshtatet me dinamikën e shoqërisë. Çështja këtu do të na çonte në realitete të cilat meritojnë të studiohen.

Për këtë, do të shprehim fillesat e demokracisë, ku aty do të gjejmë edhe kuptimin e thelbit të saj. Ndryshimi i organizimit social çoi në ndryshimin e kuptimit mbi demokracinë. Kështu, refleksioni kthehet tek problematika e demokracisë përfaqësuese. Në këtë diskutim, hapësirë i është lënë edhe përshkrimit të realitetit shqiptar, duke iu referuar aspektit antro-po-psikik të tij.

- Gjeneza dhe thelbi i demokracisë

Në krye të herës, njerëzimi, për një arsye apo për një tjetër, ka shkuar drejt bashkëjetesës, procesi i cili lind domosdoshmërinë e autoritetit sundues dhe ka të bëjë me fillesat e diskutimit mbi formën (mënyrën) e ushtrimit të pushtetit. Gjeneza e këtij organizimi nuk na jep kuptimin real të shtetit. Ajo ishte një përpjekje primitive për të qenë bashkë. Normalisht, ishte një shoqëri që drejtohej nga një prijës (Tribalizëm).

Më vonë, kjo merr formën e një sovrani të gjithëpushtetshëm, ku tek ai mëshirohet e gjithë shoqëria. Shpeshherë, profili i këtij sovrani merr karakter fetar apo mitologjik. Arheja (mendje rregulluese, themeli) siç e quanin grekët e lashtë gjendej tek ky monosovran. Ajo çka shprehej në pallatin mbretëror ishte e gjitha që duhet të ndiqnin të tjerët. Tek Mbretëria Mikenase ishte shfaqja më e pastër e kësaj mënyre qeverisëse. *“Jeta shoqërore e përqendruar rreth pallatit, roli i të cilit është njëherazi fetar, politik, ushtarak, administrativ, ekonomik...mbreti përqendron dhe njëson në vetvete të gjithë elementët e pushtetit, të gjitha aspektet e sovranitetit”* (Vernant, 2005, fq-25). Pra, një person me një pushtet absolut integronte apo impononte tek populli i vet, mënyrën e jetesës apo organizimin social. Ai ishte burimi (themeli) nga ku niste jeta në të gjitha aspektet e saj.

Me daljen në pah të Polisit në antikitetin grek do të kemi një krizë të këtij sovraniteti, krizë e cila do të sjellë ndryshime dhe do të rikonceptojë gjithë formën e shprehjes së pushtetit. Polisi si realitet shumëdimensional, do të krijojë shtetin dhe demokracinë e drejtpërdrejtë si mënyrë qeverisëse. Jeta antike ishte e përqendruar tek ky qytet-shtet dhe e gjithë bota shprehej atje. Pushteti i qytetarëve ishte mënyra klasike e të bërit politikë apo e drejta për vendimmarrje shtetërore. Sundimi i popullit ishte sundimi i disa qytetarëve që duhet të plotësonin disa kriterë si: fakti i të qenit autokton (jo barbar), të pasurit një profesion i cili do të kuptohet si rol dhe kontribut në Polis, duhet t'i përkiste gjinisë mashkullore etj. Gjithsesi, duke lënë mënjane paragjykimet që justifikohen me kontekstin e kohës, këtu shohim shfaqjen e një demokracie reale. Agora (sheshi publik) u bë mishërimi i shprehjes së lirisë qytetare, ku në fokus vendoset bashkëbisedimi, diskutimi, negocimi dhe marrëveshja për çështje që e shqetësonin komunitetin. *“Arheja nuk mundej të ishte më pronë vetëm e një njeriu, cilido që të ishte ky; Shteti është pikërisht ai që zhduku çdo lloj karakteri privat, të veçantë...”* (Vernant, 2005, fq-43). Jo vetëm kaq, por fuqia e fjalës (logosit) ndërtoi në përmbajtjen e tij, shtetin modern, bazuar tek arsyeja e shëndoshë, ligji dhe rregulli i miratuar nga gjithsecili. E thënë me fjalë të tjera, shteti ishte unifikimi, sinteza, kurse shoqëria, për nga natyra, ishte diversiteti. Ideja nënkupton kontradiksion.

Mbi të gjitha, demokracia e Polisit Grek na la një mësim të vyer se të ngresh një demokraci të shëndetshme është e domosdoshme të plotësosh një kusht tepër thelbësor; duhet një shoqëri plurale në kuptimin antro-po-kulturor. Për të mos u keqkuptuar me relativizimin, kjo shprehet si *“pluralizëm kritik”* (Popper, 2009, fq-76). Koncepti do të shpjegohet si një diskutim racional, si një kritikë konstruktive, ku në qendër vendoset e vërteta (problemi, fenomeni), ndryshe nga koncepti *“relativizëm”*, që kuptohet si ndarje e qartë e interesave (botëkuptimeve) dhe mungon bashkëveprimi, përshtatja me të ndryshmin. Pluraliteti social vendoset në funksion të së mirës së përbashkët dhe të mirës së gjithsecilit në veçanti. Aty ku interesi personal apo *“vullneti i të gjithëve”*, siç e quante Zh.Zh. Ruso, nuk është thjesht *“...shuma e vullneteve individuale”*, por një integrim me *“vullnetin e përgjithshëm”* (Ruso, 2005, fq-45). Si të thuash një lloj solidariteti me të drejtën, të mirën apo interesin e tjetrit, por edhe kur ky i fundit ndien përgjegjësinë për të mirën

e përbashkët. Pra, pluralizmi është pranues, kurse relativizmi përjashtues. Tek shoqëria, plural kemi intersubjektivitetin (dialektikën) në të cilën sintetizohen interesat apo qëllimet individuale të gjithsecilit.

Gjithsesi, fundi i kësaj demokracie do të vinte me shfaqjen e Aleksandrit të Madh, i cili me zgjerimin e pushtimeve, krijoi një botë më të madhe se qytet-shteti klasik. Polisi bie. Normalisht, ky moment kyç do të ndryshonte realitetet dhe bashkë me to edhe botëkuptimet. Demokracia reale e drejtpërdrejtë do të gjejë fundin në këtë pikë.

Metamorfoza e saj do të shfaqej si demokraci e racionalizuar tek institucioni. Dimensioni është krejt i ndryshëm, i cili domosdoshmërisht duhet rimenduar, si një realitet i ri. Debatu fokusohet tek demokracia si problem në përmbajtje. Reflektimi esencial në këtë pikë gjendet tek raporti shtet-shoqëri.

Antagonizmi mes shtetit dhe shoqërisë del më në pah me rikonceptimin që i bëhet pushtetit në Romën e Lashtë. Shteti dhe institucionet qëndrojnë përballë vlerave dhe zakoneve shoqërore. Ky problem u bazua tek uniteti me bazë tensionin ndarës të këtyre dy realiteteve. “...*ka të bëjë në mënyrë direkte me këtë paradoks të unitetit, themeluar mbi konfliktualitetin dhe ndarjen ose mbi këtë figurë të ndërthurjes së antagonizmave e cila vendoset për kohë të gjatë mes luftrave të brendshme mes patricëve dhe plebenjve*” (Brosat, 2009, fq-3). Këtu u përqendrua politika romake që arriti të konsolidonte realitetin e brendshëm edhe pse çuditërisht, falë dinamikës jo harmonike midis shumicës shoqërore dhe pakicës qeverisëse.

Shumica kishte përvetësuar lirinë. Ajo ishte e vetëdijshme për rolin e saj në mirëfunksionimin e vendit në tërësi. Kjo realizohej duke u vendosur në ballafaqim me patricët. Tensioni shprehej në nivelet e domosdoshmërisë. Të parët dinin të përdornin lirinë, kurse të dytët kishin në dorë autoritetin. Tek kjo “betejë” liri – autoritet, tek mbajtja gjallë e këtij tensioni, ishte thelbi i ekulibrit politik të një perandorie apo akoma më shumë të një qytetërimi. Presioni i lirisë së shumicës tek autoriteti tregonte moskapërcimin e kompetencave të pushtetit, duke mos rrezikuar rënien në tirani. Presioni i autoritetit ishte mbajtja e shoqërisë në mënyrë të organizuar dhe funksionale për të mos shkuar në anarki. Tek kjo dialektikë pranuese, shihet si sintezë krijimi i institucionit, të mirës publike, të drejtës romake, respektimi i zakoneve etj. Plebenjve nuk ua dha kush lirinë. Ata e kuptuan në proceset e gjata historike dhe politike. Liria ishte për ta, thelbi i një kulture, ku funksiononte shoqëria dhe nga këtu politika ngrihet në nivelet më të larta.

Komunikimi ishte pjesë e rëndësishme e këtij bashkëveprimi. Vendimet dhe gjykimet krijoheshin mbi të drejtën, duke llogaritur edhe individin më të thjeshtë si vlerë të shoqërisë dhe shtetit, respektimit të ligjit dhe negocimit për shfaqjen e çdo problematike. Rrjedhojë e tyre ishte shprehja e thelbit të demokracisë, trashëguar nga kultura e Polisit, edhe pse kemi tjetër realitet social - politik. “Romaku” ndryshoi realitetin, por jo mendimin dhe mençurinë greke. Logosi dhe arsytimi vazhdon të ishte pika e takimit midis dinamikës shoqërore dhe homogjenitetit shtetëror.

- Tirania e shumicës në demokracinë përfaqësuese

Ndoshta çka thamë më lart do të duket ideale. Përgjithësisht, dinamika e jetës (praktika) na vendos në situata dilematike, që mund ta thyejnë këtë marrëdhënie. Kritika do të jetë edhe me ashpër në demokracitë përfaqësuese.

Duhet ta pranojmë se demokracia përfaqësuese varet nga një çështje teknike, siç është procesi i zgjedhjeve. Potenciali shoqëror reduktohet nga ky proces. Teoritë e Zgjedhjes Sociale në këtë pikë ngrenë pyetjen: *“Si mundet një kolektiv (p.sh., elektorati) të arrijnë në preferenca ose gjykime koherente të përbashkëta mbi disa çështje, në bazë të preferencave apo gjykimeve individuale të anëtarëve të saj?”* (Universiteti i Standfordit, 2013). Me fjalë të tjera, problemi qëndron tek natyra dinamike, heterogjene e shoqërisë, e cila strukturohet (racionalizohet) nga një fenomen matematik siç është vota.

Nisur nga parimi i sundimit të shumicës, në demokracitë përfaqësuese mbetet shqetësuese vlera e individit. Shuma e votave individuale në thelb sintetizon: *“...vepimin e drejtpërdrejtë në emër të interesave me racionalitet mekanik dhe tek individët kemi pak të zhvilluar vetëdijen shoqërore apo komunikimin intensiv me të tjerët”* (Kamitake, 2007, fq-84) Individi ndjek interesat e veta dhe kërkon që jashtësia të jetë mjeti për të arritur qëllimin individual. Vendosur në këto kushte, demokracia shpreh anën e kundërt me atë që përshkruam më lart. Tjetri shikohet si objekt dhe jo si vlerë, qëllim. Marrëdhënia nuk është në esencë, por në dukje. Këtu shpërbëhet kuptimi plural i shoqërisë. Pra kemi një komunikim *“Unë –Ai”* (Buber, 1923, fq-46). Në këtë marrëdhënie, personi e sheh veten jo si pjesë të një krijmi të përbashkët, por diferencon veten nga të tjerët (relativizmi).

Për të mbajtur ekuilibrat, demokracia vendoset mbi një parim tjetër siç është “respektimi i pakicës”, i cili do të thotë edhe respektimi i një individi të vetëm. Ai me vullnet të lirë vendos për veten. Mirëpo, një shpirt i lirë që endet brenda qenies së vet ngelet thjesht dhe vetëm qenia e tij në vetvete. Liria dhe natyra njerëzore nuk qëndron në këtë gjendje. Ajo kërkon të krijojë dhe shpalos jashtë qenies së vet. *“Marrja e vendimit të tipit Robinso Kruzo ku ai duhet t’i bindet urdhrave të tij dhe të marrë vendime në formën e dominimit të vetes nga vetja. Natyrisht, vet-dominimi është një nga elementët themelorë të demokracisë por tek e fundit mbetet një nga kushtet e domosdoshme. Në një farë mënyre, demokracia duhet të bazohet në një marrëdhënie shoqërore.”* (Kamikate, 2007, fq, 91). Në princip, demokracia synon të ndjekë natyrën njerëzore e cila kërkon realizimin e vetes tek Tjetri. Ai bëhet kusht i domosdoshëm për shfaqjen e potencialit human. Unë realizohem me Tjetrin dhe tek Tjetri. Në këtë dinamikë dhe diversitet marrëdhëniesh, komunikimi është *“Unë-Ti”* (Buber, 1923, fq-46). Tjetri (kupto këtu person, shoqëri, shtet etj) trajtohet si vlerë, duke krijuar një raport reciprok empatie. Në qoftë se e mendojmë këtë marrëdhënie shoqërore siç e “filtron” procesi i zgjedhjes, ku Tjetri trajtohet si send dhe jo si vlerë, atëherë demokracia nuk është mundësi realizimi, por vend abuzimi. Në këtë moment kemi sundimin e shumicës... vendimet e mia diktohen nga vendimet e saj. Preferencat më sublime personale izoloohen nga autoriteti i

shumicës dominuese. “Zgjedhjet individuale mund të mohohen nga sundimi i shumicës” (Kamikate, 2007, fq-84)

Individi i shumicës orientohet nga qëllimet imediate, interesat e ngushta dhe asnjëherë në parim. Kur themi “shumicë” nuk mund të përfytyrojmë se kjo i përket fisnikërisë (në kuptimin antro-po-kulturore) tek gjithsecili. Shumica është në nivelet e perceptimit dhe të naivitetit reflektues. Në mënyrë të pandërgjegjshme këta individë specifikë që bëjnë shumicën krijojnë një realitet më vete duke u kthyer në turmë anonime (pa identitet). Atëherë, procesi teknik (vota) bëhet mekanizëm për të favorizuar shumicën dhe një shumicë e përshkruar më sipër do të ishte një devijim nga demokracia, drejt rrugës së qeverisjes nga turma, forma oklokratike. Ky mbetet një rrezik konstat i demokracisë.

E drejta për të zgjedhur, pa vendosur “kriteret” është një përfaqësi, ku të zgjedh populli, por nuk je i sigurt nëse të zgjedhin qytetarët. Diferenca nuk është e vogël! Qartësia e kësaj difference shprehet tek shumica anonime e një shoqërie apo tek qytetarët që mbështeten tek idetë dhe vlerat më sublimë. Nga kjo perspektivë sundimi i shumicës mund të kthehet në sundim tiranik dhe shtypës. Kjo është lehtësisht e konstatueshme në demokracitë e reja dhe me përvojë të pakët në këtë mënyrë qeverisëdhe përforcohet akoma më shumë, kur ky formim është pjesë integrale e kulturës në një shoqëri të caktuar. Argumentimi se këto janë vendime dhe politika të shumicës si pikë substanciale e funksionimit të demokracisë, nuk mund të justifikojë tiraninë. Për këtë J. S. Mill do të shkruante: “*Në qoftë se mbarë njerëzimi, me përjashtim të një personi, do të ishte i një mendjeje, ndërsa ai, i vetëm, do të mendonte ndryshe, njerëzimi do të ishte po aq pak i përligjur t’ia mbyllte gojën atij, sa dhe ai, po të kishte pushtetin e mjaftueshëm, do të ishte i përligjur për t’ia mbyllur gojën njerëzimit*” (Berlin, 2003, fq-318). Logjika është e drejtë! Çfarëdo të mendojmë, tirania është shtypje, pavarësisht formës së shprehur apo sasisë së individëve që e ushtrojnë atë. Nuk ka arsye apo drejtësi që të argumentojë në favor të tiranisë. Të qenit “shumë” nuk do të thotë se ke të vërtetën, të drejtën dhe gjykimin e duhur për të qeverisur.

Tek kjo lëkundje morale, por edhe nga sa u shprehëm më lart, demokracia vendoset në një situatë paradoksale. Këtë e argumenton etimologjia e termit, konteksti teknik dhe vlerat që ajo aspirojnë në një shoqëri. Diktati dhe ndrydhja janë katërcipërisht kundër demokracisë dhe natyrës njerëzore në thelb.

Individi humbet në këtë masë. Turma pa identitet (anonime), krijon tipin e saj të individit. Ai është shpërthyes, pasionant, instiktiv sepse kështu është antropologjia e saj. “*...dukuritë e të pavetëdijshmes luajnë një rol të dukshëm jo vetëm në jetën organike por edhe në drejtimit e mendjes*” (Le Bon, 2003, fq-147). Ai gjithmonë kërkon të dëgjohet me çdo kusht, të zotërojë, të ketë pushtet. Ai nuk e njeh interesin publik. Besimi është plotësisht tek vetja. Pushtet jashtë tij nuk ka. Profili i tij nuk beson dhe përplasat. Ai nuk njeh shoqëri; ai njeh vetëm botën atje jashtë dhe dëshirën e pakufizuar për ta përdorur atë. Ai ka arsye të mos ketë arsye. Ndryshe do të pranonte diskutimin mbi pushtetin, por jo vetëm. Negocimi është i panjohur për

turmën, madje sa vendoset në kontakt me të, e braktis. Në këtë kontekst, shqetësimi më i vogël do të ishte një mënyrë për të nxitur agresionin me tendencë shkatërrimin e pakicës. Këtu është goditur demokracia në thelb: *“Shteti jam unë- Pra, shteti bashkëkohor dhe turma përkojnë vetëm në faktin e të qenit anonimë. Mirëpo njeriu i turmës beson vërtet se ai është vetë shteti, ndaj edhe në të ardhmen do të vazhdojë të priret gjithnjë e më shumë kah vendosjes nën vete çdo minoritet krijues që arrin t’i krijojë shqetësimet në të gjitha nivelet...”*. (Ortega, 2003, fq-179)

Që individi të bëhet qytetar (si ai romak) do të thotë të fisnikërohet, të kuptojë lirinë dhe të dijë si ta përdorë atë. Kjo nënkupton që idetë aristokrate në një sistem demokratik janë ato që qeverisin. Pra, nuk kemi patricët si një pakicë qeverisëse, por kemi fenomenin “patricë” në ide për të orientuar politikën dhe shoqërinë. Po, a bëhet shumica aristokraci? Kjo do të thotë t’i japësh turmës ide dhe rregulla të ndërveprimit reciprok. *“Në aristokraci njerëzit kanë shpesh shumë madhështi e fuqi të tyren; kur shohin se janë në kundërshtim me shumicën e bashkëqytetarëve të tyre, ata tërhiqen brenda rrethit të vet, ku e mbajnë dhe ngushëllojnë njëri – tjetrin. Nuk ndodh kështu në një vend demokratik. Këtu, përkrahja publike duket po aq e nevojshme sa edhe ajri që thithim dhe të jetosh ndryshe nga shumica do të thotë njësoj sikur të mos jetosh fare. Shumica nuk kërkon ligje për t’i detyruar ata që nuk mendojnë si ajo; mjafton mosmiratimi publik, ndjenja e vetmisë dhe e pafuqisë së tyre i vë poshtë dhe i shtyn në dëshpërim”* (Tokëvil, 2002, fq-255). Aristokracia nuk e ka fuqinë e të bërit shumicë, përndryshe duhet të devijonte nga thelbi dhe për rrjedhojë nga funksioni apo përmbajtja e saj. Ky është një argument më shumë në funksion të paradoksit të demokracisë. Të qenit i pëlqyer nga publikja përbën një etalon matës për vlerën e çdokujt. Ajo është referenca qendrore për të marrë një vendim. I gjithë pushteti, në të gjitha format e tij shkon drejt asaj çka është e mira për masën. Mjafton të të ndjekin. Kjo përfordhet akoma e më shumë ku thelbi i demokracisë në ekonomi është tregu i lirë dhe sipërmarrja private. Interesi ekonomik është një motiv kryesor për të bërë dhe vepruar si do të dëshironte shumica (turma).

Ky rrezik i demokracisë përfaqësuese bëhet i dyfishtë, si në këndvështrimin moral, kulturor të një shoqërie dhe në atë teknik të saj. Zanafilla e këtij debati nis që në mesjetë me Ramon Llull, (1235-1315) dhe më pas nga Nicolas Cusanus (1401-1464). Në vitin 1672, Samuel von Pufendorf (1632-1694) e bëri çështje esenciale në refleksionin e vet. *“Duke qenë i shqetësuar se njerëzit naivë mund të jenë në gjendje të kënaqin turmat. Pufendorf i referohet filozofisë greke se besimi i verbër tek njerëzit e cekët lehtëson abuzimin me të vërtetën, të drejtën apo moralin”* (Gaertner, 2003, fq-6). Koshient për rezikun e kësaj forme pushteti në të tilla realitete, ai në përkufizimin e oklokracisë do të shprehë: *“Me oklokraci kuptojmë një institucion politik të vënë nën kontroll nga një turmë e pavlerë, ku njerëzve të shquar nuk u është lënë asnjë privilegj”* (Pufendorf, 2000, fq.194). Nga këtu, turma usurpon institucionet. Jo si tek romakët ku i qëndronte përballë në një ballafaqim kritik. Në pamje duket sikur nuk janë ata, por manipulorët dinë të kamuflohen. Nëse do të depërtojmë në fuqinë e institucionit si vendimmarrës, e vërteta do të na provojë se urdhrat, vendimet merren duke dëgjuar dëshirat, opinionet e turmës që e

ka zgjedhur. Madje edhe në performancë shihen elementë të antropologjisë së masës. “*Transformimi i demokracisë në oklokraci. Shumica nuk do të favorizojë asnjë lëvizje për idealet e demokracisë, por thjesht e bëjnë përdorimin e funksionimit formal të tij për interesat e veta... Me fjalë të tjera, mundësi e tiranisë së shumicës*” (Kamikate, 2007, f-92). Në këtë sens, politika dhe qeverisja në dukje shprehin demokracinë, kurse në thelb shprehet forca e imponimit ose përjashtimit. Kjo do të çojë më pas në një zinxhir pasojash, kur naiviteti apo mediokriteti do të jenë herë pas here të pranishëm në çdo institucon. Nga këtu, interesi për të drejtën sfumohet, humbet interesi për të mirën publike dhe ngritjen e politikës në princip. Shteti bëhet turmë dhe kjo është një harmoni e frikshme.

Që një shoqëri të shkojë drejt një realiteti të tillë politik, në oklokraci, drejt shtypjes nga turma, do të thotë se problemet sociale janë tejet serioze. Potenciali individual ndrydhet, meritokracia nuk ka vlerë. Tirania e kësaj shumice është dyfishe; sociale (kulturore) dhe shtetërore (politike). Situata e përshkruar, për individin që do të shprehë origjinalitetin, dinjitetin dhe krijimtarinë, duhet të vendosë midis përshtatjes, që do të thotë shkatërrimi i dinamikës ekzistenciale ose përjashtimit, i cili po ashtu çon në shkatërrim. Alternativat për zgjedhje mungojnë, shteti dhe shoqëria janë një. Ndoshta në mënyrë të pavetëdijëshme edhe individ i ndyshëm nga turma e humb dinjitetin e tij duke u njëhsuar me masën. Ai duke u bërë pjesë e vorbullës të së përditshmes përfshihet nga “uragani” i turmës. Ai pa e kuptuar është bërë individ i saj.

Liria si kulturë e shoqërisë, krijimi i qytetarit, do të japë sigurinë dhe bindjen për ndërtimin e një demokracie funksionale. Madje në këtë moment, aspekti teknik i demokracisë përfaqësuese do të shihej si diçka formale dhe nuk do të merrte aspak rëndësi. Demokracia jepet nga shoqëria. Tek e fundit ajo është mënyrë jetese. Ajo nuk ka nevojë të ndërtohet, por është shprehje e krijimit të shpirtit të lirë, duke u shkrirë tek shoqëria. Pikërisht demokracia si kulturë organike vendoset përballë shtetit racional. Karakteristikë e këtij ballafaqimi do të ishte ngritja e politikës në princip. Konflikti do të ishte në shërbim të së mirës publike, të së drejtës, utilitares etj. Individu dallohet nga të tjerët kur është në konflikt dhe shkon drejt sintetizimit të përbashkët. Ai ndien lirinë për të dalluar vlerën dhe meritën e vetes, të tjetrit, të shoqërisë dhe të shtetit.

Kjo do të thotë se demokracia nuk është e përsosur dhe tek papërsosmëria e saj shohim mundësinë e shfaqjes së dinamikës, kritikës dhe konfliktit pranues. Ajo është “*një formë shtetërore e së keqes më të vogël*” (Popper, 2009, fq-44), jo se është forma e plotë, e realizuar. Demokracia ka për të qenë gjithmonë një mundësi hapjeje për t’u përsosur, një mundësi për të gjykuar në bazë të situatave specifike, mundësi për t’u realizuar. Ajo ka për të qenë thjesht mundësi për çdo shoqëri.

- Rreziku nga oklokracia në demokracinë shqiptare

Papërsosmëria e demokracisë rrit më shumë rrezikun e devijimit të saj në demokracitë e reja, sidomos në shoqëri që e njohin fare pak atë si mënyrë jetese. Demokracia jonë është në situatë të tillë. Përshtatja lidhet me kulturën e shoqërisë, tepër të re dhe lehtësisht e manipulueshme. Së dyti, shoqëria jonë ka lidhje të forta familjare, fafëfisnore apo klanore (miqësore), kjo për shkaqe të ndryshme, duke filluar që nga relievi natyror, karakteri social dhe deri tek ndikimet historike.

Në dukje ne mbështetemi tek struktura e familjes bërthamë (nukleare). Përtej kësaj dukjeje, përgjithësisht ne i ruajmë me fanatizëm marrëdhëniet jashtë saj, me fafëfisnin dhe miqtë. Krijohet kështu një grup interesi dhe mendohet që shoqëria përbëhet nga këto njësi. Si të thuash, kjo përbën një “familje të madhe” në kuptimin e organizimit shoqëror. Hierarkia është tipike e një familjeje patriarkale, ku dikush orienton dhe kushtëzon veprimet e pjesëtarëve në interes të grupit. Ai shfaq një dashuri atërore, në kuptimin që jep E. From kur shkruan: *“Dashuria atërore nga natyra e saj është dashuri e kushtëzuar. Fëmijët e meritojnë atë me anën e plotësisht të disa kërkesave... Babai do atë djalë, i cili i justifikon më shumë shpresat e tij dhe i plotëson më mirë kërkesat e tij”* (From, 2011, fq-33). Jashtë kësaj marrëdhënieje individi do të ishte i braktisur. Këtu shikohen vlerat e individit në interes të klanit ku bën pjesë dhe jo të së mirës publike në tërësi, të vlerave universale etj. Krijimitaria, puna, angazhimi vlerësohet tek ky raport, madje edhe autoriteti është po urdhri i “babait”. Jashtë këtij pushteti nuk ka ndikim tjetër. E huaja, të mos qenit pjesë e fafëfisnit, klanit, apo familjes është me rrezik. Kjo vjen si ndikim i edukimit të individit shqiptar, ku babai është fjala e vendimit dhe sundimit. Edhe sikur të mos jetë prezent aty; *“Unë e kam thithur atë, babanë. Babai brenda meje urdhëron dhe ndalon”* -shpjegon Z. Frojd (From, 2011, fq-34). Tashmë ky është një pushtet ku ndërgjegjja ime e ka fituar falë kontaktit social. Kjo mënyrë e urdhërit dhe bindjes bëhet element thelbësor i formimit antro-po-psikik. Nga këtu kuptojmë se bashkimi dhe organizimi, besnikëria brenda familjes janë pjesë tepër solide. Ky konsolidim vjen si rezultat i të qenit proces kulturor dhe jo një organizmi artificial, i menduar, i racionalizuar. Ndaj, individi e shikon shpesh shtetin si jashtë vetes (jashtë natyrës së marrëdhënies që ai ka përvetësuar nga kultura sociale), si të huaj, jashtë interesave të tij. Shteti si Tjetri në këtë sens nuk shihet për të hyrë në një konflikt pranues, por përpiqet të sjellë shuarjen e tij me pasojë dominimin e klanit.

Ky organizim kulturor, kur hyn në kontakt me sistemin përfaqësues të demokracisë krijon kushtet e një bashkëpunimi në nivelin e interesave të ndërsjellta. Kur fitimi i pushtetit kërkon shumicë votash, atëherë partitë do të përpiqen të afrojnë sa më shumë këto grupe. Ka raste kur vetë këto organizime sociale përfshihen në parti të ndryshme, duke krijuar një ndikim të fuqishëm në vendimmarrje dhe deri në kontrollin (uzurpimin) e institucioneve. Nën këtë reflektim, rreziku i oklokracisë bëhet më i mundshëm. Një paralajmërim e ka dhënë edhe Faik Konica kur shkruante se: *“S’ka dyshim se politikanët-turmat e errëta e njerëzve që përdorin politikën jo si udhë po si qëllim –kanë zënë t’i vënë kazmën Shqipërisë* (Kulla, 2003, fq, 225).

“Simptomat” e kësaj vihen re tek mungesa e dialogut, konsensusit apo komunikimit konstruktiv.

Përfundime

Demokracia është nga ato forma të qeverisjes, që nisi si shfaqje e bashkëbisedimit dhe dialogut pranues. Ajo përfshin të gjithë në një shoqëri plurale, ku përshtatet interesi personal me atë publik. Më pas shihej si konflikt, tension mes pakicës qeverisëse (shteti-homogjen) dhe shumicës (shoqërisë-heterogjene).

Në një demokraci përfaqësuese, paradoksale duket varësia e saj nga procesi teknik (vota), që nuk është më tepër se shuma e interesave imediate të individëve të veçantë, duke strukturuar kështu dinamikën shoqërore. Pra, konvertimi i heterogjenes në homogjene. Ky homogjenitet do të jetë autoriteti i shumicës pa identitet dhe pikërisht këtu izolohet preferenca e pakicës. Zgjedhja e shumicës është edhe zgjedhja individuale.

Ky paradoks paraqet një rrezikshmëri, sepse shumica në formimin antropokulturor është në nivelet e përceptimit dhe demokracia mund të shkojë në oklokraci. Sundimi i turmës është përjashtues, irracional, arrogant. Në këtë kontekst, kemi profilin shoqëror të një shteti, ku njëri nuk dallohet nga tjetri. Madje struktura apo organizimi social ka një ndikim të drejtpërdrejtë në paraqitjen e formës së pushtetit. Në shoqërinë tonë, ky raport konstaton për një risk të demokracisë.

Nga ky diskutim, demokracia mbi të gjitha është mënyrë jetese. Ajo krijohet natyrshëm nga shpirti i lirë i një shoqërie. Duke i dhënë këtë kuptim njerëzor do të të shpreheshim se kjo mënyrë qeverisëse karakterizohet nga papërsosmëria, e cila nënkupton se demokracia është mundësi.

BIBLIOGRAFIA

Arrow. Keneth, (1963), “Social Choice and Individual Voules” , Recerch in Economics at University of Yale

Berlin. I, (2003) “Idetë filozofike të shekullit XX”, Tiranë, Botimet “Onufri”

Brosat.A, “Interpretim mbi mendimin e Makivelit në dekadën e fundit të Tit-Livit”, artikull i përkthyer nga Dritan Karadaku, fq. 1-14

Buber. M, (1923), “I and Thou”, Edinburgh: T. & T. Clark, 38 George Street, Translate Roland GregorSmith, Edinburgh

Gaertner. Wulf, (2003)“De Jure Naturae et Gentium. Samuel von Pufendorf’s contribution to Social Choice Theory and Economics” , University of Osnabruck, Sticerd, London School of Economics, pp; 1-12

- From. Eric, (2011) “Mbi dashurinë për jetën”, Tiranë, Botimet “Fan Noli”
- Kamitake. Yoshiro, “From democracy to ochlocracy”, Hitosubashi Journal of Economics nr. 48, 2007, pp; 83-93
- Kulla. Ndrëçim, (2003), Faik Konica tek “Antologjia e mendimit shqiptar 1870-1945”, Tiranë, Botimet “Plejad”
- Le Bon. Gustav, (2003) “Psikologjia e popujve dhe e turmave”, Tiranë, Botimet “Fan Noli”
- Makiveli. Nicolo, (2000) “Ligjërrata mbi dhjetshen e parë të Tit-Livit”, Tiranë, Botimet “ISP&Dita”
- Ortega. Jose, (2003) “Revolta e turmave”, Tiranë, Botimet “Plejad”, “Instituti Shqiptar i Medias,
- Popper. Karl, (2009), “Për filozofinë dhe shkencën”, Tiranë, Botimet “Fan Noli”
- Pufendorf. Samuel, (2000) “Detyra e njeriut dhe e qytetarit sipas ligjit natyror”, Tiranë, Botimet “ISP&Dita”
- Ruso. Zhan Zhak, (2005), “Kontrata Sociale”, Tiranë, Botimet “Luarasi”
- Social Choice Theory, “University of Stanford”, plato.stanford.edu/entries/social-choice
- Tokëvil. Aleksi, (2002), “Demokracia në Amerikë”, Tiranë, Botimet “Fondacioni Soros&Kristalina-KH”
- Vernant. Jean, (2005), “Origjina e mendimit grek”, Tiranë, Botimet “Dituria&CEU”

RRETH DISA PROBLEMEVE DIDAKTIKE TË FILOZOFISË.

Prof.dr.Gjergji Pendavinji

Departamenti i Shkencave Sociale
Fakulteti i Shkencave të Natyrës dhe Shkencave Humane
Universiteti “Fan S. Noli” Korçë

Abstrakt.

Ky artikull është orientuar tek problematika e veçantë e didaktikës së filozofisë. Sot gjithmonë e më shumë po konstatojmë se në veprimtarinë akademike përballemi me vështirësi të fshehura brenda transmetimit të dijeve, vështirësi që ndikojnë negativisht në përparimin cilësor të studentëve. Vështirësi të tilla hasim sidomos në transmetimin e dijeve të shkencave por edhe të dijeve filozofike. Duke dashur t'i diagnostikojmë këto vështirësi kemi shqyrtuar disa aspekte të implikimit të didaktikës me filozofinë me qëllim që të parashtrojmë një pistë analize të mëtejshme. Veçoritë dalluese të raportit të didaktikës së shkencave dhe didaktikës së filozofisë janë esenciale në të kuptuarit e vështirësive si dhe problemit të ngritur për shqyrtim në këtë artikull.

Fjalë kyç: Didaktika e shkencës, didaktika e filozofisë, transmetim i dijeve, dije të përcaktuara, dije filozofike.

Abstract

This article is oriented toward a special problem of didactics of philosophy. Today we notice that in academic performance we are faced with hidden difficulties within the transmission of knowledge, difficulties that influence negatively in quality improvement of the students. These are faced mainly in the transmission of scientific knowledge as well as philosophical knowledge. In order to diagnose these difficulties we have analyzed some aspects of implication of philosophy with didactics with the aim of submitting future analyses. Distinguishing features of the report between the didactics of science and the didactics of philosophy are essential in understanding the difficulties and problems raised in this article.

Key words: didactics of Science, didactics of philosophy, transmission of knowledge, defined knowledge, philosophical knowledge.

Hyrje: Didaktika e shkencës, didaktika e filozofisë.

Duke tentuar qasjen tek problematika e didaktikës në filozofi do të na duhet të mbështetemi qartësisht tek nocioni themelor i didaktikës e sidomos didaktikës së shkencave. Kjo, për të çelur ndoshta, një grilë analize dhe për të qartësuar mundësinë e një didaktike në filozofi.

Para së gjithash didaktika lidhet me egzistencën e **njohurive të përcaktuara**. Le të hyjmë më në brendësi. Ta fillojmë me pyetjen e parë: Ç'është didaktika?

Fillimisht, për të gjetur një përgjigje të kësaj pyetjeje, do t'i referohemi përcaktimit tradicional se didaktika synon të bëhet një “teori dhe metodë e të mësuarit”. Por edhe teoricienët dhe kërkuesit e sotëm të kësaj fushe konvergojnë me këtë përcaktim duke e parë “projektin didaktik” si një punë për të lehtësuar transmetimin e lokalizuar të njohurive të përcaktuara. Ndërsa te tjerë (Laurence Korny dhe Alain Vernju; La didactique en question, CDNP, 1992) e dallojnë didaktikën nga pedagogjia duke argumentuar se didaktikat përmbajnë artin ose mënyrën e të mësuarit të nocioneve që lidhen me secilën disiplinë. Kështu ata e shohin përpjekjen didaktike si një përpjekje shkencore për të mësuarit korrekt dhe besnik të një dijeje.

Pra, le të pranojmë ***se didaktika është arti ose metoda e transmetimit të një dijeje të dhënë, të përcaktuar sipas rendit ose logjikës që i përshatet natyrës së saj dhe që rrjedh nga veçoria e saj.***

Sot teoricienët e didaktikës flasin si për didaktikën e shkencave ashtu dhe për didaktikën e filozofisë. Le të shohim disa përcaktime konceptuale rreth tyre.

A. Didaktika e shkencave është një fushë kërkimi në rritje të shpejtë dhe shtrihet në linjën e punimeve që synojnë saktësimin e objektivave të njohurive shkencore, rinovimin e metodologjive, favorizimin e kushteve të të nxënës për studentët. Paralelisht me këtë shtrirje mbi planin e kërkimit ajo paraqitet si një përbërëse që ndikon fuqimisht në formimin bazë dhe të vazhdueshëm të mësuesve duke sjellë risi në këtë fushë.

Didaktika e shkencave sot përcaktohet si një koncentrim i ri mbi përmbajtjet e studimit shkencor. Për këtë arsye ajo nuk duhet interpretuar si interes që le mënjanë dituritë apo në dëm të aspekteve metodologjike. Por themelore është ndërgjegjësimi se egzistojnë vështirësi të përshtatjes, që janë të brendshme për dijet, vështirësitë që duhen diagnostikuar me një saktësi dhe kujdes të madh për t'i bërë të suksesshëm studentët.

Njohuritë e didaktikës së shkencave evidentojnë shumë pengesa të cilat mbeten të padukshme në analizën e përditshme të mësuesve dhe të formatorëve. Ato ndihmojnë gjithashtu kuptimin më të mirë të realitetit gjatë proceseve të të nxënës në shkencë sepse shpesh tendenca është për t'i fajësuar nxënësit apo studentët për mungesë aftësish, motivimesh apo cilësish personale.

Me anën e didaktikës së shkencave ne kemi mundësi të shohim këtu problemet e “fshehura brenda dijeve në vetvete”, si vështirësi që në mënyrë të pavullnetshme futen nga zakonet dhe traditat e arsimit dhe që çënojnë ecurinë e metodave pedagogjike.

Didaktika si program kërkimi shënon në mënyrë të paevitueshme “kohën e kthesës”. Kjo për faktin sepse ajo bën fjalë për prodhimin e njohurive të reja mbi sistemin e mësimi të shkencave, mbi modalitetet dhe kushtet e funksionimit të tyre duke treguar kohën dhe mjetet. Didaktika e shkencave, në përfundim (veçojmë Francën), ka qënë e drejtuar në ndërtimin e këtyre koncepteve, nisur qoftë nga

huazimet e fushave fqinje qoftë nga përpunimi i brendshëm specifik. Një numër konceptesh të kësaj natyre sot janë berë klasike të tilla si: konceptet alternative (Giordan & de Veçhi 1987), zhvendosja didaktike (Chevellard 1985), trama konceptuale (Astolfi & al. 1985), objektiv – pengesë (Martinand 1986) e shumë koncepte të tjerë si këto.

B. Didaktika e filozofise. Por nëse didaktika është arti i transmetimit të njohurive të përcaktuara kjo do të thotë se nuk ka didaktikë veçse atje ku ka *njohuri të përcaktuara për tu transmetuar*.

Kështu pra, edhe nevoja e një didaktike të filozofisë do të nënkuptonte egzistencën e *njohurive filozofike të përcaktuara*.

Kjo na detyron të analizojmë konceptin e filozofisë me qëllim që të vendosim se në ç’kuptim ajo është një dije dhe kush e përbën specifikën e kësaj dijeje? Në këtë kontekst ne do të na duhet të ballafaqohemi me idetë e didakticienëve të filozofisë me qëllim që të verifikohet konformiteti i tyre me idetë e përgjithshme të didaktikës. Pra, më në fund, do të na duhet të përcaktojmë pozitivisht kushtet e mundësisë të një didaktike të filozofisë.

1.A është e domosdoshme një didaktikë e filozofisë?

a.Veçoria e dijes filozofike.

Fjala filozofi, siç dihet, etimologjikisht tregon dashuri për dituri. Vetëm nga ky kuptim i kësaj origjine mjafton për të tërhequr vëmendjen mbi paradoksin e një didaktike të filozofisë. Nëse veçoria e çdo dijeje është që ato janë *të transmetueshme* me anën e mësimdhënies a mundet të imagjinojmë një metodë që do të na lejojë të transmetojmë një dashuri, një dëshirë, apo një kërkim?

Sigurisht, origjina e fjalës nuk na thotë gjithçka mbi natyrën e filozofisë dhe për ta sqaruar këtë Platoni evidentoi se *dija duhet të kërkohet ndërsa opinioni duhet të largohet*.(Zh.Hersh:Habia filozofike f.24) Kështu që akti i lindjes tregon qartë esencën e saj:

Ajo ka lindur nga refuzimi i opinioneve të ndryshme ku e parëndësishmja është objekti apo interesi rrënjësor, lëkundshmëria dhe paqëndrueshmëria fat; *filozofia është synim i një dije stabël, objektive, të bazuar tek arsyet dhe për pasojë universale*.(Zh.Hersh:Habia filozofike f.25) Në këtë aspekt ajo është shkencë, epistemë dhe jo doxa, pra virtualisht disiplinë në nivelin e të gjitha shkencave.

Por a është ajo një shkencë midis shkencave të tjera?

Shkencat e tjera dallohen njëra nga tjetra me anën e *objektit* të tyre dhe *metodës*. Kur themi metodës kemi parasysh: për një grup shkencash metodën hipotetiko- deduktive dhe për të tjerat metodën eksperimentale. Filozofia nuk hyn në asnjë nga këto kategori. Kjo jo për faktin se filozofia nuk është metodike por ndërsa fizikanët preferojnë metodën eksperimentale dhe historianët kritikën e dokumentave nuk mund të themi se metoda kritike, apo metoda dialektike (ose ajo “

vertetimit gjeometrik“), metoda këto të përdorura nga filozofët, të jetë metoda e filozofisë.

Shkencat përcaktohen me anën e objektit të tyre. Ata janë “regionale” në kuptimin që ato ndajnë një region të reales brenda të cilave ato do t’i kufizojnë investigimet e tyre, duke studiuar numrin ose figurën, por jo strukturën dhe lëvizjet e materies, jo faktet historike ose ekonomike. Ky mospërcaktim preciz i objektit të tyre është pikërisht ai që historikisht ka lejuar dijet e ndryshme që dalin nga filozofia të formohen si shkenca në kuptimin modern të termit. Por, kush është atëhere objekti i filozofisë?

Asgjë nga ajo që është humane, asgjë nga ajo që është e mendueshme nuk është e huaj për filozofinë. Dija e tipit reflektiv që përpiket të ngjitet në parim të të gjithave gjërave karakterizon filozofinë. Filozofia pra nuk është as shkencë, as opinion.

Në kundërshtim me opinionin ajo është dije; por në ndryshim me dijet shkencore, të përpunuara shkollarisht në disiplina, ajo nuk është një dijë e determinuar, pra e përcaktuar duke mos pasur as metodë as objekt të përcaktuar.

b.Çfarë është filozofia dhe çfarë nuk është e saja?

Ne nuk mund të kënaqemi gjithmonë me idenë e një dijeje të përcaktuar. Të qënë për çdo qenie – kjo do të thotë të jesh i përcaktuar ndërsa e kundërta të jesh ky apo ai dhe njëherësh as ky as ai- kjo do të thotë të jesh, asgjë fare.

Një dije krejtësisht e papërcaktuar do ti përkiste pa dyshim kotësisë të çdo projekti didaktik i cili synon “të lehtësojë transmetimin e lokalizuar të njohjeve të përcaktuara”, por që nuk mund të bëjë aspak të vlefshëm asnjë pretendim për të qënë një dije e mësuësme. Dija filozofike nuk është e përcaktuar në mënyrën e shkencave pozitive por kjo nuk do të thotë se ajo të mos jetë e përcaktuar në të gjitha raportet.

Në këtë kuptim duhet kërkuar për të kapur ato tipare (apo veçori) që lejojnë të përcaktohet njohja filozofike, si dhe vështirësia që lidhet me kapjen, me dallimin e asaj që i përket vetëm asaj.

Filozofia është mendim, por nuk rezulton që çdo mendim të jetë filozofik: të mendosh do të thotë të përfaqësohesh do të thotë ta bësh prezent në vetvete atë çka është megjithatë jashtë vetvetes; atë që ne bëjmë duke imagjinuar sikurse duke përfytyruar, duke ëndërruar sikurse duke gjykuar, duke dhënë një opinion ashtu sikurse duke dhënë një arsyetim.

Filozofia është mendim reflektiv, por refleksioni nuk është vetëm karakteristikë e filozofisë: duhet reflektuar për të bërë gjeografi, biologji, ose thjesht për të vendosur nëse mbrëmjen do ta kalojmë duke bërë shëtitje e më pas në një lokal apo duke shkuar në një shfaqje teatrale.

Mendimi filozofik është një mendim kritik, por përtej shpirtit kritik ky mendim është marrë edhe nga studimet historike, apo studimet mbi artin; bile është bërë e

zakonshme të dimë se arti ushtron, në një sens të ndryshëm, një funksion kritik në shoqëri.

Mendimi filozofik është një mendim rigoroz dhe koherent, por rigoroziteti dhe koherenca mund të kërkojnë legjitimisht nga mendimi matematik.

Mendimi filozofik është në kërkim të sensit, ose akoma më tej të absolute, por kjo gjë nuk na lejon ta dallojmë atë nga religjioni. Pra ne jemi në një rreth vicioz: Nuk ka asgjë që filozofia ta ketë të sajën?

c. Çfarë ka të vetën filozofia.

Nëse asnjë nga tiparet e mësipërme nuk i ka të sajat filozofia megjithatë, vetëm në filozofi këto tipare gjenden njëkohësisht së bashku dhe të lidhura në mënyrë organike.

Mendimi matematik konsiston në një ndërthurje rigoroze që ofron një model koherent dhe rigoroz por që ai nuk synon absoluten- ai nuk ngjitet drejt parimit anhipotetik, do të thotë Platoni.

Përsa i përket poezisë, ajo është një mendim që e ka frikë të vërtetën, pra nga e cila nuk mund të kërkojë koherenca as rigorozja.

Pra, të përhapura dhe të shpërndara në fusha të tjera të dijes këto tipare të ndryshme përkundrazi janë përmbledhur në filozofi dhe nga filozofia.

Për këtë arsye mendimi filozofik mund të përkufizohet *si mendim kritik dhe reflektiv* që tenton të realizohet në diskursin e vërtetë dhe universal, absolutisht koherent të preokupuar për të formuar të gjitha këto tipare me qëllim që të arrijë në unitetin sistematik të dijes.

Në vetvete këto tipare gjenden jo vetëm të mbledhura por të lidhura organikisht. Refuzimi i dogmave dhe paragjytimeve zbulohet pozitivisht si kërkesë kritike domethënë si egzigjencë e të menduarit në vetvete dhe për pasojë ai të mos pranojë asgjë për të vërtetë e cila nuk është e aftë të formohet mbi bazën e arsyes. Kërkesa kritike përbën kështu një egzigjencë themelore, atë të të ngriturit në parim, përparësia logjike e të cilave lejon të formohet në mënyrën rigoroze të diskursit duke justifikuar të gjitha pohimet.

Njohja e parimeve themelon nga ana e saj, vizionin sinoptik, ajo lejon të kapet shumëllojshmëria si njësi dhe kështu të vijmë tek veçoria e gjërave nën dritën e universale duke siguruar brenda kuptueshmërisë absolute, njësinë sistematike të dijes.

Nëse është kjo idea e filozofisë atëhere duhet të shohim se në ç'kuptim ajo është një dije. Ajo nuk është një dije pozitive por ajo patjetër është dije në tre kuptime të konceptit shkollor: në shkallën më të lartë, si burim dhe mbi një tjetër mënyrë.

Në shkallën më të lartë përderisa, duke mos u kënaqur me shpjegimin e pjesshëm ose regjional ajo është kuptimshmëri absolute. Ajo është themeli i fundit i

njohjes që ajo kërkon, si burim në kuptimin që ajo historikisht i ka dhënë jetë gjithë dijeve të tjera që janë formuar duke mbajtur gjallë kërkesën për kuptimshmëri. Ndërkohë shkenca moderne është më e shqetësuar për efikasitet se sa për vërtetësi dhe tenton t'i largohet kësaj dijeje në përfitim të asaj që është vetëm operatore, në një mënyrë tjetër nga pikpamja e saj, ku objekti i saj formal, nuk është ai i shkakësisë së fenomeneve.

Dija më e lartë, filozofia nuk është një dije e formuar, por më tepër një dije që formon jetën apo dinamizmin e dijes në vetvete.

Kështu që ne na duhet të dimë se ku ndodhet kjo dije më e lartë dhe formuese me qëllim që t'u a mësojmë të tjerëve?

Në një aspekt kërkesat dhe tiparet e analizuar më lart që e përbëjnë dijen gjenden në tekstet dhe vepra e traditës filozofike.

Secila prej tyre përmban një filozofi. Por filozofia nuk mund të mësohet vetëm duke u bazuar tek historia e saj. Kjo nuk do të thotë gjithashtu që në çdo rast të mund të mësohet filozofia me përpikmëri. Michel Tozi (Apprendre a philosopher dans les lycees d'aujourd'hui, CRDP de Montpellier, 1992), didakticien francez dhe ideues i projektit të didaktikës filozofike, mendon se është e mundur një didaktikë e filozofisë mbështetur tek argumenti i Emanuel Kantit se “nuk mund të mësojmë asnjë filozofi” por “mund të mësojmë veçse të filozofojmë”. Ky argument tashmë i njohur shpjegohet me faktin se dija filozofike është unitet sistematik është ide për një shkencë të mundshme që nuk është aspak konkrete sepse nuk egziston akoma. Pra, ne mundemi, përkundrazi, të mësojmë të filozofojmë, domethënë “të ushtrojmë talentin e të arsyetuarit në aplikimin e parimeve të saj themelore në disa tentativa që paraqiten”. Këto tentativa nuk janë gjë tjetër veçse filozofi subjektive, kopje të mangëta të modelit,” godina e të cilit është shpesh aq e ndryshme dhe e ndryshueshme”, domethënë sistemet e ndryshme që kanë ardhur njëri pas tjetrit në historinë e filozofisë.

Të filozofosh do të thotë të ushtrosh talentin e të arsyetuarit duke menduar në mënyrë kritike duke u nisur nga filozofitë në të cilat është zhvilluar historikisht idea e filozofisë. Është pikërisht kjo që mund të përvetësohet dhe është kjo që duhet t'u mësohet të tjerëve.

2. Disa rrjedhoja didaktike

Nga sa analizuam më lart ne mund të ndalemi në dy rrjedhoja që lidhen me didaktikën e filozofisë: kohën e filozofisë dhe këndin e filozofisë.

a. Koha e filozofisë.

Për faktin se filozofia është kryesisht reflektive ajo natyrshëm e gjen vendin në kursin e të mësuarit të përgjithshëm ku çdo refleksion nënkupton objekte të mendimit tashmë të formuara. Pa dyshim formimi i tyre nuk ka mbaruar kurrë por pa dyshim ai është gjithmonë i filluar. Por tërheqja e vëmendjes të fëmijës për

rregullat e logjikës lidhur me njohuritë që i përkasin atij varën nga të mësuarit e zakonshëm dhe kjo nuk mund të quhet aspak filozofi.

Për arsye se nuk mund të mësohet realisht pa kuptuar, të mësuarit e zakonshëm duhet që të ngjallë refleksionin. Në këtë kuptim themi se çdo i mësuar që ka në themel refleksionin është filozofik. Gjithashtu është e vërtetë se filozofia, pra dija më e lartë është paradigma e çdo dijeje.

Përsa i takon të mësuarit e filozofisë i cili duhet dalluar nga karakteri filozofik i çdo të mësuarit presupozon kapacitetin e të ushtruarit të gjykimit dhe refleksionit mbi tekstet madhore të traditës filozofike, pra mbi tekstet leximi i të cilave edhe për më të vështirët midis tyre kërkon njëkohësisht dije të ndërtuara dhe një zotërim të gjuhës që nuk mund të asimilohen nga fëmijët shumë të vegjël. Sigurisht që kjo nuk do të thotë se qëndron mendimi i Platonit se mësimi i filozofisë duhet t'u rezervohet 15 vjeçarëve.

Në fakt nuk është çështje moshe por çështje e njohurive të marra. Koha e filozofisë, mund të themi është më shumë logjike se sa kronologjike. Në klasat e fundit të shkollave të mesme ka nxënës 15 vjeçarë dhe 18 vjeçarë: ku të parët mund të jenë më të aftë se të dytët për të filozofuar. Kjo ndodh sepse 16 vjeçarët mund të jenë më të formuar dhe më reflektues si dhe më të vendosur për të ushtruar talentin e tyre të arsyetimit mbi tekstet dhe veprat e filozofisë.

b. Vendi i filozofisë

Tekstet dhe veprat filozofike konsiderohen si vendi i filozofisë. Këtë aspekt didaktika e të filozofuarit duhet ta marrë në konsideratë.

Prandaj është e gabuar që tu atribuosh teksteve një karakter instrumental siç bëjnë autorët e të mësuarit të filozofimit. Ata mendojnë se të mësuarit e filozofisë duhet “të evitojë çdo debat mbi ato çështje që nuk janë ndriçuar nga kuptimi i tyre konkret dhe nga marrëdhënia e tyre me eksperiencën”. Pra në këtë linjë arsyetimi, ajo që do ti duket esenciale mësuesit do të ketë të bëjë më tepër me diskutimin e tezave dhe debateve shkollore, ndërsa doktrinat do të shfaqen si pikpamje të ndryshme të mundshme për çështjen që studiohet. Ato do të ndihmojnë në klasifikimin e ideve të nxjerra nga vetë gjërat. Si e shohim këtu bëhet fjalë për organizimin dhe drejtimin e debatit në kundërshtim me një shkollë të shkëputur nga realiteti dhe njëkohësisht ekspozimit të doktrinave të ndara nga çështjet të cilat u japin kuptimin atyre. Kështu përkrahësit e pikëpamjes të të mësuarit të filozofimit mendojnë se duke shkëputur doktrinat nga realiteti deformohet mendimi, devijohet refleksioni duke formuluar një mori opinionesh kontradiktore. Gjithashtu ky i mësuar i cili mbështetet kryesisht tek studimi i teksteve origjinale e mbingarkojnë trurin pa qartësuar mendimin.

Pra përfundimisht nuk mund të mësohet të filozofosh vetem duke i kundërvënë doktrinat dhe duke bërë që të parakalojnë autorët sikur këto doktrina të ishin opinione të këtyre autorëve por duke diskutuar rreth teksteve origjinale të cilët mund të ngjallin mendimin jetësor të nxënësve sepse janë vetë ata manifestim i një refleksioni, gjithmonë të gjallë.

Shtrojmë pyetjen a mund t'ju japim teksteve një “karakter” të qartë instrumental?

Duhet të kuptojmë dhe njëkohësisht të pranojmë se një tekst filozofik nuk është një tekst i shenjtë. Pra ai nuk ka vlerë dogmatike. Ai është një tekst që shërben më tepër për të zgjuar dhe stimuluar reflektimin tonë.

Por, kur bëhet fjalë për t'i shndërruar tekstet filozofike në mjete të tilla që do të ishin indiferente madje të huaja për nxënësin e sidomos kur ato bëhen mjete për të mundësuar të mësuarit e kompetencave, apo të veprimeve mendore, atëherë didaktika e filozofimit shndërrohet në një teknikë formale që kundërshton vetë shpirtin filozofik.

Përfundime:

1.Nisur nga përcaktimi klasik i didaktikës si një « mjeshtëri për të transmetuar dije të përcaktuara » si dhe nga nevoja e të mësuarit të dijeve filozofike veçoria e të cilave është të qënët e tyre në ndërtim pra jo të përcaktuara përbën një problem i cili kërkon një eksplorim dhe argumentim me solid. Kjo do të ndriçonte më mirë lidhjen e filozofisë me didaktikën dhe anasjelltas me qëllim që avantazhet e didaktikës të shfrytëzohen më tepër në formimin filozofik të nxënësve dhe studentëve.Pra argumentimi i këtij problemi bën të mundur dhe të nevojshme një didaktike të filozofisë.

2. Filozofia nuk mund të mësohet vetëm duke u bazuar tek historia e saj. Kjo nuk do të thotë gjithashtu që në çdo rast të mund të mësohet filzofia me përpikmëri. Michel Tozi mendon se është e mundur një didaktikë e filozofisë mbështetur tek argumenti i Emanuel Kantit se “ nuk mund të mësojmë asnjë filozofi” por “ mund të mësojmë veçse të filozofojmë”. Ky argument tashmë i njohur shpjegohet me faktin se dija filozofike është unitet sistematik është ide për një shkencë të mundshme që nuk është aspak konkrete sepse nuk egziston akoma. Pra, ne mundemi të mësojmë të filozofojmë.Të filozofosh do të thotë të ushtrosh talentin e të arsyetuarit duke menduar në mënyrë kritike duke u nisur nga filozofitë në të cilat është zhvilluar historikisht idea e filozofisë. Është pikërisht kjo që mund të përvetësohet dhe është kjo që duhet t'u mësohet të tjerëve.

3.Mosha e të filozofuarit ka qënë një problem në historinë e filozofisë.Disa filozofë mbrojnë idene se është e mundur dhe e dëshirueshme që fëmijët të reflektojnë sa më shpejt të jetë e mundur ndërsa të tjerë mendojnë se të filozofuarit është dalja nga fëmijëria,dalja nga vendi i opinionit, i paragjykitimit dhe i gabimit. Përsa i takon të mësuarit të filozofisë, i cili duhet dalluar nga karakteri filozofik i çdo të mësuarit,ai presupozon kapacitetin e të ushtruarit të gjykitimit dhe refleksionit mbi tekstet madhore të traditës filozofike, pra mbi tekstet leximi i të cilave edhe për më të vështirët midis tyre kërkon njëkohësisht dije të ndërtuara dhe një zotërim të gjuhës që nuk mund të asimilohen nga fëmijët shumë të vegjël.

4.Tekstet filozofike luajnë një rol të madh në të mësuarit e filozofimit.Problemi shtrohet në raportin që kanë këto tekste me doktrinat filozofike. Përkrashtet e pikëpamjes të të mësuarit të filozofimit mendojnë se duke shkëputur doktrinat nga

realiteti deformohet mendimi, devijohet refleksioni duke formuluar një mori opinionesh kontradiktore. Gjithashtu ky i mësuar i cili mbështetet kryesisht tek studimi i teksteve origjinale e mbingarkojnë trurin pa qartësuar mendimin. Por duhet të kuptojmë dhe njëkohësisht të pranojmë se një tekst filozofik nuk është një tekst i shenjtë. Pra ai nuk ka vlerë dogmatike. Ai është një tekst që shërben më tepër për të zgjuar dhe stimuluar reflektimin tonë.

Bibliografia:

Astolfi J-P; Darot E; (1997). “Mots-cles de la didactique des sciences”, De Boeck Universite,.

Bachelard Gaston ; (1969) La formation de l’esprit scientifique, Paris, Vrin,

Demaiziere F; (2005) Narcy-Combes J-P; “Metodologie de la recherche didactique: nativisation, tâche et TIC”, Apprentissage des Langues et Systemes de TIC, Vol 8, no 1.

Grenier Hubert ; (1973) La connaissances philosophique, Paris, Masson et Cie

Meirieu Philippe, (1992) Philosophie et didactique, Paris ESF

Ferrol G; (1997) Deubell Ph; “Metodologie des sciences sociales”, Armand COLIN, Paris.

Quivy R; (1995) Campenhoudt L-V; “Manuel de recherche en sciences sociales”, Dunod, Paris.

Pendavinji Gj; (2002) “Metodologjia e kerkimit”, UK, Kotti, Korçë

Tozzi Michel ; (1992) Introduction a la problematique d’une didactique de l’apprentissage du philosophe, Universite de Montpellier III.

Tozzi Michel ; (2005) Dosja 432 « Filozofia ne diskutim », Praktikat e diskutimit me orientim filozofik, mars.

NDIKIMI I SHKOLLËS POLAKE TË LOGJIKËS NË ZHVILLIMET BASHKËKOHORE TË KËSAJ SHKENCE.

Jak Simoni

Universiteti “Aleksandër Moisiu” Durrës

Përmbledhje

Në këtë artikull përshkruhet shkurtimisht mendimi logjik polak; risia që ky mendim solli në këtë fushë studimi dhe ndikimi që pati kjo shkollë në disa drejtime të zhvillimeve të mëvonshme të logjikës joklasike.

Do të jenë katër çështje që do të shtjellohen:

I- Rrethanat (përfshirë dhe bazat teorike e metafizike) në të cilat u zbulua logjika polivalente nga përfaqësuesi kryesor i kësaj shkolle filozofi dhe logjicieni polak Jan Łukasiewicz.

II- Formalizimi i logjikës së re sipas simbolikës polake. Anët positive dhe negative të kësaj simbolike.

III- Zhvillimet e mëvonshme në Evropë dhe në ShBA të logjikës joklasike.

IV- Zhvillimet bashkëkohore të logjikës nën ndikimin e zbulimeve të shkencave kognitive dhe të neuroshkencës rreth bazave fiziologjike të të menduarit.

Objektiv i këtij studimi është gjetja e argumenteve në favor të tezës sipas së ciles: mendimi njerëzor është kompleks dhe hapsira logjike është mjaft e gjërë dhe tejkalon sisteme e gjuhë formale të logjikës klasike.

Fjalë kyç: logjika polivalente, gjuha formale, logjika deontike

Abstract

This article briefly describes the Polish logical reasoning; the innovation that this thought brought in this field and the impact this school had in some directions of later developments of non- classical logic.

Four main topics will be discussed:

I- The circumstances (include even the theoretical and metaphysical fundaments) in which the polyvalent logics was discovered from the main representative of this school, the philosopher and the Polish logician Jan Łukasiewicz.

II- The Formalization of the new logics according to the Polish symbolics. The positive and “negative” sides of this symbolics.

III- Later developments of non- classical logics in Europe and USA.

IV- The contemporaneous developments of logics under the influence of cognitive sciences and neurosciences about the physiological thinking elements.

The objective of this study is to find arguments to sustain the topic according to which the human thinking is complex and the logical space is very large and overpasses the systems and formal languages of classical reasoning.

Key Words: polyvalent logics, formal language, deontic logics.

I. Hyrje

Gjatë kërkimit në fushën e filozofisë dhe të logjikës kam parë me interes kontributin e Shkollës Polake në zhvillimet e logjikës. Arritje të mëdha në këtë fushë, kjo shkollë i pati në periudhën kohore që i perket dekadave të para të shek. XX. Kontributi i saj në fushën e logjikës është i ndërthurur me kontributin në filozofi dhe matematikë, të cilat zhvilloheshin paralelisht e përfshiheshin në atë kohë në një degë studimi. Unë do të përqëndrohem tek kontributi i saj në fushën e logjikës dhe te ndikimi që pati kjo shkollë në zhvillimet e logjikës bashkëkohore. Rreth aktivitetit filozofik në Poloni dhe rreth Shkollës Logjike të Varshavës, ka një seri botimesh të autorëve polakë dhe më gjerë. Një informacion i përgjithshëm gjendet në *Hyrjen historike mbi Shkollën Logjike të Varshavës* të librit “*La Silogjistika di Aristotele*” të Czesław Lejewski (Łukasiewicz, 1957: fq.25-41). Kontributi polak në logjikë zë një vend të rëndësishëm në literaturën perëndimore në përgjithësi dhe atë italiane në veçanti. Theksoj, se në këtë punim kam shfrytëzuar më së shumti literaturën italiane. Në manualët bazë të logjikës dhe të historisë së logjikës, kontributi i kësaj shkolle zë një vend të veçantë. Mendoj, që ky kontribut, duhet të bëhet i njohur dhe në vendin tonë. Një studim i shkurtër si ky do të ngjallë interes për kërkime të mëtejshme rreth kësaj shkolle.

Metoda e përdorur konsiston kryesisht tek interpretimi i veprave të përfaqësuesve të kësaj shkolle dhe i studimeve të autorëve të tjerë rreth kësaj shkolle.

II. Një këndvështrim historik rreth Shkollës Logjike të Varshavës

Themeluesi dhe drejtuesi i kësaj shkolle ishte filozofi dhe logjicieni polak Jan Łukasiewicz. Jan Łukasiewicz është lindur në Leopoli në 1878, ku ndoqi studimet në “Gymnasium” klasik lokal. Kësaj shkolle i është borxhli për familjaritetin me greqishten dhe latinishten. Në vitin 1897 regjistrohet në Universitetin e Leopulit si student i matematikës dhe filozofisë. Komplettoi studimet nën drejtimin e profesor Twardowski-t e ndoqi rregullisht doktoraturën në filozofi në vitin 1902. Tre vjet më vonë ndoqi studimet në filozofi fillimisht në Berlin e pastaj në Lovanio. Në vitin 1906 kthehet në Leopoli ku emërohet privatdocient në filozofi. Këtu jep leksione për tetë vjet. Në vitin 1915 transferohet në Universitetin e Varshavës për të dhënë filozofi. Në vitin 1919 emërohet Minister i Arsimit, por në fund të këtij viti rifillon aktivitetin akademik. Deri në vitin 1939 vazhdon si profesor i filozofisë. Brenda kësaj periudhe bëhet dy herë rektor i Universitetit përkatësisht në vitet 1922-23 dhe 1931-32. Apartamenti i tij bombardohet në ditët e para të Luftës II Botërore dhe

biblioteka e disa dorëshkrime u dogjën tërësisht. Sidoqoftë, qëndroi në Varshavë deri në vitin 1944. Në korrik të këtij viti, lë Poloninë me qëllim që të arrijë Zvicrën, por aktivitetet ushtarake nuk e lejojnë që të kalojë qytetin Münster, Vestfalia. Pas rënies së Gjermanisë ai spostohet për disa muaj në Bruksel e vitin pasardhës pranon ftesën e qeverisë Irlandeze për të dhënë Logjikë Matematike në Akademinë Mbretërore Irlandeze. Në këtë rol qëndroi deri kur vdiq në Shkurt 1956. Łukasiewicz gëzoi famë botërore si logjicien. Universiteti i Münster i dha titullin *Honoris Causa* në vitin 1938. Kolegji i Trinitetit në Dublin i dha titullin onorar Doktor i Shkencave në vitin 1955. Ka qenë anëtar i Akademisë Polake të Shkencave të Krakovias, Shoqërisë së Arteve dhe të Shkencave të Leopolit dhe Shoqërisë së Arteve dhe të Shkencave të Varshavës.

Łukasiewicz nuk u gjend i vetmuar në sforcimin e tij. Rilindja e studimeve të logjikës në Poloni është ndikuar nga miqësia dhe bashkëpunimi me profesorin e Filozofisë së Matematikës në Varshavë Stanisław Leśniewski (Łukasiewicz, 1957: fq. 36). Kurajo dhe këshillat, si të Jan Łukasiewicz ashtu dhe të Stanisław Leśniewski, që u dhanë studentëve premtues, shënuan fillimet e një grupi zyrtar studimi, interesat e të cilët rëndojnë drejt logjikës dhe bazave të matematikës. Përveç dy themeluesve, grupi përfshinte disa dishepuj të tyre: A. Tarski, M. Wajsberg, S. Jaśkowski, J. Slupecki e B. Sobociński. Këta formuan bërthamën e asaj që ishte njohur si Shkolla Logjike e Varshavës. Grupi bashkëpunoi ngushtësisht me Shkollën Polake të Matematikës (Z. Janiszewski, W. Sierpiński, S. Mazurkiewicz, S. Banach, K. Kuratowski, A. Lindenbaum) dhe me Shkollën Filozofike të Varshavës të drejtuar nga T. Kotarbiński. Vetë Kotarbiński pati interes për sistemet e Stanisław Leśniewski, të cilat i gjejnë në harmoni me teoritë e tij filozofike (Łukasiewicz, 1957: fq. 40).

III. Një zbulim original i Jan Łukasiewicz

Në Shkollën Logjike të Varshavës debati filozofik ishte mjaft i larmishëm. Jan Łukasiewicz ka trajtuar paralelisht çështje të logjikës dhe të filozofisë. Që në punimet e para të këtij autori spikat interesi për Aristotelin, kryesisht për shkrimet e karakterit logjik të tij. Mbas studimesh e kërkimesh të vazhdueshme, ka disa momente domethënëse që çojnë këtë autor në zbulimin e logjikës joklasike. Momenti i parë është një relacion i mbajtur nga Łukasiewicz në Leopoli (Shkurt 1910) me titull "*Mbi principin e së tretës të përjashtuar*". Në këtë relacion ai pohon se principi i së tretës të përjashtuar nuk është një princip i vërtetë në vetvete, as i vërtetueshëm, kështu që konsiderohet një supozim, i domosdoshëm për qëllime praktike. Ai pohon se aplikimi i principit të së tretës të përjashtuar i objekteve reale është i lidhur me postulatën e determinizmit universal të fenomeneve. Në qoftë se ndonjëri do të mohonte këtë postulat, sipas të cilit të gjithë fenomenet janë të parapërcaktuara, ndoshta ai nuk do të pranonte principin e së tretës së përjashtuar. Në të njëjtin vit Łukasiewicz publikon në polonisht librin *O zasadzie sprzeczności u Ariystotelesa*, (*Mbi principin e kontradiksionit të Aristotelit*,) ku pas një studimi e një analize të shkrimeve të tij dallon versionin ontologjik, logjik e psikologjik mbi

principin e kontradiksionit. i pari është versioni ontologjik, sipas të cilit, e njëjta veti nuk mund t'i përkasë dhe të mos i përkasë të njëjtit subjekt nën të njëjtin aspekt. Me fjalë të tjera nuk ka objekt që të ketë dhe mos të ketë një veti të dhënë (Łukasiewicz, 1957: fq. 27). Natyrisht se një objekt mund të jetë i ngrohtë dhe i ftohtë në kohë të ndryshme, por jo në të njëjtën kohë. Versioni i dytë i dalluar nga Aristoteli është ai logjik i principit të kontradiksionit, sipas të cilit dy pohime ku njëri është mohim i tjetrit nuk mund të jenë në të njëjtën kohë të vërtetë.

Shprehur me simbolikën moderne:

$$\neg (p \wedge \neg p)$$

(Sipas simbolikës moderne P simbolizon një pohim, $\neg$ simbolizon mohimin, $\wedge$ simbolizon konjunksionin).

Së treti, Łukasiewicz demontron, se Aristoteli ka formuluar principin e kontradiksionit në terma psikologjike e shprehet, se asnjëri nuk mund të ketë dy bindje të cilave u korrespondojnë dy pohime të ndryshme. Sipas Aristotelit principi i kontradiksionit logjik e ontologjik janë rrjedhimisht ekuivalentë dhe Łukasiewicz nuk gjen gabim në këtë mes, por kritikon Aristotelin për tentativën e derivimit të principit psikologjik të kontradiksionit nga dy versionet e të njëjtit. Łukasiewicz në shkrimin *O zasadzie sprzeczności u Ariystotelesa* kërkon të demonstrojë që principi i moskontradiksionit nuk është gjithmonë i vlefshëm dhe përmend mundësinë e një logjike jo aristotelike. Në këtë shkrim diskutohet edhe principi i së tretës të përjashtuar (Łukasiewicz, 1910: fq. 95), dhe ky princip, sipas Łukasiewicz, varet nga ndarja e objekteve në realë hapësinore, kohorë dhe idealë, të prodhuar nga “shpirti”. Një pohim rreth objekteve të parë, është i vërtetë ose fals, ndërsa kjo nuk vlen për të dytët sepse, sipas tij, nuk janë mjaftueshmërisht të përcaktuar.

Në kërkimet e filozofëve e logjicienëve të mëparshëm e bashkëkohorë si Meinong, eksistonte një traditë e gjatë e njohur mirë nga Łukasiewicz, që konsideronte si objekte të gjithë objektet përfshirë dhe ato kotradiktorë (si katrori me siperfaqen e një rrethi me rreze një njësi, ndryshe të quajtur katrori rrethor). Duke pranuar dhe këto si objekte, principi i kontradiksionit dhe i së tretës të përjashtuar nuk mund të jenë të padiskutueshëm. Një tjetër moment domethënës në historikun e studimeve mbi logjiken polivalente është dhjetë vjet më vonë kur Łukasiewicz mban një relacion mbi logjikën trivalente në konferencën e Shoqërisë filozofike polake të Leopolit.

Sipas Łukasiewicz, diskutimi mbi logjikën e mëparshme klasike bivalente ka një sfond metafizik; mbështetësit e saj janë deterministë, ndërsa kundërshtarët e saj janë indeterministë. Principi i bivalencës, këtij filozofi e logjicieni, nuk i dukej kaq evident dhe në këtë mënyrë arrin në këtë përfundim:

Mund të supozoj, që prezenca ime në Varshavë në një farë momenti të vitit tjetër të mos jetë vendosur akoma as në sensin pozitiv, as në sensin negativ. Kështu është

e mundur, por jo e domosdoshme, që unë të jem në Varshavë në atë moment. Në këtë mënyrë vlerat e vërtetësisë *vërtetë* dhe *false* nuk janë të mjaftueshme, kështu që, bëhet e nevojshme një vlerë tjetër, që fillimisht e shënon me 2 e pastaj me 1/2. Kështu Łukasiewicz bëhet zbulues i logjikës trivalente e më vonë i asaj polivalente. Sipas tij, indeterminizmi ose pranimi i ngjarjeve të mundura përbën substraktin metafizik të logjikës së re.

Në diskutimin mbi substraktin e kësaj logjike, Łukasiewicz e konsideron determinizmin të pandashëm nga çështja klasike filozofike e *vullnetit të lirë*. Determinizmi mohon vullnetin e lirë dhe për Jan Łukasiewicz kjo nuk është e pranueshme. Ai në një mënyrë të thjeshtë gjen argumente në favor të indeterminizmit. Niset nga pohimi i mëposhtëm dhe tregon absurditetin e determinizmit: “*John takon Paulin në Varshavë*. Ky pohim është i vërtetë në çdo moment mbas takimit. Çështja është: ishte apo nuk ishte i vërtetë para takimit? Për deterministët çdo fakt është i vërtetë në kohën që paraprin dhe që do të vijë. Ndërmjet të shkuarës dhe të ardhmes nuk ka ndryshim; i vetmi ndryshim është se e kaluara ka ndodhur dhe e ardhmja do të ndodhë; nuk ka ndryshim nga këndvështrimi i së vërtetës. Ne ekzistojmë në këtë botë, që na rrethon dhe nuk njohim si do të përfundojë. Çdo e mirë dhe e keqe është parapërcaktuar në të kaluarën, dhe është parapërcaktuar momenti i vdekjes së gjithsecilit. Ne jemi vetëm kukulla në këtë dramë universale dhe nuk mbetet gjë tjetër për të bërë vetëm të presim qetësisht fundin!” (Łukasiewicz, 1970:fq. 113).

Kjo frazë tregon se çështjet e karakterit filozofik zënë një vend të rëndësishëm në punimet e Jan Łukasiewicz dhe aktiviteti i tij intelektual nuk ishte ekskluzivisht logjik, por në shkrimet e tij gjen mesazhe të rëndësishme për aktivitetin njerëzor. Sipas tij, ne nuk mund jemi vetëm kukulla në këtë dramë universale. Ai në të njëjtën kohë, jep një mesazh filozofik, gjithashtu kërkon një bazë filozofike për logjikën polivalente, që zbuloi e pikërisht indeterminizmin, që do të përbëjë substraktin metafizik të saj. Megjithëse pranon kompleksitetin e situatës njerëzore Łukasiewicz thërret protagonizmin e njeriut. Njeriu nuk duhet gjithmonë të pësojë, por me forcën e vullnetit dhe i drejtuar nga arsyeja, duhet të tentojë të përmirësojë fatin e tij, ndonjëherë dhe duke mos pranuar pasivisht realitetin. Rrjedha e ngjarjeve, megjithëse vërshon në mënyrë të paparashikueshme, nuk duhet të gjejë njeriun në një stad pasiv.

Łukasiewicz gjithashtu lidh ngushtësisht teorinë deterministe me teorinë e shkakut dhe të pasojës. Ai nuk mohon lidhjen shkak-pasojë si filozofët e mëparshëm (përmendim këtu D. Hume), por nuk pranon parapërcaktimin e ngjarjeve dhe të fenomeneve. Sipas tij, nuk mund të jetë parapërcaktuar gjithçka, përfshirë dhe një takim banal i dy personave.

III. Modalitetet dhe simbolika polake në krahasim me simbolikën klasike.

Siç e kemi përmendur Łukasiewicz ishte një njohës i mirë i logjikës së Aristotelit dhe i logjikës stoike dhe thekson dallimin midis tyre. Ai konsideron logjikën aristotelike si logjikë të termave, ndërsa logjikën stoike si logjikë të

pohimeve. Logjikën e re, që zbuloi Jan Łukasiewicz e quan jo krisipiane, sepse Krisipi ishte përfaqësuesi më i pikatur i kësaj shkolle filozofike dhe sepse stoikët shquheshin si mbështetës të logjikës bivalente. Duke integruar në logjikë një tjetër vlerë vërtetësie Łukasiewicz skematizon një sistem të ri logjik. Me kontributin e madh të Jan Łukasiewicz simbolika logjike polake bëhet krejt origjinale. Duke qenë një sistem kompleks, po kufizohemi duke dhënë vetëm modalitetet:

është e mundur p në simbolikën polake shënohet Mp

nuk është e mundur p shënohet NMp

është e mundur jo p shënohet MNp

nuk është e mundur jo p shënohet NMNp

Ku shkronja p shënon një pohim çfarëdo, N është simboli i mohimit; M është simboli i mundësisë. Ndërsa implikimi $p \rightarrow q$ shënohet Cpq dhe konjeksioni $p \wedge q$ shënohet Kpq. Në këtë mënyrë Łukasiewicz ndërton një sistem logjik origjinal. Nëpërmjet simbolikës polake eliminohen kllapat dhe lidhëzat logjike zëvendësohen me shkronja.

Përsa i përket modaliteteve, që përmendëm shtojmë, se dhe modalitetet e mundësisë dhe domosdoshmërisë janë trashëgimi e Aristotelit. Ky filozof i shquar në librin *Mbi interpretimin* trajton relacionet ndërmjet të mundurës, kontingjentes, të domosdoshmes, të pamundurës. Duke mohuar të mundurën përfiton të pamundurën dhe duke mohuar të domosdoshmen përfiton kontingjencën. Gjithashtu konsideron fjalinë *Është e mundur P* si ekuivalente me *Nuk është e nevojshme që jo-P*. (Aristotele, tr.it 1992: fq. 13)

p.sh.: *Është e mundur që të bjerë shi* është ekuivalente me *Nuk është e domosdoshme që të mos bjerë shi*.

Me formulë shprehet si më poshtë:

$$\Diamond P \equiv \neg \Box \neg P$$

(Ku $\neg$ është shenja logjike e mohimit, $\Box$ është simboli i domosdoshmërisë, $\Diamond$ është simboli i mundësisë)

E njëjta gjë paraqitet dhe për domosdoshmërinë p.sh.: *Është e domosdoshme që në dimër të bjerë borë*, është ekuivalente me *Nuk është e mundur që në dimër të mos bjerë borë*.

Me formulë shprehet si më poshtë:

$$\Box P \equiv \neg \Diamond \neg P$$

Sipas Aristotelit e mundura rrjedh nga e nevojshmja, por s'vlen e anasjellta (Aristotele, tr.it 1992: fq. 13). Dhe është e qartë se në qoftë se është e nevojshme që diagonalet e katrorit të priten është dhe e mundur.

IV. Drejtime të zhvillimeve të mëtejshme të logjikës.

Përsa u tha më sipër fusha e studimit në logjikë është mjaft e larmishme dhe degëzimet e saj janë të shumta. U trajtua shkurtimisht këtu logjika polake në fillim të shekullit të kaluar, por kërkimet në këtë fushë kanë qenë të vazhdueshme.

Një drejtim i zhvillimit të logjikës është ai i logjikës së probabilitetit. Një autor i rëndësishëm bashkëkohor i kësaj fushe është Patrick Suppes që ka trajtuar gjerësisht problemin e të kuptuarit të eksperiencës dhe ka analizuar lidhjet arsye-dobi e arsyeshkak. Ja si shprehet në librin *Logique du probable* përkth. it. *La logica del probabile*: “Njerëz ngjashmërisht të arsyeshëm mund të kenë ide të ndryshme mbi probabilitetin e së njëjtës ngjarje” (Suppes, tr.it 1984: fq.54). Duket qartë rëndësia që i jep përshtypjeve subjektive të gjithsecilit mbi probabilitetin objektiv të rrjedhës së ngjarjeve.

Në zhvillimet e metejshme të logjikës, ka autorë që nuk u gjejnë të gjitha njohjeve gjenezën empirike, gjenezë që shumë logjicienë e filozofë e pranojnë pa hezitim. Një prej tyre është Friedrich Albert Lange. Sipas tij s’ka gjë më të lehtë sesa të mendosh, se pohimet *apriori* gjenden vetëm nëpërmjet rrugës së eksperiencës (Poggi, 1977: fq. 48). Lange ka trajtuar disa eksperimente të fiziologjisë së organeve të shqisave. Nëpërmjet tyre ka arritur në bindjen e ekzistencës së “një rrënje të përbashkët, për një të panjohur, të ndjeshmërisë dhe të intelektit”, dhe se “në përshtypjet shqisore të dukshme kooperojnë procese, që nëpërmjet eliminimit dhe integritit i korrespondojnë në mënyrë impresionuese përfundimeve dhe falsifikimeve të mendimit koshient” (Poggi, 1977: fq. 49). Në mendimin tonë ka njohje specifike *apriori* që nuk mund t’u gjendet një gjenezë empirike e “nevojshmëria e tyre është dhënë para çdo eksperience nëpërmjet organizimit psikofizik të njeriut”, “që në eksperiencën e parë pa ndërmjetësimin e induksionit” (Poggi, 1977: fq. 49). Sipas tij, në të gjitha njohjet tona ka një faktor që e ka bazën tek esenca e subjektit njohës e që nuk është kontingjent si përshtypjet e jashtme. Ka një predispozitë natyrore, që bën të mundur lindjen e ideve, që nuk kanë aspak të bëjnë me praktikën.

V. Përfundime

Shpeshherë, nga studiues të fushës së logjikës dhe të historisë së saj flitet për traditën polako – gjermane. Meqenëse tradita gjermane është më e njohur në vendin tonë, në këtë punim u bë i mundur një paraqitje e shkurtër panoramike e mendimit logjik dhe filozofik polak të fillimit të shek. XX, pa u lënë mënjanë ndikimi i ndërsjelltë mes tyre. Bazat teorike që bënë të mundur zbulimin e logjikës polivalente nga përfaqësuesi kryesor i kësaj shkolle, Jan Łukasiewicz patën një vend të rëndësishëm. Origjinaliteti i këtij zbulimi dhe i simbolikës polake doli në pah. Gjithashtu u trajtuan disa nga linjat e zhvillimit të logjikës së mëvonshme dhe perspektivat bashkëkohore të ndikuara nga logjika polake. Burimet bibliografike, që do të shërbejnë për studime të mëtejshme rreth këtij argumenti, u përmenden.

BIBLIOGRAFIA

Aristotele, (1992),13 *Della interpretazione* (tr.it di Zanata M.Rizzoli, Milano

Aristotele, (1988)

Opere,La terza1992, Roma – Bari

De Libera, (1995) A, *La philosophie medievale* pekth. Italisht me tiull *Storia della filosofia medievale*, Jaca Book, Milano,

Kneale W.C.e M (1972) (tr. It., *Storia della logica*, Einaudi, Torino.)

Łukasiewicz J, (1957) *Aristotle's Syllogistic from dhe standpoint of modern formal logic*, Oxford, perkth.it. *La Silogjistika di Aristotele*, Brescia, Morcelliana

Lukasiewicz Jan,(2003)*O zasadzie sprzeczności u Ariystoteles, 1910* (tr. it. *Del principio di contraddizione in Aristotele*. Quodlibet, Macerata

Lukasiewicz Jan, (1970) *Selekted ëorks*.North-Holland Publiscig-Amsterdam,

Lukasiewicz Jan, (1979) *Logica modale*.Faenza

Poggi Stefano, (1977) *I sistemi dell'esperienza*,Bologna,

Raspa V *In contraddizione*, (1999) Edizioni Parnaso, Trieste

Suppes P, (1984) *Logique du probable* perkth. It. *La logica del probabile*, Bologna, CLUEB

ÇËSHTJE TË HUMANIZMIT NË FILOZOFINË MODERNE

Suela Ibraimllari

Mitjana Profiri

Departamenti i Shkencave Sociale
Fakulteti i Shkencave Natyrore dhe Shkencave Humane
Universiteti "Fan S. Noli "Korçë

Përmbledhje

Refleksioni filozofik në shekullin XX orientohet drejt qenies njerëzore dhe problemeve etiko-morale, të cilat fokusohen në çështjet e humanizimit dhe dehumanizimit të njeriut si rrjedhojë e ndikimit të proceseve globalizuese. Termi humanizëm është shprehje e tipareve të kulturës që vë në qendër njerëzoren, respektin dhe përkushtimin ndaj njeriut dhe dinjitetit të tij. Kështu qenia njerëzore vendoset përballë ligjeve natyrore dhe rregullave të kulturës, duke zhvilluar unin individual dhe atë social në funksion të shprehjes së marrëdhënies me botën materiale dhe atë humane e sociale.

Ky punim ka për qëllim të evidentojë se cili është pozicionimi i subjekteve humane përballë vetes, botës së sendeve dhe subjekteve të tjera që kanë jetë. A janë rregullat morale produkte të uneve sociale që i shërbejnë humanizimit të qenies njerëzore? Si shfaqet çështja e humanizmit përballë rregullave etiko-morale? Për t'u dhënë përgjigje pyetjeve të mësipërme, studimi orientohet drejt analizës cilësore të burimeve teorike të dhëna nga filozofë të shekullit XX, që i referohen këtij objekti dhe këtyre çështjeve të kërkimit.

Fjalët kyçe: *humanizim, dehumanizim, uni individual, uni social, rregulla etiko-morale.*

Abstract

In the 21st century, the philosophical reflection is oriented toward the human being and in particular, toward the ethical and moral issues, which focus on issues of humanization and dehumanization of the human being as a result of the impact of globalization processes.

The term humanism is an expression of cultural traits which prevail in the center the humanness; respect and devotion to the man and his dignity. Thus the human being is faced with the natural laws and rules of culture, developing in this way a social and individual ego in the function of expressing a relationship with the material world as well as the human and social one.

This paper aims to highlight the following issues: Which is the position of human subjects in front of themselves; the world of objects and other living entities? Is it possible that moral rules are products of social individualities which serve to the humanization of the human being? How is humanism displayed to the ethical and moral rules. Trying to answer these questions our approach is guided to the

qualitative analysis on the theoretical resources of the 20th century philosophers, referring to this object and research issues.

Key words: *humanization, dehumanization, individual self, social self, ethical and moral rules.*

Hyrje

Filozofia e shekullit XX sjell në vëmendjen e filozofisë problemet që kanë për objekt studimi njeriun. Ndër to spikatin çështjet etiko-morale. Shfaqja e këtyre problemeve shihet në disa këndvështrime, të cilat në kohën objektive lidhen me gjuhën, familjen, fenë, profesionin dhe në kohën subjektive lidhen me unin, si un individual dhe social, ndërgjegjen, vullnetin, detyrën, marrëdhënien me esin dhe mbiunin. Në këto relacione, problemet që ngrihen në filozofinë e shekullit XX dhe më vonë, janë ato që lidhen më çështjen e humanizimit dhe dehumanizimit të njeriut si rrjedhojë e procesit të globalizimit. Në këtë kontekst propozohet “rindërtimi i natyrës së moralitetit tek njeriu” në funksion të humanizimit të tij.

1.Natyra dhe kultura; ligje dhe rregulla.

“Natyra e ka vënë njerëzimin nën sundimin e dy sovranëve, dhimbjes dhe kënaqësisë. Ata na drejtojnë në gjithçka që bëjmë, në gjithçka që themi, në gjithçka që mendojmë: çdo përpjekje që mund të bëjmë për të flakur tej varësinë tonë shërben për ta demonstruar dhe vërtetuar atë varësi. Me fjalë, njeriu mendon se mund të heqë dorë botësisht nga perandoria e tyre, por në të vërtetë ai mbetet rob i saj gjatë gjithë kohës.”(Scruton, 2000: fq.237)

Natyra dhe kultura përbëjnë dimensionet e jetës njerëzore. Ekzistojnë tri relacione mes tyre:

1. Natyra nga njëra anë e formësuar nga subjekte të ngurta, (flasim këtu për **botën e sendeve** dhe kultura e formësuar nga **une individuale**).
2. Natyra e përbërë nga **subjekte që kanë jetë** (bota shtazore dhe bimore) dhe kultura nga **une sociale**.
3. Natyra me **subjekte humane** dhe kultura e **subjekteve humane**.

Në *relacionin e parë*, do të konstatojmë një ndarje të thellë mes natyrës dhe kulturës. Kjo ndarje shfaqet në dy kahe; një natyrë materiale dhe një natyrë jetësore. Natyra materiale e sendeve përbën atë pjesë të botës për të cilën uni është i ndërgjegjshëm. Ndërgjegjja në këtë nivel i referohet nivelit të përvojës. Sartri pohon se “E gjithë ndërgjegjja është ndërgjegje për diçka”, që do të thotë se uni është i vetëdijshëm për ekzistencën e një objekti jashtë tij, që e kalon atë. Në këtë këndvështrim ne i referohemi asaj që mund të quhet “natyra e virgjër” e botës që na rrethon. Por relacioni i parë, sjell në vëmendjen tonë dhe atë natyrë që ndërtohet nga uni në shërbim të tij përmes inteligjencës. Kjo çon në atë që do ta quanim “rindërtim të natyrës” përmes dijes njerëzore në funksion të unit. Kështu flasim për shkencë dhe teknologji, të cilat ndihmojnë në rindërtimin e natyrës, duke ruajtur të njëjtin raport mes unit dhe natyrës materiale të gjërave.

Në *relacionin e dytë*, duket sikur ndarja mes natyrës dhe kulturës bëhet më pak e dukshme. Pyetjet që ngrihen në këtë nivel i referohen botës inorganike dhe organike të natyrës dhe kulturës me përbërësit e tyre. Të dy këto dimensione e zotërojnë botën inorganike dhe organike, pasi proceset që ndodhin në natyrë dhe tek njeriu janë të bashkëshoqëruara me shndërime inorganike. Në të njëjtën kohë trupi si element biologjik është i përbërë nga organe dhe sisteme organesh për kafshët dhe njerëzit, e nga “përbërës” për bimët, të cilët mund t’i quajmë “organe” duke pasur parasysh që secili përbërës ashtu si dhe organet kanë një funksion të caktuar. Atëherë çfarë e dallon kulturën nga natyra? Ndryshimi mes natyrës dhe kulturës a mund të jetë vetëm “ekzistencë e të qenit ndryshe” apo “tjetërsim” për të qenë ndryshe?

Levi Stross nuk do të hezitonte për të bërë këtë dallim. Sipas tij gjuha mbetet i vetmi instrument dhe mekanizëm që e dallon njeriun dhe botën njerëzore nga natyra dhe bota e kafshëve. Ai argumenton se gjuha duke qenë ekuivoke është e vështirë për t’u prodhuar, përpunuar dhe artikuluar nga kafshët, madje ajo është një inteligjencë e vetë shoqërisë njerëzore. Ajo i shërben njeriut për të komunikuar, për të asimiluar kulturën në grupin ku bën pjesë dhe për të trasmetuar këtë kulturë në breza. Gjuha është edhe vetë, një mjet i kulturës që formon kulturën, që evidenton ekzistencën e kulturës dhe që formohet nga kultura e shoqërisë në të cilën ajo flitet. Kështu në natyrë (botën shtazore të kafshëve të larta) “mungon mjeti që sinjalin ta kalojë në kulturë”(Pendavinji, 1999: fq.104).

Në *relacionin e tretë*, ndarja mes dy dimensioneve bëhet e padukshme, sepse flasim për natyrë dhe kulturë, me subjekte njerëzore. Njeriu si qenie në natyrë ekziston duke pretenduar në parimin e determinizmit të gjërave: në natyrë gjithçka lind, evolon dhe vdes. Ashtu si tek kafshët dhe tek njeriu ekzistojnë instiktet e mbijetesës. Po kështu si tek kafshët dhe tek njeriu në natyrë ekzistojnë kodet e trasmetimit të një informacioni të caktuar në bashkësi me të “tjerët”(i vogli dhe nëna). Në këtë pikë do të arrinim në argumentimin e faktit se dallimi mes natyrës dhe kulturës mbetet një abstraksion. Levi Stross thotë se “njeriu i natyrës është një mit”(Pendavinji, 1999: fq.112). Duke qenë se edhe Sartri pohon se ndërgjegjja e njeriut është një tjetër element, përveç gjuhës që dallon atë nga kafshët dhe bota materiale, atëherë do të konkludonim se zgjedhja si veprimtari e ndërgjegjjes që u jep kuptim gjërave dhe vendoset midis vetes dhe gjërave, i jep njeriut lirinë për të krijuar vetveten dhe botën humane. Këtë botë jo më kot e quajmë, *humane*, sepse është ky tipari i asaj që quhet natyrë njerëzore dhe kultura pjesë e kësaj natyre. Pra “nuk ka natyrë humane jashtë kulturës”(Pendavinji, 1999: fq.111). Në këtë kontekst flasim për një proces evolutiv të qënies njerëzore, për të cilin Bergsoni flet me termat e Elan Vitalit. Ky evolucion është i pakthyeshëm dhe i pandashëm, shtyn gjithë organizmat drejt formave më të larta dhe të ndërlikuara. Kierkegaardi këtë formë të evolucionit e ndan në tri etapa:

- Etapa estetike, niveli në të cilin njeriu udhëhiqet nga impulse dhe emocionet e tij drejtohen më tepër në aftësitë ndijore.
- ***Etapa etike, niveli në të cilin njeriu udhëhiqet nga rregulla që formohen nga arsyeja. Në këtë etapë njeriu pranon kufizimet e vendosura nga***

ndërgjegjia morale për të respektuar një ligj moral, mungesa e respektimit të të cilit është një dobësi e vullnetit apo produkt i injorancës.

- Etapa fetare, niveli në të cilin njeriu dallon çështjet e besimit dhe arsyes, duke vendosur në ekzistencën e vet një ekzistencë subjektive të fuqisë së mbinatyrshme përmes aktit të besimit.

Mund të konkludojmë se natyra dhe kultura dallojnë në ligje dhe rregulla përmes procesit evolutiv të njeriut në natyrë dhe në shoqëri. Për këtë arsye Stross argumentoi se normat që njeriu vendos për të jetuar me tjetrin, janë të tilla që mund të refuzohen, pranohen dhe modifikohen, sepse liria e grupit për të zgjedhur mbi to kushtëzon dhe jetën brenda grupit. Këtu normat kulturore shihen si shpikje sepse janë produkt i arsyes së mendjes njerëzore, e cila nuk është e determinuar të japë të njëjtin konkluzion. Nga ana tjetër, universaliteti i ligjeve në natyrë është rrjedhojë e determinizmit natyror, i cili është e pamundur të ndryshojë në procesin evolutiv si një risi e “inteligjencës” natyrore, sepse është një mekanizëm që Darvini “i vendosi” natyrës për ta bërë atë evolutive brenda llojeve të saj dhe jo evolutive si rrjedhojë e elementëve të saj.

Kjo dialektikë e ndryshimeve cilësore dhe sasiore për të cilën foli Marksi në zhvillimin e shoqërive njerëzore në histori, përbën dialektikën kryesore të zhvillimit cilësor dhe sasior të qenies humane në përpjekje për të evidentuar humanitetin, si produkt social i rregullave kulturore. Jo në trajtën që i trajtoi Marksi, por në atë që në duam të evidentojmë në këtë punim është pikërisht dialektika e ndryshimeve të mëposhtme:

1. Njeriu që ndryshon nga natyra dhe në natyrë.
2. Njeriu që ndryshon nga vetvetja.
3. Njeriu që ndryshon nga raca njerëzore.
4. Njeriu që ndryshon nga të tjerët.

2. Uni, ndërgjegjia dhe produktet e unit social. Morali.

“Unë lind i vetëm e i trembur përballë projektit të parë unik që përbën qënien time; të gjitha pengesat, të gjitha muret e të gjitha dështimet zhduken nga ndërgjegjia ime e lirisë, nuk thërres për ndihmë, e nuk mund të thërres për ndihmë, ndonjë vlerë, sepse jam unë ai që mbaj vlera te qenia; asgjë nuk mund të më sigurojë kundrejt vetvetes; i shkëputur prej botës dhe thelbit tim nga asgjëja që Unë jam, më duhet të kuptoj domethënien e botës dhe thelbit tim: jam unë ai që vendos, vetëm unë, pa dhënë shpjegime, pa dhënë arsye.” (Scruton, 2000: fq. 279)

Duke filluar analizën nga uni; veçojmë atë aspekt të personalitetit të njeriut që përpiket të vendosë “paqen” në luftën e përhershme mes esit dhe mbiunit. Unin në këtë këndvështrim të “rregullatorit”, nëse do ta zhvishnim nga elementët sipërfaqësorë, do të dallonim:

1. *Lirinë e jashtme* në kornizat e autonimisë në marrëdhënie me të tjerët dhe *lirinë e brendshme* të kufizuar nga ekzistenca e vetë unit.

2. *Vullnetin* si vizion i vullnetit për pushtet dhe vullnetit për të besuar.
3. *Detyrën* në formën e detyrimit për diçka që duhet t'i shërbejë mbijetesës apo mirëqënies.

Nëse unit do t'ia hiqnim edhe këto tipare thelbësore në pozicionin e rregullatorit, atëherë do të dallonim elementin që i jep atij trajtën e të qenit unik: qëllimin e ekzistencës së tij, **humanitetin**. Nga filozofë të ndryshëm shpeshherë është theksuar se uni është në luftë të përhershme mes esit dhe mbiunit, por jo gjithmonë argumentet janë të mjaftueshme në atë masë sa të pranohet kjo luftë. Ne ngremë pyetjet:

- A është uni ai që ndodhet në mes të luftës mes esit dhe mbiunit?
- Cila është arsyeja që ne duhet të besojmë për të pranuar unin si rregullator apo si provokues i asaj që ne quajtmë luftë?
- Nëse uni “nuk është zot në shtëpinë e tij” atëherë pse duhet të besojmë në forcën e tij për të nënshtruar esin dhe për t'u bërë profil më i qartë i shfaqjes së mbiunit?

Frojdi u përpoq t'i jepte një përgjigje këtyre pyetjeve për të cilat Sartri nuk është i të njëjtut mendim. Ai nisi nga bota e të pandërgjegjshmes për të kuptuar se uni e ka forcën për ta nënshtruar këtë botë. Por, nga ana tjetër, duket se ky proces nuk është tërësisht i pavarur nga ndikimi i asaj që uni përpiket të nënshtrrojë. “Nocionin tonë të pavetëdijes ne e përftojme nga teoria e zhvendosjes” (Sejdia, 1991: fq.108) - thotë Frojdi. Me anën e kësaj teorie ai dalloj tri koncepte:

- a. E vetëdijshmja.
- b. E paravetëdijshmja; e cila është e ndërgjegjësueshme.
- c. E pavetëdijshmja, e cila është e pandërgjegjësueshme.

Ajo që shqetëson dhe përbën problem për unin është e paravetëdijshmja, e cila fillimisht është një **pavetëdije latente**. Paravetëdija përbën kufirin ndarës mes vetëdijes dhe pavetëdijes që përfaqëson ndikimin e esit dhe mbiunit tek uni. Kjo ndodh sepse “uni biologjik”, që është esi, përmes ekzistencës së tjetrit njihet më vonë me instiktet; pra më vonë e pandërgjegjshmja për veprimet instiktive bëhet e njohur. Kjo do të thotë se uni është pjesë e esit e ndryshuar nga dija dhe diferencimi sipërfaqësor. “Në marrëdhënie me esin ai i ngjan kalorësit që përpiket të frenojë forcën superiore të kalit, me ndryshim që kalorsit këtë gjë përpiket ta arrijë me forcat e tij, ndërsa uni me forca të huazuara”. (Sejdia, 1991: fq. 122).

Nga ana tjetër “*uni social*”, që është mbiuni, përsëri përmes ekzistencës së tjetrit njihet më vonë me elementët socialë të bashkëjetesës duke u ndërgjegjësuar për botën sociale. “Lidhja e tij me unin nuk buron nga paralajmërimi: Ti duhet të jesh ashtu (si babai), por përmbledh edhe ndalimin: Ti nuk duhet të jesh ashtu (si babai), dmth. Nuk duhet të bësh gjithçka që bën edhe ai. Mjaft gjëra janë të rezervuara vetëm për të.” (Sejdia, 1991: fq. 134). Alteregoja formësohet nën prezencën e tjetrit, në atë masë që njeh tjetrin, por që e dallon nga uni individual. Në këtë rast Hyserli flet për një ego trashedentale ku liria e jashtme e unit të ndërgjegjshëm, mbetet

autonome në sjelljen e tij dhe jo gjithmonë e bën unin vetëm rregullator, por e vendos në proces zhvendosjeje.

Sartri, në ndryshim nga Frojdi, mendon se nuk ekziston e pandërgjegjshmja nga e cila filluam të analizonim unin si veprues për veten e tij. “Në të gjitha aktet tona ne jemi dhe mund të mbetemi në mënyrë sovranë të përgjegjshëm”,-thotë ai. Nisur nga kjo ide mund të ngremë një diskutim në lidhje me idenë se ne “*mund të mbetemi në mënyrë sovranë të përgjegjshëm*”. Kjo pjesë e thënies vë në diskutim sërish lirinë e unit dhe aftësinë e tij për të qenë i përgjegjshëm. Kështu mund të konkludojmë se humaniteti i unit fillon nga një luftë e brendshme për të zgjedhur në mënyrë të lirë mbizotërimin në një çast të caktuar të një vendimi dhe më pas në një luftë të jashtme me tjetrin, që kushtëzon veprimin si rrjedhojë e ndërveprimit.

Nga ana tjetër kur i referohemi konceptit të paravetëdijes së ndërgjegjësuar në kohë, atëherë duhet t’i referohemi vullnetit të unit për t’u ndërgjegjësuar. Pse vullnet për të besuar dhe pse vullnet për pushtet? Duke bërë këtë pyetje në vëmë përballë dy teori mbi vullnetin; atë që propozon Niçe dhe atë që propozon Xhejms. Fillimisht le të argumentojmë pse e paravetëdijshmja për t’u ndërgjegjësuar kërkon vullnet për të besuar. Vullneti për të besuar përbën atë forcë “bindjeje” të njeriut që e kushtëzon atë të veprojë përballë një fakti që ekziston dhe është konkret. Kështu uni përmes vullnetit për të besuar arrin të njohë qëllimet e vetëvetes në botën materiale dhe lufton për t’i realizuar ato, duke luftuar fillimisht me ato koncepte që për të ende nuk ishin të qarta. Ky vullnet e ndihmon unin duke bërë të mundur perceptimin nga intelektu për të vërtetën. “Për të është ‘e vërtetë’ ajo që krahasohet me diturinë e provuar dhe të dobishme të individit në mënyrë të vërtetueshme”(Jacoby,2006: fq.243). E vërtetë për pragmatizmin është ajo që i shërben individit dhe shoqërisë. Nëse uni është i lirë për të vepruar kjo do të thotë se liria e tij buron nga vullneti për të zgjedhur dhe, vullneti për të zgjedhur buron nga vullneti për të besuar se zgjedhja e bërë është ajo që duhet dhe jo diçka e determinuar. Nga ana tjetër pse vullnet për pushtet? Ne mendojmë se vullneti për të besuar është një trajtë e shfaqur e vullnetit për pushtet, por e kufizuar nga bota e jashtme e unit. Niçe shpjegon se vullneti për pushtet është një vullnet në rritje dhe nënkupton vullnetin për të luftuar mbi vetveten, për të kërkuar më shumë për vetveten. Kjo përfaqëson një shtytje të lirë të njeriut për të shprehur fuqitë personale kundrejt rregullave universale. Që e paravetëdijshmja të kthehet në vetëdije është i nevojshëm vullneti për pushtet për të njohur jetën si shfrytëzim dhe forcën e brendshme të unit për t’i bërë ballë këtij shfrytëzimi. Kështu paravetëdija mund të kthehet në të vetëdijshme përmes vullnetit për pushtet dhe për të besuar, duke pasur këto tipare të përbashkëta :

1. Lirinë për të vepruar e për të zgjedhur.
2. Aftësinë në formën e pushtetit apo në formën e besimit për të gjykuar se çfarë duhet të jetë e mirë e çfarë duhet të jetë e keqe.

Por nëse do të bazoheshim në mënyrën e analizës së teorisë së Niçes dhe Xhejmsit do të hasnim në kundërshti me atë që lartpërmendëm. Kjo sepse Niçe e sheh vullnetin për pushtet si një revoltë ndaj moralit të besimtarit të fesë së krishterë,

ndërsa Xhejmsi e sheh vullnetin për të besuar si një rrugë për të zbuluar dhe krijuar përvojën fetare. Ajo që ne propozojmë është se edhe pse në pamje të pare, si të kundërt, vullneti për pushtet dhe vullneti për të besuar janë dy forma të vullnetit që ndërveprojnë me njëri-tjetrin për të gjykuar dhe vepruar më pas në dobi të unit dhe ndërgjegjësimit të tij dhe në dobi të shoqërisë. Duke analizuar **unin** në elementet e tij sinjifikative dhe **tjetrin**, si kushtëzues i unit në lirinë për të zgjedhur përmes vullnetit; dalluam përmes perpjekjes për të njohur të mirën dhe të keqen, rregullat në botë që vendosen mes unit dhe tjetrit **duke pasur parasysh se çdo un është një tjetër për tjetrin**; atë produkt të unit social që ne e quajmë **moral**.

3. Institucione të shprehjes së rregullave etiko-morale.

“...flisni dhe të veproni sikurse të duhej të gjykoreshit nga ligji i lirisë.”
(Dhjata e re, Psalmet, Fjalët e urta)

Disa institucione të shprehjes dhe edukimit me rregulla morale janë familja, gjuha, shteti dhe e drejta, religjioni.

Familja është institucioni primar ku uni formësohet, humanizohet. Kjo ndodh sepse ky është institucioni i parë, i cili ofron kushtet e mbijetesës dhe bashkëjetesës në grup. Duke kryer këto funksione ajo është shprehja më e qartë e edukimit të rregullave morale. Argumentimi i kësaj ideje vjen nga ballafaqimi i saj me teorinë e Frojdit në lidhje me Kompleksin e Edipit dhe Elektrës. Kjo teori vë në plan të parë marrëdhëniet prind-fëmijë dhe më pas marrëdhënien gjinore femër-mashkull. Duke u nisur nga instiktet e mbijetesës, Frojdi u përpoq të na argumentojë se afeksioni që lind mes fëmijës dhe prindit me seks të kundërt është një dashuri ndaj prindit me seks të kundërt, për të gëzuar diçka që fëmija nuk e ka vetë (të njëjtin organ gjenital të prindit me seks të kundërt, apo më vonë urrejtje për “pronësinë” që ka prindi me seks të njëjtë), le të themi është një vullnet për pushtet. Por eros dhe thanatos nuk janë ata që mbizotërojnë në këtë institucion, madje ndikimi i tyre zbehet me rritjen në moshë të fëmijës. Kjo argumenton faktin e ekzistencës së familjes deri në ditët e sotme dhe kompaktësinë e saj në mbizotërimin e formës nukleare të familjes. Marrëdhënia e afeksionit në këtë model familjeje është më tepër e përqëndruar në marrëdhënien prind-fëmijë, po kështu dhe marrëdhëniet e respektit, ekonomike etj. “Fëmija”(Termin fëmijë në këtë rast e përdorim për të gjitha moshat në relacionin prind-fëmijë)përpiqet përmes edukimit të prindërve të mësojë rregullat morale brenda familjes dhe sjelljet morale jashtë saj të diskutojë për moralshmërinë e sjelljes së tjetrit , duke krijuar atë tërësi rregullash etiko-morale që e identifikojnë atë si një un individual dhe un social.

Gjuha, nga ana tjetër përbën një institucion të përhershëm të qenies njerëzore, e cila fillimisht mësohet në familje. Kur themi mësohet kemi parasysh aftësinë e fëmijës për të mësuar sa më shumë fjalë dhe për t'i artikuluar ato sa më mirë. Duke thënë sa më sipër që familja edukon përmes dhe me anën e rregullave morale fëmijën, atëherë forma e parë përmes së cilës transmetohen këto rregulla është gjuha në komunikimin brenda bashkësisë familjare. Megjithatë dikush mund të ngrejë pyetjen: Çfarë ndodh me rregullat morale kur ato krijojnë një un individual në

shoqëri, i cili përballlet me gjuhë të ndryshme apo zhargone gjuhësore? Nëse do t'u referoheshim filozofëve analitikë: Rasell, Karnap, Vitgeshtajn, Rill, Frege, etj., do të dilnim në një skematizim të gjuhës në disa komponentë biologjike dhe abstrakte, që reflektojnë sjelljen dhe shprehin moralshmërinë e saj.

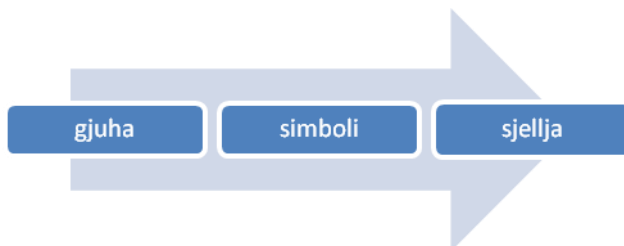

Fig.1 Gjuha si institucion i shprehjes së moralit

Kjo skemë është e dyfishtë për gjuhën dhe simbolin sepse që të reflektohet sjellja dhe moralshmëria e saj duhet të evidentohet se:

1. Gjuha nga njëra anë është një përpyetje mendore, e cila në mënyrë abstrakte formon simbolin në rastin e gjuhës verbale dhe nga ana tjetër trupi reagon ose njësoj “siç flet mendja” ose në të kundërt të saj, në rastin e gjuhës jo verbale. Kështu që sjellja në këtë rast duhet të gjykohet në marrëdhënie të dyfishtë.
2. Simboli nga njëra anë artikulon diçka të vërtetë dhe nga ana tjetër diçka abstrakte që mund të jetë madje dhe e gabuar, pra shprehja e brendshme e tij është e pavarur nga jashtësia. Gabimi dhe e vërteta e simbolit duhet të gjykohet sërish në marrëdhënie të dyfishtë me sjelljen.

“Fjalët për sjelljen mendore kanë të bëjnë me veprimet mendore, jo me mendjen” thotë Gilbert Ril. Xhon Austin u nis nga analiza e gjuhës së përditshme, të fjalëve: shfajësim, liri dhe e vërtetë, duke treguar se këto fjalë, si shumë të tjera në gjuhën e përditshme, janë shprehje e moralshmërisë së sjelljes dhe në vetvete janë përbërëse të mënyrës se si mund të gjykohet një sjellje nëse është apo jo e moralshme. Sipas tij “shfajësim” do të thotë:

1. *Mbrojtje*, në rastin e një të akuzuari për një krim të caktuar, nga e cila dalin dy kuptime: zbutje dhe përligje; e që lidhen me konceptin e **ligjit**.
2. *Justifikim*, kur flitet për veprimin nën trysinë e rrethanave.
3. *Arsye*, kur pranohet veprimi si i keq, por dhe në të njëjtën kohë flitet për padrejtësi në lidhje me atë që e ka kryer atë veprim. Këtu i referohemi kuptimit të **“përgjegjësisë”**.

Për fjalën “liri” ai argumenton se ky është emri i dimensionit me të cilin vlerësohet një veprim dhe “e vërteta” është rezultati i lirisë për zgjedhjen e vlerësimit.

Por a mund ta ruajë gjuha një rregull etiko-moral në kohën objektive dhe subjektive? Përsa i përket kohës subjektive, gjuha është e kushtëzuar nga liria e vullneti për të gjykuar apo për të zgjedhur nëse sjellja dhe veprimi është i

moralshëm apo jo. Ndërsa në lidhje me kohën objektive, gjuha mund të ruajë një rregull etiko-moral duke u institucionalizuar, dhe duke marrë formën e së drejtës.

E drejta konsiderohet tërësia e normave juridike që rregullojnë marrëdhëniet shoqërore ndërmjet njerëzve. Arsyeja për të cilën ngrihen diskutimet sot në lidhje me të drejtën dhe moralin është raporti i saj me politikën dhe jetëgjatësia e së drejtës në zbatimin e rregullave morale të institucionalizuara. Kjo ndodh sepse çdo formë qeverisjeje në etje për pushtet, ushtron tryzni për të ndryshuar ligjet në funksion të jetëgjatësisë së pushtetit dhe përpiqet të vendosë një moral të ri që i justifikon këtë jetëgjatësi. “Qëllimi justifikon mjetin” sipas Makiavelit do të thotë se marrja dhe ruajtja e pushtetit justifikon ndryshimin dhe hedhjen poshtë të disa rregullave morale të institucionalizuara. Sipas Hanah Arendt kjo mënyrë e të bërit politikë “*çon në rrënimin e unit si instancë e mendimit të pavarur dhe gjykimit moral*” (Jacoby, 2006: fq. 291.)

Një institucion tjetër që shpreh rregulla morale është dhe **religjioni**, besimi tek një forcë e mbinatyrshme, e cila edukon me një moralitet të caktuar. Nëse do t'i referoheshim fesë së krishterë, do të gjenim në librin e shenjtë rregulla etiko-morale për besimtarët e krishterë që gjykojnë së jashtmi dhe së brendshmi sjelljen e veprimet e tij, psh:

1. Kush mbjell padrejtësi ka për të korrur telashe dhe shufra e zemërimit të tij do të asgjësohet.(Dhjata e re, Psalmet, Fjalët e urta 21-22, fq. 667.)
2. Kush vjedh atin e tij dhe nënën e tij dhe thotë: “Nuk është mëkat”, është shok i atij që shkatërron.(Dhjata e re, Psalmet, Fjalët e urta 28-29, fq. 677.)
3. Njeriu mbi të cilin rëndon një vrasje do të turret deri në varr: asnjë të mos e ndihmojë!(Dhjata e re, Psalmet, Fjalët e urta 28, fq. 676.)

Por Niçe sjell disa argumente, të cila përpiqen të zbehin moralitetin e fesë së krishterë. Ai argumenton se kjo fe shpreh moralin e një grupi të vogël njerëzish. Ky moral nuk i përshatet natyrës së njeriut dhe vullnetit për pushtet, sepse e bën njeriun të varur prej më të fortit, të nënshtruar, e nxjerr nga natyra e tij e vërtetë e të qenit human. Megjithatë Bergson përmes ndjenjës së solidaritetit dhe asaj të përkatësisë përpiqet të vendosë filozofinë e moralit në dy forma të fesë:

- *Forma statike*; ku intelekt i njeriut shihet si burim i fesë dhe përmes koncepteve fetare: besim, siguri dhe mbrojtje institucionalizohet ekzistenca e një force të mbinatyrshme, e fesë në tërësi.
- *Forma dinamike* ku feja përmes intuitës qëndron në konceptin e misticizmit në kohëzgjatje të kulluar dhe evolucion krijues.

Në këtë kontekst të vështimit të institucioneve të shprehjes së rregullave etiko-morale, problematika e moralit ngrihet në nivelin e çështjeve të humanizimit apo dehumanizimit të njeriut modern.

4. Çështje të humanizmit në botën moderne.

“...në thelbin e vet, humanizmi i ri nuk është një apel i thjeshtë për të krijuar një “shoqëri të dashurisë” mbi tokë, por zëri i moralit, çka i bën të gjithë pjesëmarrës dhe që i vë përpara detyrimin të përditshëm dhe të vazhdueshëm të përsosjes shpirtërore, për t’i paraprirë formimit të bashkësisë mbarëbotërore dhe, njëherësh për të qenë në rolin e ndërgjegjjes së kësaj bashkësie dhe gur themeli i kulturës së njerëzimit...Sepse bota nuk është e përsosur, por mund të përsoset.”(Pëllumbi, 2010: fq.197.)

Vetë termi “humanizëm” është shprehje më e sintetizuar e tipareve të kulturës që vë në qendër njerëzoren, respektin dhe përkushtimin ndaj njeriut dhe dinjitetit të tij. Në filozofinë e shekullit XX dhe atë bashkëkohore, çështjet e humanizmit vendosin përballë procese që ndikojnë drejtpërdrejt në mënyrën e të konceptuarit të humanizmit. Flasin për problemet që sjell globalizmi në fusha të ndryshme: ekonomi, politikë, kulturë, arsim, ekologji, mjekësi etj. Hanah Arendt dhe Mishel Fuko, trajtojnë konceptin e humanizmit në lidhje të drejtpërdrejtë me politikën, e cila çon në shkatërrim të tij. Sipas Arendt *“mendimi politik pa parmak”* nënkupton idenë e humbjes së vlerave të njeriut dhe të ligjit moral. Ajo argumenton se njeriu modern ka humbur konceptin e vërtetë të ekzistencës së tij, të njohjes së botës humane duke u udhëhequr nga veprime arbitrare që nxjerrin në pah vullnetin për pushtet të një klase udhëheqëse. Duke qenë vetë hebre, ajo flet për mizorinë dhe terrorin nazist në termat e “racës së pastër” duke qëndruar larg të qenit human. Arendt thekson se kjo shfaqje e ‘banalitetit të së Keqes’ që vjen nga një racë “jo ariane” çon në shkatërrimin e unit, të mendimit apo gjykimit të tij të pavarur e të lirë.

Mishel Fuko, nga ana tjetër, flet për shkatërrim të humanizmit duke e paraqitur njeriun si të farkëtuar nga shkencat mjekësore dhe nga struktura shoqërore e shekullit XIX. Duke qenë i tillë, njeriu është detyrimisht i vendosur nën kufij të përcaktuar qartë për mënyrën se si duhet të sillet, çfarë është për të *e mirë* dhe çfarë *e keqe*. Por të qenit nën trysni, e bën njeriun viktimë të njerëzimit, duke humbur të drejtat dhe liritë e tij për të zgjedhur apo për të vepruar. Kjo mënyrë e të organizuarit të shoqërisë njerëzore çon në atë që ndoshta globalizmi “parashikon, standartizim të vlerave dhe të jetës njerëzore”. Në veprën “Historia e seksualitetit”, ai vë në kundërshti idenë që Frojdi propozoi për botën e seksit. Sipas tij çështja e dashurisë e mbizotëruar nga heteroseksualiteti duhet të kthehet në përmasën ekzistenciale të “shqetësimit” për veten, për ta çliruar nga homoseksualiteti. Në lidhje me homoseksualitetin, shoqëria e sotme moderne ende është e papregatitur në përcaktimin e kësaj prirjeje si të moralshme apo jo, në këndvështrimin e sjelljes. Në ndryshim nga Holanda apo dhe disa shtete të tjera ku është pranuar institucionalizimi i martesave mes homoseksualëve, në shumë shtete të Evropës apo dhe në SHBA këta njerëz shihen si shprehës të sjelljeve deviate, jashtë trendit të biologjisë humane që kushtëzon riprodhimin. Nga ky këndvështrim humanizmi fillon dhe të tkurret.

Nisur nga ideja e Kapurit se “ne duhet të krijojmë një paradigmë të re për të ardhmen , se pa këtë unë shoh që bota shkon drejt kohëve jo aq të lumtura”, e huazuar nga poeti indian Tagora, kur thotë se bota po përjeton “orët e errësimit”; mënyra se si duhet parë “humbja e pjesës shpirtërore të jetës” të njeriut varet nga mënyra se si vetë ai menaxhon vetveten në periudhën e globalizmit. Nëse humanizmi në shekujt e Rilindjes shpallte dhe mbronte vlerat e njeriut, të drejtën e tij për jetën, për pjesëmarrjen e lirë në çdo fushë të jetës; humanizmi i sotëm është më tepër i afruar në përpunimin e rregullave dhe normave të sjelljes së njeriut e të njerëzimit në një botë që kërkon të bëhet unike. Misioni i humanizmit të sotëm është i ndikuar drejtpërdrejt nga përpjekja e shoqërive për globalizim të tyre. Kjo shihet në disa aspekte:

1. Në globalizmin e ekonomisë, duke kuptuar marrëdhëniet shoqërore si funksionale dhe jo vetëm si përfituese. Ky aspekt shtrihet edhe për këndvështrimin bioetik, ku ndërhyrja në jetën e njeriut, për ta kuruar me ilaçe verbale, për të transplantuar organe, për klonim riprodhues, për zgjedhje të gjinisë së embrionit etj., të mos i referohet komercialitetit dhe fitimit por beneficencës dhe ruajtjes së jetës humane. Kërkimet në fushën e mjekësisë të mos përdoren me maleficence, por duke reflektuar autonominë e atij që zgjedh t’i shërbejë jetës njerëzore, duke e bërë profesionin e mjekut me tepër human. Kjo duhet të ndodhë për çdo profesion apo fushë të ekonomisë nga e cila vijnë të ardhura dhe shkëmbehen të mira materiale dhe shërbime.
2. Krizat globale, konfliktet gjeopolitike, gara e armatimeve, kanë tipare antihumaniste dhe reflektohen nga mungesa e sigurisë. Për këtë arsye kërkohet krijimi i një sistemi ndërkombëtar sigurimi për të mënjanuar konfliktet ndërkombëtare dhe për të ruajtur paqen në botë.
3. Kriza ekologjike globale, shkatërrimi i florës dhe faunës dhe ngrohja globale përbën një rrezik për botën njerëzore, duke perceptuar edhe ndijoren, natyrën, si pjesë të saj. Pavarësisht përpjekjeve për ruajtjen e të drejtave të kafshëve, dhe ngritjes së shoqatave për mbrojtjen e tyre; numri i atyre që dëmtojnë dhe i kafshëve të zhdukura është në rritje.
4. Hendeku midis vendeve të zhvilluara dhe atyre në zhvillim po bëhet edhe më i madh. Mjetet financiare dhe sistemi i taksave i propozuar për të siguruar fondet, për të nxitur zhvillimin e pjesëve të njerëzimit që kanë mbetur prapa, kanë mbetur në letër, madje mund të shtojmë se vendet në zhvillim nuk dihet dhe për sa kohë do ta mbajnë këtë emërtim.
5. Shtetet, edhe pse janë aktorë të fuqishëm në çështjet botërore, ligjin dhe administrimin global ekonomik vazhdojnë ta bëjnë korporatat e mëdha dhe shoqëritë shumëkombëshe. Ndërsa institucionet e kontrollit që duhet të shuanin etjen për fitime maksimale, ende nuk janë krijuar.

Në këndvështrimin politik, problemet shihen edhe me atë se si një shtet i caktuar vendos për njerëzit e tij, të tilla si çështjet e korrupsionit, rishpërndarja jo e drejtë e të ardhurave në një buxhet të parashikuar me përfitime të njerëzve afër pushtetit,

varfëria, problemet e arsimimit pa vlera reale nga një anë inflacioni i diplomave të arsimit të lartë dhe nga ana tjetër keqedukimi apo “analfabetizëmi”. Po kështu politikat rajonale për mjedisin janë ato që duhet të ndikojnë në ruajtjen e florës dhe faunës. Por problemet reale që janë *pak të dukshme*, fshihen nga fasada që masmedia shfaq; ndonjëherë për të nxitur konfliktet brenda forcave politike e ndonjëherë për të dale patriotet me shtetet e tjera që ngrenë akuza të ndryshme.

Për këtë arsye theksimi i njëanshëm i të drejtave të njeriut, shkarja drejt egoizmit dhe individualizmit të skajshëm e vështirëson humanizimin e njeriut dhe bërjen e tij altruist. Në këtë kontekst është i nevojshëm formimi kulturor dhe zhvillimi i individit duke vendosur drejtpeshim midis të drejtave nga njëra anë dhe detyrimeve e përgjegjshmërisë së tij nga ana tjetër. Sipas Dubois “*të jemi të zotë, në çdo çast të flijojmë atë që jemi për atë që ka mundësi të bëhemi*” (Pëllumbi, 2010: fq.196) për të bërë të mundur:

“që njerëzit e lirë e me integritet moral, pa dallime kombësie, etnie, race gjinie apo moshe, si pjesëtarë të familjes njerëzore, të ecin krah për krah drejt një bote unike pa kufij.” (Pëllumbi, 2010: fq.193.)

BIBLIOGRAFIA

- Dahrendorf, Ralf.(1997). Konflikti shoqëror modern, Tiranë: Dituria.
- Dragoti, Edmond.(1999)Psikologjia sociale, Tiranë: Shtypshkronja ALERT.
- Dhjata e re, Psalmet, Fjalët e urta.
- Feinberg, Joel; Gross, Hyman.(1986).Philosophy of law.
- Fromm, Erich. (2009).Gjuha e harruar, Tiranë: Shtëpia botuese “Fan Noli”.
- Friedman, Thomas. (2006) The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century, London.
- Fuga, Artan. (2008) Brirët e dhisë, Tiranë: Botimet Ora.
- Gjini, Fatbardha.(2008)Bota sociale e fëmijës, Elbasan: Shtypshkronja Ylli.
- Hann, Chris.(2009).Antropologjia Sociale, Manastir:Shtëpia botuese “Mikena”.
- Huntington, Samuel.(2004). Përplasja e qytetërimeve dhe ribërja e rendit botëror, Prishtine:Logos.
- Huntington, Samuel.(2011)Vala e tretë. Demokratizimi në fund të shekullit XX, AIIS, Tiranë.
- Jacoby, Edmund. (2006)Filozofët, Tiranë: Shtypshkronja “Kristalina-KH”.
- Kessing, Rogers M.& Andrew J. Strather.(2007).Antropologjia Kulturore: Një Perspektivë Bashkëkohore:Shtëpia Botuese UFO.
- Kurani, Përkthim me komentim në gjuhën shqipe.
- Kval- Mellbye- Tranoy. (2006).Politika dhe demokracia, Tiranë: Shtëpia botuese Onufri.
- Martin, Judith N.; Nakayama, Thomas K. (2010). Hyrje në komunikimin ndërkulturor, Shtëpia Botuese UET Press.
- Pendavinji, Gjergji.(1999).Shënime rreth filozofisë modern, Korçë: Shtypshkronja “Kotti”.

Pëllumbi, Servet. (2010).Filozofia e aktualitetit,Tiranë: Shtëpia botuese “DUDAJ”.

Popper, Karl R.(2011). Mendime për historinë dhe politikën, Tiranë: Shtëpia botuese Plejad.

Rrokaj, Shezai.(2010).Filozofi e Gjuhës,Tiranë: Shtypshkronja “Arbëria”.

Scruton, Roger.(2000)Histori e Shkurtër e Filozofisë Moderne.

Sejdia, Alfred. (1991).Zigmund Frojd (Ëndërrat dhe telepatia, Mbi psikologjinë e jetës dashurore,uni dhe esi),Tiranë: Shtëpia botuese “Fan Noli”.

GJUHËSI

ANALIZË PËRQASËSE E FORMËS SË BRENDSHME TË KOMPOZITAVE SHQIPE ME ANGLISHTEN DHE GJUHË TË TJERA

Alda Jashari – Cicko

Departamenti i Gjuhëve të Huaja
Fakulteti i Edukimit dhe i Filologjisë
Universiteti “Fan S. Noli”

Përmbledhje

Në këtë artikull kemi marrë përsipër të bejmë një analizë përqasëse të fjalëve të përbëra, për përligjjen e faktit se forma e brendshme e gjuhës (një nga tezat më të spikatura të gjuhësisë së shek. XIX të shtjelluar nga V. Humboldi) është pasqyrimi më i qartë dhe më konkret i dallimeve midis gjuhëve, sidomos në fushën e leksikut dhe frazeologjisë dhe, mbi të gjitha, është mekanizmi më i fuqishëm që përçon mendësinë, botëkuptimin, psikologjinë dhe shpirtin krijues të një populli. Në këtë aspekt, ndër elementët e leksikut që përshfaqin më tepër veçori dalluese, karakterizuese dhe identifikuese, përzgjedhëm kompozitat. Teoria e formës së brendshme është plotësisht e përligjur në rastin e analizës sonë për të arritur në përfundimin se kategoritë e logjikës të sendërtuara materialisht në shenja gjuhësore janë pasqyrim i botës së brendshme shpirtërore. Mënyra se si folësit e gjuhëve të marra në analizë e perceptojnë realitetin, lidhja dhe materializimi i veshjes tingullore me konceptin që shprehet me anë të saj, përzgjedhja e elementëve gjuhësorë origjinalë që bashkësitë e ndryshme gjuhëfolëse zgjedhin për të shenjuar një realie, për të shprehur një përmbajtje të caktuar etj. nuk mund të shpjegohen ndryshe, veçse me traditën, kulturën, botën materiale, mendësinë, shkallën e njohjes së realitetit objektiv, kushtet dhe mënyra e jetesës etj. Veç të tjerash, dallimet e dukshme në fushën e leksikut përcaktohen nga ndasitë e parimeve të brendshme të logjikës dhe perceptimit. Koncepti që Humboldi kishte për gjuhën, duke u shprehur se forma e brendshme e gjuhës është shpirti i popullit dhe gjuha vetë, gjen vend dhe përligjet edhe me faktin se qasjet dhe bashkëpërkimet që folësit e këtyre gjuhëve gjejnë midis elementëve të realies dhe tërësisë së veshjeve gjuhësore, dëshmojnë shpirtin origjinal dhe natyrën e pakrahasueshme të këtyre gjuhëve.

Fjalë kyçe: formë e brendshme, njësi leksikore, shenjë gjuhësore, kompozitë, variant leksiko-semantik

Abstract

The aim of this article is to conduct an inquiry on one of the most important thesis of the 19th century linguistic studies established by Wilhelm Von Humboldt, the principle of inner form, as well as to demonstrate that the inner form of the language which serves as a means of expressing the psychic content of it, is the most concrete and evident demonstration of the particular features and special characteristics a language possesses especially in terms of dialectal lexicon and

phraseology as it transmits and conveys the national spirit, point of views and general outlook. Humboldt's theory appeared of great interest and provided us a lot of evidence to fully justify the fact that during the process of shaping and structurally formalizing the basic sound patterns of different languages, people have dissolved their spirit, their mentality, their way of thinking and understanding. Linguistically speaking this phenomenon is more evident in terms of lexical items and phraseological units. The notion of the inner form is not neither abstract nor inconceivable, it represents and purely reflects a kind of association between the sound sequence and the notion/concept it perceives, is a mechanism people chose to objectivize the thought into meaningful and concrete instruments. The characteristic features of the languages we have analyzed have naturally arisen from the laws of thinking shared by all member of this language speaking community. Exploiting the power of compound words we became aware of the fact that the signifying words used or the selection of different linguistic elements to nominate one and the same objective reality's component was not at all neither identical nor similar and this data gave us the immense possibility to advance arguments that a native language speakers perceive, understand, interpret and shape the real world in different distinct, original ways and that the devices people choose to cut up their reality apparently differ a lot from languages to languages. Humboldt's concept and perception that "the inner form of a language has a triple content; the way the categories of the conscious mind are reflected in the language system, the reflection of peoples' spiritual world, the language itself" gain special value and significance in this contrastive analysis.

Key words: inner form, linguistic sign, lexical units, compound words, lexical and semantic variants

Duke u mbështetur në arritjet teorike për studimin e kompozitave në gjuhë të ndryshme, ne kemi marrë në studim analizën e njërive të tilla leksikore nga pikëpamja e motivimit semantik, për të zbuluar "formën e brendshme" të tyre. Kjo bëhet duke këqyru emërtimin e realieve mbi bazën e *një tipari të caktuar*, i cili lidhet me një shkallë mjaft të hershme të zhvillimit shoqëror e botëkuptimor dhe që shërben si bazë për motivimin e kompozitave. Ky tipar është kyçi për të zbuluar *formën e brendshme* të tyre (Kostallari 1972, 1: 183). Kjo është një nga tezat më të spikatura në gjuhësinë e shekullit XIX, të shtjelluar nga Vihlelm Von Humboldi, që në teoritë e tij vlerëson në mënyrë të veçantë aspektin krijues të gjuhës, të cilin e sheh të konkretizuar në të ashtuquajturën "formë të brendshme", si mjeti kryesor për të shprehur shpirtin e individit dhe të popullit. Teoria e Humboldt për formën e brendshme të gjuhës na u duk me interes dhe plotësisht e përligjur në rastin e shqipes dhe anglishtes. Ajo që na tërhoqi më tepër vëmendjen ishte fakti se veshja gjuhësore apo përzgjedhja e elementëve gjuhësorë për të shenjuar të njëjtën realie nuk ishte gjithmonë e njëjtë, çka na bën të mendojmë se dhe brenda të njëjtit komunitet gjuhësor, folësit e një gjuhe e perceptojnë, e kuptojnë apo e interpretojnë realitetin objektiv në mënyra të ndryshme dhe se mjetet e përzgjedhura për të shenjuar një realie, për të komunikuar një ide apo një përmbajtje të caktuar,

ndryshojnë jo vetëm nga një gjuhë te tjetra, por edhe brenda një gjuhe, nga dialekti në dialekt apo nga një e folme në tjetrën.

Pas prejardhjes (derivacionit), kompozimi është një nga tipat më produktivë të fjalëformimit në gjuhën angleze. Në funksion të realizimit të qëllimit kryesor të artikullit tonë, kompozitat që kemi përzgjedhur për analizë u përkasin të njëjtave fusha leksiko-semantike. Mënyra se si folësit e gjuhës angleze e konkretizojnë realitetin objektiv në njësi gjuhësore është pashmangshmërisht e lidhur me natyrën e gjuhës, traditën, mendësinë, veçoritë psikologjike, shkallën dhe nivelin e abstragimit, me situatat konkrete të ligjërimit aktual dhe, mbi të gjitha, me qasjen dhe bashkëpërkimet që folësit e kësaj gjuhe gjejnë midis elementeve të realies dhe tërësisë së veshjeve gjuhësore për ta konkretizuar këtë realie. Pikërisht, në këtë kontekst, shpirtin origjinal dhe natyrën e pakrahasueshme e ruajnë në një pjesë shumë të madhe njësitë që kemi marrë për analizë. Këqyrja e tyre do të bëhet për strukturat kuptimore. Leksemat e vjela nga fusha e botanikës dhe zoologjisë do të analizohen në plan krahasues me përkatëset e tyre që mbartin të njëjtin variant leksiko-semantik. Mënyra se si anglishtfolësit e emërtojnë realitetin konkretizohet në këto mënyra:

1. Për kompozitën e shqipes *bishtagjel* “lloj rose e egër shtegtare, me bisht të gjerë”, (forma e brendshme e së cilës del nga krahasimi me bishtin e gjelit), përkatësja në anglisht është *pintail* e shënuar mbi bazën e formës dhe mprehtësisë të bishtit, duke e krahasuar me realie të ngjashme për këtë cilësi *pin*-gjilpërë, karficë, shtizë. Folësit e gjuhës italiane kanë nxjerrë në pah treguesin e mjedisit dhe kushtet natyrore në të cilat jeton realia, duke zgjedhur përbërësin mbiemëror *selvatica* (e egër). Ky element mbart edhe ngarkesën kuptimore të kompozitës, ndërsa elementi emër *anatra* (rosë) është i njëjtë me leksemat e përdorura edhe në shqipe dhe anglishte.

2. Shumë interesante janë edhe formimet në shqip *dorëzonjë* dhe në anglisht *honeysuckle*. Në rastin e variantit shqip “bimë kacavarrëse me lule të kuqërremta që ngjajnë me një dorë të vogël”, cilësia e jashtme e lidhur me formën e dorës së vogël (të zonjës) ka përcaktuar formën e brendshme, ndërsa në emërtimin e bërë nga folësit e gjuhës angleze treguesi i përmbajtjes së lëndës, më saktë, ai i ëmbëlsisë, ka bërë që funksionin emërtues - përcaktues dhe gjithë ngarkesën kuptimore ta mbartë fjala *honey*-mjaltë. Varianti i gjuhës italiane *caprifoglio* është konceptuar në mënyrë krejt origjinale: treguesi i jashtëm i lidhur me shumësinë dhe varietetin e luleve ka prodhuar kompozitën *capri foglio* (capri - shumë; foglio - gjethe).

3. Treguesi i mënyrës së lëvizjes së referentit që duhet të emërtohet është perceptuar njëlloj nga folësit e të dyja gjuhëve në rastin e kompozitës shqipe *bishtatundës* “zog i vogël sa një trumcak, me ngjyrë të hirtë dhe me bisht të gjatë, që e tund kur ecën” dhe në anglisht *wagtail*. Këto emërtime i janë nënshtruar të njëjtit model fjalëformimi: *emër+emër prejfoljor* në rastin e shqipes dhe *emër+folje* në rastin e anglishtes. Në të dyja rastet kuptimi tërësor i kompozitës është i njëjtë. E njëjta strukturë është përzgjedhur edhe në italisht *coditermola* (emër+emër prejfoljor) nga *codo* (bisht) dhe *termola* (që dridhet). Edhe në këtë rast perceptimi është i bazuar

mbi të njëjtën cilësi, atë të lëvizjes së bishtit, veçse në bashkëpërkuesin e zgjedhur në italisht kuptimi leksikor i elementit folje është më i intensifikuar. Edhe kategorizimi i llojeve të ndryshme të këtij shpendi i klasifikuar mbi bazën e treguesit të ngjyrës, në shqipe dhe anglishte është bërë njëlloj: *bishtatundës i bardhë-whitewagtail*, *bishtatundës i verdhë-yellow wagtail*, ndërsa në rastin e tretë tipari cilësor i ngjyrës është ruajtur në variantin anglisht *grey wagtail*, por është zëvendësuar me treguesin e vendit në rastin e shqipes *bishtatundës i malit*. I njëjti proces emërtimi vihet re edhe te kompozita *bishtbardhë* dhe *whitetailed* që përdoren për të njëjtën realie “kalli gruri me bisht të bardhë”

4. Kompozitat *buzëkuqe* “tartabiq” dhe *bedbug* kanë forma të ndryshme ndërmjetësi: ngjyra e kuqe e gjakut dhe rreziku i kësaj kandre kanë motivuar ka shërbyer si cilësues i dallueshëm për kompozitën shqipe, ndërsa vendi ku kjo gjallesë rritet është përdorur nga folësit e gjuhës angleze si element përcaktues specifikues për sendërtimin tingullor të realies *bed*-shtrat dhe *bug*-çimkë.

5. Mjaft interesante është përzgjedhja në rastin e shqipes *çafkëlore* “laureshë” dhe në angl. *skylark*. Leksema shqipe, edhe pse jo një kompozitë e mirëfilltë, ka për bazë perceptimin e bërë mbi treguesin e formës “zog këngëtar me kaçul në kokë”, ndërsa në rastin e përkatëses në anglisht “një zog këngëtar, por që fluturon lart në qiell” është identifikuar pikërisht me leksemën *sky*-qiell dhe italisht *alodola*.

Shpeshherë ndodh që qasja me realitetin objektiv të jetë pak a shumë e ngjashme dhe folësit e gjuhëve të ndryshme ta perceptojnë në të njëjtën mënyrë botën që i rrethon. Pikërisht ky këndvështrim i përbashkët ka bërë që në shumë raste konceptet të jenë sendërzuar mbi bazën e tipareve dhe treguesve të njëjtë të realieve. Të tillë janë shembujt: *bishtlepur-rabbit tail* (rabbit-lepur, tail-bisht); *qafëzi-dark-necked* (dark-i errët, i zi/neck-qafë); *këmbëdac-cat's foot* (cat-mace, foot-këmbë); *bishtgërshërë/bishtçatall-scissor-tail* (scissor-gjilpërë, tail-bisht); *këmbëpatë-goosefoot* (goose-patë, foot-këmbë) etj.

Kompozitat mbiemërore të anglishtes janë ndërtuar sipas modelit strukturor *emër+emër* ose *emër+mbiemër prejpjesor*. Për vetë strukturën fjalëformuese të gjuhës angleze, pjesa përcaktuese e shqipes përkon me atë të anglishtes. Edhe në italishte ndodh e njëjta gjë. Në përgjithësi, këto mjete leksikore nuk kanë origjinalitet të theksuar nëse krahasohen me kompozitat e grupit semantik të analizuar më lart. Mënyra se si është perceptuar realiteti nga folësit e dy gjuhëve të ndryshme është e njëjtë në rastin e kompozitave: *white handed-dorëbardhë*; *mani blanche-dorëbutë*; *snowhanded-dorëborë*; *dorëbutë- soft handed*; *absent minded-mendjehumbur-mentecatto*; *chicken brained-mendjepulë-mente di gallina*; *foul-hearted-shpirtfëlliqur-malizioso*; *lost soul-shpirthumbur-anima perduta*; *pure-hearted-shpirtpastër/shpirtkulluar-buonanima*, *open-handed-dorëçelë-mano larga*; *white hair-flokëbardhë-capelli bianchi*; *soft hair-flokëbutë-capelli morbidi*; *short hair -flokëprerë-capelli alla maschieta* etj.

Po të analizojmë strukturën semantike dhe përbërësit leksikorë të çifteve përkatëse sinonimike, do të vëmë re se në pjesën më të madhe të rasteve në gjuhën

shqipe shkalla e lartë e abstragimit ka bërë që procesi i emërimit të realizohet nëpërmjet një krahasimi të ndërmjetuar, ku shndërrimet metaforike kanë sendërtuar dhe konkretizuar një varg shenjash gjuhësore, ndërkohë që në përkatëset leksikore sinonimike të anglishtes dhe italishtes, qasja me tiparet konkrete të realies është më e drejtpërdrejtë, jo e nënkuptuar apo e ndërmjetuar. Në të gjitha rastet e analizuara, nxjerrja në pah e tipareve dalluese të referentëve bëhet nëpërmjet bashkangjites së mbiemrave cilësorë. Shembujt e sjellë për ilustrim e dëshmojnë konkretisht një dukuri të tillë.

1. *Sweet-tongue* dhe *glib mouth* janë dy kompozita ekuivalente për kompozitën e shqipes *gojëbilbil*. Zgjedhja e tropeve gjuhësore përligjet dhe motivohet nga folësit e shqipes me shpendin që i mishëron më së miri këto veti-bilbil. Në anglisht kjo metaforë është zëvendësuar me dy mbiemra më kuptime të ndryshme leksikore *sweet* dhe *glib*, përkatësisht *i ëmbël* dhe *i rrjedhshëm*, që përmbledhin veçoritë dalluese të realies që është krahasuar. Po kështu, edhe leksema *brisk* me të cilën është krahasuar tipari dallues i realies, mprehtësia në rastin e shqipes *gojëbrisk* është shprehur në mënyrë të drejtpërdrejtë më anë të mbiemrit cilësor *i mprehtë* në rastin e emërimit anglisht *sharp tongue*. Kompozita e zgjedhur nga folësit e gjuhës italiane është e zhveshur nga nuancat konotative dhe për këtë rast është nxjerrë në pah vetëm treguesi i shpejtësisë dhe zhyjlltësisë në të folur *pronta risposta* e formuar nga *pronta* (e shpejtë/e menjëhershme) dhe *risposta* (përgjigje), një ndërthurje *mbiemër+emër*, në të cilën vlera leksikore të njëtrajtshme mbarten në të dyja leksemat fjalëformuese. Ngjyrimin e vërtetë emocionues në rastin e italishtes e jep një përcaktor, mbiemër i prejardhur *loquace* (llafazan/fjalëshumë) që sjell edhe nuancat negative.

2. Simbolikë të ndryshme tingullore dhe, rrjedhimisht, perceptim të ndryshëm, ka kompozita e shqipes *gojëpiperkë*, e cila ka për përkatëse leksikore të njëjtën kompozitë të anglishtes *sharp tongue*. Edhe në këtë rast motivimi i përzgjedhjes është i njëjtë. Qasjes metaforike të shqipes, pra krahasimit me një realie konkrete (edhe pse ka përdorim më të kufizuar dialektor), i është përafëruar një kompozitë përcaktore e tipit emër+mbiemër *sharp tongue*, ku vlerat kuptimore tërësore të kompozitës i mbart mbiemri *sharp* (i mprehtë) i përdorur me kuptim të figurshëm. Shumë interesante është edhe përzgjedhja e bërë në gjuhën italiane *sputapepe*. Metafora qëndron në thelb të kësaj përftese, por në vend të përbërësve me vlerë sinonimike (gojë dhe gjuhë) të dy gjuhëve të sipërpërmendura, është zgjedhur një trajtë foljore e formës urdhërore *sputa* (e krijuar prej infinitivit *sputare*-të përshtysh) dhe një emri, si gjymtyrë mbi të cilin është bërë krahasimi *pepe* (piper). Të njëjtën gjedhe emërtimi vëmë re edhe shembujt *gjuhëgjarpër* për shqipen dhe *venomeous-tongue* në anglishte (venomeous- helmues/e; i/e helmët). Mbiemri cilësor, që shpreh tiparet dalluese të realies, ka shërbyer si temë semantike për leksemën e gjuhës angleze, ndërsa në rastin e shqipes abstragimi dhe qasja metaforike (krahasimi me një kafshë që në përfytyrimin popullor është identifikuar me këtë cilësi) ka konkretizuar bërthamën kuptimore të kompozitës duke rritur vëllimin e strukturës semantike të kësaj të fundit. Edhe varianti italisht *di lingua viperina* konceptualisht

është ndërtuar njëlloj, është ruajtur përbërësi emër dhe si element përcaktues ka shërbyer një mbiemër *viperina* (nepërke/s, i nepërkës).

3. Nëpër tipologji të ndryshme fjalëformuese kanë kaluar edhe kompozitat *long-tongue* dhe *gjuhëlopatë*. Qasjet metaforike të shqipes shfaqin një shkallë më të lartë abstragimi dhe ndërmjetësimi të tiparit kryesor, ndërkohë që në gjuhën angleze janë zëvendësuar me mbiemra të mirrëfilltë cilësorë, përkatësisht *i gjatë*. Edhe varianti i përdorur nga folësit e italishtes *lingualunga* është shenjuar në mënyrë më të drejtpërdrejtë me anë të një mbiemri cilësor *lunga* (e gjatë). Këtë proces emërtimi mund ta vemë re edhe në rastet *faint-hearted* që në shqip përkon me *shpirtlepur*, kuptimi leksikor i veçantë i shenjës gjuhësore *faint-* i *dobët*, i *lehtë* mbart tiparet specifike të dallueshme për karakterin e realies që duam të cilësojmë, ndërsa vlera më të mëdha shprehëse mbart leksema e shqipes për shkak të transformimit metaforik që folësit kanë përzgjedhur si mjet për shenjimin e këtij karakteri, italisht *pussillamine*. Të njëjtën tipologji vëmë re edhe në rastin e leksemave të përbëra *kokëdardhë- small head* (small-i/e vogël)- *testa piccola*(picola- e vogël); *kokëkungull -big/thick head* (big-i/e madh; thick- i/e trashë)- *testa di cavolo/testa di rapa* (cavolo-lakër dhe rrapa-rrepë); *kokëlopë* dhe *big head* (big- i/e madh/e)- *capoccione/capone* ; *kokëmish* dhe *fat head* (fat- i/e trashë), *duro di comprendonio* (që kupton me vështirësi); *këmbëpambuk -light footed* (light- i/e lehtë) - *piedeveloce*(veloce-i/e shpejtë) etj.

4. Elementë të tjerë të shprehjes gjuhësore janë sendërtuar në formën e një vargu sinonimik me kompozitën e shqipes. Mjaft interesant është grupi sinonimik *cherry-lip*, *red-lip* dhe *small-mouth* që ka si përkatëse leksikore kompozitën *gojëqershi* të gjuhës shqipe. Në variantet e gjuhës angleze janë formësuar me veshjen përkatëse tingullore për ngjyrën *red-* i *kuq* dhe formës *small-* i *vogël*, ndërkohë që kompozita tjetër është përfutur sipas të njëjtit perceptim sendor si ai i shqipes, duke krijuar nga pikëpamja e përbërësve të kuptimit leksikor një çift të plotë sinonimik. Më i thjeshtëzuar dhe i pandërmjetuar është gjegjësjë e italishtes me një strukturë *emër+mbiemër cilësor* që tregon madhësi *bocca piccolo* (bocca-gojë/ piccola- e vogël). Dy kompozita të shqipes *dorëdhënë* dhe *dorëgjerë* kanë si përkatëse leksikore në anglishte *free-handed* dhe shkalla e përcaktimit është e drejtpërdrejtë në të dyja gjuhët. I njëjti argumentim vlen edhe për leksemën e italishtes *mano larga*, e cila, duke u bazuar te kuptimi leksikor i mbiemrit *larga* (i/e gjerë), është sinonim i plotë me mbiemrin *dorëgjerë* të shqipes.

5. Origjinalitet të theksuar shfaqin edhe variantet sinonimike për kompozitën e shqipes “mendjefyçkë/ mendjelehtë”, që janë përkatësisht *light-minded*, *coxcomb* dhe *feather brained* ndërsa për italishten *testa vuota*, *testa di gallina*, *testa di una formicola*. Përzgjedhja e leksemave *light* (i lehtë) dhe *feather* (pupël/ pendë) përputhen më së miri me konceptin dhe tiparet që folësit duan të formësojnë gjuhësisht (papjekuri/mendjelehtësi), ndërsa leksema e tretë është një përdorim i vjetruar, që edhe pse është një kompozitë dhe dy gjymtyrët e saj janë tema fjalëformuese me kuptime të mëvetësishme, motivimi etimologjik është errësuar. Për variantet e italishtes kompozitat janë përfutur mbi bazën e metaforës, ku

krahasimi bëhet me dy realie frymorë kafshë që, me sa duket, në mendësinë e kulturën e këtij populli mbartin tiparin e mendjelehtësisë *gallina* (pulë) dhe *formicola* (milingonë), kurse ndërtimi i tretë është bërë me formulën emër+ mbiemër cilësor *vuota* (e zbrazët/ bosh).

6. Vargu sinonimik në anglishte për kompozitën *mendjekeq* përbëhet nga tri njësi: *illintentioned*, *evilmind*, *wayward*. Në dy rastet e para mbiemrat cilësorë mbartin gjithë ngarkesën kuptimore dhe ngjyrimin emocionues. Veçori paraqet leksema e parë, sepse emri i përcaktuar *mendje* është zëvendësuar qëllimisht nga folësit me mbiemrin *intentioned*- i qëllimshëm. Bazuar në të njëjtën gjedhe fjalëformimi është krijuar kompozita me kuptim të kundërt *well-intentioned-dashamirës*. Kompozita *evilmind* ka kuptim të veçantë leksikor (mendjelig/ i pashtruar/ i pabindur), por kuptimi i veçantë leksikor i dy leksemave fjalëformuese *evil* (i keq) dhe *mind* (mendje) nuk e motivon përmbajtjen tërësore të kompozitës. Të njëjën tipologji fjalëformimi ka dhe kompozita e italishtes *malintenzionato* që nuk ka përkatëse të tjera sinonimike. Leksemës *mendje* i korrespondon një mbiemër i emëruar *intenzionato* (që ka prirje për të bërë diçka) dhe një ndajfolje *male* (keq). Strukturalisht leksemat e të dyja gjuhëve janë ndërtuar njëllor edhe për faktin se kompozita me kuptim leksikor të kundërt është ndërtuar sipas të njëjtit gjedh *beneintenzionato* (bene- mirë).

7. Qasje të ndryshme ndaj realitetit objektiv kemi edhe në rastet *shpirthelmuar* dhe *broken heart*, ku edhe pse të dy përbërësit përcaktues janë mbiemra prejfoljorë, kuptimi i tyre leksikor është krejt i ndryshëm dhe vëllimi semantik i leksemave përkatëse ndryshon (*broken*-i thyer, i copëtuar, i këputur). Kompozita përkatëse e italishtes është *anima vile* me një strukturë marrëdhëniesh përcaktore. Edhe këtu nuancat kuptimore të strukturës së brendshme të fjalës e bëjnë të dallueshme nga dy përdorimet e para për shkak të kuptimit leksikor të mbiemrit *vile* (i lig/ i poshtër). Kompozita *dorëlëshuar* që në anglisht përkthehet *spendthrift*, ku të dyja leksemat përbërëse “harxhoj/ shpenzoj/ prish” dhe “kursim/ ekonomi” e motivojnë plotësisht kuptimin tërësor dhe konceptin që folësit kanë për këtë njeri. Në të dyja gjuhët kompozitat mbartin ngjyrim emocionues negativ. Më i intensifikuar është kuptimi tërësor i kompozitës së italishtes *manibuccate* për shkak të përdorimit të mbiemrit *buccate* (të shpuara), i cili e ka rritur vëllimin kuptimor të kompozitës duke forcuar edhe konotacionin negativ të fjalës.

8. Aftësia për të abstraguar është e lidhur ngushtë me aftësinë që kanë folësit e një gjuhe për të njohur elementë të veçantë të realitetit objektiv apo përbërës të caktuar të këtyre referentëve. Përzgjedhjet leksikore janë pikërisht dëshmi e perceptimit që individët folës kanë për botën dhe raportet që kjo bashkësi ndërton me realitetin nëpërmjet lidhjeve të shumta asociative që përshfaqin nivele të ndryshme shumëformësie dhe shumëkuptimësie. Se sa ndryshe e perceptojnë realitetin objektiv dy bashkësi të ndryshme mund të këqyret në leksemat e larmishme gjuhësore.

9. Krahasimi me bazë metaforën ka sjellë dy kompozita sinonimike *këmbëdrapër* dhe *crook leg*, të cilat ka raporte sinonimike. Këto njësi janë ndërtuar mbi bazën e

metaforës, por kanë baza të ndryshme sendore konceptore. Treguesi identifikues i formës ka shërbyer për përzgjedhjen leksikore në të dyja, por realiet që kanë qëmtuar me kujdes janë krejtësisht të dallueshme *drapër* dhe *crook- grep*. Kompozita e italishtes *gambe arcuate* është sendërtuar sipas një referenti tjetër që ka shërbyer si objekt cilësimi, mbiemri *arcuato* (i harkuar) është një rrjedhim i emrit *arco* (hark) mbi formën e të cilit është shembëllyer edhe ky model metaforik. Nën këtë logjikë emërtimi kanë kaluar edhe kompozitat *buzëburbuqe-rose mouth/cherrylip* (rose-trëndafil dhe cherry- qershi/vishnjë)- *bocuccia di rosa* (bocuccia -gojë e vogël dhe rosa (trëndafil); *kokëmallçinë* dhe *pin head* (pingjilpërë/karficë), ku qasja me elementet e realitetit objektiv të metaforizuar është krej e ndryshme. Cilësi të njëjta shprehin edhe kompozitat *bishtgërshërë-fork tail-coda di rondine*, ku, bazuar të kuptimi leksikor i veçantë e leksemave *gërshërë*, *fork* (pirun/cfurk) dhe *rondine* (dallëndyshe), referenti dhe baza sendore edhe këtu është e ndryshme. E njëjta analizë vlen edhe për shembujt *buzësheqer-honey lip* (honey-mjaltë)-*parola dolce*, ku cilësitë e ëmbëlsisë dhe dashamirësisë janë shprehur me mbiemra cilësorë, por niveli i ndërmjetimit është i ndryshëm dhe i përshkallëzuar nga *dolce* (i ëmbël)-*sheqer-honey* (mjaltë); *këmbëlopatë* dhe *web foot* (web-pëlhurë/rrjetë), *qafëderr* dhe *bull-necked* (bull-dem); *buzëviç* dhe *blubber lip* (blubber-dhjamë balene), *bishtdungë* dhe *shagy tail* (shaggy-drizë) etj.

10. Ndodh shpesh në përkatëset midis dy gjuhëve që krahasimi të mos qëndrojë në përkimet identike të të shenjuarve, por në përafrimin e tipareve, intensitetit të shprehjes së një cilësie apo në masën e realizimit të një veprimi. Të tilla janë rastet e kompozitat *buzëmushkë* dhe *dark mouthed*. Transformimi metaforik i përfutur në shqipe është zëvendësuar me tiparet cilësorë të realies, por edhe këta të nënkuptuar dhe të ndërmjetuar; *buzëqumësht*, gjithashtu, përkon nga pikëpamja e shprehjes së treguesve cilësorë të realies me *wet-head*. Përbërësit e cilësuar të kompozitave i përkasin së njëjtës fushe konceptore, ndërsa përdorimi i mbiemrit, në rastin e anglishtes, me kuptimin e tij të specializuar në vend të një emri të metaforizuar të shqipes *wet-i lagur*, mbart ngarkesën themelore konceptore të strukturës kuptimore. Veshja gjuhësore e kompozitave *flappy bellied* dhe përkatësja e saj leksikore *barkzhabë*, dëshmojnë se baza konceptore është identifikuar me elementët e formës në mënyra të ndryshme. Tiparet dalluese të lëvizjes së realies me të cilën është sendërtuar kompozita e shqipes janë njëjtësuar me mbiemrin *flappy-i lëvizshëm*, që përbën edhe bërthamën semantike të kompozitës. I njëjti model ka shërbyer edhe për kompozitat *këmbësheshtë* dhe *duck foot* (duck-patë) dhe *këmbëshakull* dhe *heavy foot*.

11. Nuk mungojnë rastet, edhe pse të pakta në numër, kur shndërrimet metaforike kanë formësuar gjuhësisht njësi identike, qoftë nga pikëpamja strukturore, ashtu dhe nga ajo kuptimore. Kompozitat e mëposhtme janë ndërtuar sipas së njëjtës tipologji fjalë dhe kuptimformuese: *këmbëdac-cat's tail* (cat-mace); *barkthes-bag-bellied* (beg-çantë/ trastë); *barkvozë-barrel-bellied* (barrel-bucelë/ fuçi); *barkdosë-sow-bellied* (soë-dosë); *bishtmi-rat's tail* (rat-mi); *bishtqen-dog-tail* (dog-qen); *buzëlepur-hare-lip* (hare-lepur) etj.

Si përfundim, mund të themi se shpesh në shqipe dhe anglishte realie të njëjta kanë të njëjtën formë të brendshme në këto dy gjuhë, por, nga ana tjetër, vihen re edhe raste kur për të njëjtat realie gjuhët kanë forma të ndryshme, për shkak të mendësisë së ndryshme të perceptimit të tyre, ashtu siç e shpreh edhe U.Eco “Gjuhët përpunojnë një “shpirt”, i cili i bën ato të pakrahasueshme me njëra-tjetrën, të afta për të shprehur përfytyrime të ndryshme të botës” (Eco 2008:116).

BIBLIOGRAFIA

Eco, U. (2008). *Në kërkim të gjuhës së përkryer në kulturën europiane*, Dituria, Tiranë.

Fjalori i gjuhës së sotme shqipe (1980), Tiranë.

Kostallari, A. (1972). *Kompozitat ekzocentrike të shqipes si tema fjalëformuese*, në *Studime mbi leksikun dhe formimin e fjalëve në gjuhën shqipe*, vëll.I, Tiranë.

Oxford Advanced English Dictionary.(1995). Oxford University Press.

FUNKSIONET STILISTIKE DHE SINONIMET

Leonard Danglli

Departamenti i Gjuhës Angleze
Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës

Përmbledhje

Ky artikull trajton lidhjen që ekziston midis funksioneve të ndryshme stilistike të gjuhës dhe sinonimisë, si një dukuri e rëndësishme gjuhësore për shprehjen e një shumësie nuancash stilistike. Fillimisht trajtohen çështje që kanë të bëjnë me klasifikimin e stilit në disa kategori, pasi në këtë mënyrë bëhet e mundur edhe shpalosja e funksioneve të ndryshme stilistike që mund të përmbushen nga sinonimet e ndryshme, si në gjuhën angleze, ashtu dhe në atë shqipe. Kështu, rëndësi e veçantë i kushtohet aspekteve të tilla të stilit si shkallës së formalitetit, thjeshtësisë, përdorimit eufemistik, fuqisë shprehëse, etj. Këto dimensionë të stilit pasqyrohen më së miri gjatë përdorimit të një ose disa sinonimeve në një kontekst të caktuar. Pikërisht këtu qëndron edhe roli thelbësor i sinonimeve, ai i përcaktimit të përpiktë, ku përveç shprehjes së kuptimit referencial apo përshkrues, përçohen edhe nuancat e holla stilistike.

Fjalët çelës: gjuha, stili, sinonimia, kuptimi, dallimi semantik

Abstract

This paper discusses the relationship between the various stylistic functions and synonymy, the latter being an important linguistic phenomenon in expressing a multitude of stylistic nuances. It first elaborates on issues concerning the classification of style into several categories as a way to set forth the various stylistic functions that can be performed by different synonyms, both in English and Albanian. Therefore, special attention is paid to such aspects of style as level of formality, simplicity, euphemistic usage, force of expression etc. These dimensions of style are properly expressed by the use of one or more synonyms in a given context. This is the essential role of synonyms, that of accurate description, where in addition to the referential or descriptive meaning, the fine shades of style are conveyed.

Key words: language, style, synonymy, meaning, semantic differentiation

Gjuha nuk është thjesht shumatore e fjalëve nga të cilat përbëhet, por ajo përmban një shumësi dimensionesh të cilat i mundësojnë gjuhës përmbushjen e një prej detyrave të saj kryesore, komunikimin midis përdoruesve të saj. Përveç kësaj të fundit, ajo përmbush një numër të madh nevojash të tjera, si “atë për shprehjen e ndjenjave, për të kuptuar e vlerësuar botën në mënyrë sa më të shpejtë, për të jetuar

apo për të mbijetuar, për t'u argëtuar apo krijuar vepra artistike, për të shtënë në dorë pushtet apo për ta mbajtur atë, etj.” (Shkurta, 2009:218)

Nëpërmjet gjuhës njerëzit nuk përcjellin vetëm një mesazh, por ata shpesh e veshin këtë mesazh me elemente si ngjyrimi stilistik, qëndrimi pozitiv, negativ apo asnjë, përkatësia shoqërore, kulturore, gjeografike etj.

Ndonëse varietetet e një gjuhe janë të shumta dhe shpesh të vështira për t'u grupuar, klasifikimi i mëposhtëm duket gjithëpërfshirës (Shkurta, 2009:224):

1.varietete funksionale - kontekstuale (stile funksionale, apo regjistra të të folurit)

2.varietete gjeografike apo dialekte a të folur

3.varietete shoqërore

Ndërkohë, autorët Kristell dhe Jul janë përqendruar te “variantet rajonale, sociale dhe personale”, (Crystal, 1995) apo “variantet gjeografike dhe sociale” (Yule, 2006). Nga ana tjetër, Martin Jusi (Joos, 1961) dallon pesë stile të gjuhës:

1. I ngurtë: Gjuha e shkruar e pandryshueshme, si p.sh. citimet biblike; përmban shpesh arkaizma. Ky stil vërehet te betimet për shprehjen e besnikërisë, betimet e martesës, si dhe shprehje të tjera të pandryshueshme. Fjalët nuk ndryshojnë sa herë që shprehen.

2. Formal: Fjalor teknik; përkufizime të sakta; në këtë stil përfshihen prezantimet midis të panjohurve.

3. Këshillues: Pjesëmarrje dypalëshe. Përdoren shprehje si *uh huh, I see*, etj. Lejohen ndërprerjet. Shembuj të këtij stili janë ato ndërmjet mësuesit dhe nxënësit, doktorit dhe pacientit, ekspertit dhe stazhierit, etj.

4.Bisedor: Ndërmjet grupe miqsh dhe të njohurish; ka shpesh elips dhe ligjërim të thjeshtë; ndërprerjet janë të zakonshme.

5.Intim: Jo publik. Intonacioni është më i rëndësishëm se përdorimi i fjalëve apo rregullave gramatikore. Ky stil përfshin edhe mesazhet joverbale. Përdoret më shpesh ndërmjet pjesëtarëve të familjes dhe miqve të afërt.

Ndryshe nga ky klasifikim më i hollësishëm, Edmondsi (Edmonds, 1999) e ndan stilin në dy grupe të përgjithshme: dialekti dhe toni stilistik. Për nxjerrjen në pah të dallimeve të mundshme ndërmjet sinonimeve do pranojmë këtë klasifikim, por duke e ndarë atë në kategori më specifike. Kështu, dialekti (nga greqishtja *dialektos* “ligjërim, mënyrë të foluri”, nga *dialegesthai* “bashkëbisedon me.”) ndahet në tre lloje:

1) Dialekti gjeografik. Dialekti gjeografik përfshin fjalë të ndryshme për të njëjtin objekt ose dukuri, si rrjedhojë e pozicioneve të ndryshme gjeografike. Megjithatë, duhet pranuar fakti se fjalët nuk

janë tërësisht të këmbyeshme me njëra tjetrën. Për shembull, një kanadez që flet për *a loch* (liqen) në Skoci, nuk do të tregohej i saktë nëse do ta quante atë *a lake* (liqen), dhe një liqen në Kanada nuk duhet të quhet *a loch*.

2) Dialekti kohor. Dialekti kohor lidhet me vlerën e fjalëve kur ato ndryshojnë nga fjalë të vjetruara në fjalë të konsoliduara dhe deri tek fjalët e kohëve të fundit.

3) Dialekti shoqëror. Dialekti shoqëror lidhet me klasa të caktuara të përdoruesve të gjuhës, si shtresa shoqërore (p.sh. shtresa e ulët apo e lartë), grupe moshore, apo klasa që lidhen me një ideal apo moral të caktuar.

Sipas të njëjtit autor, fjalët përdoren në mënyra të veçanta në atë që ai e quan nëngjuhë (sublanguage). Nëngjuha është një formë e veçantë që përdoret apo krijohet nga një disiplinë ose fushë e caktuar. Për shembull, inxhinierët, mjekët, juristët, politikanët, gazetarët sportivë, apo njerëz të profesioneve të tjera, përdorin nëngjuhën, në të cilën fjalët marrin kuptime të caktuara, duke krijuar në këtë mënyrë sinonime të nëngjuhës. Shpesh nëngjuha njihet si gjuhë profesionale apo zhargon.

Tabela 1: Dialekti

Dialekti gjeografik	<i>loch – lake</i> <i>chips – fries</i> <i>booze can – after-hours club</i>
Dialekti kohor	<i>lapidate – stone (to death)</i> <i>mundivagant – globetrotting</i> <i>wireless – radio</i>
Dialekti shoqëror	<i>loo – toilet</i> <i>daddy – father</i>
Nëngjuha	<i>brace (cricket)- two</i> <i>matromony (religious) – wedlock (legal)</i> <i>– marriage</i>

Ndërkohë që dallimet dialektore lidhen më shumë me përdoruesit e gjuhës, dallimet në tonalitet lidhen me kontekstet ose situatat e përdorimit të gjuhës. Qëllimi kryesor i përdorimit të tonit të duhur stilistik është dhënia e mënyrave për krijimin e një toni të caktuar, apo për të modifikuar tonin ekzistues. Ndryshe nga dallimet

dialektore, dallimet në tonalitet konsiderohen më shumë si një numër dimensionesh brenda një boshti të vazhdueshëm.

Duhet theksuar fakti se dimensionimi më i njohur është formaliteti dhe shpesh gjejmë në fjalorë të ndryshëm shënime për fjalët formale dhe ato joformale. Kështu për shembull, gjendet një numër shumë i madh grupesh sinonimike të cilat shoqërohen nga shënimi në kllapa: *children* (asnjanëse), *offspring* (formale), *kids* (bisedore).

Megjithatë, ekzistojnë disa teori lidhur me kategorizimin e tonit stilistik. Më poshtë po japim tabelën përmbledhëse të këtyre teorive:

Tabela 2: Variantet stilistike

<i>Dimensioni</i>	<i>Shembuj</i>
Niveli i formalitetit	<i>put up – construct – erect</i> <i>flick – movie – motion picture</i> <i>pissed – drunk – inebriated</i> <i>kicked the bucket – died – passed away</i>
Ngarkesa semantike	<i>important – critical</i> <i>refuse – repudiate</i> <i>ruin – wreck – destroy - annihilate</i>
Shkalla e të qenit konkret	<i>name – christen</i> <i>error – blunder</i>
Thjeshtësia	<i>house – habitation</i> <i>request – solicitation</i>
Përdorimi si eufemizëm	<i>toilet – bathroom – washroom – restroom</i> <i>fat – reubenesque</i> <i>Indian – native – person of indigenous background</i>
Shkalla e njohjes	<i>smirk – smile</i> <i>gaze – look</i> <i>divulge – disclose – reveal - tell</i>

Pavarësisht se tabela e mësipërme jep pasqyrën e dimensioneve të ndryshme të tonit stilistik, duhet pasur parasysh se dimensionet nuk mund të ndahen në mënyrë të prerë nga njëri tjetri pasi ekzistojnë shumë lidhje ndërmjet tyre. Për shembull, fjalët formale janë shpesh fjalë jo të thjeshta. Fjalët me ngarkesë të lartë semantike janë shpesh të thjeshta dhe konkrete. Fjalët konkrete, d.m.th. fjalët që kanë më shumë të ngjarë të krijojnë një imazh të gjallë mendor, janë disa herë më specifike semantikisht se sinonimet e tyre. Fjalët eufemistike mund të jenë shpesh bisedore, etj. (Edmonds, 1991:31)

Në një opozicion stilistik të sinonimeve baza e krahasimit është kuptimi denotativ (“kuptim përshkrues” sipas Lajënsit apo “kuptim qendror” sipas Kruzit) dhe tipari dallues është prania ose mosprania e ngjyrimit stilistik, i cili mund të shoqërohet nga dallime në ngjyrimin emocional. Duhet vënë në dukje fakti se dallimet stilistike ndërmjet sinonimeve janë trajtuar nga autorë të ndryshëm (Ullmani, Edmondsi, Samara, Lloshi, etj.) pasi numri i sinonimeve që ndryshojnë stilistikisht është shumë i madh.

Më poshtë po japim një pjesë nga “As you like it” për të ilustruar dallimin social të fjalorit dhe marrëdhënien stilistike që ekziston në gjuhën angleze midis fjalëve të thjeshta, kryesisht vendëse, dhe sinonimeve të tyre të një stili më të lartë, të cilat janë huazuar nga frëngjishtja. Duke folur me një bashkëfshatar, Uilliamin, klouni Taçstoun thotë:

*Therefore, you clown, **abandon**, - which is in the vulgar **leave**, - the **society**, - which in the boorish is **company**, - of this **female**, - which in the common is **woman**; which together is abandon the society of this female, or, clown, thou **perishest**; or to thy better understanding **diest**; or, to wit, I **kill** thee, **make thee away**, translate thy life into death. (Uilliam Shekspir, “As you like it”, Akti V, skena I)*

Efekti i përgjithshëm i sinonimeve poetike ose librore kur përdoren në prozë ose në biseda të zakonshme është ai i krijimit të një stili të lartë të ligjërit. Kjo vërehet tek dallimi ndërmjet foljes me ngjyrim poetik e arkaik *slay* dhe asaj asnjëse *kill*:

Hastings: *O, 'twas the foulest deed to **slay** that babe,*

And the most merciless that e'er was heard of.

(Uilliam Shekspir, “The life and death of king Richard III”, Akti I, skena III)

Cassius: *Casca, be sudden, for we fear prevention.*

Brutus, what shall be done? If this be known,

Cassius or Caesar never shall turn back,

*For I will **slay** myself.*

(Uilliam Shekspir, “Julius Caesar”, Akti III, skena I)

Folja *slay* jo vetëm që i jep tekstit një ngjyrim poetik dhe solemn, por shpreh edhe një qëndrim.

Kështu, shprehjet *they are killed, they are slain, they are made away with* tregojnë të njëjtin veprim por janë të ndryshme nga kuptimi për sa kohë që ato shfaqin qëndrim të ndryshëm të folësit ndaj veprimit të kryer.

Për të qartësuar dallimet ndërmjet sinonimeve *kill* dhe *slay* na vjen në ndihmë fjalori sinonimik Merriam Webster (Gove, 1984: 479):

- *kill* është aq e përgjithshme sa thjesht shpreh faktin dhe nuk tregon veprimin njerëzor apo mjetet e vdekjes.
- *slay* nënkupton vrasje të dhunshme; ndeshet rrallë në gjuhën e folur por përdoret shpesh në gjuhën e shkruar; mund të përçojë cilësi dramatike në shkrime poetike, në shkrime të një stili të lartë, apo edhe në stilin gazetaresk.

Kruzi (Cruse, 1986) i ka kushtuar rëndësi të veçantë stilit dhe rolit të tij në vendosjen e marrëdhënieve sinonimike. Sipas këtij autori, stili shpreh tiparet e gjuhës që tregojnë marrëdhënie të ndryshme ndërmjet pjesëmarrësve në një ndërveprim gjuhësor. Këto tipare varen nga disa faktorë: rolet e përcaktuara nga situata (p.sh. intervistuesi dhe i intervistuari), shkalla e njohjes që kanë pjesëmarrësit me njëri tjetrin, pozicionet e tyre shoqërore, fakti nëse ata janë armiqësorë, indiferentë, apo miqësorë me njëri tjetrin, e kështu me radhë. Ky mund të konsiderohet si dimension i formal - joformal por në realitet është shumë më i ndërlikuar se kaq. Kruzi mendon se stili është me shumë interes pasi ai sjell lindjen e një numri të madh sinonimesh. Lindja e sinonimeve stilistike vërehet kryesisht te dukuritë me ngarkesë të lartë emocionale, si vdekja, marrëdhëniet seksuale, paraja, feja, pushteti, e kështu me radhë:

- *kick the bucket, buy it, snuff it, cop it, pop off, peg out, expire, perish, die, pass away, decease*, etj. (të gjitha fjalët lidhen me humbjen e jetës.)
- *arse-licker, bootlicker, toady, yes-man, sycophant*, etj. (të gjitha fjalët lidhen me të qenit servil.)

Variantet stilistike janë në gjendje të transmetojnë atë që Kruzi e quan kuptim i evokuar por ato nuk janë pasive semantikisht edhe në kontekstet e tyre më normale; ato shprehin aspekte të situatave dhe mund të ndihmojnë për t'i krijuar ato. Për shembull, një folës mund të vendosë lidhje të afërt me një dëgjues thjesht duke zgjedhur një njësi leksikore në vend të një tjetre gjatë bashkëbisedimit: *A nasty smell* mund të jetë, në kontekstin e përshtatshëm, *an obnoxious effluvium* ose *an 'orrible stink*. E para i përket stilit të lartë të ligjëritimit, ndërsa e dyta është bisedore. Grupe të ngjashme janë: *gentleman, man* dhe *chap*; *pass away, die* dhe *pop off*. (Cruse, 1986)

Në të njëjtën mënyrë, gjuha shqipe është e pasur me sinonime të cilat dallojnë ndërmjet tyre sepse “nuk kanë të njëjtën gjerësi e denduri në rrethin e folësve, në shtresat shoqërore, në ligjërimet e stilet e ndryshme, ku një fjalë përdoret më shumë, sinonimi i saj më pak; ose një sinonim mund të përdoret në një stil, kurse tjetri në një stil tjetër” (Thomai, 2005:131-132). Kështu për shembull, ndonëse fjalët *shqiptar* dhe *arbëror* konsiderohen sinonime, “e dyta përdoret kryesisht në stilin e poezisë” (Agalliu, 1986:112). Po ashtu, vërejmë dallime në nuancat stilistike të çifteve të tilla sinonimike si: *fëmijë* – *kalama*, *epilepsi* – *punëherë* (këtu kemi të bëjmë me përdorimin e sinonimeve me funksion eufemistik), *flas* – *llafos* etj.

Lidhur me aspektin stilistik, Xhevat Lloshi në veprën “Stilistika dhe Pragmatika” analizon sinoniminë nga këndvështrimi i stilit. Sipas tij, zgjedhja e fjalës së përshtatshme do të thotë se ligjëruesi ndodhet përpara vargut sinonimik, ku ai ka ndërtuar një kontekst me një ngjyrim stilistik të caktuar dhe zgjedhja do të bëhet për të gjetur fjalën që përshtatet stilistikisht me tekstin që kemi. Anasjelltas, autori me qëllim mund të zgjedhë një sinonim, i cili të dalë në kontrast me tekstin për t’u shquar përkatësia profesionale, shoqërore, kulturore, etj. e atij që shqupton fjalinë, ose për ta banalizuar gjithë thënien (Lloshi, 1999:133-136).

Duke pasur parasysh këtë larmi të efekteve stilistike në gjuhë, bëhet e domosdoshme që secili prej nesh t’i përdorë fjalët në mënyrë sa më të saktë dhe të përshtatshme, pasi vlera e secilës fjalë nuk ndodhet në rreshtimin e saj në fjalor por në përdorimin e saj. Sinonimet në veçanti kërkojnë kujdes të madh, pasi siç do të shprehej Mark Tuejni, “dallimi midis fjalës së duhur dhe fjalës thuajse të duhur është si dallimi midis vetëtimës dhe xixëllonjës.”

BIBLOGRAFIA

- Agalliu, Fatmir, Memushaj, Rahmi. (1986). *Hyrje në gjuhësi*, Tiranë: SHBLU.
- Cruse D.Alan. (1986). *Lexical Semantics*, Cambridge University Press.
- Crystal, David. (1995). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, Cambridge University Press.
- Edmonds, Philips. (1999). *Semantic Representation of Near-synonyms for Automatic Lexical Choice*, University of Toronto.
- Gove, Philip. (1984). *Merriam Webster’s Dictionary of Synonyms*, Merriam Webster.
- Joos, Martin. (1961). *The Five Clocks*, New York: Harcourt, Brace and World.
- Lloshi, Xhevat. (1999). *Stilistika dhe Pragmatika*, Toena.
- Shkurtaç, Gjovalin. (2009). *Sociolinguistikë e shqipes, nga dialektologjia te etnologjia e të folurit*, Tiranë: Morava.
- Thomai, Jani. (2005). *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë: Dudaj.
- Yule, George. (2006). *The Study of Language*, Cambridge University Press.

DREJT NJË QASJEJE DIAKRONIKE TË FRAZELOGJISË SHQIPE DHE ANGLEZE – TIPOLOGJIA DHE TIPARE SEMANTIKO- STILISTIKORE TË NJËSIVE FRAZELOGJIKE

Lorena Robo

Departamenti i Gjuhëve të Huaja, Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë,
Universiteti “Fan S.Noli” Korçë

Përmbledhje

Frazeologjia është pjesë përbërëse e gjuhës dhe e stilit të saj me vlera e tipare të veçanta leksiko-gramatikore, semantike e stilistike. Krahas zhvillimit të gjuhës dhe letërsisë, zhvillimi i frazeologjisë ka qenë objekt i shumë studiuesve në mbarë gjuhësinë botërore edhe pse zhvillimi i saj është i vonshëm.

Qëllimi i këtij artikulli është të pasqyrojë zhvillimin historik të frazeologjisë në përgjithësi dhe zhvillimin e frazeologjisë angleze dhe shqipe në veçanti. Synohet të arrihet drejt një qasjeje diakronike të frazeologjisë deri në zhvillimet sinkronike të gjuhëtarëve, duke dhënë kontributet dhe përpjekjet qysh në hapat e para të zhvillimit të frazeologjisë, tashmë e parë si disiplinë më vete e gjuhës.

Në këtë punim do të jepen disa përkufizime të njësive frazeologjike nga gjuhëtarë shqiptarë dhe të huaj. Nëpërmjet analizës deskriptive do të evidentohet tipologjia e njësive frazeologjike dhe do të jepen disa tipare semantiko-stilistikore të njësive sipas këndvështrimit të gjuhëtarëve të ndryshëm. Qasja kontrastive e këtij artikulli synon të paraqesë një këndvështrim të përgjithshëm të zhvillimit të frazeologjisë në të dy gjuhët duke dhënë një pasqyrim të plotë të zhvillimit diakronik të saj.

Fjalët çelës: *njësi frazeologjike, diakroni, tipare semantiko-stilistikore, tipologji, qasje kontrastive*

Abstract

Phraseology is part of the language and its style with peculiar lexicogrammatical, semantic and stylistic features. Among the development of language and literature, the development of phraseology has been the object of study for many linguists in the worldwide linguistics, even though it is to be of a later development.

The aim of this article is to show the historical development of phraseology in general and the development of the English and Albanian phraseology in particular. It aims toward a diachronic approach of the phraseology development up to the synchronic one giving their contributions since the beginning of the development of phraseology, which is now seen as a separate discipline.

This article includes some definitions of the phraseological units from different linguists. Through a contrastive analysis it aims to reveal the typology of

phraseological units and some semantic-stylistic features of the units from different perspectives. The contrastive approach aims at representing an overall viewpoint of the phraseology development in both languages giving a general reflection of the diachronic development of phraseology.

Key words: *phraseological unit, diachronic approach, stylistic-semantic features, typology, contrastive approach*

1. Hyrje

Njësitë frazeologjike zënë një pjesë të rëndësishme të leksikut të përgjithshëm në anglisht, po aq sa në gjuhën shqipe. Në përbërjen e leksikut të një gjuhe hyjnë, përveç fjalëve, edhe disa bashkime prej dy ose më shumë fjalësh, të lidhura historikisht, të shkruara në një kuptim të vetëm, përgjithësisht figurativ. Këto janë togfjalëshja të qëndrueshëm të formuar historikisht, që nga ana kuptimore janë ekuivalentë me një fjalë të vetme dhe, sikurse fjala, shprehin nocione dhe karakterizohen nga funksioni emërtues. Të tilla shprehje përbëjnë frazeologjinë e një gjuhe. Frazeologjia gjuhësore si degë e linguistikës ka zënë gjithashtu një vend gjithmonë e më të rëndësishëm në studimet dhe është përfshirë gjithnjë e më tepër në fjalorë të ndryshëm.

Njësitë frazeologjike zbulojnë vlerat e tyre dhe po fitojnë tipare të reja kuptimore, emocionale e stilistike, në përputhje me zhvillimin e gjuhës letrare shqipe dhe angleze. Në gjuhën shqipe njësitë frazeologjike gjejnë përdorim që me Gj.Buzukun, F.Bardhin, N.Frashërin (1958) “Historia e Shqipërisë”, etj. Po ashtu edhe në gjuhën angleze frazeologjia si mjet i identifikimit të kulturës, historisë, mitologjisë dhe traditave të një populli, është një çështje e studimeve gjuhësore e cila ilustron në një shkallë të lartë lidhjen midis gjuhës dhe kulturës së një populli. Njësitë frazeologjike hasen që në shkrimet e Shekspir, Ch.Dickensit, J.Chaucer, J. Milton, J. Swift, W. M.Thackeray, W.Scot e autorë të tjerë.

Qëllimi i këtij artikulli është të pasqyrojë zhvillimin historik të frazeologjisë së gjuhës shqipe dhe angleze, rrugëtimin drejt një disipline të konsoliduar e tashmë të njohur si fushë më vete e gjuhësisë. Njësitë frazeologjike janë pjesë përbërëse e frazeologjisë duke reflektuar jetën shoqërore, mendësinë, historinë dhe folklorin e një kombi të caktuar.

Artikulli synon të japë përkufizimin e njësive frazeologjike, tipologjinë e tyre dhe disa tipare semantiko-stilistikore. Nëpërmjet këtij punimi synohet të arrihet drejt një qasje diakronike mbi disa teori dhe zhvillime të frazeologjisë shqipe, angleze e më gjerë frazeologjisë ruse, duke evidentuar statet kryesore të zhvillimit të frazeologjisë deri në ditët e sotme e duke shërbyer si disiplinë e si material i veçantë leksiko-semantik i një fushe të veçantë gjuhësore.

Evidentimi dhe përshkrimi i teorive kryesore, paraqitja e gjuhëtarëve pararendës të kësaj disipline krejt të re, dhënia e shkollave kryesore në të cilat

frazeologjia mori zhvillim, qasja diakronike që i bëhet frazeologjisë në të dy gjuhët, është një ndihmesë sadopak e vogël që i vjen në ndihmë jo vetëm studiuesve të rinj, por edhe duke shërbyer si një ndihmë në fushën e gjuhësisë në përgjithësi.

2. Mbi zhvillimin historik të konceptit *frazeologji* në gjuhësinë lindore dhe perëndimore

Zhvillimi i frazeologjisë konsiderohet si një fushë e gjuhësisë sa e vjetër po aq edhe e re. Kohët e fundit ajo po i nënshtrohet një rritje të shpejtë zhvillimi. Një nga punimet e hershme me njësi frazeologjike me burim nga bibla, thekson Bromiley (1979), daton në vitet 1250-1252. Por studimet e frazeologjisë gjuhësore datojnë që në gjysmën e dytë të shekullit XX. Një nga punimet e para mbi togfjalëshat e qendrueshëm është dhënë nga Palmeri (Palmer) 1933 për të vijuar më pas me kontributin e Firth (1951) dhe Sinclair (1966). Studimet frazeologjike kanë qenë pak të kufizuara në gjuhësinë angleze. Cowie (1998) thekson punën e madhe të gjuhëtarëve rusë mbi idiomat dhe frazat, në fundin e viteve 1940 deri në vitet 1960. Cosme (2005) pohon:

“Zhvillimi i frazeologjisë si një fushë më vete është edhe më i vonshëm se analiza ligjërimore. Vetëm në vitet 80 dhe 90 frazeologjia u themelua si një fushë me zhvillimin e vet në gjuhësinë teorike dhe të aplikuar.” (Pawley & Syder 1983; Peters 1983; Sinclair 1991; Cowie 1998).

Ashtu siç u parashtrua edhe më sipër, frazeologjia si disiplinë linguistike filloi në Bashkimin Sovjetik me punën e V. Vinogradov, i cili u frymëzua nga idetë e Ch. Bally. Një nga qëllimet kryesore të teorisë së Vinogradov ishte të zhvillonte koncepte për përshkrimin e frazemave dhe kriteret për klasifikimin e tyre dhe të frazeologjisë ruse. Klasifikimi i frazemave të Vinogradov (1946, 121ff.; 1947, 143ff.) është një nga më të njohurat në historinë e frazeologjisë ruse.

Në mënyrë kronologjike studimet frazeologjike në Rusi dhe në Bashkimin Sovjetik mund të klasifikohen gjerësisht si më poshtë:

- **1940s-1980s.** Tradita frazeologjike e Vinogradov. Shumica e studiuesve që ndoqën traditën e Vinogradov u përpoqën t’u përgjigjeshin dy pyetjeve: Çfarë është frazeologjia dhe si mund të klasifikohen frazemat.

Teoria e Aniçkov (1937, 1964, 1992) bie në kundërshtim me atë të Vinogradov. Ai e konsideron frazeologjinë si disiplinë linguistike rreth kombinimit të fjalëve në kontrast me sintaksën, që është një disiplinë linguistike e kombinimit të formave të fjalës. Sipas Aniçkov, idioma është një term i përgjithshëm për të gjitha kombinimet e fjalëve nga ato që konsiderohen të jenë ‘të lira’ deri në proverbat dhe thëniet.

- **1960s deri në ditët e sotme,** kemi studimet frazeologjike të I. Mel’çuk dhe kolegëve të tij. Kjo qasje mund të shihet si një alternativë e traditës kërkimore të bazuar në teorinë e Vinogradov. Çështja kryesore e studimeve të Mel’çuk mbi frazeologjinë përqëndrohet në veçoritë kombinuere të njësive leksikore.

N. Šanskij (1963) shtoi një tip të katërt frazeme nga tre të propozuara nga Vinogradov, të quajtura ‘shprehje frazeologjike’. Ai përfshin dy grupe frazemash (shprehje frazeologjike komunikative ‘*it’s a chance between the devil and the deep blue sea*’; shprehje frazeologjike emërore ‘*higher educational institution*’, ‘*university*’, ‘*college*’.

Në vitet 1960 dhe 1970 linguistë të tjerë zhvilluan më tej konceptet e tyre frazeologjike, përmendim këtu: Amosova (1963), Arxangel’skil (1964), Kunin (1970), Čemyševa (1970), Rojzenzon (1973), Gak (1977), Molotkov (1977), Kopylenko (1973), Žukov (1978), etj.

- **1980s deri më sot**, kemi “Frazeologjinë Ruse të ditëve të sotme”. Kjo karakterizohet nga rritja e interesit në qasjet konjitive dhe etnokulturore të analizës frazemore.

Këto periudha natyrisht kapërcehen në një farë mase p.sh studimet e traditës së Vinogradov mbi frazemën gjenden edhe sot.

Në përfundim nuk ekzistojnë teori mbi idiomaticitetin deri në fund të viteve ‘50, koha kur linguistët filluan të bëheshin më të njohur veçanërisht nëpërmjet *Syntactic Structures* (1957) të Chomskit. Megjithatë idiomaticiteti nuk është një nga tiparet e konsideruara në studimet e hershme transformuese. Mungesa e përgjithshme e teorisë idiomatike mund të jetë një shkak. Paralelisht me zhvillimin transformues, u ndërmorën edhe studime idiomatike brenda skicave strukturaliste dhe linguiste. Ndër teoritë më të mira përmenden trajtimet e Hockett të idiomës në librin *Course in Modern Linguistics* (1958) si dhe përjashtet e Healey (1968).

Linguistët përfundimorë i janë referuar teorisë së Vinogradov, kështu që ajo është bërë baza për studimet e tyre si p.sh *Burger* (1973). Wray (2002) prezanton një qasje të re, përtej traditës së frazeologjisë në një model formule të integruar në gjuhë duke përfshirë leksikun, njësitë frazeologjike në zhanre të ndryshme, përvetësimin të gjuhës dhe pragmatikës.

3. Zhvillimi i frazeologjisë angleze

Frazeologjia si një fushë e veçantë nuk ka marrë hov në linguistikën anglo-amerikane. Diskutime gjenden mbi formulimin dhe mbi idiomat e rrënjësura në leksik, insertin leksikor, anomalinë sintaktike dhe semantike, rendin e fjalëve, semantikën strukturore, metaforën etj. Zhvillimi i korpusit linguistik në Britani që prej 1980 ka siguruar impulse të reja mbi frazeologjinë. Në të njëjtën kohë Anglia dhe Amerika kanë tradita të pasura kërkimore mbi proverbat dhe shprehjet proverbiale nga folklori perspektiva letrare dhe antropologjike. Taylor (1931) dhe Whiting (1932) udhëhoqën kërkimet mbi strukturën e proverbbave në tekste dhe pjesë të veçanta folklorike. Diskutime të rëndësishme mbi strukturën e proverbbave kanë bërë Milner (1969) dhe Dundes (1975) ndërsa lidhur me metaforicitetin e proverbbave përmendim Seitel (1969) dhe Barley (1972), të cilët kanë hedhur dritë

mbi formën, funksionin dhe interpretimin e formulave dhe shprehjeve idiomatike përgjithësisht në kontekst.

Nocioni i “togfjalëshit” në shkollën Britanike ka filluar me studimet e Firth (1957). Sinclair ka luajtur një rol të rëndësishëm në zhvillimin e korpusit linguistik si bazë e frazeologjisë në Angli. Altenberg (1991, 1998), Aijmer (1996) dhe Moon (1998) prezantojnë kontribute të mëtejshme në studimin e tyre. Altenberg dhe Aijmer theksojnë natyrën fleksibël të njësive frazeologjike në gjuhën e folur.

Bloomfield (1933) e konsideron leksikun si “*listën e të gjitha parregullsive në gjuhë*” dhe shpërfill strukturën e *set phrases*. Hockett (1956) grupon në mënyrë eksplicite *set phrases* së bashku me idiomat, për aq kohë shprehet ai sa ato nuk demonstrojnë një lidhje të dukshme me kuptimet e komponenteve përbërës.

Në gramatikën gjenerative transformuese leksiku shihet si një listë e pa organizuar e “formave leksikore” (Chomsky, 1965:84), dhe kjo listë duhet të përfshijë idiomat duke lënë jashtë interesin për frazeologjinë. Stubbs (1996, 2002) ka arritur rezultate sinjifikative të bazuara në shpeshtësinë e fjalës dhe prezencën e një korpusi të madh. Wray (2002) prezanton një qasje të re, përtej traditës së frazeologjisë në një model formulor të integruar në gjuhë duke përfshirë leksikun, njësitë frazeologjike në zhanre të ndryshme, përvetësimin e gjuhës dhe pragmatikës.

Kërkimet e sotme mbi frazeologjinë bazohen në punën leksikografike ndërsa studimi mbi një korpus linguistik të bazuar në teorinë leksikore neo-Firthiane, me fokus togfjalëshat dhe shpeshtësinë, ndërsa qasja e përgjithshme dhe teorike një nevojën për të parë përtej statistikave dhe për të përlllogaritur natyrën kontekstuale dhe pragmatiste të njësive frazeologjike. Ajo synon t’i përshkruajë duke marrë në konsideratë vlerën e përshkallëzuar të veçorive të tyre.

4. Zhvillimi historik i frazeologjisë shqipe

Zhvillimi i frazeologjisë si fushë më vete studimi dhe hulumtimet në fushën e frazeologjisë në Shqipëri kanë qenë relativisht të vona. Ato datojnë nga fillimi i shek XX me disa studime frazeologjike të karakterit didaktik, më tepër në planin praktik. Studime të tilla ka pasur që nga viti 1921 nga A. Xhuvani në punimin “*Mbi thjeshtësinë e gjuhës*”, më pas nga Nonda Bulka në punimin “*Frazeologjia shqipe (lokucionet) në veprën e Naim Frashërit “Histori e Shqipërisë”, M.Çeliku me punimin “Togfjalëshat e qëndrueshëm foljorë në shqipen e sotme” (1962:194) ku togfjalëshat e qëndrueshëm trajtohen si njësi gramatikore dhe si njësi leksikore. I.D. Sheperi (1927:139) në “Gramatikën dhe sindaksën e gjuhës shqipe”, përdor termin “*lokusion*”. K. Cipo ka trajtuar njësitë frazeologjike tek “Gramatika shqipe”, J. Rrota në “*Sintaksi i Shqipes*” (1942:42) veçon “një rend të vogël verbash frazeologjike të prumë sa për shembull”. M. Domi në “Gramatikën e gjuhës shqipe” (1957) dallon shprehje të formuar nga një folje a emër, të shoqëruar ose jo me parafjalë; S. Prifti “*Sintaksa e gjuhës shqipe*” (1962) jep funksionin sintaksor të togfjalëshave, si dhe vlerën e tyre kuptimore, të barabartë me foljet e thjeshta.*

Mbas botimeve të fjalorëve: gjuhë e huaj – shqip(p.sh në fjalorin italisht – shqip të F.Rosit, të A.Buzelit, të F. Kordinjanos) dhe shqip – gjuhë e huaj, si ai “Bashkimi” e ndonjë tjetër më e qartë dhe e pasur frazeologjia jepet mbas Çlirimit tek “Fjalori i gjuhës shqipe” i Institutit të Shkencave (1954).

Në vitet 1960 J.Thomaj, profesor e studiues kryesisht i leksikologjisë, ku bën pjesë edhe frazeologjia si disiplinë e saj, nisi studimin sistematik për të dalë për herë të parë në vitin 1981 me studimin monografik “Çështje të frazeologjisë shqipe”, vepër e trajtuar krysisht në planin e konceptimit teorik e leksiko-gramatikor. Kjo është një vepër që trajton çështje të konceptit leksiko-frazeologjik, të formës e përmbajtjes së njësive frazeologjike, jep klasifikimin e tyre, tipet frazeologjike, makro e mikrokontekstin frazeologjik, çështje frazeologjike ballkanike, etj.

Zenun Gjocaj (2009:17) në veprën e tij “Trajtesa frazeo-stilistike të shqipes”, do të shprehet:

“Synimin e përdorimit praktik të frazeologjisë shqipe në stile të ndryshme funksionale, për nevojat e thellimit dhe pasurimit të gjuhës me struktura të gjera e të thella shprehëse kuptimore, të figurshme, së fundi të ngjyrimit stilistik në planin praktik, sidomos në pasurimin e stileve përkatëse me njësi të tilla mjaft të nevojshme për gjuhën e ndihmon frazeografia. Një punë e tillë është kryer në masë të kënaqshme, kur merret parasysh vonesa e studimeve frazeologjike shqipe dhe koha e shkurtër afër dyzetvjeçare e konceptimit të frazeologjisë e hartimit të frazeografisë”.

Frazeologjia është trajtuar deri më sot nga pikëpamja e konceptimit shkencor, si njësi gjuhësore e një tipi të veçantë si p.sh vë bast ‘garantoj’, derdh lot ‘qaj’, dardha e ka bishtin mbrapa ‘një punë duket se është kryer, por do të dalë me sherr’, ndërsa ato letrare i trajton letërsia dhe stilistika e saj. Sipas Gjocaj (2009),

“Frazeologjia letrare studion shprehjet e figurshme pak a shumë më të metaforizuara, por të pajisura me figurshmëri metaforike, në drejtim të leksikalizimit të mëtejshëm. Frazeologjia letrare vepron në rrugëtim drejt njësisë frazeologjike gjuhësore, drejt realizimit leksiko-semantik e stilistik, ku në disa rrethana që të dyja mund të gërshetohen varësisht nga karakteri i veprës, gjinia letrare e rrethana të ndryshme kontekstuale e situative brenda veprës, kontekstit, thënies, si dhe qëllimit e porosisë së autorit p.sh. “Programi i anadollakëve do t’ua hajën kokën një ditë; “Kam uzdajë se pas të vendosunit të një abetari, do t’u jepet fund të rrahunave të mendjes.”

Gjocaj vazhdon më tej me mendimin se deri më sot frazeologjia shqiptare ka kristalizuar konceptin e vet teorik në planin strukturor leksiko-semantik. Ajo është në rrugën e trajtimit fillestar të analizës praktike parë me syrin e arritjeve bashkëkohore leksiko-semantike e zhvillimit stilistik të frazeologjisë. Mbetet të hulumtohet vlera frazeologjike marrëdhënëse në planin semantiko-stilistik në

letërsinë artistike e në stile të tjera, përmes analizës teorike-praktike, drejt formimit të një gjuhe kuptimisht të thelluar e stilistikisht të përsosur.

5. Disa përkufizime të njësive frazeologjike

Sipas Cacciari (1993:27), është e vështirë të japësh një përkufizim mbi idiomat. Kjo për vetë faktin se ka debate se cilat shprehje duhet të përfshihen në idioma. Ka qënë e vështirë për gjuhëtarë të shkollave të ndryshme të japin një përkufizim mbi idiomat të cilët nuk kanë mundur të japin një përkufizim mbi karakteristikat thelbësore të tyre. *The Oxford English Dictionary* (1989:624) jep pesë përkufizime të ndryshme të termit idiomë ndër të cilat kuptimi i tretë është: “një formë shprehjeje, strukturë gramatikore, frazë, etj, karakteristikë e një gjuhe”. *The Longman dictionary of the English language* (1991:784) përkufizon idiomën si: “gjuha e veçantë e disa njerëzve apo një zone, komuniteti apo klase të caktuar; një dialekt”. Një kuptim tjetër jepet si: “një formë sintaksore, gramatikore ose strukturore tipike e një gjuhe.” *The Cambridge International Dictionary of English* (1995:701) idioma përkufizohet si “një grup fjalësh me një rend fiks që ka një kuptim të veçantë, të ndryshëm nga kuptimet individuale të fjalëve të marra më vete.” *Makkai* (1972:122) përkufizon idiomën si “një shprehje kuptimi i së cilës nuk parashikohet nga komponentët përbërës të saj.” *Fraser* (1970) si: një seri përbërësish interpretimi semantik i të cilave nuk është shuma e funksioneve të pjesëve përbërëse të saj.” *Weinreich* (1969:42) përkufizon idiomën si: “njësi frazeologjike që përfshin të paktën dy përbërës polisemikë, në të cilën ka një përzgjedhje reciproke kontekstuale të kuptimeve.” Sipas Strässler (1982:79) idioma është “një zinxhir i më shumë se një lekseme kuptimi i së cilës nuk është i njëjtë me kuptimet e pjesëve përbërëse dhe e cila nuk përbëhet nga folje + një parafjalë apo pjesëz ndajfoljore (ndërtime të tilla janë phrasal verbs- foljet frazeale).” Për *J.Sedl dhe W.Mc.Mordie* (1978) idioma është një grup fjalësh të cilat kur formojnë një frazë nënkuptojnë diçka absolutisht të ndryshme në krahasim me kuptimin individual të fjalëve, duke formuar një idiomë. *J.Thomaj* (2002:211) jep këtë përkufizim: *Njësia frazeologjike është një njësi gjuhësore me kuptim të mëvetësishëm, e përbërë nga dy ose më shumë fjalë shënuese, me gjymtyrë e ndërtim të qëndrueshëm, e formuar historikisht e për një kohë të gjatë, që ka vlerën e një fjale të vetme, riprodhohet në ligjërime si e gatshme dhe funksionon në gjuhë si njësi e pandashme.*

Për *A.V. Kunin* (1970) njësitet frazeologjike janë togfjalësha të qëndrueshëm me kuptim transferues të pjesshëm ose të plotë. *R.S.Ginzburg* (1966) i përkufizon: Njësitet frazeologjike janë zakonisht të përcaktuara si togfjalësha jo të motivuar të cilat nuk mund të ndërtohen lirisht në ligjërime, por riprodhohen si njësi të gatshme. *N.N.Amosova* (1963) i përkufizon njësitet frazeologjike si njësi të një konteksti fiks, një kontekst i karakterizuar nga një sekuencë specifike e pandryshueshme e komponentëve të caktuar leksikorë me një lidhje semantike e veçantë. Për *Hockett* (1958) idioma është një frazë kuptimi i së cilës është jo-kompozicionale, kuptimi i idiomës nuk është shuma e pjesëve përbërëse të saj.

Siç mund të vihet re, në përkufizimin e njësive frazeologjike (idiomave), linguistët theksojnë disa nga tiparet thelbësore të tyre si p.sh. koncepti *njësi të gatshme*, kriteri i *idiomaticitetit dhe stabilitetit*. Por sipas Ginzburg përkufizimet aktuale kanë qënë tema kritikash dhe debatesh të mëtejshme.

6. Tipologjia e njësive frazeologjike në anglisht dhe shqip

Termat “*njësi frazeologjike*”, “*idiomë*”, *togfjalësh i ngurosur*”, *njësi e barazvlefshme me fjalën*” janë terma që sot i dëgjojmë dhe shohim në çdo studim mbi frazeologjinë, e veçanërisht mbi njësitë frazeologjike. Këto janë terma të cilat hasen në gjuhësinë angleze, frënge, spanjolle, amerikane, por edhe më gjerë. Trajtimi në mënyrë të ndryshme nga gjuhëtarë të ndryshëm, reflekton edhe çështjet më të diskutueshme në frazeologji në ditët e sotme. Por çfarë ndodh me terminologjinë e gjuhës shqipe? Gjuhëtarët shqiptarë përmendim këtu Jani Thomaj në monografinë “*Çështje të frazeologjisë së sotme shqipe*” (1981), përdor termin *njësi frazeologjike* me dallim nga termi *idiomë*. Ai quan idioma njësi të tilla si *bëj pallë*, *i jap dum*, *zihem për mustaqet e Çelos*, etj., ku elementët përbërës leksikorë përbëjnë njësi idiomatike tërësisht të pamotivuara. Në idiomat shprehet Thomaj (1981:19), *humbja e pavarësisë kuptimore të fjalëve është e plotë, në njësi frazeologjike është e pjesshme*. Është tepër e vështirë që ndonjëri nga ne mund të motivojë njësinë frazeologjike *I jap dum* apo njësi të ngjashme me to si: *bëj pallë ariu*, *si e ëma e Zeqos në majë të thanës*, *e pagoi sa frëngu pulën*, *si Xhaferri simiten*, *i bëhet ferra Brahim*, *i bie legenit*, *shkoi për gogla*, *i duket ferra Brahim*, etj. Motivimi i njësive frazeologjike duhet parë jo vetëm në rrafshin gjuhësor, por edhe në atë shoqëror, historik dhe etimologjik.

Dihet që këto njësi frazeologjike shpeshherë të motivuara dhe në disa raste janë të karakterizuara nga një shkallë e lartë figurshmërie (njësi krejt të pamotivueshme). Kjo lidhet me “formën e brendshme” të njësisë frazeologjike, pra janë burim i jetës shoqërore, mendësisë, traditave, zakoneve, dokeve, mënyrës të jetesës, historisë, folklorit. A. Jashari (2003: 210) shpreh: “Në një mënyrë apo tjetër “forma e brendshme” e njësive frazeologjike ka të bëjë me botën shpirtërore dhe materiale të njerëzve të një krahine, të një bashkësie gjuhësore.” Kështu pra motivimi i njësive duhet parë në historinë e një kombi, në etimologjinë e vet. Rrudhja e disa njësive frazeologjike dhe mos përdorimi në ditët e sotme p.sh. për shkak të ndryshimit dhe zëvendësimit të veglave të punës e mjeteve bujqësore dhe ndryshimit të jetës shoqërore në përgjithësi, kanë bërë që këto njësi të mos përdoren më dhe të dalin nga fondi i gjuhës së figurshme të një kombi. Sipas A. Jasharit (2000:11) në librin “*Rreth përdorimit të frazeologjisë në ligjërimitin e shkruar*”:

“Arsyet që shpien në “rrudhjen” e njësive frazeologjike dhe të shprehjeve të tjera janë të ndryshme, por ato bëhen, sidomos, për të rritur ritmin e ligjërimit, duke përqëndruar vlerat kuptimore dhe shprehëse të një gjymtyre, e duke bërë organizime në lidhje të reja sintagmatike. Kryesorja mbetet “ekonomia gjuhësore” që realizohet duke mos përsëritur trajtën e plotë të njësisë frazeologjike e shprehjeve.”

Është krejt i natyrshëm krijimi i njësive të reja frazeologjike, produkt këto i ndryshimit të shoqërisë, kërkesave të individëve ndaj jetës së sotme, terrenit ku jetojnë, hapjes dhe dixhitalizimit të rrugëve të reja në informatikë, njohjes të thellë të vendeve të tjera, etj. Sot është mjaft i zakonitë përdorimi i idiomave dhe njësive të huaja frazeologjike në vend të atyre shqip. Të rinjtë preferojnë këto shprehje duke u paraqitur si interesantë dhe duke tërhequr vëmendje ndaj bashkëmoshatarëve të tyre. Dëgjojmë rëndom në biseda e diskutime të ndryshme nga politikanë, gazetarë, intelektualë shprehje të tilla si: *të jesh open-minded, ngjan out of fashion, të jesh i apdeituar me kohën, etj.* Ky është një proces i natyrshëm në fjalorin e një gjuhe. Disa njësi rrudhen dhe të tjera hyjnë duke pasuruar fjalorin. (Këtu nuk bëhet fjalë futja në fjalor e njësive që përmbajnë fjalë të huaja. Ato janë tipike të ligjërit të përditshëm.)

Sipas Vira Dribniuk (2007), ndryshimet në terminologji reflektojnë edhe ndryshimet në kriteret bazë të përdorura për të dalluar njësitë frazeologjike nga togfjalëshat e lirë. Termi “*shprehje e nguros*” implikon se kriteri bazë i ndryshimit është qendrueshmëria e komponentëve leksikorë dhe e strukturës gramatikore të togfjalëshave. Termi “*njësi e barazvlefshme me fjalën*” thekson jo vetëm pandarshmërinë semantike por edhe atë funksionale të disa togfjalëshave, dhe aftësinë për të funksionuar në ligjërim si fjalë më vete. Termi “*idiomë*”, sipas V. Dribniuk, do të thotë se tipari thelbësor i njësive gjuhësore është idiomaticiteti apo e thënë ndryshe mungesa e motivimit.

Sipas kuptimit V. Dribniuk jep klasifikimin e njësive frazeologjike në:

- Idioma;
- Gjysmë- idioma;
- Njësi frazeomatike

Shprehjet frazeologjike janë njësi me kuptim të transferuar. Ato mund të transferohen plotësisht ose pjesërisht p.sh. njësia *red tape, blue collar*, etj.

Gjysmë - idiomat janë njësi frazeologjike me dy kuptime frazeosemantike: kuptim terminologjik dhe të transferuar p.sh. *chain reaction, to lay down the arms*. Njësitë frazeomatike kanë kuptim të drejtpërdrejtë.

V. Dribniuk dallon tipe të tjera të njësive frazeologjike si më poshtë:

- Fraza me një kombinim të veçantë të komponenteve p.sh. *born companion*;
- Fraza me kuptim përshkrues;
- Fraza me kuptim frazeomatik dhe të lidhur p.sh. *to pay attention to*;
- Shprehjet e ngurosura (klishe) p.sh. *the beginning of the end* ;
- Frazat parafjalore p.sh. *for good, at least*, etj
- Shprehje terminologjike p.sh. *general ticket, civil war* .

Kompleksiteti semantik është një nga cilësitë më të rëndësishme të njësive frazeologjike. Është rezultat i ndërveprimit të komplikuar të kuptimeve përbërëse (kuptimi prototip, kuptimi i strukturës semantike, etj). Të gjitha këto komponente janë të organizuara në një strukturë me shumë nivele. Sipas klasës që i përket, kombinimet e fjalëve ndahen në:

- Kuptim idiomatik
- Kuptimi idiofrazematik
- Kuptimi frazeomatik

Sipas Altenberg (1998):

“Frazeologjia është një pjesë e paqartë e gjuhës. Edhe pse pjesa më e madhe e linguistëve mund të përputhen me mendimin se ajo pëfshin pjesën konvencionale më shumë se sa atë produktive apo pjesën e përbërë nga rregullat e gjuhës, duke përfshirë kështu tipe të ndryshme të njësive të përbëra dhe shprehje si idiomat, shprehjet e ngurosura dhe togfjalëshat e qendrueshëm. Si rezultat është e vështirë të caktosh kufijtë e shtrirjes dhe klasifikimin e tipeve të ndryshme të përfshira në frazeologji.”

Njësitë frazeologjike karakterizohen nga tipare specifike të cilat i dallojnë ato nga kombinimet e lira të fjalëve. Ndërsa përkufizojmë njësitë frazeologjike përmendim shpesh, cilësi të tilla si: të shprehurit, figurshmëria, karakteri shumë fjalësh, natyra për tu lidhur me fjalë të tjera brenda njësive frazeologjike, defektet transformuese dhe karakteri idiomatik.

Njësitë frazeologjike reflektojnë natyrën e konceptimit njerëzor të botës, punës marrëdhëniesve njerëzore. Sipas gjuhëtarit Moon (1998) njësitë frazeologjike kanë funksione të ndryshme në ligjërime: informues, vlerësues, situativ, modalizues dhe organizues. Teliya et al. (2002) ilustron nëpërmjet shembujve, se njësitë frazeologjike mund të jenë një çështje e pasur me informacion kulturor, duke koduar pikëpamje të formuara ndër gjenerata. Ata propozojnë një sërë procedurash për identifikimin dhe përshkrimin e komponentëve kulturorë të kuptimit. Shkollarët dallojnë metoda të tilla si: semat kulturore, konceptet kulturore, konotacionet kulturore, mjedisin kulturor dhe steriotipet e ligjërimit.

7. Tipare semantiko - stilistikore të njësive idiomatike

Sipas Arnold I.V. (1973), njësitë frazeologjike (idiomat) kanë tiparet e tyre specifike, të cilat rrisin stabilitetin dhe kohezionin. Këto janë cilësitë konotative dhe imagjinare. Shpesh është vënë në dukje që idiomat janë ritmike, përmbajnë aliteracionin, rimën, kontrastin, bazohen në lojra fjalësh, etj. Këto tipare janë trajtuar gjithmonë nga pikëpamja e stilit dhe të shprehurit.

Këto tipare konotative dhe eufonike njëkohësisht ndërpresin zëvendësimin për një tjetër shkak lingistik edhe pse jo semantik, çdo zëvendësim mund të shkatërrojë efektin eufonik. Le të konsiderojmë, rezultatin e zëvendësimit sinonimik në idiomën *safe and sound (secure and injured)*. *Secure and injured* ka të njëjtin kuptim denotativ por tingëllon keq dhe është aq i parëndësishëm sa që kuptimi mund të konsiderohet si i prishur nga ana kuptimore.

Rima është karakteristike për pothuajse të gjitha idiomat. Ato shënohen në çifte të tilla si: *as far and wide, far and near, by fits and starts, heart and soul* etj.

Rima kombinohet me përsëritjen në frazat e mëposhtme: *more and more, on and on, one by one, through and through*. Aliteracioni ndodh në shumë raste: *part and parcel, with might and main, rack and ruin, then and there, from pillar to post, in for a penny, in for a pound, head over heels, without rhyme or reason, a bee in one's bonnet, the why and wherefore*. Frazat që janë të ndërtuara në bazë të aliteracionit përmbajnë elemente të vjetëruara, që nuk përdoren gjekund.

Rima është gjithashtu karakteristike për idiomat: *fair and square, by hook or by crook, right or wrong* (elementët jo vetëm që rimojnë por edhe janë sinonimë). *Out and about* 'i gatshëm për të dalë jashtë' përdoret për një person që po rimerr veten. *High and dry* në fillim është përdorur për anijet me kuptimin 'jashtë ujit, në tokë' sot përdoret më mënyrë figurative me disa kuptime metaforike: 'të izoluar', 'pa ndihmë', 'i vjetëruar, i dalë mode'. Ky kapacitet i zhvillimit të një kuptimi transferues të plotë është një tjetër tipar që i bën njësitë frazeologjike të qëndrueshme dhe të ngjashme me fjalët.

Tiparet semantike -stilistike të idiomave në njësi me kontekst fiks janë krahasimi, kontrasti, metafora dhe sinonimia.

► Njësi me gjymtyrë krahasuese: *as like as two peas, as old as the hills, as proud as a peacock, as mute as a fish, as dead as a doornail, as graceful as a swan, sleep like a dog, spend money like water*.

► Njësi të ndërtuara nëpërmjet:

1) kontrastit: *a lame duck, a pack of lies, arms race, in a nutshell*.

2) metaforës: *by leaps and bounds, proud and haughty, black sheep, a dark horse, grey mare, snake in the grass, the salt of the earth, a wet blanket*.

3) sinonimisë: *by leaps and bounds, proud and haughty*.

4) metonimisë: *in the cradle (in one's childhood), live by one's pen (live by writing), from cradle to death (from birth to death). carry coals to Newcastle, cast pearls before swine, a frof in the throat*

5) sinekdodës: *earn one's bread (make a living), fall in good hands (good people), two heads (people) are better than one*.

6) personifikimit: *failure is the mother of success, action speak louder than words, the pot calls the cattle black*.

7) eufemizmit: *the call of nature (the need to pass water or empty the bowls)*.

Kombinime të tjera me tipare të ndryshme në të njëjtën frazë janë: *as good as gold, as pleased as Punch, as fit as a fiddle* (aliteracion, krahasim); *now or never, to kill or cure* (aliteracion dhe kontrast).

Në gjuhën shqipe kemi njësi të ndërtuara:

1) mbi bazën e metaforës: "iku me bisht ndër shale, ia kishte pleksur e bërë lesh e li.

- 2) mbi bazën e metonimisë: *ua theve hundën, s'ka ku të fusë kokën, nuk i kam dhënë dorën e fundit, të jep zemrën, etj.*
- 3) krahasimit: *e kish halë në sy, i'u bë uthull, ishte bërë tym, bërë hi e shpuzë. Me lidhëz krahasuese: e pagoi si frëngu pulën, ruaj si sytë e ballit, rri si gur varri, shkoi si cjapi te kasapi, etj.*
- 4) personifikimit (një nr. i vogël njësisë): *gjeti tenxherja kapakun*
- 5) Njësi frazeologjike me karakter eufimistik: *do të linin kokat.*

8. Përfundime

Frazeologjia gjuhësore zë një vend të rëndësishëm në gjuhësinë shqiptare dhe atë angleze. Fjalët kanë aftësinë të lidhen me një ose disa fjalë dhe të krijojnë togfjalështa midis tyre. Ato mund të jenë të lirë ose të qëndrueshëm. Njësitë frazeologjike janë trajtuar për herë të parë në gjuhësinë shqiptare nga A. Xhuvani, M.Çeliku, Domi, etj.

Zhvillimi i frazeologjisë si një fushë më vete është edhe më e vonshme se analiza ligjërimore. Frazeologjia si disiplinë linguistike filloi në Bashkimin Sovjetik me punën e V.Vinogadov, i cili u frymëzua nga idetë e Ch. Bally. Vetëm në vitet '80 dhe '90 frazeologjia u themelua si një fushë me zhvillimin e vet në gjuhësinë teorike dhe të aplikuar. Ka disa teori dhe përjasje lidhur me frazeologjinë që në vitet '50. Në vitet 1960 dhe 1970 linguistë të tjerë zhvilluan më tej konceptet e tyre frazeologjike, përmendim këtu: Amosova (1963), Arxangel'skil (1964), Kunin (1970), Čemyševa (1970), Rojzenzon (1973), Gak (1977), Molotkov (1977), Kopylenko (1973), Žukov (1978), etj.

Ndryshimi kryesor midis orientimit të lingusitëve amerikanë dhe anglezë është i dyanshëm: sikundër frazeologjia amerikane, frazeologjia europiane fokusohet në një varietet gjuhësh, duke mundësuar një qasje universale dhe krahasuese. Tradita amerikane është zakonisht më afër qasjes konjitive dhe psikolinguistike. Kjo nuk do të thotë që nuk ka afërsi të qasjeve, por ka akoma tendenca të përgjithshme që karakterizojnë dy fillet e kërkimit.

Sikundër zhvillimit të frazeologjisë ruse, angleze, etj, zhvillimi i frazeologjisë shqipe është i vonshëm. Deri më sot frazeologjia shqiptare ka kristalizuar konceptin e vet teorik në planin strukturor leksiko-semantik. Ajo është në rrugën e trajtimit fillestar të analizës praktike parë me syrin e arritjeve bashkëkohore, leksiko-semantike e zhvillimit stilistik të frazeologjisë. Mbetet të hulumtohet vlera frazeologjike marrëdhënëse në planin semantiko-stilistik në letërsinë artistike e në stile të tjera, përmes analizës teorike-praktike, drejt formimit të një gjuhe kuptimisht të thelluar e stilistikisht të përsosur

Tiparet semantike-stilistike të idiomave në njësi me kontekst fiks, gjejnë të përbashkëta me njësitë në gjuhën angleze. Hasen njësi të ndërtuara mbi bazën e krahasimit, kontrastit, metaforës, sinonimisë, personifikimit e metonimisë. Rima është tipar karakteristik për njësitë në gjuhën shqipe dhe angleze.

Në krahasim me burimin e njësive frazeologjike në gjuhën angleze të cilat kanë një numër relativisht më të madh për sa i përket jetës detare, biblës, njësi që lidhen me sportet, Shekspirin, etj., njësitë frazeologjike të gjuhës shqipe e kanë burimin nga fshatarësia. Ato janë kryesisht me karakter bujqësor, blegtoral dhe zejtar.

Ky artikull shërben si një punim që mund t'i vijë në ndihmë kërkuesve dhe gjuhëtarëve të rinj, duke shërbyer si një pikënisje drejt thellimit të mëtejshëm të zhvillimit diakronik të frazeologjisë së këtyre dy gjuhëve të marra për studim, por më së miri dhe për të krahasuar gjuhë të tjera.

BIBLIOGRAFIA

Altenberg. B (1998). "On the Phraseology of Spoken English: The Evidence of Recurrent Word-Combinations", *Phraseology. Theory, Analysis and Application*, (ed. Cowie, A.P), Oxford: Oxford University Press, 101 –122.

Arnold I.V. (1973). *Lexicology of Modern English*, Vishchaya Shkola, Moscow.

Bromiley, G. W. (1979). *The International Standard Bible Encyclopedia*, 2nd edn. Grand Rapids, MI, Eerdmans Publishing.

Cosme, C. (2005/030). *Why Study Phraseology and Discourse? Foreign Language Learning: Phraseology and Discourse*. Centre for English CorpusLinguistics, Université Catholique de Louvain. <http://cecl.fl.tr.ucl.ac.be/PhraseologyARC/welcome.html>.

Cowie, A. P. (1998). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford, Clarendon Press.

Dribniuk.V. (2007). "Typology of phraseological units in English".

Firth, J. R. (1951) *Modes of Meaning. Essays and Studies of the English Association*, n.s. 4: 123–149.

Glaser. R (1998). "The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis", *Phraseology. Theory, Analysis and Application*, (ed. Cowie, A.P), Oxford: Oxford University Press, 125–153.

Ginzburg R. S. et al. (1979). *A Course in Modern English Lexicology*, M., Longman: 410–30.

Gjocaj.Z. (2009). "Trajtesa frazeo-stilistike të shqipes".

Jashari.A. (2003). "Përshtatje për Gjuhën Shqipe" Korçë.

Jashari.A. (2000). "Rreth përdorimit të frazeologjisë në ligjërimin e shkruar", Korçë.

Moon.R, (1998). *Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach*, Alarendon Press.

Sedl.J and McMordie.W., (1978). *English idioms and how to use them*, Oxford University Press.

Sinclair, J. (1966). Beginning the Study of Lexis. In C. E. Bazell, J. C. Catford, M. A. K. Halliday & R. H. Robins eds. *In Memory of J.R. Firth*. London,

Strässler.J : Norr, (1982). *Idioms in English; A pragmatic analysis*.

Teliya.V.(2002). Natalya Bragina, Elena Oparina, Elena Sandomirskaya, “Phraseology as a Language of Culture: It’s Role in the Representation of a Cultural Mentality”, *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*, (ed. Cowie, A. P.), Oxford: Oxford University Press, 55–62.

Thomai.J, (1981). *Çështje të frazeologjisë së gjuhës shqipe*, Tiranë.

Thomai.J, (2002). *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë.

TEORITË KRYESORE SEMIOTIKE PËR SHENJËN GJUHËSORE

Olger Brame

Departamenti i Gjuhës dhe i Letërsisë
Fakulteti i Edukimit dhe i Filologjisë
Universiteti “Fan S. Noli” Korçë

Përmbledhje

Artikulli ynë bën një paraqitje të teorive kryesore semiotike rreth shenjës gjuhësore. Edhe pse shenja gjuhësore, si një element i semiotikës ka qenë objekt i teorive dhe shkollave të ndryshme gjuhësore dhe jogjuhësore, jemi përqendruar në dy prej këtyre teorive; teorisë së Ferdinand de Saussure dhe teorisë së Charles Sanders Peirce.

Në punimin tonë, shenja gjuhësore është parë edhe në një këndvështrim tjetër, mënyrën se si ajo është trajtuar nga shkolla të ndryshme. Konkretisht ne jemi përqendruar në tre prej këtyre shkollave dhe mënyrën se si e kanë trajtuar shenjën gjuhësore shkolla: fenomenologjike, shkolla logjiko-psikologjike dhe shkolla bilaterale, duke theksuar pikëpamjet e ndryshme që secila prej tyre ka për shenjat gjuhësore.

Fjalë çelës: *semiotikë, shenja gjuhësore, teoritë semiotike, shkolla gjuhësore.*

Abstract

This research paper makes a presentation of the most important semiotic theories about the linguistic signs. Although the linguistic sign, as an element of semiotics has been the object of theories and linguistic or nonlinguistic schools, we have concentrated our work in two of these theories, the theory of Ferdinand de Saussure and the theory of Charles Sanders Peirce.

In our paper, the linguistic sign is seen in another point of view; the way it has been treated by different schools. Concretely we have been concentrated on three schools and the way they have treated linguistic signs, the phenomenological, the logical-psychological and the bilateral school, highlighting the different point of view that each one of them has about the linguistic signs.

Key words: *semiotics, linguistic signs, semiotic theories, linguistic schools.*

I.Hyrje

Hulumtimet rreth semiotikës, si një fushë e veçantë dijesh paraqesin interes të veçantë dhe tërheqës në të njëjtën kohë, për shkak të asaj se çka merr në vështrim kjo disiplinë: “*jetën e shenjave në gjirin e shoqërisë*”. Situata të ndryshme që mund të ndeshim gjatë ditës, bëjnë që ne të përballemi me një shumësi shenjash të tipeve e llojeve të ndryshme, të cilat ne i interpretojmë, u japim përmbajtje, komunikojmë me to, modelojmë sjelljen tonë etj. Të gjitha këto veprime ne i bëjmë jo gjithmonë

në mënyrë të ndërgjegjshme, sepse shpeshherë ne përfshihemi në këtë veprimtari të përditshme pa analizuar imtësisht dhe konkretisht se çfarë ndodh në këto raste. Komunikimi i njeriut me shenja i ka fillesat që në antikitetin e hershëm, por nuk është parë si një fushë dijeje e veçantë.

Studimi i kësaj lëmie paraqet interes pasi ka të bëjë me dije që shtrihen dhe lidhen me shumë fusha të veprimtarisë jetësore.

Një ndër problemet e para për semiotikën, ishte ai përkufizimi i shenjës, çka nxori në dritë dhe përvijoi shumë drejtime semiotike, shkolla e teori, që kishin në qendër rolin e shenjës në komunikimin njerëzor e më gjerë, sidomos të shenjës gjuhësore, si një ndër sistemet më të plota të komunikimit në shoqërinë njerëzore. Për studimin e natyrës së komunikimit, të gjitha modelet semiotike merren tri elemente, që, në një mënyrë apo tjetër, janë të përfshira në realizimin e komunikimit: *shenja, shenjuesi dhe përdoruesit e shenjës*.

Pirsi dhe Sosyri quhen si dy bashkëthemeluesit e asaj që përgjithësisht njihet si semiotikë, duke krijuar dhe dy shkolla të mëdha teorike.

II. Teoria e Ferdinand de Sosyrit

Ferdinand de Sosyri është si themelues i gjuhësisë moderne, duke u mbështetur sidomos me metodologjinë e studimeve gjuhësore, të cilat shtrinë ndikimin e tyre në gjuhësinë e shekullit XX e deri sot. Sosyri mbetet edhe një nga përfaqësuesit më në zë të semiotikës moderne apo semiologjisë, siç e përcaktoi ai. Në këtë këndvështrim, Sosyri është studiuesi i parë që përcaktoi gjuhën si sistem shenjash që shprehin ide dhe si disiplinë, e cila studion jetën e shenjave në gjirin e shoqërisë, duke e lidhur këtë përcaktim edhe me emërtimin e kësaj discipline si semiologji. Semiologjia, sipas tij, përbën një pjesë të psikologjisë sociale e, si rrjedhim një pjesë të psikologjisë së përgjithshme. Ndihamesat e Sosyrit në semiotikë lidhen me përcaktimin e natyrës së shenjës gjuhësore dhe konceptet *shenjë, i shenjuar, shenjues*, si dhe lidhjes mes përfytyrimit tingullor dhe konceptit. Duke shtjelluar idenë për shenjën gjuhësore, ai jep edhe veçoritë që karakterizojnë atë, si: arbitrariteti, lineariteti, ndryshueshmëria etj. E meta apo pika më e kritikueshme e teorisë së Sosyrit është vërejtur përcaktimi i gjuhësisë si shkencë që merret me studimin e gjuhës në vetvete dhe për vetveten. Me këtë përcaktim Saussure bëri një përmbysje në gjuhësinë parasosyriane, që e studionte gjuhën si një dukuri në zhvillim (Saussure, 2002).

Teoria e shenjës e Sosyrit, vendoset në një kornizë studimi, që lidhet me kontekstin në të cilin ai e ndërtoi atë. Saussure bëri dallimin mes gjuhës (*langue*) dhe ligjërit, të folurit (*parole*). *Langue*, sipas tij, i referohet sistemit të rregullave, i cili paraekziston dhe është i pavarur nga përdoruesit individualë; ndërsa *parole* i referohet përdorimit të saj në veçanti. Duke zbatuar idenë për sistemet semiotike në përgjithësi dhe jo thjesht për gjuhën, ai bën dallimin mes sistemit dhe përdorimit, strukturës dhe ngjarjes apo kodit dhe mesazhit (Nöth, 1990).

Teoria e Sosyrit njihet si teori mbi shenjën dhe sistemin shenjor. Pika nga ku fillon Sosyri është një përshkrim strukturor i rregullave abstrakte, të nevojshme

për të mësuar kodet abstrakte, të cilat lidhin tingujt e fjalës me kuptimet gjuhësore. Kjo tregon se si stimujt akustikë marrin plotësisht kuptim në gjuhë. Për Sosyrit, një njësi kuptimi, kulturore a gjuhësore, është një "shenjë", e përcaktuar në mënyrë specifike si arbitrare, që realizohet si bashkim i një mjeti ndijor dhe një koncepti mendor. Pra ndërmjet tyre ka një lidhje shoqërimi dhe shenja gjuhësore, në këtë rast, nuk është ajo që lidh një gjë dhe një emër, por një koncept dhe një përfytyrim tingullor, i cili nuk është diçka materiale, fizike, por një përshtypje psikike, një përfaqësim shqisor. Ky model i thjeshtë i shenjës përbëhet nga dy pjesë: *shënjesi* (shenja e mjetit, përmbajtja materiale, e perceptueshme, përfytyrimi tingullor, informacioni pamor) dhe *i shenjuari* (përmbajtja konceptuale dhe abstrakte) (Saussure, 2002).

Koncepti mendor është i përbashkët për të gjithë pjesëmarrësit e së njëjtës kulture që kanë një gjuhë të përbashkët. Marrëdhënia mes shënjesit dhe të shenjuarit paraqet shenjëzimin, i cili varet edhe nga realiteti i jashtëm. Në bazë të këtij modeli, shënjesit janë koncepte mendore që i përdorim për të ndarë realitetin dhe për ta kategorizuar atë në mënyrë që ta kuptojmë. Kufijtë mes një kategorie dhe një tjetre janë artificiale, jo natyrore, për arsye se natyra është një. Pra, të shenjuarit krijohet nga njerëzit dhe përcaktohet nga kultura apo subkultura së cilës i takojnë ata. Në këtë mënyrë, ata janë pjesë e sistemit gjuhësor apo semiotik, që përdorin anëtarët e asaj kulture për të komunikuar me njëri tjetrin. Realiteti apo përvoja së cilës i referohet shënjesi, pra shenjëzimi i shenjës, janë të përcaktuara jo prej natyrës së vetë realitetit, por nga kufijtë e shenjëzuesve të shenjave në sistem. Kështu, sipas Sosyrit, kuptimi përcaktohet më mirë nga marrëdhënia e një shenje me një tjetër, sesa nga marrëdhënia e asaj shenje me realitetin. Këtë marrëdhënie të shenjës me të tjerat në sistem, Sosyri e quan vlerë dhe, sipas tij, ajo përcakton në radhë të parë kuptimin. Gjuha është modeli kryesor i një sistemi shenjues, që më tepër krijon, sesa shpreh atë që do të thotë (Chandler, 1999).

Pikërisht, ky model shenJOR që na paraqet Sosyri njihet në semiologji si modeli diadik (Dyadic) dhe skematikisht paraqitet si më poshtë

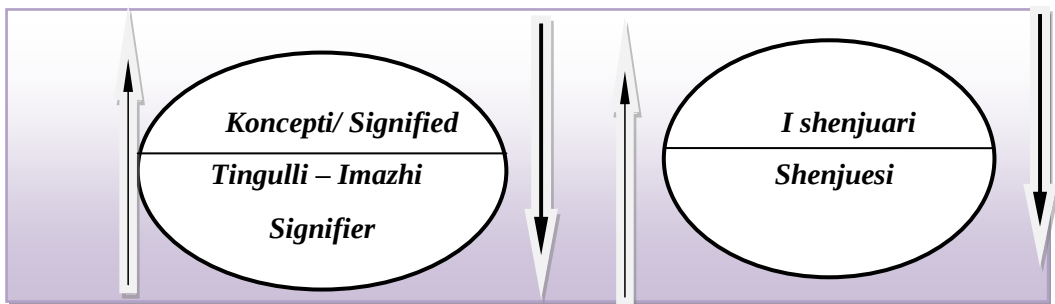

Figura 1. Modeli Dyadik (përshtatës) i shenjës gjuhësore sipas Sosyrit

III. Teoria e Çarls Sanders Pirsit

Bashkë me Sosyryn, Çarls Sanders Pirsit është një ndër autorët më të rëndësishëm në fushën e studimeve semiotike. Ai themeloi semiotikën bashkëkohore, një teori të përgjithshme të shenjave, që ai e barazon me logjikën dhe më vonë me pragmatizmin, ose siç ai parapëlqente ta quante *pragmaticismi*. Ndërkohë që zhvillonte modelin e përgjithshëm të shenjës, Pirsit ishte i interesuar më shumë për teorinë e metodës, ndaj dhe hulumtimet e tij u përqendruan veçanërisht te shkencat, për arsye të kërkimit të një metode shkencore. Megjithatë, në perspektivën pragmatike të Pirsit, njohuritë kuptohen në aspektin e risive, të cilat nuk janë konceptuar si një proces thjesht epistemologjik (Cobley, 2010).

Teoria e Pirsit për semiotikën mbështetet në tri pika kyçe : përfaqësimin, referencën dhe kuptimin e shenjës. Teoria dallohet për gjerësinë dhe kompleksitetin e saj dhe për evidentimin e rëndësisë së interpretimit të kuptimit. I njohur për ndihmesat e tij në logjikë dhe epistemologji, Pirsit quhet edhe si themelues i pragmatizmit dhe figura më në zë e semiotikës moderne. Semiotika e Pirsit përfshin studimin jo vetëm të asaj që ne e quajmë shenjë, por edhe të çfarëdo gjëje, e cila përdoret për diçka tjetër. Kjo do të thotë se shenja mund të marrë formën e fjalëve, imazhit, tingujve, gjesteve e kështu me radhë. Pirsit në teorinë e shenjës futi konceptin e interpretuesit, duke krijuar modelin e tij të famshëm triadik të shenjës, në ndryshim nga modeli diadik i Sosyrit. Me teorinë e shenjës autori bëri dhe klasifikimin e shenjave. Sipas Pirsit, kemi tri lloj shenjash, në varësi të marrëdhënieve mes shenjuesit dhe të shenjuarit dhe shkallës së motivimit që i lidh ato. Kështu, dallohen shenja simbol, shenja ikona dhe shenja indeks. Këto tri lloje shenjash nuk janë domosdoshmërisht dhe reciprokisht ekskluzive: një shenjë mund të jetë një simbol, një ikonë, një indeks apo edhe kombinim i tyre (Merrell, 2005).

Ajo që dallon teorinë e Pirsit për semiotikën, ka të bëjë para së gjithash me konceptin për funksionin e shenjës. Pirsit përdori një sërë termash për të përshkruar këtë funksion, si një proces konceptual, që shpaloset vazhdimisht dhe në mënyrë të pafundme. Këtë proces ai e quajti "semiosis", duke e krahasuar me një zinxhir, ku një shenjë merr kuptim nga shenja të reja që interpretojnë një shenjë paraprake ose grup shenjash. Në modelin e Pirsit, kuptimi është krijuar nëpërmjet "zinxhirëve" të shenjave (duke u bërë interpretues), ku çdo shprehje kulturore është gjithmonë një përgjigje, e cila gjeneron përgjigje të mëtejshme, të cilat adresohen për të tjera (Misak, 2004).

Modeli i Pirsit e paraqet shenjëzimin si një marrëdhënie ndërmjet shenjës, përdoruesit dhe realitetit të jashtëm. Sipas tij, një shenjë është diçka që përdoret për dikë ose për diçka. Kjo shenjë i adresohet dikujt, duke krijuar në mendjen e atij personi një shenjë të barasvlefshme apo më të zhvilluar. Shenjën që e krijon, Pirsit e quan interpretues të shenjës së parë. Kështu, shenja qëndron për diçka, për objektin e saj. Ajo i referohet diçkaje, që është një objekt dhe që kuptohet nga dikush, interpretuesi, d.m.th krijon një efekt në mendjen e tij si përdorues. Me interpretuesin këtu nuk nënkuptohet ai që e përdor, por nënkuptohet efekti i duhur i shenjëzimit.

Ky është një koncept mendor që prodhohet nga vetë shenja dhe nga përvoja e përdoruesit me atë objekt. Kështu, interpretuesi i fjalës (i shenjës) në çfarëdo konteksti, është rezultat i përvojës së përgjithshme të përdoruesit të kësaj fjale dhe i përvojës së tij. Pra nuk është diçka e fiksuar, e shpjeguar ndër fjalorë, por mund të ndërshojë brenda caqeve, në bazë të përvojës së përdoruesit (Zeman, 1974).

Teoria semiotike e Pirsit nuk mund të merret si një element i shkëputur e i pavarur i filozofisë së tij, por ndërhyr dhe bëhet pjesë me mendjen si një e tërë. Brenda filozofisë së tij pragmatiste, apo “pragmaticizëm”, mendjes i kushtohet një vend i veçantë. Në thelb të pragmatizmit të tij qëndron shpjegimi për mënyrën se si fjalët fitojnë kuptimet e tyre. Në çdo rast të marrëdhënies së shenjave , një objekt është shenjuar nga një shenjë në mendje. Mendimet, sipas tij, vijnë nga shenjat. Shenja paraqitet si një lidhje treshe që përfshin prezantimin (objekti i mendimit), objektin vetë, pra ajo që ekziston dhe për të cilën flasim, virtyti i saj (i objektit) që interpretojmë (Chiansson, 2001).

Një pikë kritike në teorinë e tij, është, se Pirsit thotë, që kuptimi i një shenje është krijuar nga interpretimi që ajo stimulon tek ata që e përdorin atë. Pra, një interpretant është ndjenja që kemi krijuar jashtë shenjës. Kjo, deri në një farë mase, është e ngjashme me atë që Sosyrit e përcaktonte si “ i shenjuar”, përveç faktit se te Pirsit, kjo është një shenjë në mendjen e përkthyesit. Elementi i interpretimit në teorinë e Pirsit është *semiosis*, një proces, ndërsa Sosyri theksin e vendosi gjithnjë tek struktura.

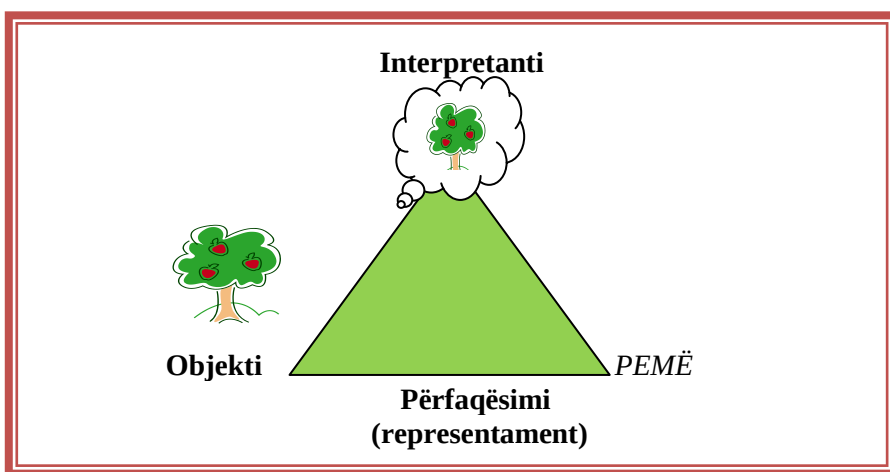

Figura 2. Modeli Triadic i shenjës gjuhësore sipas Pirsit

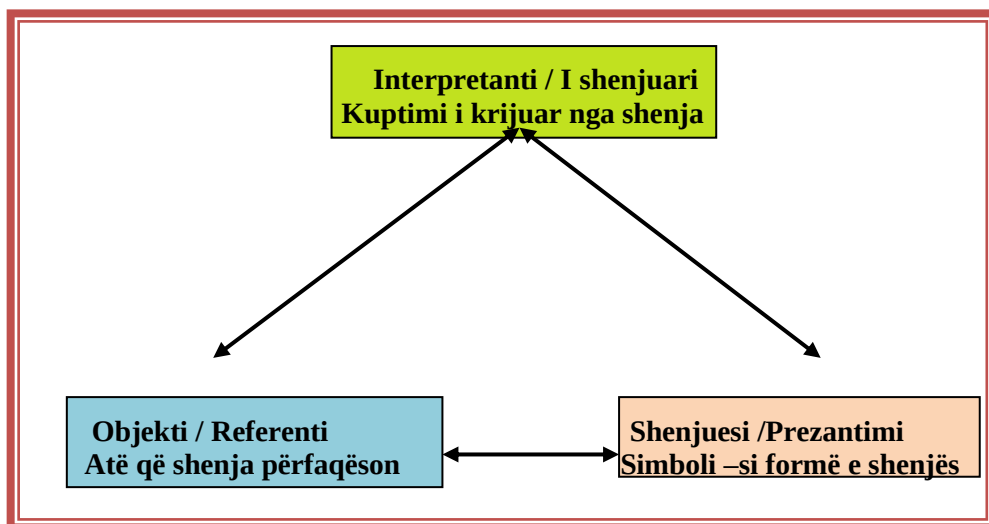

Figura 3. Modeli i Pirës dhe lidhja me modelin e Sosyrit

IV. Teoria e shenjës gjuhësore dhe shkollat lingosemiotike

Gjuha përbëhet nga njësi, të cilat janë shenja për dhënien e informacionit jashtëgjuhësor. Me studimin e vetive shenjore të gjuhës merret lingosemiotika, si pjesë e gjuhësisë, që lindi në pikën e takimit të gjuhësisë me semiotikën. Kjo pikë takimi na detyron të shohim si lidhjet e ndërsjellta të semiotikës me gjuhësinë, ashtu edhe problemet themelore të lingosemiotikës. Në filozofi dhe gjuhësi prej kohësh është thënë se fjala shpreh nocion, kurse fjalia shpreh gjykim; se fjalët janë simbole ose shenja të nocioneve. Aristoteli shkruante se “fjalët të shprehura prej tingujsh janë në thelb simbole të ideve në shpirt, kurse në shkrim-simbole të fjalëve”. Edhe filozofë si Lajbnici etj., në gjuhë shihnin para së gjithash sistemin e shenjave. Humboldti e vështronte gjuhën si tërësinë e shenjave të mendimeve, ndjenjave, dëshirave. Sipas tij, fjalët e gjuhës janë simbole ose shenja për shprehjen e nocioneve ose të mendimeve. Sosyr vuri në dukje se “gjuha është sistemi i shenjave që shprehin ide”. Ai saktësoi parimisht këtë tezë të njohur prej të gjithëve. Ai nënvizonte, së pari, karakterin sistemor të shenjave gjuhësore që kanë kuptim; së dyti domosdoshmërinë e krahasimit të sistemit të shenjave gjuhësore me sisteme të tjera (sinjalet ushtarake, ritet simbolike etj.), meqenëse shkenca për shenjat (semiotika) ishte pjesë e psikologjisë, kurse problemi gjuhësor është problem semiologjik. Këtë mendim të Sosyrit e shtjelluan më tej strukturalistët, të cilët, përmes nocionit të kuptimësisë, u përpoqën të shmangin nocionin e kuptimit të shenjat.

Lingosemiotika studion cilësitë e gjuhës si sistem shenjoy i një lloji të veçantë, specifikën e shenjës gjuhësore, duke lënë jashtë kufijve të vështimit të saj problemet e përgjithshme semiotike, si dhe aspektet njohëse që lidhen me to.

Përkrahësit e teorisë shenjore i kuptojnë në mënyra të ndryshme shenjë, objektin dhe detyrat e lingosemiotikës. Prandaj, nuk ka një teori të vetme, por disa shkolla lingosemiotike. Ndër më të njohurat përmenden:

- a) shkolla fenomenologjike (fizikalistike)
- b) shkolla logjiko-psikologjike (operacionale)
- c) shkolla bilaterale (Koduhov, 1974).

IV.1. Shkolla fenomenologjike (fizikaliste)

Përfaqësuesit e filozofisë *fenomenologjike* (Kanti, Huserli, Morisi etj.), e përqendrojnë vëmendjen vetëm në karakterin material të shenjës. Ata thonë se njohja njerëzore kupton shfaqjet e dukurive, por thelbi është i panjohshëm. Prandaj, si shenjë pranohet çdo mjet i perceptuar prej organeve shqisore, kur ai sinjalizon për dukurinë tjetër, që nuk mund të vëzhgohet drejtpërdrejt. Shenja, pra, kuptohet si sinjal ose si simptomë. “Shenja është send që ndodhet në marrëdhënie të një lloji të veçantë. Dhe asnjë anë ideale nuk ka në të dhe s’mund të ketë. Kuptimi i shenjës është jashtë shenjës”.

Si sinjal shenjën gjuhësore e kuptuan edhe Bopi, Blumfildi, përfaqësuesit e gjuhësisë inxhinierike, që e studiojnë gjuhën nga pikëpamja e informacionit. Si shenja sinjale të gjuhës njihen tingujt dhe shkronjat. Ndërkaq, kuptimi i shenjës gjuhësore gjendet në dy anë të gjuhës: *akustike* dhe *optike*. Te lloji akustik i mjeteve të komunikimit futet gjuha tingullore, gjuha e fërshtëllimave, të vëna re në ishullin La Homera, gjuha e daulleve në Afrikë, Amerikë, Polinezi etj. Te gjuha optike futen sistemet e ndryshme të shkruara, gjuha e gjesteve, e pantonimave etj. Substitutet (zëvendësuesit) e gjuhës së shkruar janë shifrat, alfabeti Mors, telegrafi, teletajpi, stenografia, sinjalet detare, rugore, simbolika shkencore etj. Kuptimi i shenjës vetëm si sinjal nuk e përcakton thelbin e shenjës gjuhësore. Prandaj teoria shenjore fenomenologjike është shumë e kufizuar (Po aty).

IV.2. Shkolla logjiko-psikologjike (operacionale)

Sipas mënyrës *logjiko-psikologjike operacionale*, shenja kuptohet si formim ideal ose funksional, indiferente ndaj anës materiale. “Shenja nuk është send ose dukuri e realitetit. Ajo është model që përgjithëson vetitë funksionale të një sendi të dhënë”. Shenja reale, në këtë rast, vështrohet si element i karakterit shenjor konkret të operacionit, kurse aftësia funksionale e shenjave lind në sajë të bashkësisë psiko-fiziologjike të folësve, e cila formohet dhe fiksohet tek ata nën ndikimin e përvetësimit të gjuhës, të shenjave gjuhësore. Konceptet fenomenologjike dhe logjiko-psikologjike kanë një bazë të përbashkët: shenja në vetvete nuk ekziston, ajo është pjesë e situatës shenjore. Situata shenjore kuptohet në mënyra të ndryshme. Në rastin e parë ajo është përmbajtësore, ideale dhe funksioni i shenjës është plotësimi i përmbajtjes sendore dhe kuptimore; shenjat kuptohen si sinjale për realitetin sendor dhe përmbajtësor. Në rastin e dytë, përkundrazi, shenja është materializim i

realitetit, afrim te realiteti sendor, material; shenjat kuptohen si sinjale, që shfaqen si anë demonstrative a figurative të realitetit që modelohet prej subjektit që njih .

IV.3. Shkolla bilaterale

Në gjuhësi, më i përhapur është *kuptimi i dyanshëm* i shenjës gjuhësore, domethënë, si unitet (asociacion) i materiales (së jashtmes, tingullores) dhe ideales (të brendshmes, kuptimit). Kështu e kuptonin shenjën gjuhësore Humboldi, Sosyri, Boduen de Kurteneja etj. Parimet bazë të kësaj teorie ndikuan në zhvillimin e strukturalizmit. Aspektet themelore të teorisë së Sosyrit për shenjën janë struktura e saj bilaterale, konceptimi i saj mendor, përjashtimi i refererimit dhe koncepti i kuptimit strukturor. Shenja gjuhësore është entitet i dyanshëm psikologjik, i përbërë nga një koncept dhe nga një tingull-imazh. Si shenja gjuhësore u morën njësitë e kuptimshme të gjuhës, si fjalët, morfemat, fjalitë etj. Fjala përfaqëson vetë sistemin shenjor të një lloji të veçantë. Shenjë me vlerë të plotë komunikative është fjalia. Në fjali, si njësia më e lartë shenjore, futen në veprim gjithë shenjat dhe sinjalet e gjuhës, kurse vetë fjalitë hyjnë në lidhje me njëra-tjetrën në kontekst dhe në situatën e ligjërit. Fjalia i siguron gjuhës mundësinë të transmetojë çdo mendim konkret, çdo informacion. Nga kjo pikëpamje, fjalia është shenjë e plotë, fjala është shenjë e pjesshme, kurse morfema është gjysmëshenjë, e domosdoshme për organizimin strukturor të shenjave të gjuhës (Koduhov, 1974).

V. Përfundime

Shenja gjuhësore, si element i semiotikës, është bërë objekt i disa teorive e shkollave gjuhësore e jogjuhësore, sidomos nga tri shkolla: fenomenologjike, logjiko-psikologjike dhe bilaterale, të cilat kanë pikëpamje të ndryshme lidhur me shenjën gjuhësore. Konceptet fenomenologjike dhe logjiko-psikologjike kanë një bazë të përbashkët: shenja në vetvete nuk ekziston, ajo është pjesë e situatës shenjore. Në gjuhësi, më i përhapur është *kuptimi i dyanshëm* i shenjës gjuhësore, domethënë, si unitet(asociacion) i materiales (së jashtmes, tingullores) dhe ideales (të brendshmes, kuptimit). Parimet bazë të kësaj teorie ndikuan në zhvillimin e strukturalizmit.

Në mënyrë të veçantë, teoritë semiotike lidhen me emrat e Sosyrit dhe Pirsit.

Ferdinand de Sosyri është si themelues i gjuhësisë moderne dhe mbetet një nga përfaqësuesit më në zë të semiologjisë. Në këtë këndvështrim, Sosyri është studiuesi i parë që përcaktoi gjuhën si sistem shenjash që shprehin ide dhe si disiplinë, e cila studion jetën e shenjave në gjirin e shoqërisë, duke e lidhur këtë përcaktim edhe me emërtimin e kësaj discipline si semiologji. Çarls Sanders Pirs themeloi semiotikën bashkëkohore, një teori të përgjithshme të shenjave, që ai e barazon me logjikën dhe më vonë me pragmatizmin, ose siç ai parapëlqente ta quante *pragmaticismi*. Teoria e Pirsit për semiotikën mbështetet në tri pika kyçe : përfaqësimin, referencën dhe kuptimin e shenjës. Semiotika e Pirsit përfshin

studimin jo vetëm të asaj që ne e quajmë shenjë, por edhe të çfarëdo gjëje, e cila përdoret për diçka tjetër.

BIBLIOGRAFIA

Chandler, Daniel (1999), *Semiotics for Beginners* në: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/semiotic.html>.

Chiasson , Phyllis (2001), *Peirce and the Continuum of Means and Ends*. në J. Queiroz et al (Eds.), *The Commens Encyclopedia of Peirce Studies*

Cobley, Paul (2010), *The routledge companion to semiotics*, Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge.

Koduhov, Vitalij Ivanovič, (1974), *Obshçjeje jazykoznanie*, Moskva.

Merrell, Floyd (2005), *Charles Sanders Peirce's concept of the sign* në *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*, Edited by Paul Cobley, Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge.

Misak, Cheryl (2004), *The Cambridge Companion to Peirce*, Cambridge University Press.

Nöth, Winfried (1990), *Handbook of semiotic*, Indiana University Press, Bloomington, USA.

Saussure, Ferdinand de (2002), *Kurs i gjuhësisë së përgjithshme* (1917), Dituria, Tiranë, përkth. R. Ismajli.

Zeman, J. Jay (1974), *Peirce's Logical Graphs* in *Semiotica* - Journal of the International Association for Semiotic Studies, Volume 12 (3) – Jan. 1, 1974.

IDENTIFYING PRONUNCIATION DIFFICULTIES ENCOUNTERED BY EFL ALBANIAN STUDENTS

Vasilika Pojani, Benita Stavre

Department of Foreign Languages
Faculty of Education and Philology
“Fan S. Noli” University

Abstract

Through this paper we will try to unravel pronunciation difficulties of the Albanian students while learning English language. By spotting and identifying the irregularities and difficulties that exist in EFL pronunciation, students will be able to overcome these barriers and teachers will facilitate its acquisition by using appropriate teaching methods and strategies in order to find out the problematic issues and help to correct them. However, despite its complexities, students are expected to do well in pronunciation skills when they are involved in group interaction and meaningful communication. This is well stated by Pennington who believes that teachers, with “formal training in pronunciation and teaching suprasegmentals in a communicative language programme, can make a difference.” (Pennington 1989) This study also aims to reveal the weakest points of the Albanian students in phonetic and phonological course immersing from the pronunciation discrepancy between their mother tongue and the L2.

Key words: phonemic symbols, length of sounds, spelling, stress, strong and weak form of pronunciation, tone

Abstrakt

Nëpërmjet këtij punimi jemi përpjekur të zbulojmë dhe analizojmë vështirësitë e shqiptimit të studentëve shqiptarë gjatë procesit të mësimet të gjuhës angleze. Duke i njohur dhe zbuluar parregullsitë dhe vështirësitë që ekzistojnë në shqiptim, studentët do të kenë mundësi t'i kapërcejnë këto vështirësi dhe në të njëjtën kohë, mësuesit do të mundësojnë lehtësimin në përvetësimin e tij duke përdorur metodat dhe strategjitë e duhura në mësimdhënie, me qëllim që të njohin çështjet problematike të shqiptimit dhe të ndihmojnë në korrigjimin e tyre. Sidoqoftë, pavarësisht kompleksitetit të tij, studentët mendohet se do të mund të përvetësojnë aftësitë e shqiptimit nëse përfshihen në ndërveprim dhe komunikim. Kjo ide mbështetet nga Pennington i cili beson se mësuesit “nëpërmjet trajnimit formal të shqiptimit dhe mësimdhënies së elementeve suprasegmentale gjatë një programi komunikativ gjuhe, mund të bëjnë diferencën.” (Pennington 1989) Ky studim gjithashtu synon të njohë pikat më të dobëta të studentëve shqiptarë të hasura gjatë kursit të fonetikës dhe fonologjisë angleze që rezultojnë nga mospërputhja midis gjuhës amtare dhe gjuhës angleze.

Introduction

Based on our research studies and on our EFL teaching experience, we have noticed that the Albanian students encounter many difficult aspects in their process of English language learning. These difficulties seem to be connected with spelling, pronunciation, grammar, vocabulary, listening, the writing system, the syntax and a lot more. Research so far has tried to provide answers for some of them, yet it is still very difficult to provide a solution that facilitates the L2 acquisition. In this paper, we are trying to consider some phonetic and phonological problems encountered by the Albanian students in their attempt to acquire a good command of English language since pronunciation has been considered as one of the most difficult hurdles in the overall process of English language learning. Despite its importance in EFL learning, pronunciation is either neglected or irregularly practiced in English classes. Gerald Kelly states “the fact that pronunciation tends to suffer from neglect may not be due to teachers lacking interest in the subject but rather to a feeling of doubt as to how to teach it.” (Kelly, 2000) Any analysis of language that disregards or sidelines factors of pronunciation is incomplete. If features of pronunciation are given the same interest as grammar and lexis, students’ pronunciation will improve and they would be able to communicate successfully.

Research Questions

The present study seeks to answer the following questions:

1. Do the Albanian EFL students receive any pronunciation training in English classes?
2. What attitude do they have to English pronunciation in general and their own pronunciation in particular?
3. What are the difficulties the Albanian students face while learning English pronunciation? (phonemic symbols, length of sounds, transcription, spelling, stress, strong and weak form of pronunciation and tone)
4. What are the implications and pedagogical recommendations that can be taken from this research?

Significance of the Study

The present study, based on personal experience, observations, research and the questionnaire, helps students to identify their own pronunciation difficulties and set personal goals for correct language production. Furthermore, it helps EFL teachers to minimize students’ difficulties by integrating pronunciation into communicative activities.

This study also has significant pedagogical implications. It helps teachers organize their pronunciation teaching “as integral part to language analysis and lesson planning.” (Kelly, 2000)

The findings from this study also inform Albanian teachers about students’ attitude to pronunciation. As soon as they become aware of pronunciation difficulties, they would be able to improve it. These results would also be useful for teachers working with Albanian students to share some of the pronunciation problems with each other.

Method

40 students from “Fan S. Noli” University, Faculty of Education and Philology, Department of Foreign Languages were involved in this research. The respondents were first-year English Language students who had attended English Phonetics and Phonology Course for the first semester, a course which covered a period of 15 weeks with a total number of 38 sixty-minute classes. By the end of the course, the subjects sat the exam. As their results were not so satisfactory, we decided to carry out this research in order to find out the causes for their poor performance.

To provide a clear picture of our students’ attitude and their drawbacks in pronunciation, a questionnaire was compiled, consisting of 16 detailed questions. After some instruction, the students responded using a percentage scale, ranging from 0% to 100% identifying the importance or the level of difficulty of the items presented in the questionnaire.

Data obtained from the Questionnaire Analysis

Charts 1 a-d present students’ general attitude to English pronunciation compared with other aspects of EL learning and the importance given to it through teaching and practice.

Chart 1-a *(The figures on the top of the columns stand for the number of students interviewed.)*

The level of difficulty pronunciation occupies among other aspects (or other courses) of English language learning:

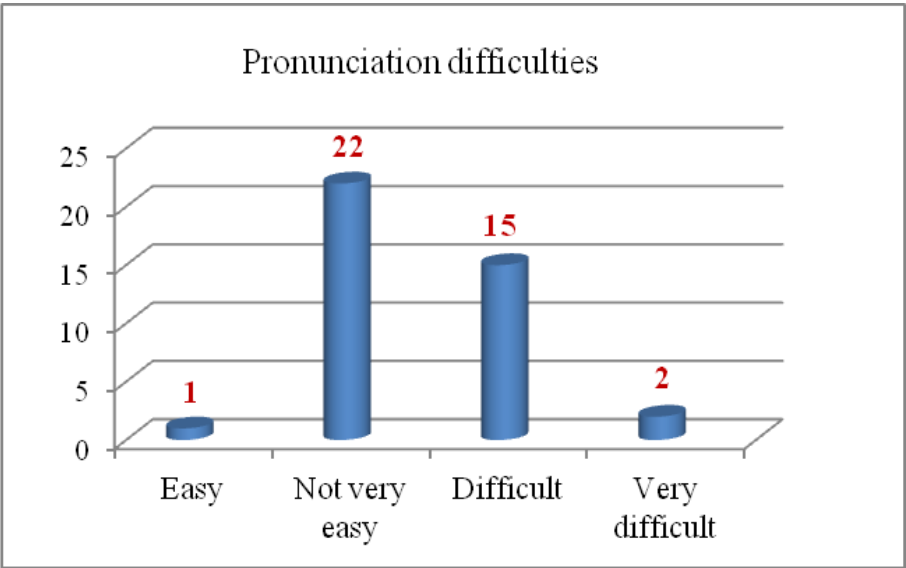

Chart 1-b

Students' feeling about their own English language pronunciation:

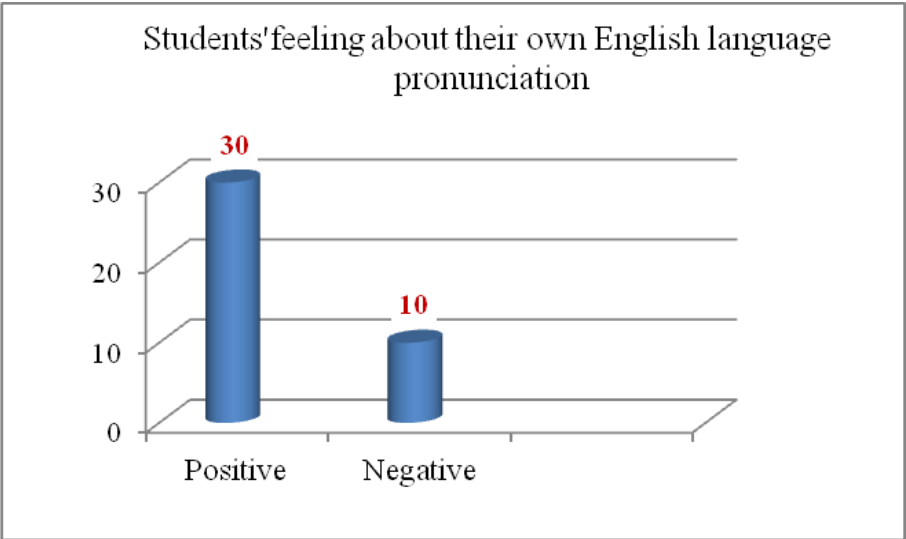

Chart 1-c

Teaching and practice students received on pronunciation in English language classes:

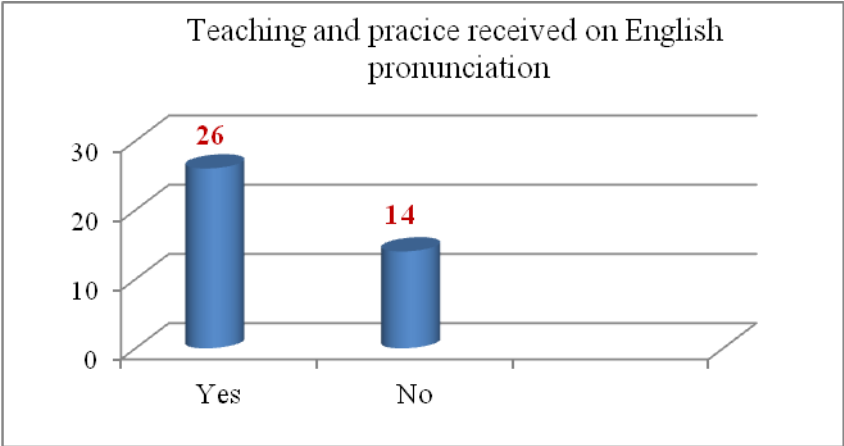
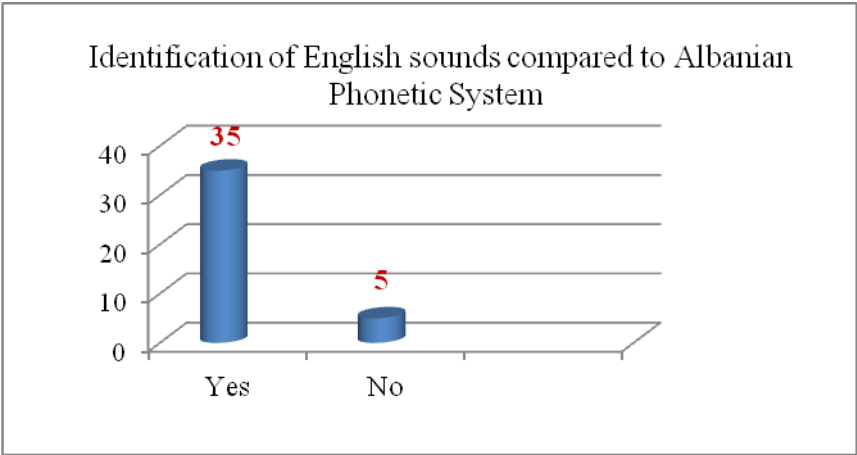

Chart 1-d

Identification of the English sounds that are not part of the Albanian Phonetic System:

Based on the findings of Charts 1 a-d, it was found that English Phonetics and Phonology in general and pronunciation in particular represented a considerable level of difficulty for the first-year students. 17 out of 40 (42.5%) students were of the opinion that English pronunciation was difficult or very difficult and for more than half of them, it was believed to be not very easy, though they felt positive about their own pronunciation. Asked if they received enough teaching and practice on pronunciation, 65% of the respondents confirmed that they did take some teaching and practice, although the number of those who declared that they received no

training is not small (35%). Most of the students (35 out of 40 students) could easily identify English sounds compared with those of the Albanian ones.

The poor performance of the subjects in pronunciation could be explained with the fact that English language makes use of 5 vowels and 21 consonant letters in writing while in speaking English language uses 20 different vowel sounds including 12 diphthongs and 24 consonant sounds. (Kelly, 2000)

In Albanian language there exists a one-to-one matching (relationship) between spelling and pronunciation; i.e. the number of phonemes corresponds to the number of letters in the Albanian alphabet. So, the mismatching existing between the two-language phonemes presents students with many problems. What is more, English Phonetics does not necessarily have a direct connection with the study of language itself (Kelly, 2000), though Phonology which deals with the sound system and patterns, cannot exist without sounds.

Some difficulties also arise from the lack of teachers' attention to training pronunciation in English classes. This was clearly confirmed from the results of the questionnaire.

Table 2 The level of difficulties of different phonetic and phonological aspects students encountered during this course is presented in the following table:

y	Items	0%		25%		50%		75%		100%	
		St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%
5	How important is it for you to know the phonetic symbols?	0	0%	0	0%	8	20%	12	30%	20	50%
6	How difficult is it for you to identify the phonemic symbols?	1	2.5%	9	22.5%	20	50%	6	15%	4	10%
7	Which phonemic symbols are the easiest for you to learn?	13 conson	32.5%	17 vowel	42.5%	6 dip	15%	4 trip	10%		
8	How difficult is it for you to identify the voiceless and voiced consonants?	7	17.5%	12	30%	15	37.5%	6	15%	0	0%
9	How difficult is it for you to give the transcription of words	3	7.5%	16	40%	11	27.5%	8	20%	2	5%

	even when you know their spelling?										
10	How difficult is it for you to write the spelling of the words even when you know their pronunciation (transcription)?	8	20%	13	32.5%	14	35%	3	7.5%	2	5%
11	How difficult is it for you to identify the long and the short vowels?	7	17.5%	15	37.5%	10	25%	8	20%	0	0%
12	How difficult is it for you to identify the length of consonant sounds in connection with their position to the vowels?	0	0%	13	32.5%	18	45%	6	15%	3	7.5%
13	How difficult it is for you to find the stress placement within a word?	1	2.5%	15	37.5%	13	32.5%	3	7.5%	8	20%
14	How difficult it is for you to find the point of syllabic division?	2	5%	12	30%	16	40%	4	10%	6	15%
15	How difficult is it for you to distinguish between strong and weak forms of pronunciation?	6	15%	14	35%	12	30%	6	15%	2	5%
16	How difficult is it for you to identify the tone of speech (falling, rising or combined tones)?	2	5%	13	32.5%	15	37.5%	9	22.5 %	1	2.5%

Although all students were aware of the importance of the English phonetic symbols at an average rate of 75%, it resulted that they found difficulties in identifying them. The level of difficulty for two-third of the students varied from 50% to 100%. *It could be explained with the fact that there are some English sounds and symbols students are unfamiliar with because they are either not similar to their L1 or not found at all.*

The answers given to items 7 revealed that 42.5% of the respondents considered vowel learning easier, while for 32.5% of them English consonants were regarded easier. *Though English language consists of a large number of vowels (20) compared with the seven Albanian vowels, the level of difficulty reaches up to 25%,*

whereas the similarity in most of the consonants in both languages highlighted the simplicity in their learning. (There are some exceptions such as the consonants /ŋ, ð, θ/ etc.) Furthermore, 17 out of 24 consonants have the same form as the letters of the alphabet. For half of the students (19 out of 40 students), voiced and voiceless consonants were easily identified.

In Items 9 and 10 students were asked if their knowledge on spelling determined their correct pronunciation and vice versa. Since there is no matching (correspondence) between English letters and sounds, the Albanian students would encounter considerable difficulty in acquiring some of them. The level of difficulty for about half of the respondents (21 students) was rated at an average of 75%. *This could be justified by the fact that English has 26 letters to be used in writing and 44 sounds to use in pronunciation, so English spelling is not a reliable guide to pronunciation because some letters may correspond to more than one sound; some letters are not pronounced at all; the same sound may be represented by different letters and some combination of letters give entirely different sound. In Albanian language students rely on sounding out words to determine their spelling and pronunciation, so it requires much effort on their part to learn new English words according to their individual rules.*

The identification of long and short vowels did not represent any difficulty to most of the students. (Item 11) The level of difficulty for 55% (22 out of 40 students) of the students was at a rate of less than 25%. This low level of difficulty relies on the fact that *once they are learned, they are not easily forgotten as their number is limited and they are easily visualized.*

Suprasegmental features in English learning appeared to be real barriers in English pronunciation acquisition. This was evidently proved by the students' answers to the last five items (from 12 to 16). While the length of vowels was easily recognized by them (visually but maybe not in their production), the length of consonants in sound patterns and clusters represented a difficult aspect. 67.5% of the respondents were of the opinion that consonants length was either difficult or very difficult to be acquired. However, we should not expect Albanian learners to recognize this prosodic aspect of the English language when it is hardly known by the native speakers themselves. *Since the vowel and consonant length "is noncontrastive in English" (Fromkin & Rodman, 1988) and does not interfere with their intelligibility, mistakes in sounds length may not pose a serious problem for them.*

Stress placement and syllabic division resulted to be a real challenge for our students, too. As there are no fixed rules for stress marking, this aspect would remain an obstacle as long as some regular practice is not done. 24 students considered stress placement as difficult at a level of 60%. Finding the point of syllable division was found to be almost difficult as stress placement with a difficulty level that went up to 65%. The same attitude to intonation was shown by our students; it was really hard for them to identify the correct tone. It was confirmed by the high level of difficulty (62.5%). *We believe that the problem lies*

on the intonation use; i.e. it does not exist in isolation, it is grammar, attitude and discourse that conditions tone correctness.

Another difficult aspect encountered by our students seemed to be the existence of more than one form of pronunciation (full and reduced) for function words. It is well defined in conversational English, but as students over rely “on spelling as a guide to pronunciation” (Dobos, 2001) remains a possible barrier. 30% of the respondents considered it difficult to be distinguished; this is something that can only be overcome through practical listening and speaking of the daily native speech.

Conclusions and recommendations

The main object of this paper was to find out the difficulties EFL Albanian students have in learning English language pronunciation. Its importance cannot be denied because it makes the basis of good communication.

Without learning correct pronunciation other aspects of English language like grammar and

vocabulary become useless. From the students’ point of view, English pronunciation resulted to be really complicated and one of the most significant aspects of EFL learning. The difficulties lied on:

- the interference of mother tongue in English pronunciation. Albanian students try to find a phonetic sound for each letter in English word spelling;
- the mismatching of English and Albanian sound system in number and resemblance; English has forty-four distinctive sounds, whereas its alphabet has twenty-six letters. Since the alphabet does not show the difference between sounds e.g. ‘ch’ in *chair* and ‘ch’ in *character*, these difficulties are not easily over passed;
- pronunciation teaching and practice seemed to be given less attention;
- spelling does not help the students pronunciation and vice-versa;
- suprasegmental features, such as sounds length, stress, syllable division and intonation, were considered to be the most difficult aspects of English Phonetics and Phonology.

To avoid such English pronunciation difficulties, teachers and students need to build awareness and concern for pronunciation as Kenworthy (1987) has referred,“(…) English pronunciation has various components such as sounds, stress and variation in pitch, and the learner needs to understand the function of these as well as their form (...) Learners also need to develop a concern for pronunciation. They must recognize the poor, unintelligible speech will make their attempts at conversing frustrating and unpleasant both for themselves and for their listeners.”

Therefore teachers of EFL should highlight the fact that pronunciation must be taught as an integral part of the language use and teaching must aim to reduce the amount of native language influence. While integrating pronunciation into English

classes, we should concentrate on the students' errors in phonological forms, thus making them comprehend their problems.

By identifying students' problems in acquiring the correct pronunciation, teachers would be able to help them overcome the difficulties and at the same time would try to conduct better teaching and learning skills to meet their curriculum goals.

We do emphasize that this study might have its limitations which derive from the restricted number of I-st year EFL Albanian subjects; nevertheless it will serve as the basis for further researches on the field of English pronunciation difficulties for foreign students.

BIBLIOGRAFIA

- Daniel, D (2001,) "A handbook of Phonetics and Phonology", *Casa Editoriala Demiurg*, Iasi.
- Dobos D. (2001) *A handbook of English Phonetics and Phonology*, Iasi: Casa Editoriala Demiurg, p. 215.
- Fromkin V. & Rodman R. (1988), *An Introduction to Language*, New York: Holt, Rinehart, and Winston, p.81.
- Fromkin V. & Rodman R. (1993), *An introduction to Language*, International edition.
- Kelly, G. (2000), *How to teach pronunciation*, Essex CM20 2JE, England, Pearson Education Limited, pp. 7-13.
- Kenworthy, J. (1987), *Teaching English Pronunciation*, Longman Handbook for Language Teachers, Longman Publishing, p.27.
- Kuiper K. & Allan W. S. (1996), *An Introduction to English Language*, Pennington, M. (1989) Teaching pronunciation from the top down. *RELC Journal*, 20/1 21-38.
- Pojani V. & Maxhe A. (2013), "A contrastive insight on word stress in Albanian and English", *TEACHER, International journal of education*, University "St. Kliment Ohridsk" Bitola Faculty of Education, Vol. 5.
- Pojani V. & Lubonja H. (2008), "Some difficulties of the Albanian students in acquiring correct pronunciation of EFL". *Buletini Shkencor* Nr. 14, seria e shkencave shoqërore, Faculty of Education and Philology, Korçë, Albania
- Pojani V. & Stavre B. (2013), "A contrastive insight into some English problematic sounds for the Albanian students of EFL". *MENON*, A National and International Interdisciplinary Forum for Scholars, Academics, Researchers and Educators from a wide range of fields related to Educational Studies, Florina, Greece.
- Roach P. (1993), *English Phonetics and Phonology A Practical Course*, Cambridge University Press
- Roach P. (2001), *Phonetics*, Oxford Introductions to Language Study, Oxford University Press.

Maxhe, A. & Pojani V. (2013), "Difficulties of the Albanian students in acquiring stress in English language", *Pedagoska revija*, University "St. Cyril and Metodi", Fakultety of Pedagogue "St. Kliment Ohridski". Skopje

Appendix Questionnaire

This questionnaire is compiled to find out the difficulties the EFL Albanian students face in acquiring the correct pronunciation of English language. Tick the alternative you think is the appropriate one for you.

1. What level of difficulty does pronunciation occupy among other aspects (or other courses) of English language learning?
☐ easy ☐ not very easy ☐ difficult ☐ very difficult
2. How do you feel about your English language pronunciation?
☐ positive ☐ negative
3. Do you receive enough teaching and practice on pronunciation in English language classes?
☐ Yes ☐ No
4. Can you identify the English sounds that are not part of the Albanian Phonetic System?
☐ Yes ☐ No
5. How important is it for you to know the phonetic symbols?
☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75 % ☐ 100%
6. How difficult is it for you to identify the phonemic symbols?
☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75 % ☐ 100%
7. Which phonemic symbols are the easiest for you to learn?
☐ consonants ☐ vowels ☐ diphthongs ☐ triphthongs
8. How difficult is it for you to identify the voiceless and voiced consonants?
☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75 % ☐ 100%
9. How difficult is it for you to give the transcription of words even when you know their spelling?
☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75% ☐ 100%
10. How difficult is it for you to write the spelling of the words even when you know their pronunciation (transcription)?
☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75% ☐ 100%
11. How difficult is it for you to identify the long and the short vowels?
☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75% ☐ 100%
12. How difficult is it for you to identify the length of consonant sounds in connection with their position to the vowels?
☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75% ☐ 100%
13. How difficult it is for you to find the stress placement within a word?
☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75% ☐ 100%
14. How difficult it is for you to find the point of syllabic division?
☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75% ☐ 100%

15. How difficult is it for you to distinguish between strong and weak forms of pronunciation?

☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75% ☐ 100%

16. How difficult is it for you to identify the tone of speech (falling, rising or combined tones)?

☐ 0% ☐ 25% ☐ 50% ☐ 75% ☐ 100%

HISTORI - GJEOGRAFI

MENDIME TË AUTORËVE TË HUAJ RRETH REFORMAVE USHTARAKE TË QEVERISË SHQIPTARE GJATË VITEVE 1920-1939

Benita Stavre

Departamenti i Gjuhëve të Huaja
Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti “Fan S. Noli” Korçë

Përmbledhje

Autorë të ndryshëm britanikë dhe amerikanë kanë hedhur vazhdimisht në letër mendimet dhe përsiatjet e tyre në lidhje me mënyrën se si kabinetet e ndryshme qeveritare gjatë viteve 1920 dhe 1930 u morën me çështjen e rendit, me organizimin e xhandarmërisë dhe reformimin e ushtrisë.

Literatura e huaj që shërbeu si burim kryesor për trajtimin e kësaj çështjeje, i trajton përçapjet e qeverisë shqiptare në organizimin ushtarak dhe ruajtjen e rendit në vend, (përçapje që thuajse të gjitha mbajnë firmën e Ahmet Zogut), si nisma që pavarësisht qëllimit parësor për të cilin u ndërmorën, u desh t’u përshtateshin në mënyrë të konsiderueshme tipareve të veçanta që karakterizonin situatën politike dhe marrëdhëniet shoqërore të Shqipërisë në atë periudhë. Megjithëse rezultatet e tyre nuk i arritën pritshmëritë e kritikëve të kohës dhe i kushtuan jo pak buxhetit të shtetit shqiptar, studiuesit e mëvonshëm gjykojnë se ato nuk mund të quhen tërësisht negative, për sa kohë që mbartën zgjidhje (qoftë edhe të përkohshme) të problemeve të ndjeshme të shoqërisë shqiptare: gjakmarrjen, kusarinë, çarmatosjen e popullsisë dhe krijimin e strukturave organizative në ushtrinë dhe xhandarmërinë shqiptare.

Fjalët çelës: *struktura organizative, xhandarmëri, reformë, qeveria britanike, ndikimi italian*

Abstract

A number of British and American researchers, historians, scholars and journalists have time after time written about the approach of the governments to the order, the state of the gendarmerie and the reformation of the army in Albania during the 1920s and 1930s. They generally agree on the fact that despite their main aim, the enterprises had to match the particular features of the political and the social situation in Albania during that period. Even though the policies did not meet the expectations of the time criticism and they cost a lot to the state budget at the time, they are not judged wrong as long as they led to (temporary) solutions of sharp problems of the Albanian society at the time: the bloodfeud, the robbery, the population disarmament and the settlement of new organizational structures in the Albanian gendarmerie and army.

Key words: *organizational structures, gendarmerie, reforms, British government, Italian influence*

“Qeveria britanike nuk dëshironte të përfshihej zyrtarisht në asnjë prej aspekteve të politikës së brendshme të Shqipërisë, megjithatë ajo shpresonte që t’i ruante interesat e saj në këtë vend. Vetëm duke shfrytëzuar punën e kolonel Stirling, Gjeneral Percit dhe oficerëve të tyre, ajo mund t’i bashkërendonte interesat e kundërta që e lidhnin me këtë vend. Për këtë arsye, autori i artikullit në gazetën *Telegraf* kishte të drejtë kur e përgjithësoi qëndrimin britanik si më poshtë:

“Politika angleze në Shqipëri nuk është diçka e rastësishme; ajo është një lëvizje e menduar në fushën e shahut britanik”

Simon Martin, 1998

Deri para shpalljes së Pavarësisë, Shqipëria për një kohë të gjatë i kishte takuar asaj që Xhorxh Uilliams (George Williams) në vitin 1915 e quajti “*çështje lindore*” duke iu referuar faktit që “*portet e saj së bashku me të Selanikut në Egje dhe Bosforin quhen çelësat e Evropës Lindore për të dalë në Mesdhe. Diplomacia Evropiane ka dy shekuj që bën luftë se kush duhet t’i mbajë këta çelësa.*” (Williams, 2004: 20) Gjatë gjithë historisë së qenies së saj Shqipëria që ishte konsideruar një shtet që qoftë me pavarësinë e vet, qoftë me varësinë ndërkombëtare, dhe më së shumti fqinjore, do të shkaktonte turbullira diplomatike në Ballkan dhe pastaj edhe më gjerë. Fill pas hyrjes në Lidhjen e Kombeve në dhjetor 1920, Shqipëria mundi që të fillonte të qetësohej disi në marrëdhëniet e saj ndërkombëtare, megjithëse qenësia e saj territoriale vazhdonte ende të ishte një çështje e nxehtë në diskutimet e qarqeve ndërkombëtare. Qeveritë e njëpasnjëshme të shtetit shqiptar u përpoqën ta tërhiqnin vëmendjen ekonomike të Lidhjes së Kombeve, për t’i siguruar buxhetit shqiptar një burim të qëndrueshëm mëkëmbjeje. Megjithatë duke qenë se situata e brendshme dhe ajo e jashtme në Shqipëri nuk ofronte qëndrueshmëri, kërkesat e vazhdueshme për ndihmë ose mbetën në letër ose morën përgjigje negative.

Në këtë kuadër pas vitit 1921 disa kabinete qeveritare në Shqipëri, u përpoqën të vendosnin lidhje më konkrete me qeverinë e Britanisë së Madhe me

Kolonel Ualter F. Stirling

qëllim që të largonin ndikimin në rritje të Italisë në të gjitha sferat e jetës shqiptare. Një mënyrë për të ruajtur asnjësinë dhe për të mëkëmbur rendin dhe ruajtësit e tij në vend ishte reformimi i xhandarmërisë shqiptare. Në vitin 1923 Ahmet Zogu, atëherë Ministër i Brendshëm i Shqipërisë, punësoi Ualter Fransis Stirling (Walter Francis Stirling), në postin e Këshilltarit të Ministrit të Brendshëm. Këtij iu kërkuar ndihma për reformimin e xhandarmërisë shqiptare, pas çarmatimit të ushtrisë shqiptare. Në vitin 1925 ai u emërua Inspektor i Përgjithshëm i Xhandarmërisë

Shqiptare që në atë kohë kishte një efektiv prej 3.000 forcash.(*The Sphere*, 2 Prill 1932)

Megjithë reformat që ndërmori dhe kohës që shpenzoi në Shqipëri Koloneli Stirling nuk arriti të krijonte marrëdhënie shumë të mira me Ahmet Zogun. Ai pati disa fërkime me personelin e ambasadës britanike në Durrës dhe disa prej zgjedhjeve të tij përse u përket oficerëve britanikë që do të ndihmonin në reformimin e xhandarmërisë shqiptare rezultuan të gabuara. (Texts and Documents of Albanian History Robert Elsie. http://www.albanianhistory.net/texts20_3/AH1953.html) Ai u largua nga posti i këshilltarit në vitin 1926, por vazhdoi të qëndrojë në Shqipëri deri në vitin 1931, në postin e Inspektorit të Përgjithshëm pranë Ministrisë së Punëve të Brendshme. Përshtypjet e qëndrimit të tij në Shqipëri, ai i hodhi në njërin prej kapitujve të librit "*E fundit, Siguria*" ("Safety Last"), të cilin e botoi në Londër në vitin 1953.

Afërsia e Shqipërisë me bazën ushtarake të Maltës dhe fakti që ekspertët britanikë kishin zbuluar naftë në territorin shqiptar qenë arsye të forta pse qeveria e Madhërisë së Tij duhej të frenonte qoftë edhe joformalisht rritjen e ndikimit Italian në Shqipëri (Martin,1998:143). Megjithatë Anglia e distancoi veten nga pjesëmarrja zyrtare në përzgjedhjen e oficerëve britanikë, që do të ndihmonin Stirling në misionin e tij në Shqipëri, duke qenë se në atë periudhë lidhjet midis Anglisë dhe Italisë vareshin nga një sërë marrëdhëniesh diplomatike në Evropë dhe gjetkë. Pas shumë orvatjesh diplomatike dhe këmbënguljes të kolonel Stirling, në një letër zyrtare të Ajër Kroun (Eyre Crown) (Nënsekretar i Shtetit në Ministrinë e Punëve të Jashtme Britanike) shkruhet: "*Qeveria e Madhërisë së Tij (HMG) e përkrah krijimin e një policie efektive në Shqipëri (...) megjithatë duhet të jeni të ndërgjegjshëm që politika e HMG është që të mos e lejojë vetveten të marrë përgjegjësi të veçanta lidhur me çështjet e brendëshme në Shqipëri. (...) emërtimi juaj është bërë pa dijeninë e HMG, por me iniciativën e vetë qeverisë shqiptare. HMG s'do të japë oficerë britanikë për xhandarmërinë shqiptare(...). Në qoftë se ju dhe subjektet britanike, që veprojnë si oficerë në xhandarmëri, do të keni probleme në të ardhmen me qeverinë shqiptare mos kërkonin ndihmën e HMG për t'u nxjerrë nga pozicioni që keni zgjedhur vetë.*"(Dibra, 2005: 298-299) Këtë dokument zyrtar autorja e librit "*Shqipëria dhe Diplomacia Angleze 1919-1927*" e interpreton si më poshtë: "*Kjo linte të kuptohej se FO nuk do të pengonte rekrutimin e ish-oficerëve britanikë, që s'kishin asnjë lidhje me HMG. Ishte e qartë që diplomacia angleze nuk do të lejonte një rënie "tërësisht" të Shqipërisë në duart e Musolinit,(...) por për oportunitet politik asaj i duhej të mbante një distancë zyrtare në këtë çështje.*"(Po aty)

Në vitin 1926, kolonel Stirling u zëvendësua nga major gjeneral Xhoslin Persi (Jocelyn Percy), i cili u përpoq ta riorganizonte xhandarmërinë shqiptare në struktura më të dobishme duke e reduktuar me kujdes ndikimin italian mbi oficerët britanikë. (Martin, 1998: 154) Gjeneral Persi qëndroi në krye të xhandarmërisë shqiptare deri pak muaj para pushtimit italian të Shqipërisë në 1939.

- Organizimi i xhandarmërisë shqiptare sipas modelit britanik

Me vendosjen e tij në postin e presidentit, Ahmet Zogu vendosi që “shtylla qëndrore e ndërtesës së shtetit” që ai po përpiquej të ndëronte të “ishite xhandarmëria”(Tomes, 2003: 76.); si e tillë ajo duhej të merrte vëmendjen e tij kryesore. Deri në atë kohë xhandarmëria “kishte qenë më tepër një murtajë për popullsinë e vendit, sesa një mjet mbrojtjeje për të”. (Fischer, 2004:115)

Rrogat e ulta dhe fakti që postat e xhandarmërisë ishin shumë larg autoriteteve të tyre drejtuese, kishin ndikuar në rritjen e korrupsionit mes këtyre të fundit. Komandantët e qarqeve nuk ishin të trajnuar të punonin jashtë qarkut të tyre dhe madje as nuk dilnin nga zyrat duke e quajtur veten pjesë të administratës së shtetit; urdhrat i jepnin nga telefoni dhe vetëm në raste serioze mund t’u jepnin liri veprimi komandantëve të rretheve që kishin në varësi. Disa prej këtyre të fundit nuk i njihnin mirë zonat që duhej të mbikqyrnin. Si rezultat, ata nuk e kryenin me devotshmëri detyrën dhe në pjesën më të madhe të rasteve fajësonin njerëzit që kishin vërdallë për pakënaqësitë personale që kishin në lidhje me pagën, ngarkesën dhe vendet e mjerueshme në të cilat punonin. Një xhandar kishte funksion të dyfishtë; nga njëra anë ishte përgjegjës për ruajtjen e rendit dhe kjo e lidhte atë me aspektet më të këqija të jetës shoqërore shqiptare dhe, nga ana tjetër, ai ishte një vartës i përfaqësuesit të Ministrisë së Bredshme, i Prefektit, i Nënprefektit dhe i Kryetarit të Komunës. Në këtë mënyrë çdo postë xhandarmërie lidhej me komunën e zonës nga e cila vareshin edhe shumë posta të tjera që mbulonin zona thuajse të paarrtshme. Komandanti i postës kishte për detyrë t’i përcillte urdhrat e Ministrit të Brendshëm në kryetarët e fshatrave si dhe të ndërmerre veprime për ruajtjen e rendit dhe bindjen ndaj ligjit. (Oakley-Hill, 2002: 8-9)

Për më tepër, siç raportonin edhe përfaqësuesit e Legatës Britanike në Durrës, në jo pak raste edhe vetë Zogu e përdorte xhandarmërinë si një mjet për t’u pasuruar vetë apo për të paguar ithtarët e tij besnikë. (FO 371/13562 (C6428/3383/90): Durrazzo, 12 Aug. 1929. Burim i cit. te Fischer, 2004: 115) Kështu, për shembull, ai u dha poste në xhandarmëri gjithë bajraktarëve si shpërblim për mbështetjen e armatosur që i kishin dhënë për të ardhur në pushtet. Ai i dha Fiqiri Bej Dines komandën e forcave të armatosura në veri-perëndim të vendit, Muharrem Bajraktarin e vendosi në veri-lindje; Prenk Previsin në Shqipërinë qëndrore dhe Qemal Harrit iu besua Tirana.

Këta ishin persona tek të cilët ai kishte besim, megjithatë presidenti nuk donte që forcat e tij të sigurisë të kishin interesa politike të tjera veç interesave të tij. Për të arritur këtë ai dërgoi kolonel U.Stirling në Londër për të rekrutuar gjashtë inspektorë xhandarmërie. “Vetëm anglezët,” deklaroi ai, “kanë karakteristikat e duhura racore për të qëndruar të papërzjerë në komplotet shqiptare”.(Parr to Lampson, 28 aug. 1926, FO 371/11210. Burim i cit. te Tomes, 2003:76) Ai dëshironte që forcat e armatosura të vareshin drejtpërdrejt nga ai, por kjo me sa duket nuk ishte arsyeja e vetme. Për shkak të kohës së shkurtër që kishte në dispozicion, ai nuk mundi të bënte një përzgjedhje shumë të kujdesshme dhe kjo ndikoi në marrëdhëniet e tyre

pas mbërritjes në Shqipëri. (Stirling, 1953:133) Ata u gjykuan si të paaftë për t'u përshtatur me karakteristikat e veçanta që ofronte realiteti shqiptar dhe u shkarkuan jo shumë kohë pas emërimit të tyre. Në shkarkimin e tyre u përfshinë edhe Ministri Britanik në Durrës, O'Reilli, megjithëse Britania kishte deklaruar edhe më parë se punësimi i këtyre oficerëve ishte një nismë e pastër shqiptare në të cilën qeveria britanike nuk kishte të bënte aspak. Përfshirja e O'Reillit u konsiderua tregues i tejkalimit të kompetencave nga ky i fundit dhe ishte një ndër dy arsytet për të cilat ai u shkarkua nga posti i tij në Shqipëri.(Pearson, 2004:259)

Në gusht 1926 kol.Stirling dha dorëheqjen si Inspektor i Përgjithshëm, post të cilin e mori Xhozelin Perci. Emërimi i tij u prit me një ndjenjë lehtësimi në zyrat e qeverisë britanike. Kjo për dy arsye: së pari sepse misioni britanik në Shqipëri nuk kishte përfunduar dhe ende kishte një mundësi për të mos i lënë dorë të lirë Italisë për një kontroll të pakufizuar mbi Shqipërinë. Në këtë mënyrë ai kishte një mjet për të vendosur drejtpeshimin midis nevojës së tij për kapitalin italian, nga njëra anë, dhe shqetësimit të atyre elementëve të inteligjencës së re shqiptare që e merrnin “patronazhin italian si një poshtërim kombëtar”.(Rothschild, 2004:358)

Arsyeja e dytë ishte se, megjithëse formalisht qeveria britanike nuk ishte përfshirë në emërimin e Gjeneral Persit (emërimi ishte bërë falë këshillës së Heri Ajrsit¹(Harry Eyres), (Ministri i parë Britanik në Shqipëri, 1922-1926, atëherë në pension, por ende shumë i mirëpritur në qarqet e diplomacisë britanike kur bëhej fjalë për Shqipërinë), Ministria e Punëve të Jashtme ishte e kënaqur që në krye të xhandarmërisë shqiptare do të qëndronte një përfaqësues i denjë dhe i ndershëm i emrit të mirë që gëzonte prestigjin ushtarak britanik në botë.(Martin, 1998:154) kolonel E.C. de Renzi Martin u emërua Drejtor Stafi dhe toger kolonel D. R. Oakli-Hill (Darrel R. Oakley –Hill) mori postin e nënkomandantit.(Pearson, 2004:258)

Persi e pati mjaft të vështirë të ndryshonte mentalitetin e gabuar individualist që ekzistonte në forcat e xhandarmërisë. Atij iu desh kohë dhe mund për t'ia dalë të ndryshonte imazhin e përgjithshëm në vend për forcat e armatosura. Ai madje arriti të bindë Presidentin që t'i njihte atij të drejtën e kontrollit mbi oficerët dhe të mbante nën mbikqyrje katër bataljone. (Fischer, 2004: 116) Në 5 prill 1927, gjeneral-major Persi, u emërua Komandant i Trupave Shqiptare në rajonin kufitar verilindor. Kjo ishte një nismë që jo vetëm ndikoi pozitivisht në opinionin publik që ekzistonte rreth trupave shqiptare, por edhe kufizonte veprimet e mundshme nga pala jugosllave në kufi. Rëndësia e pranisë së tij në Shqipëri u vlerësua nga autoritetet britanike, të cilat vunë në dukje faktin që “*në bisedat e kafeneve në qendër dhe në jug të Shqipërisë, politikanët mund të llogotisin për nënshtrimin që Britania e Madhe bëri përpara Italisë; megjithatë falë personalitetit të gjeneralit Persi, prestigji britanik në veri qëndron në lartësinë e duhur*”. (Albanian Annual Reprot, 1927” Seeds to Sir A. Chamberlain, 5 Mar. 1928, FO 2191/2191,3. Burim i cit.te Martin, 1998: 175) Emërimi i tij në këtë post bëri që

veprimtaritë komitase të kufirit të stepeshin para pranisë së një përfaqësuesi të huaj, fjala e të cilit kishte të ngjarë të besohej më tepër se versionet jugosllave në qarqet ndërkombëtare. (Swire, 2005: 384) Për më tepër këto ishin zona në të cilat banditizmi dhe kusaria kishin krijuar monopolin e vet të pushtetit. Darell Oakli-Hill në librin e tij *“Një anglez në Shqipëri: kujtimet e një oficeri britanik 1929-1955”* mes kujtimesh të ndryshme në lidhje me Shqipërinë shpjegoi edhe disa prej funksioneve të mëposhtme që kishte xhandarmëria shqiptare dhe mënyrën se si shpërndaheshin detyrat në strukturat e saj përbërëse.

Në kohën kur D.R. Oakli-Hill erdhi në Shqipëri, Persi e kishte ndarë xhandarmërinë shqiptare në katër batalione dhe secili përfshinte një numër të caktuar ndarjesh lokale. Secili batalion komandohej nga një toger-kolonel britanik, i rekrutuar nga oficerë britanikë të dalë në pension, përveç de Renzi-Martinit, i cili kishte marrë nën përgjegjësi administrimin e zonës së Shkodrës. Zyrat qendrore të batalioneve të tjera ishin në Durrës, Elbasan dhe Korçë dhe në krye të tyre ishin respektivisht toger-kolonel Bërnside (Burnside), Uells (Wells) dhe Xhillet (Gillatt). Riorganizimi i mësipërm kishte për qëllim rritjen e kontrollit të drejtpërdrejtë nga vetë gjeneral Persi i cili kontrollonte oficerët dhe majorët britanikë në shërbim të tij. Me një fjalë, së bashku me oficerin që ishte në shërbim të gjeneral Percit, në Shqipëri në atë kohë ishin dhjetë oficerë britanikë që menaxhonin funksionin e xhandarmërisë shqiptare. (Oakley-Hill, 2002:8) Gjenerali u kërkoi autoriteteve të vendit që t’u kushtonin vëmendje pagesës së xhandarëve, vendit në të cilin ata punonin, uniformës që duhet të kishin dhe funksionimit të plotë të një rrjeti telefonik. Kjo do t’i ndihmonte ata të *“silleshin si mbrojtësit dhe jo padronët e banorëve në zonat që kishin në përgjegjësi dhe të ushqenin besim dhe jo frikë mes tyre”*. (Po aty) Ai shkruante se në zyrat qendrore të xhandarmërisë kishte gjithmonë një postë qendrore që funksiononte 24 orë. Gjatë muajve të verës, qershor-shtator, orari zyrtar aty ishte 7.30-13.00 dhe punonjësit ishin të lirë pjesën tjetër të ditës.

Në vitin 1933 një xhandar paguhej me 60-70 franga ari në muaj, pajisjet dhe veshjet i merrte falas, por ushqimin duhej ta siguronte vetë. (Oakley-Hill, 1933) Deri në vitin 1939, sipas Xh. Rousek, (Joseph Rousek) (studiues i sociologjisë në disa universitete amerikane, kanadeze dhe evropiane gjatë viteve 1930 dhe 1940) në veri u krijuan rreth 400 posta xhandarmërie të cilat gjithsesi, nuk do të mund të funksiononin pa mbështetjen e kryetarit të fisit në zonat përkatëse. Lëvizja e tyre nëpër territor ishte e pamundur pa shoqërimin e eskortës vendase. (Rousek, 1939:89)

Një vit pas këtij ristrukturimi Xhozelin Persi vuri re se oficerëve të tij u duhej të bënin thjesht një punë administrative. Në vitin 1930 ai i kërkoi Mbretit Zog ta ndryshonte edhe njëherë strukturën, duke lidhur zyrën e tij drejtpërdrejt me përfaqësuesit e tij në qarqe, të cilët ua përcillnin udhëzimet vartësve të tyre në rrethe. Ky zinxhir e përjashtonte mundësinë që një komandat rrethi të merrte pushtet mbi komandantin e qarkut, gjë që kishte ndodhur deri atëherë. Gjeneral Persi u emërua Drejtues i Departamentit të Xhandarmërisë pranë Oborrit Mbretëror. Kjo i dha atij më shumë autoritet të drejtpërpjettë, duke qenë se Mbreti ishte Kryekomandant i Forcave të Armatosura, përfshi edhe xhandarmërinë, dhe gjithë vendimet më të

rëndësishme në lidhje me këtë të fundit duhet të kishin edhe miratimin e tij. Kjo bëri që ndërhyrjet e tij pranë Mbretit të dëgjoheshin më shumë.

Mandati i oficerëve britanikë përfundoi në tetor 1938. Ministri i Brendshëm shqiptar, Musa Juka i kishte lajmëruar këta të fundit se nuk do kishte rinovim të kontratatës së tyre pas prillit 1938. Megjithatë, ndërprerja e kontratës me ta nuk u bë në mënyrë të menjëhershme dhe vetë Mbreti Zog kërkoi shtyrjen e tyre deri në tetor të atij viti. “Unë isha i bindur”, shkroi Darell-Hill, “se po të ishte për të do të na kishte mbajtur deri në fund po të ishte e mundur; por ne u kishim zënë rrugën planeve që Musolini kishte për Shqipërinë.” (Oakley-Hill, 2002:110) Në Evropë Hitleri kishte filluar të vinte në jetë planin e tij për marrjen e pushtetit dhe Musolini nuk dëshironte të ngelej prapa. Kjo e bënte të pamundur qëndrimin e oficerëve britanikë në Shqipëri. Këtë argumentim e mbështeti më vonë edhe Sër Andriu Rajën (Andrew Ryan), i cili në vitin 1938 ishte Ministër Britanik në Shqipëri. Pas kthimit të tij në vendlindje, ai shkroi: “Numri dhe ndikimi i oficerëve britanikë sa vinte dhe

Gjeneral Xh.Persi me oficerë të xhandarmërisë shqiptare, 1937
(Foto e Darell Oakli-Hill)

zvogëlohej. (...) Është e vështirë të thuhet se mbyllja e kontratave me ta ishte pasojë e këmbënguljes shqiptare apo e dashakeqësisë së italianëve, për të cilët shumë besonin se kishin ushtruar presion për eliminimin e kësaj sfere të fundit të ndikimit britanik.” (Ryan, 1951: 320)

- Reformimi i ushtrisë shqiptare

Reformimi i xhandarmërisë dhe forcimi i bazave të ushtrisë i dha dorë Presidentit që të ecte edhe më tej me nismën e ndërmarë prej kohësh për çarmatimin e popullsisë. Ai arriti të bindë shqiptarin e mesëm se “me përjashtim të rasteve kur ai kishte lidhje të forta politike, çdo vrasje do të konsiderohej krim” (Fischer, 2004: 117). Kjo e rriti sigurinë e lëvizjes nëpër rrugë dhe rriti shkëmbimin e mallrave tregëtare në vend. Ai e kufizoi mbajtjen e armëve për një pjesë të mirë të fiseve “duke bërë kujdes që nga ky rregull të përjashtoheshin burrat e fisit të tij dhe të disa fiseve nga besnikëria e të cilëve ai varej drejtperdrejt”. Kryetarët e fiseve që bashkëpunuan me të u shpërblyen me para dhe ndere. Kjo ishte një lëvizje që kufizonte në të njëjtën kohë si gjakmarrjen ashtu edhe kusarinë, të cilat ai i shpalli të dyja të jashtëligjshme. Kjo bëri që gjatë viteve '30 numri i vrasjeve për shkak të gjakmarrjes në fisin e tij në

Mat të binte nga një në javë në një çdo gjashtë javë.(Po aty:7) Pak nga pak zakoni lokal dhe fisnor, po fillonte t'ia linte vendin ligjit kombëtar.

Ndërkohë që Zogu vendosi lidhje të forta me xhandarmërinë e tij, ai u detyrua, kryesisht për arsye financiare, të bënte lëshimet e nevojshme në kuadër të bashkëpunimit me Italinë. Biografi i tij, amerikani Xhejzn Toms (Jason Toms)

“Efektivi i përhershëm i ushtrisë shqiptare, e përbërë nga rekrutë që shërbejnë tetëmbëdhjetë muaj dhe merren kryesisht nga zonat e ulta (...) është afërsisht 8.000 veta. Ai përfshin tri grupe (...) i përbërë secilin nga tri bataljone, me 500 veta, dhe tri bateri artilerie malore. Çdo grupi i është bashkangjitur një kolonel italian dhe çdo batalioni, baterie, njësie mjekësore, veterinarë dhe transporti, një oficer italian. Në Tiranë ka gjithashtu një bataljon garde me 350 veta, katër “bataljone” kufitare malësorësh, të cilësuar si rezervistë dhe të komanduar nga bajraktarët e tyre, tanke të tipit të vjetër dhe automobila. Përveç këtyre, ka rezerva të mëdha malësorësh të pastërblitur, po që mund të funksionojnë si materiali luftarak më i mirë i Shqipërisë, që, në rast lufte do të mbledheshin në mbrojtje të vendit të tyre.”*

Xhozef Suaiër

* J.S. Roucek. 1939. *The Politics of the Balkans*. London: Mc.Graw-Hill Book Company. p. 396.

shkroi se nga bisedimet e vazhdueshme me përfaqësuesit italianë dhe nga letrat konfidenciale që ai vetë shkëmbeu me Musolinin, Presidenti mundi të siguronte një të ardhur të mirë (6 milion lira) për rimëkëmbjen e forcave të tij të armatosura. Në fund të fundit, sipas Toms, “*Shqipëria nuk mund të ishte aleati i fshehtë i Italisë nëse nuk mbante një forcë të rregullt nën armë.*” (Toms, 2003: 82)

Në këtë kuadër Zogu punësoi tre këshilltarë ushtarakë italianë të cilët do të ndiqeshin më vonë nga shumë të tjerë. Deri në vitin 1925, ai ia kishte dalë të merrte nga Italia mbështetjen e nevojshme, dhe megjithëse i kishte lënë asaj të kuptonte se përfitimet e shtetit

italian do të rriteshin falë kësaj, Musolini arriti në përfundimin se Zogu ishte “*mjaft i zgjuar, por nuk mund ta quajë hero përse kohë që i pëlqenin intrigat*” (Forbes, 1949:121).

Misioni ushtarak italian i drejtuar nga gjeneral Pariani rekrutoi edhe 25 oficerë të tjerë italianë në radhët e tij. “*Ndryshe prej misionit britanik për xhandarmërinë, që përbëhet nga oficerë të ushtrisë britanike që nuk përgjigjen fare para qeverisë britanike dhe paguhen nga qeveria shqiptare, oficerët italianë janë transferuar për shërbim në Shqipëri nga ushtria italiane dhe, për rrjedhojë, vazhdojnë ta marrin pagën nga autoritetet e tyre. (...) Në prill 1929, efektivi i misionit italian ishte 42 oficerë (kjo shifër nuk përfshin instruktorët e përgatitjes fizike, mbikëqyrësit, ekspertët bujqësorë (...)) që punonin si instruktorë në ushtrinë shqiptare*”(The Times, 5 nëntor 1927) dhe, më vonë, kishin si mision të krijonin celula “*aneksioniste në gjirin e ushtrisë shqiptare*”(Fischer,2004: 282) të cilat do të rrisnin ndikimin italian në kontrollin e veprimtarisë së shtetit shqiptar dhe të përkrahjes ushtarake të çdo pakënaqësie që rritej në vend kundër vetë Mbretit.

Synimi i Mbretit Zog në krijimin e një ushtrie kombëtare veç të tjerash, ishte të kapërcente ndarësitë gjeografike në vend. Në këtë mënyrë ai do t'i integronte më lehtë djelmoshat e rinj malësorë duke i sjellë më afër bashkatdhetarëve të tyre në pjesët e tjera të vendit.(Po aty, f.5) Kjo si për të vërtetuar parashikimin e Dadli Hithkot (Dudley Heathcote) në 1925 kur shkruante: *“Pjesa më e madhe e popullsisë kanë jetuar të armatosur për breza të tërë dhe ndoshta kështu do të jetë për shumë vite në vazhdim. E gjithë struktura e vendit duhet ndryshuar, përpara se të ndërmerren ndryshime radikale të kësaj natyre.”* (Heathcote,1925: 259.) Në fakt ishte mjaft e vështirë të rekrutoje ushtarë dhe oficerë në Shqipërinë e viteve '20 – '30. Sipas Vandelër Robinsonit rekrutimi duhej të bëhej me thirrje në armë, por nuk ishte e lehtë t'i jepje urdhëra malësorit shqiptar të rritur gjithmonë në liri, të cilit stërvitja dhe këpucët ushtarake nuk i pëlqenin aspak.

Nga ana tjetër, oficerët paraqesnin vështirësi edhe më të mëdha. Puna në ushtri ishte për ta një mundësi për të fituar dinjitet shoqëror, për t'u dalluar nga primitivizmi i pjesës tjetër të popullsisë. Klasa e vetme e oficerëve në veri ishte ajo e kryetarëve të fiseve; por me ta “as që mund ta shkoje ndërmend t'u kërkoje të hiqnin dorë nga liria e tyre për të kryer detyrën e oficerit”. Më e mira që mund të bëhej - dhe që Mbreti e bëri - sipas autorit, ishte t'u jepje gjysmë page si funksionarë ushtrie dhe të shpresojë që në rast nevojë ata të gjendeshin gati për të ndihmuar ushtrinë e vendit.(Robinson, 1941:82)

Xhosef Suaiër e vlerësoi faktin që misioni italian po e përmirësonte ushtrinë shqiptare. Në Tiranë kishte një shkollë të mitralierëve e artilierëve dhe instruktorët italianë u jepnin mësim kadetëve si dhe çdo të riu shqiptar me arsim të lartë që ishte i detyruar të stërvitej aty. Kjo, sipas tij, e rriste disiplinën ndër të rinjtë, të cilët përveçse mësonin si të shkruanin dhe lexonin, kishin mundësi të shkonin në ekspedita në pjesë të ndryshme të vendit. Ata binin në kontakt me bashkatdhetarë të tjerë që kishin probleme të ndryshme nga të tyret.(Swire, 2005: 396) Kjo masë synonte të rriste vetëdijen kombëtare të secilit prej tyre.

Megjithatë duke qenë se buxheti shqiptar po e përballonte sa vjen dhe më pak mbajtjen e një ushtrie të madhe, (në vitet 1933-1934, jo më pak se gjysma e të ardhurave të përgjithshme shtetërore ishte shpenzuar në mbrojtjen kombëtare) (Roucek, 1939), Mbreti Zog vendosi që të ndërmernte disa reforma të cilat kishin për qëllim reduktimin e shpenzimeve. Ai nuk mund të merrte përsipër që ta shkrinte ushtrinë shqiptare dhe as të lironte apo të shkurtonte pagat e 700 oficerëve të saj, sepse i trembej faktit se zemërimi i tyre do të krijonte një grup opozitar me të cilin ai nuk donte të përballej. Ai nuk mund as të reduktonte pagesat e bajraktarëve, të cilët i mbante të qetë në rrethinat e tyre në veri. Për këto arsye ushtarakët kishin privilegjin e të qenit të parët që paguheshin - edhe kur nënpunësit e tjerë kishin vonesa në rrogat e përmuajshme. (Fischer, 2004:232) Si fillim në vitin 1930 ai e uli numrin e këmbësorëve në ushtri nga nëntë në gjashtë batalione dhe dy vjet më vonë e zbriti këtë në tre batalione. Po kështu ai shkurtoi edhe periudhën e shërbimit ushtarak nga tetëmbëdhjetë muaj në dymbëdhjetë në vitin 1931 dhe në gjashtë në periudhën që pasoi. Në përfundim të shërbimit ushtarak “rekrutët kalonin në rezervë dhe si

rezervistë u kërkohej një stërvitje dy herë në javë.” Ai parashikoi gjithashtu edhe shkurtimin e efektivëve të artillerisë në masën 50% dhe përforcimin e kavalerisë. Megjithatë kjo reformë kushtonte dhe ai vendosi që të përdorte “*sistemin e yeomanry-së angleze, sipas të cilit rekrutët i sillnin vetë kuajt dhe shërbenin në ushtri për një periudhë tremujore.*”(Po aty, f.187) Reforma ishte tepër ambicioze, por vënia e saj në jetë hasi shumë vështirësi dhe kjo pak nga pak e hodhi ushtrinë shqiptare në ndikimin gjithmonë e më të madh të italianëve.

- Mendime përmbyllëse

Këto ishin disa prej mendimeve që autorët britanikë dhe amerikanë kanë hedhur në letër në periudha të ndryshme në lidhje me mënyrën se si kabinetet qeveritare gjatë viteve 1920 dhe 1930 u morën me çështjen e rendit, organizimin e xhandarmërisë dhe reformimin e ushtrisë. Të gjithë i bashkon mendimi se gjatë viteve 1930 në Shqipëri u ndjenë rezultatet e punës që solli ligji për çarmatosjen e përgjithshme të popullsisë në ruajtjen e qetësisë dhe uljen e nivelit të gjakmarrjeve në veri të vendit. Autorët e huaj nuk nxitojnë ta lartësojnë iniciativën e Ahmet Zogut, në fillim si Ministër i Brendshëm, si President dhe më tej si Mbret, për të reformuar xhandarmërinë shqiptare. Nga sa u tha më sipër mund të themi se ata e konsideruan këtë një strategji të mirëmenduar për të vendosur vendin e tij nën mbrojtjen e një shteti të fuqishëm si Britania e Madhe.

Studiuesit që e shqyrtuan këtë çështje më vonë e trajtuan edhe në një këndvështrim tjetër. Megjithëse kjo nismë kishte si pikësynim krijimin e një mburoje të jashtme, në fakt ajo funksionoi më mirë në aspektin e brendshëm të jetës shqiptare. Oficerët britanikë që u rekrutuan nga qeveria shqiptare mundën të sillnin një model të ri që megjithëse nuk funksionoi plotësisht në kushtet shoqërore dhe politike të Shqipërisë në ato vite, solli një risi që e ndryshoi në një farë mënyre emrin e keq të xhandarmërisë shqiptare. Nëse në vend të tyre do të ishin vendosur oficerë shqiptarë, sado të mirinformuar dhe të kualifikuar të ishin, këta të fundit nuk do të mund t'i rezistonin gjatë presionit që do të ushtronte mbi ta statusi shoqëror i kryetarëve të fiseve në veri, apo i bejlerëve në jug të Shqipërisë. Duke zgjedhur instruktorë të huaj, Ahmet Zogu i doli përpara një të shtatë problematike të cilën ai e njihte mirë (duke qenë se vetë kishte qenë në krye të njërit prej fiseve më të pushtetshëm në veri). Struktura organizative që mbante të lidhur katër batalione xhandarmërie me një drejtues britanik të Departamentit të Xhandarmërisë pranë Oborrit Mbretëror, i krijonte mundësi vetë Mbretit dhe autoriteve drejtuese të xhandarmërisë shqiptare t'i përcillnin urdhrat drejtpërdrejt në vartësit e tyre në rrethe. Kjo mënjante humbjet në rrjet dhe vonesat në marrjen e masave për të qetësuar çdo lloj situatë problematike jashtë Tiranës.

Nga ana tjetër, sipas biografëve amerikanë të Mbretit Zog, kjo nismë nuk mund të gjente përdorim të plotë për kushtet në të cilat ndodhej Shqipëria dhe për vetë mënyrën sesi kishte ardhur në pushtet Ahmet Zogu. Ai vazhonte t'i mbante të nënshtruar shpirtrat rebelë të fiseve të veriut vetëm duke u dhënë atyre ofiqe në xhandarmërinë apo ushtrinë shqiptare. Për këto poste ata paguheshin si rojetarë nga qeveria shqiptare, megjithatë vizitorët dhe historianët anglezë që shkruan për

Shqipërinë e viteve '20 dhe '30 pohojnë se ky ishte thjesht një formalizëm që i siguronte Mbretit Zog një problem më pak në morinë e ndasive që duhej të sheshonte në vend. Si i tillë ishte një qëllim që i justifikonte mjetet.

Përsa i përket reformimit të forcave ushtarake, ky ishte një mjet që, gjithmonë sipas studiuesve anglezë, nuk mund të pritej të përfundonte në duar të tjera përveç atyre italiane. Britania e Madhe nuk dëshoi të ndërhynte në emërimin e asnjërit prej oficerëve britanikë, duke e parë këtë si një çështje private mes këtyre të fundit dhe qeverisë shqiptare. Kjo i dha Ahmet Zogut të kuptojë se përçapje të tjera të ngjashme në reformimin e ushtrisë shqiptare do të ishin të kota. Për më tepër, mbajtja e ushtrisë kishte një kosto financiare të papërballueshme nga buxheti i shtetit shqiptar. Dy rrugëzgjidhjet që iu paraqitën mbretit Zog, e çonin në të njëjtin përfundim. Ai mund nga njëra anë të reduktonte në masë numrin e oficerëve dhe të ulte në këtë mënyrë shpenzimet e mbajtjes së ushtrisë. Studiuesi Bernd Fisher (Bernd Fischer) gjykon se kjo ishte diçka që e vinte në rrezik pozitën e tij, duke qenë se ushtarakët e liruar mund të kishin ende pushtet të mjaftueshëm mbi subjektet e tyre për të filluar një kryengritje kundër tij. Nga ana tjetër, ai mund të ruante të njëjtën strukturë organizative dhe numër rekrutësh në ushtri, por për këtë do t'i duhej mbështetje e jashtme financiare. Kjo e hodhi Shqipërinë pak nga pak në varësinë ekonomike të Italisë duke qenë se asnjë prej shteteve që mund ta ndihmonin Shqipërinë ekonomikisht nuk dëshiroi të ndërhynte në fushën ku Italia kishte shprehur hapur interesat e saj.

Ahmet Zogu jo vetëm që nuk e reduktoi ushtrinë shqiptare në masën që do t'i përshtatej nevojave të shtetit të tij të vogël, por e la atë në ndikimin e hapur të instruktorëve italianë, të cilët morën përsipër reformimin e saj, deri në atë masë sa mërrdhëniet mes dy shteteve dhe nevoja për përdorimin e ushtrisë që i kishte kushtuar aq shumë buxhetit shqiptar për vite me radhë, të arritën në pika që dalin jashtë fushës së studimit të këtij punimi.

Me një fjalë, në literaturën e huaj që shërbeu si burim kryesor për trajtimin e kësaj çështjeje, përçapjet e qeverisë shqiptare në organizimin ushtarak dhe ruajtjen e rendit në vend, (përçapje që thajse të gjitha mbajnë firmën e Ahmet Zogut), ishin nisma që pavarësisht qëllimit parësor për të cilin u ndërmorën, u desh t'u përshtateshin në mënyrë të konsiderueshme tipareve të veçanta që karakterizonin situatën politike dhe marrëdhëniet shoqërore të Shqipërisë në atë periudhë. Si të tilla, megjithëse rezultatet e tyre nuk i arritën pritshmëritë e kritikëve të kohës dhe i kushtuan jo pak buxhetit të shtetit shqiptar, studiuesit e mëvonshëm gjykojnë se ato nuk mund të quhen tërësisht negative, për sa kohë që mbartën zgjidhje (qoftë edhe të përkohshme) të problemeve të ndjeshme të shoqërisë shqiptare, gjakmarjes, kusarisë, çarmatosjes së popullsisë dhe krijimit të strukturave organizative në ushtrinë dhe xhandarmërinë shqiptare.

BIBLIOGRAFIA

- Dibra (Teli), Pranvera. (2005), *Shqipëria dhe Diplomacia Angleze 1919-1927 (nën dritën e burimeve arkivore)*, “Neraida” Tiranë.
- Heathcote, Dudley.(1925), *My Wanderings in the Balkans*, London: Hutchinson & Co.
- Fischer, Bernd J. (2004), *Mbreti Zog dhe Përpyjekja për Stabilitet në Shqipëri*, Tiranë: Çabej.
- Forbes, Rosita. (1949), *Appointment in the Sun*, London: Cassel.
- Martin, Simon. “The Gendarme Mission in Albania, 1925-1938: A Move on the English Chessboard?”, *Contemporary European history*, Vol.7, No.2, p143-159, 1998 <http://www.jstor.org/stable/20081660> .
- Oakley-Hill, Dayrell R.“The Royal Albanian Gendarmerie”, *The Journal of the Royal Air Force College*, Vol. XIII, No. 2. Autumn 1933.
- Oakley-Hill, Dayrell R. (2002), *An Englishman in Albania: Memories of a British Officer 1929-1955*, London: The Center for Albanian Studies.
- Pearson, Owen. (2004), *Albania and King Zog: Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*, London: The Center for Albanian Studies.
- Robinson, Vandeleur. (1941), *Albania’s Road to Freedom*, London: George Allen & Unwin ltd.
- Rothschild, Joseph. (2004), *Evropa Lindore Qëndrore midis dy luftrave botërore*, Tiranë: Dituria.
- Roucek, Joseph S. (1939), *The Politics of the Balkans*, London-New York: Mc.Graw-Hill Book Company.
- Ryan, Andrew. (1951), *The Last of Dragomans*, London: Geoffrey Bless.
- Swire, Joseph. (1937), *King Zog’s Albania*, New York: Liveright Publishing Corporation.
- Swire, Joseph. (2005), *Shqipëria; Ngritja e një Mbretërie*, Tiranë: “Dituria”.
- Tomes, Jason H. (2003), *King Zog of Albania: Europe’s Self-Made Muslim King*, New York University Press.
- Williams, George F. (2004), *Shqiptarët*, Biblioteka “Miqte Amerikanë për Shqipërinë”: Argeta LMG.

PËRFAQËSIMI I PREFEKTURËS SË KORÇËS NË PARLAMENTIN SHQIPTAR NË VITET 1920-1939

Eduart Begolli
Shkolla e Mesme, Fitore

Përmbledhje:

Në punimin Përfaqësimi i Prefekturës së Korçës në Parlamentin Shqiptar në vitet 1920-1939 përshkruhet historia e zgjedhjes së përfaqësuesve në Parlament që nga 1920 deri në vitin 1939 vit kur Shqipëria humbi pavarësinë si rezultat i pushtimit. Duke ndjekur hap pas hapi zgjedhjet që nga 1921 e deri në zgjedhjet e vitit 1937 del në pah problematika që shoqëroi këto procese zgjedhore si lufta e fortë politike në zgjedhjet e vitit 1921 dhe më tepër akoma në ato të vitit 1923si dhe mungesa e pluralizmit politik pas vitit 1925 dhe vaktësia e zgjedhjeve që pasonin. Në këto zgjedhje spikat fakti se krahas personaliteteve të njohura të politikës dhe jetës parlamentare shqiptare si Kostaq Kota, Eshref Frashëri, Xhafer Ypi, Pandeli Evangjeli, në momente të ndryshme dolën edhe figura të reja politike si Vasil Avrami etj. të cilët veç pjesëmarrjes në parlament kontribuan edhe në kabinetin qeveritar. Ky punim synon të paraqesë edhe mangësitë që shoqëronin procesin zgjedhor si mungesa e pluralizmit politik pas vitit 1925, mospasja e të drejtës së votës nga ana e grave, mbajtja e zgjedhjeve me dy raunde, proces që dëmtonte standardet e zgjedhjeve dhe ndikonin në deformimin e vullnetit të popullit.

Fjalë kyçe: Parlament, senat, asamble kushtetuese, zgjedhje, zgjedhës, pluralizëm, program.

Abstract:

In my work “Representation of Korça’s Prefecture in the Albanian Parliament during 1920 – 1939” is described the history of electing representatives of the Parliament from 1920 up to 1939, the year when Albania lost its independence as a result of occupation.

Following step by step the elections since 1921 up to 1937 brings into light problems that accompanied the electoral processes, such as the strong political war in the elections of 1921 and above all on those of 1923. It was because of the lack of political pluralism after 1925 and the vanity of the following elections.

In these elections we notice not only well-known Albanian figures of politics and parliament like Kostaq Kota, Eshref Frashëri, Xhafer Ypi, Pandeli Evangjeli but we also new figures of politics like Vasil Avrami ect, who not only contributed in participation of parliament but also to the governmental cabinet.

This work aims to show even the drawbacks of the electoral process as the lack of political pluralisms after 1925, the women did not have the right on vote and the elections were developed in two rounds, a process that influenced the standards of the elections and affected the deformation of the citizens will.

Key words: Parliament, Senate, Constitutional Assembly, elections, elector, pluralism, program.

Korça ishte një nga prefekturat e Shqipërisë e cila gjatë gjithë kohës u karakterizua nga një jetë politike aktive e cila u realizua në dy nivele.

Në nivel lokal, me organizimin e zgjedhjeve për organet e pushtetit vendor si Këshilli Administrativ i Prefekturës dhe nënprefekturave, zgjedhja e organeve drejtuese të bashkive dhe komunave, por edhe në nivel fshati e lagjeje të qyteteve.

Në nivel kombëtar në zgjedhjen e përfaqësuesve të Prefekturës së Korçës në Parlamentin Shqiptar dhe rolin e këtyre përfaqësuesve në jetën parlamentare dhe qeverisjen e Shqipërisë

Kongresi i Lushnjës ishte momenti kur u vendos mënyra e organizimit të shtetit shqiptar.

Duke lënë si formë të regjimit monarkinë dhe në mungesë të monarkut ai zgjodhi Këshillin e Lartë si organ kolegjal që do të kryente funksionet e mbretit, të përbërë nga katër anëtarë, nga një për çdo besim fetar në Shqipëri.

Krahas Këshillit të Lartë Kongresi zgjodhi edhe Këshillin Kombëtar të përbërë nga 37 anëtarë i cili në kushtet e pushtimeve të huaja kur nuk ishte e mundur të mbaheshin zgjedhjet do të kryente funksionet e parlamentit.

Në këtë këshill, Korça përfaqësohej nga Fazlli Frashëri, Kostaq Kotta, Thimi Çikozi (Përfaqësonte Pogradecin) dhe Sejfi Vëllamasi përfaqësonte Kolonjën.

Pas largimit të pushtuesve italianë nga Vlora dhe zgjidhjes në një farë mënyre të problemit të kufijve të Shqipërisë, u krijuan kushte për t'u marrë edhe me problemet e brendshme të vendit. Në senat kishte mosmarrëveshje nga më të ndryshmet. Një nga këto probleme ishte kërkesa nga ana e disa deputetëve për thirrjen e Asamblesë Kushtetuese për të përcaktuar formën përfundimtare të regjimit. Ky problem solli edhe përçarjen e qeverisë së Sulejman Delvinës, i cili u detyrua të jepte dorëheqjen. Qeveria e re u krijua nga Iljaz Vrioni më 19 nëntor 1920. Në programin e saj parashikonte edhe mbajtjen e zgjedhjeve të reja për deputetë në Këshillin Kombëtar, por jo për Asamblenë Kushtetuese.

Më 5 dhjetor qeveria shpalli ligjin për zgjedhjet në Këshillin Kombëtar. Sipas këtij ligji zgjedhjet do të bëheshin me votim indirekt; për çdo 500 persona dilte një zgjedhës i dytë dhe këta zgjedhës të dytë zgjidhnin deputetët, një deputet për çdo 12.000 veta. Të drejtë vote kishin vetëm meshkujt që kishin mbushur moshën 20 vjeç dhe banonin të paktën gjashtë muaj në vendin e votimit. Zgjedhësit e dytë duhej të kishin mbushur moshën 25 vjeç dhe deputetët 30.

Fushata e zgjedhjeve u bë e ashpër dhe pati edhe prirje që binin ndesh me interesat kombëtare. Kështu në Korçë nga disa njerëz përfaqësues të borgjezisë ortodokse të përfaqësuar nga Koço Kotta dhe Thoma Orolloga të cilët të pakënaqur ngaqë pushteti ishte përqendruar në duart e bejlerëve myslimanë, i drejtuan një

memorandum qeverisë ku i kërkonin që në jug të Shqipërisë të krijohet një administratë e veçantë me parlament e legjislacion të vetin e qendër në Korçë. Priorë kantonizimi u shfaqën edhe Shkodër ku përfaqësuesit katolikë dhe një pjesë e borgjezisë katolike shkodrane hodhën idenë e krijimit të një kantoni katolik me qendër Shkodrën.

Gjatë muajit shkurt 1921 u zhvilluan zgjedhjet dhe u zgjodhën këta deputetë:

Emër mbiemër	Korça	Bilishti	Erseka	Pogradeci	Shuma
Tefik Mborja	84	37	22	32	175
Loni Kristo	73	45	22	33	173
Pandeli Cale	91	25	22	33	171
Pandeli Evangjeli	83	25	22	39	169
Sejfi Vllamasi	70	43	22	29	164
Sotir Peci	85	29	22	21	162
Banush Amdi	70	24	22	32	148
Eshref Frashëri	59	31	22	30	142
Tefik Panariti	70	6	22	28	126
Kristo Kirka	68	6	22	22	121

Në gusht të vitit 1923 Këshilli Kombëtar miratoi ligjin e zgjedhjeve për Asamblenë Kushtetuese. Në bazë të ligjit në Shqipëri do të vepronte votimi me zgjedhës të dytë. Edhe pse opozita u shpreh kundër projektit me zgjedhës të dytë dhe kërkoi votim të përgjithshëm nga populli, ajo hyri në zgjedhje. Në qarkun e Korçës, i cili duhej të zgjidhte 16 asamblistë në zgjedhje konkuruan dy grupe politike, opozita që në Korçë mori emrin Partia Liberale dhe Partia Popullore (Blloku Qeveritar). Partia Liberale drejtohej nga Fan Noli. Kjo parti më 27 tetor 1923 shpalli para popullit programin e saj i cili shprehte se Partia Liberale përfaqësonte intelektualët dhe diplomacinë, ajo u shpreh për një administratë me zyrtarë të ndershëm e të zotë, të cilët të respektonin liritë personale dhe mbronin pasuritë dhe interesat e popullit. Partia Liberale në programin e saj u shpreh për sovranitetin e popullit me përfaqësuesit e tij në parlament të zgjedhur direkt nga populli dhe jo me zgjedhës të dytë. Ajo kërkonte sistem gjyqsor të lirë dhe të pavarur. Partia liberale parashikonte edhe liri kushtetuese të gjera dhe të garantuara për qytetarët si liria e fjalës dhe ndërgjegjes:⁴

Grupi popullor nuk paraqiti ndonjë program të detajuar si Partia Liberale. Fushatën e tij ai e bazoi në autoritetin e përfaqësuesve të tij dhe me shpallje në gazeta duke botuar deklarata të përfaqësuesve të tij (Gazeta Zëri i popullit 1923).

Veç posterave në shtyp kandidatë të veçantë i bënë thirrje popullit për t'i kërkuar votën duke shpalosur idetë e tyre për qeverisjen (Gazeta Zëri i popullit 78)

Krahas këtyre dy grupimeve në zgjedhje morën pjesë edhe kandidatë të pavarur. Në zgjedhje morën pjesë 53 kandidatë (Gazeta Zeri i popullit 78).

Në përfundim të zgjedhjeve deputetë dolën:

Grupi Popullor mori 12 deputetë

Sejfi Vllamasi	291 vota	Dr Haki Mborja	265
Sulejman Starova	252	Nikollaq Zoi	242
Koço Kotta	245	Pandeli Evangjeli	244
Skënder Pojani	243	Eshref Frashëri	238
Fazlli Frashri	237	Kristaq Kosturi	223
Loni Llogori	219		

Partia Liberale mori 4 deputetë

Sali Babani	255	Fan Noli	252
Faik Konica	232	Akif Pashë Elbasani	224

Përfaqësuesi i Korçës Eshref Frashëri u zgjodh kryetar i kuvendit (Gazeta Zëri i popullit 1924).

Me gjithë ngjarjet e vitit 1924 ky parlament ose më saktë një pjesë e tij qëndroi në detyrë deri në qershor 1928 kur miratoi ligjin për plotësimin e statutit, ligj që i hapi udhë veprimeve për ndryshimin e formës së regjimit në vend. Për plotësimin e vendeve vakant në dhomën e deputetëve u miratua shtojca ligjore për zgjidhjen e (Misave) anëtarëve të Dhomës së Deputetëve të cilët zgjidheshin nga zgjedhësit e dytë por duke ruajtur gjithë formalitetet e zgjedhjeve të përgjithshme. Ky ligj u dekretua me 25 .XI. 1925 nga Kryetari i Republikës Ahmet Zogu (Fletore zyrtare 22 Nentor 1925).

Në vitin 1925 ishte ky këshill i cili shpalli Shqipërinë, Republikë dhe miratoi Statutin e Republikës. Statuti i Republikës e ndërtonte parlamentin shqiptar me dy dhoma Senati dhe Dhoma e Deputetëve.

Prefektura e Korçës mbas Asamblesë Kostitucionale në zgjedhjet e bëra në vitin 1925 në të dy dhomat legjislative përfaqësohej prej :

Në Senat:

Pandeli Evangjeli Eshref Frashëri

Në Dhomën e Deputetëve:

Xhafer Ypi	Kostaq Kotta
Kristo Floqi	Banush Hamdi
Kristaq Kosturi	Surja Pojani
Qani Dishnica	Loni Llogori

Në krye të senatit u emërua deputeti korçar Eshref Frashëri, kurse në dhomën e deputetëve, kryetar u zgjodh Koço Kotta, deputet i Korçës.

Në vitin 1928 filloi të vihej në jetë ideja për ndërimin e formës së regjimit, nga Republikë në Monarki.

Në bazë të statutit zgjedhjet do të bëheshin me shkallë.

Që në korrik 1928 filluan zgjedhjet për zgjedhës të dytë, të cilët nga ana e tyre do të zgjidhnin asamblastët. Korça si qark do të zgjidhte nëntë asamblastë dhe gjatë korrikut dhe gushtit grupi qeveritar kishte shpallur këta kandidatë Pandeli Evangjeli, Koço Kotta, Xhafer Ypi, Kristaq Kosturi, Sulejman Starova, Llambi Bimbli, Bexhet Frashëri, Dr.Syrja Pojani, dhe Dr.Haki Mborja (Gazeta Zëri i Korçës, korrik 1928).

Përsa i takon atmosferës së zgjedhjeve për zgjedhës të dytë gazeta Zëri i Korçës vëren se: *Votimet u bënë me qetësi, po nuk kishte edhe kundërshtime të cilat krijojnë gjithmonë paqetësi dhe zënka. Meqenëse për Asamblastë përveç atyre të partisë së kabinetit të sotëm dhe një ose dy independentë, nuk kishin shtruar kandidaturë dhe të tjerë, prandaj nuk u rrëfye ndonjë interes i madh në këto zgjedhje, votat u hodhën të pakta se njerëzia mendonin se edhe më shumë edhe më pak vota gjith ata do të delnin* (Gazeta Zëri i Korçës, 4 gusht 1928).

Më dt 4 gusht 1928 “Zëri i Korçës “ botoi listën e Bashkisë” për kandidatë për zgjedhjet e për Asamblenë Kushtetuese.

Në përbërje të saj ishin

Pandeli Evangjeli, Kostaq Kotta, Xhafer Ypi, Sulejman Starova, Kristaq Jovan Kosturi, Doktor Haki Mborja, Doktor Syrja Pojani, Bexhet Frashëri, Llambi Bimbli, Ibrahim Sejfulla (Gazeta Zëri i Korçës, 4 gusht 1928).

Zgjedhjet për Asamblenë Kushtetuese u mbajtën më 16 gusht 1928 dhe votimi i gjithë qarkut ishte në këtë mënyrë

Pandeli Evangjeli	457	Koço Kotta	442
Haki Mborja	443	Xhafer Ypi	429
Llambi Bimbli	421	Bexhet Frashëri	421
Kristaq Kosturi	391	Sulejman Starova	381
Syrja Pojani	366	(Gazeta Zëri i Korçës, 18 gusht 1928)	

Qani Dishnica u zgjodh deputet pas dorëheqjes së Haki Mborjes. (Gazeta Zëri i Korçës, 3 nëntor 1928).

Më 11 nëntor 1932 u mbajtën zgjedhjet parlamentare të radhës në Mbretërinë e Shqiptare.

Që në muajin shtator filluan përgatitjet për zgjedhjet e reja. Nga ana e Ministrisë së Brendshme u morën masat e duhura si hartimi i listave të zgjedhjeve, ngritja e komisioneve zgjedhore etj. Gradualisht filluan të shpallen edhe kandidaturat për zgjedhjet dhe me kohë u ngritën edhe grupet që do të merrnin pjesë në zgjedhje. Grupi kryesor ishte ai i kryeministrit që përbëhej nga Pandeli Evangjeli, Koço Kotta, Vasil Avram, Thoma Orolloga, Surja Pojani, Tefik Mborja, Faik Dishnica, Sulejman Starova, Qani Sulejman (Gazeta e Korçës 10 nëntor 1932).

Dy grupet e tjera ishin: Bexhet Frashëri, Petraq Katro, Eshref Frashëri, Banush Hamdi, Qani Sulejman.

Grupi tjetër Maliq Frashëri, Vasil Kondi, Kristo Floqi, Gavril Pepo, Muhamer Abedin, Islam Myteveli, Xhevat Starova, Ymer Fazlli, Ndrio Katundi.

Edhe Nikollaq Zografi ndërtoi një grup të tijin. (Gazeta e Korçës 8 nëntor 1932).

Gjatë fushatës së zgjedhjeve kandidatët gjatë kohës ndryshuan edhe grupet siç ishte rasti i Qani Sulejmanit i cili kaloi në grupin e kryeministrit.

Zgjedhjet u mbajtën më 11 nëntor dhe në prefekturën e Korçës morën pjesë 40 kandidatë dhe u zgjodhën këta deputetë:

Pandeli Evangjeli, Koço Kotta, Vasil Avram, Thoma Orolloga, Faik Dishnica, Tefik Mborja, Qani Sulejman, Eshref Frashëri, dhe Bexhet Frashëri.

Prej ish deputetëve fituan pesë dhe tre nuk morën votat e duhura, Surja Pojani, Sulejman Starova dhe Kristaq Kosturi, kurse Llambi Bimbli nuk paraqiti kandidaturën. Deputetët që u zgjodhën për herë të parë ishin Vasil Avram, Thoma Orolloga, Faik Dishnica, Qani Sulejman. (Gazeta e Korçës 13 nëntor 1932).

Në janar 1937 u mbajtën zgjedhjet e reja për parlamentin e Mbretërisë Shqiptare. Në fakt ato duhet të mbaheshin në fund të vitit 1936 por u shtynë për në fillim të vitit 1937.

Në këtë zgjedhje si edhe më parë do të bëhej votimi me dy raunde. Populli do të zgjidhte zgjedhësit e dytë dhe këta të fundit do të zgjidhnin deputetët. Në muajin janar 1937 filluan regjistrimet në bashki për kandidatë për deputetë. Disa nga kandidatët për deputetë që u regjistruan si të pavarur ishin Gavril Pepo, Xhelal Rusi, Kristaq Niço, Muharem Abedin, Vasil Gërmenji, Sami Bitincka, Dr. Nikollaq Zografi, etj. (Gazeta e Korçës 16 janar 1937).

Edhe këtë herë qeveria u paraqit me listën e kandidatëve të saj për deputetë. Kjo listë u shpall më 22 janar 1937.

Në përbërje të saj për prefekturën e Korçës ishin: Koço Kotta, Pandeli Evangjeli, Eshref Frashëri, Faik Dishnica, Qani Sulejmani, Tefik Mborja, Thoma Orolloga, Vasil Avrami, Xhavit Leskoviku. (Gazeta e Korçës 23 janar 1937).

Disa nga kandidatët e regjistruar për deputetë si të pavarur tërhoqën kandidaturën e tyre pasi u pa qartë që ata nuk kishin shanse për të fituar, si Sami Bitincka etj.

Në janar u bënë votimet për zgjedhësit e dytë në gjithë prefekturën (Gazeta e Korçës 11 janar 1937) dhe në fund të muajit më 31 janar u bënë zgjedhjet e deputetëve.

Nga votimi i zgjedhësve të dytë u konfirmua lista qeveritare dhe rezultati i votimit për gjithë prefekturën ishte ky: (Gazeta e Korçës 1 shkurt 1937).

	Rrethi	Korçë	Pogradec	Bilisht	Ersekë	Leskovik	Shuma
1	Pandeli Evangjeli	306	119	105	57	34	621
2	Koço Kotta	303	118	105	57	34	617
3	Thoma Orolloga	303	118	105	57	34	617
4	Vasil Avram	299	116	105	57	34	611
5	Eshref Frashëri	305	118	105	57	34	619
6	Tefik Mborja	303	118	105	57	34	617
7	Faik Dishnica	305	119	105	57	33	619
8	Qani Sulejmani	290	118	105	57	34	604
9	Xhavid Leskoviku	303	118	104	57	34	616

Më 3 tetor 1938 deputeti i Korçës, Eshref Frashëri vdiq. Vendi vakant i lënë prej tij u zu nga Dr. Surja Pojani pas zgjedhjeve të bëra më 20 nëntor 1938. (Gazeta e Korçës 21 nëntor 1938)

Nga mënyra sesi u zhvilluan zgjedhjet parlamentare në Shqipëri në vitet 1920-1939 dallohen dy faza.

E para 1920-1924 ku kishte një farë pluralizmi politik. U krijuan grupime politike të cilat rivalizonin me njëri tjetrin për tu përfaqësuar në parlament.

Që në fillim të viteve '20 në Korçë kemi ngritjen e partive dhe organizatave me karakter politik si Partia Popullore, Federata "Vatra" dega e Korçës, apo më vonë organizimi i opozitës parlamentare në Korçë me emrin Partia Liberale. Rivaliteti midis këtyre grupeve u duk ndjeshëm në zgjedhjet parlamentare të vitit 1923 ku të dyja grupimet bënë fushatë të ashpër me njëri- tjetrin.

Periodha e dytë 1925-1939.

Në këtë periudhë opozita politike në Shqipëri mungonte. Zgjedhjet organizoheshin në mënyrë të tillë që megjithëse se i pavarur mund të kandidonte gjithsecili, shanse reale për tu zgjedhur nuk kishte. Vetëm brenda grupit qeveritar mund të kishte ndonjë rivalitet të brendshëm, por në përgjithësi fituan pa përjashtim në zgjedhje kandidatët që kishin miratimin e qeverisë.

Kjo situatë u duk në zgjedhjet për Asamblenë Kushtetuese, ku nuk pati kandidatë të pavarur pasi dihej rezultati.

Edhe në zgjedhjet e mëvonshme megjithëse që në fillim shumë intelektualë të rinj shprehën dëshirën për të përfaqësuar popullin në parlament, ata ose u tërhoqën para zgjedhjeve ose morën vota minimale.

Një element negativ i zgjedhjeve të organizuara në Shqipëri ishte se gratë nuk kishin të drejtën e votës dhe kjo cenonte të drejtat natyrore të gjysmës së popullsisë.

Një e metë e madhe e zgjedhjeve ishte se ato zhvilloheshin me raunde. Fakti që populli nuk votonte direkt për kandidatin për deputet, por zgjidhte një përfaqësues që quhej “zgjedhës i dytë” dhe ky kishte të drejtën të votonte për zgjedhjen e deputetit, ishte arsye e fortë për deformimin e vullnetit të popullit.

Në të gjitha rastet qeveria kishte shanset më të mëdha për të kontrolluar procesin zgjedhor.

BIBLIOGRAFIA

Gazeta Koha, 25 shtator 1920

Gazeta Koha, dhjetor 1920

Gazeta Koha, 19 shkurt 1921

Gazeta Shqiptari i Amerikës,

Gazeta Zëri i Popullit, *grupi popullor*, 22 dhjetor 1923, nr 79

Shih, gazeta “Zëri i Popullit”, numrat, 78,79,80, etj.

Zëri i Popullit, *Kandidatët deputetë*, 13 dhjetor 1923 nr 77

Triumfi i Grupit popullor të Korçës, 5 janar 1924, nr 81

Zëri i popullit, *zgjedhja e kryesisë së Kuvendit*, 1 mars 1924, nr 86

Fletore zyrtare, 22 nëntor 1925

Gazeta Zëri i Korçës, korrik 1928

Gazeta Zëri i Korçës, 4 gusht 1928

Gazeta Zëri i Korçës, 4 gusht 1928

Gazeta Zëri i Korçës, 18 gusht 1928, fq. 4. Nr 320

Gazeta Zëri i Korçës, 3 nëntor 1928, nr 342

Gazeta e Korçës, 10 nëntor 1932, nr 1597

Gazeta e Korçës, *Lëvizja rreth zgjedhjeve*, 8 nëntor 1932, nr 1525

Gazeta e Korçës, *zgjedhja e deputetëve të rinj*, 13 nëntor 1932, nr 1530

Gazeta e Korçës, 16 janar 1937, nr 2685

Gazeta e Korçës, 23 janar 1937, nr 2692

Gazeta e Korçës, 11 janar 1937, nr 2682

Gazeta e Korçës, 1 shkurt 1937, nr 2698

Gazeta e Korçës, 21 nëntor 1938, nr 3052

ROLI I POZITËS GJEOGRAFIKE DHE KUSHTEVE NATYRORE NË POPULLIMIN DHE ZHVILLIMIN EKONOMIK TË RRETHIT GRAMSH

Elvira Bollobani (Dodoveci)¹ Zamira Qama²

Fakulteti i Biznesit, Universiteti "A. Moisiu" Durrës

Përmbledhje

Rrethi i Gramshit është një nga rrethet e vogla të vendit tonë. I pozicionuar në pjesën jugore të krahinës malore qendrore dhe në pjesën veriore të krahinës malore jugore, ndërsa pjesa perëndimore që njihet me emrin zona kodrinore e Sulovës zë pjesën juglindore të ultësirës perëndimore. Objekti i këtij studimi është rrethi i Gramshit i cili shtrihet në të dyja anët e rrjedhjes së mesme të lumit Devoll. Në artikull trajtohen pozita gjeografike dhe kushtet natyrore të zonës në studim, si dhe roli i tyre në zhvillimin ekonomik të rrethit. Qëllimi është që pasuritë natyrore të rrethit të Gramshit të identifikohen, analizohen dhe paraqiten para investitorëve vendorë, rajonalë, kombëtarë, ndërkombëtarë si premisa për zhvillimin e gjithanshëm të kësaj treve, sot dhe në të ardhmen. Për realizimin e këtij punimi janë shfrytëzuar burime të shkruara, informacione të siguruar në nënprefekturën e Gramshit, konsultime me specialistë dhe banorë të ndryshëm. Në përfundim të punimit janë nxjerrë disa përfundime për zhvillimin e rrethit të Gramshit. Ky artikull do të shërbejë për studiuesit dhe amatorët e gjeografisë.

Fjalë kyçe: pozitë gjeografike, kushte natyrore, zhvillim ekonomik.

Abstract

Gramsh district is one of the smallest districts of our country. Positioned in southern part of the central highlands province and in the northern part of the southern highland province while the western part known as the hilly area of Sulova occupies the southeastern part of the western lowland. The object of this study is the district of Gramsh which lies in both sides of the middle stream of Devoll river. In the article are treated the geographical position and natural conditions of the studied area, also their role in the economic development of this district. The aim is that the natural resources of Gramsh district be identified, analysed and presented in front of the local regionals, national and international investors as a premise for the universal development of this territory, today and in the future. For the realization of this work paper are used written sources, information taken from Gramsh prefecture, consults with specialized people and different residents. At the end of this work paper are given the conclusions about Gramsh district development. This article will be useful for researchers and amateurs of geography.

Key words: geographical position, natural condition, economic development.

Hyrje

Pozita gjeografike dhe kushtet natyrore të trevës së Gramshit janë të favorshme për zhvillimin social – ekonomik të saj. Rrjedha e jetës më çoi të jetoj katër vjet në këtë zonë, ku punova si mësuese. Arsyeja e ndërmarrjes së këtij studimi është fakti që për këtë zonë nuk ka patur studime të mirëfillta gjeografike, si dhe fakti që rrethi i Gramshit të njihet dhe të vihet në fokusin e studimeve rajonale. Banorët e Gramshit nuk duhet të braktisin territorin e tyre dhe të largohen drejt rajoneve më të zhvilluara, por ata duhet të sigurojnë të ardhura në këtë hapësirë, për të siguruar jetesë mesatare duke shfrytëzuar në mënyrë racionale resurset natyrore të mjedisit fiziko – gjeografik.

1. Pozita gjeografike dhe roli i saj në zhvillimin social – ekonomik të rrethit

Rrethi i Gramshit është një nga rrethet më të vogla të Republikës së Shqipërisë me sipërfaqe 695 km², i cili shtrihet në pjesën jugore të vendit tone. (INSTAT 2000) Ky rreth është vendosur brenda këtyre koordinatave gjeografike. Gjerësi gjeografike veriore 40° 57' 30" (skaji më verior është në fshatin Kutërqarr i komunës Sult). Gjerësi gjeografike jugore 40° 43' (skaji më jugor është fshati Siman i komunës Skënderbegas). Gjerësi gjeografike lindore 20° 27' 06" (skaji më lindor është fshati Lenie i komunës Lenie). Gjerësi gjeografike perëndimore 20° 02' (skaji më perëndimor është fshati Sarasel i komunës Tunjë).

Kufijtë natyrorë të këtij rrethi përfaqësohen nga malet e Poroçanit (maja Shirokë) në veri, ndërsa në verilindje mali Guri i Zi dhe në lindje vargu Guri i Topit – Valamarë dhe vazhdon në drejtim të juglindjes dhe jugut me vargun malor Lenie – Sogorë që përfundon në grykën e Dobërçanit ku lumi Devoll hyn në territorin e rrethit të Gramshit. Po në jug kufiri vazhdon me malin e Koshnicës, më pas vazhdon me përroin e Hijës, më tutje me rrjedhjen e lumit të Tomoricës. Pjesën e kufirit jugperëndimor e zë zona paramalore e Tomorrit. Kufiri vazhdon më tej në pjesën perëndimore duke u ulur në kodrat e Sulovës konkretisht, pjesa perëndimore e kodrave të Ulovës – Jançës – Irmajt – Përrenjasit, duke vazhduar në pjesën veriperëndimore të kufirit që e zënë përroi i Grekanit – kodrat e Kukucovës – Darëzezës dhe vjen duke u ulur në lumin e Devollit që shërben si kufi natyror. Me një gjatësi 129 km nga këto 121 km kufi tokësor dhe 8 km kufi lumor (Xhelili 2005).

Përsa i takon kufijve administrativë, ky rreth kufizohet dhe lidhet me shtatë rrethe të vendit. Nga veriu dhe veriperëndimi kufizohet me rrethin e Elbasanit, ndërsa në verilindje me rrethin e Librazhdit dhe në lindje me Pogradecin. Në juglindje me rrethin e Korçës dhe po në jug me Skraparin, ndërsa në perëndim me rrethet Berat dhe Kuçovë.

Qendra e rrethit është qyteti i Gramshit, ndërsa si njësi territoriale përfshihen dhe nëntë komunat Pishaj, Sult, Lenie, Poroçan, Kukur, Kodovjat, Tunjë, Skënderbegas dhe Kushovë.

Rrethi i Gramshit ka një pozitë kyçe dhe të favorshme gjeografike. Duke patur një pozitë tranzitore kalimtare nga ultësira perëndimore në krahinën malore qendrore, ndërsa për në jug në krahinën malore jugore. Pavarësisht se ky rreth duket si një “xhep” komunikon me rrugë nacionale me rrethin e Elbasanit dhe të Korçës. Megjithatë kjo zonë duke qenë ndërmjet rretheve Berat, Kuçovë, Skrapar, Librazhd dhe Podradec historikisht deri në ditët e sotme ka gjetur mënyra për të komunikuar me to.

Lidhja me pikën doganore të Kapshticës (Korçë), ka bërë të nevojshme mirëmbajtjen e rrugës automobilistike, që lidh Gramshin me Korçën me gjithë terrenin e vështirë. Është lugina e Devollit që ia jep trevës së Gramshit këtë rëndësi që nga periudha e antikitetit. Kjo evidentohet dhe në shumë dokumente historike të kohës të cilat tregojnë, që nga lugina e Devollit kalonte dhe një degëzim tjetër i rrugës së vjetër Egnatia dhe vazhdonte drejt Korçës, më tej drejt Greqisë (Selanik) e më tej drejt Kostandinopojës. Por në trevën e Gramshit ekspeditat arkeologjike kanë gjetur objekte dhe materiale të ndryshme të cilat dëshmojnë për intesitetin e jetës në këtë trevë. Gjetjet në kalanë e Irmajt, Tunjë, (Sulovë) e Grabovë (Vërçë), tregojnë se këto qytete kanë patur lidhje tregtare me qytetet e tjera antike përreth si me Beratin (Antipatrean), Skampinin, etj. Nga qyteti i Kodrionit në majën e Irmajt si pikë strategjike kontrollohej rruga e detit, që vinte nga Vlora në Berat - Qafa e Dardhës – Sulovë – Devoll. Gjatë periudhës së sundimit romak evidentohet dhe një degëzim tjetër i rrugës Egnatia nga Përrenjas – Mokër – Grabovë – Strelcë – Korçë (Basha 2003). Studiuesit kanë arritur në përfundimin se në këtë trevë periudhës romake i përkasin kalaja e Galigatit, qyteza e Bërsnikut, qyteti i Grabovës.

Në këtë periudhë roli i zonës në studim si pikë lidhëse ka qenë shumë i ndjeshëm, për këtë dëshmon fakti se këtu është kryer një tranzitim i mallrave dhe njerëzve. Në periudhën e Mesjetës rrugët e karvaneve që lidhnin Beratin, Gramshin, Elbasanin me Korçën dhe krahinat përreth u bënë më efektive e me shumë rëndësi. Në Grabovë, në shekullin XVII – XVIII është rritur ndjeshëm numri i popullsisë dhe zhvillimet tregtare e zejtare, duke patur lidhje të ngushta me qytetin e Voskopojës. Pranë këtyre rrugëve kemi disa fortifikime mesjetare si kalaja e Kabashit, Tërvolit, Gribës, Grazhdanit (Vërçë), Vidhanit (Tomoricë), Irmajt, Lubinjës, Përrenjasit (Sulovë). Spikasin në gjysmën e dytë të shekullit XVIII një rrjet i tërë rrugësh që lidhnin kalanë e Sulovës (qyteti i Përrenjasit) me Beratin, Elbasanin, Skraparin, Korçën. Dihet se qendra urbane cilësohet si motori i zhvillimit social – ekonomik. Për trevën e Gramshit spikatin në Mesjetë dy qendra shumë të zhvilluara urbane Grabova dhe Përrenjasi me një pozicion tepër të favorshëm gjeografik dhe në kryqëzimin e disa rrugëve.

Zona e Gramshit vazhdonte të luante rolin e saj si një nyjë lidhëse, por roli i këtyre elementëve bie. Me ndërtimin e rrugës automobilistike Elbasan – Gostimë –

Gramsh në vitin 1933 dhe vetë zhvillimin e fshatit Gramsh, i cili përfshihet në një njësi administrative me rrethin e Elbasanit deri në vitin 1948. Kjo lidhje për arsye të pozicionit gjeografik, por dhe lidhjet social ekonomike kanë qenë të lidhura ngushtë me këtë rreth. Në vitin 1948 u nda dhe krijoi një njësi më vete deri në vitin 1953, ku përsëri u bashkua deri në vitin 1957 që u krijua rreth më vete. Vlen të përmendet në vitin 1949 ndërtimi i rrugës Gramsh – Korçë, duke shërbyer si urë lidhëse midis Elbasanit dhe Korçës. Gramshi ndodhet larg Tiranës 100 km, kurse me aeroportin “Nënë Tereza” në Rinas 105 km larg, ndërsa nga porti i Durrësit 125 km larg. Veçori e rëndësishme në komunikimin e tij është fakti që ai komunikon me shtatë rrethet që kufizohet, me dy prej tyre me rrugë nacionale, me Elbasanin me një distancë 48 km, ndërsa me Korçën me një largësi 97 km, me rrethet Berat, Kuçovë, Skrapar, Pogradec, dhe Librazhd lidhet me rrugë sekondare, të cilat funksionojnë normalisht vetëm në sezonin e verës dhe pjesërisht gjatë pranverës dhe vjeshtës, ku një pjesë e këtyre segmenteve janë rrugë autopsyjore. Ndërtimi në parametrat e duhura të rrugëve me rrethet kufitare do të ndikojë në zhvillimin e gjithanshëm të këtij rrethi.

Ndikimi i ndërtimit gjeologjik dhe relievit në zhvillimin social - ekonomik

Përhapje më të madhe në këtë hapësirë fiziko – gjeografike kanë shkëmbinjtë sedimentarë dhe më pak magmatikë, (kryesisht pjesa malore që nga Guri i Topit – Valamarë – Sogorë – Koshnicë). (Xhelili 2005) Shkëmbinjtë sedimentarë përfaqësohen nga depozitime karbonate, terrigjene, flishor dhe flishoidal ato të miocenit të sipërm dhe të pliocenit. Këta shkëmbinj zënë pjesën më të madhe të territorit të Gramshit atë qendrore dhe perëndimore. Gjeografia e përhapjes së gëlqerorëve paraqitet në formë brezi. Flishi takohet në sinklinalin e Gramshit, në zonën kodrinore të Sulovës.

Relievi i trevës së Gramshit është shumë i larmishëm nga pikëpamja morfologjike. Ai është kryesisht kodrinor – malor, i thyer dhe me kontraste. Kjo zonë fillon nga kuota 120 m në luginën e Devollit deri në 2373 m mbi nivelin e detit në malin e Valamarës (maja e Kryqit), duke patur një amplitudë shumë të madhe hipsometrike (2253 m). (Bozdo 1972) Në relievin e trevës së Gramshit të bie në sy, sistemi kodrinor i Sulovës. Rreth 10 % e territorit shtrihet nga 100 m deri në 300 m, 35 % e sipërfaqes ka lartësinë nga 300 – 600 m, 25 % shkon nga 600 – 1000 m, 28 % nga 1000 m në 2000 m dhe pak më shumë se 1 % shtrihet mbi 2000 m (Bozgo 1972). (Bozdo 1972) Shkalla relativisht e lartë e copëtimit horizontal nga 0.1 – 5 km/km² tregon se rrethi i Gramshit është mjaft i ndjeshëm ndaj proceseve të erozionit, gjithashtu dhe copëtimi vertikal mesatarisht shkon mbi 200 – 300 m/km². Duke u bazuar në veçoritë e relievit si dhe në përbërjen litologjike në zonën e Gramshit dallojmë disa zona me tipare e veçori të ndryshme.

Lugina e Devollit në pjesën e mesme dhe në pjesën e sipërme të luginës së poshtme.

Zona kodrinore e Sulovës e cila shtrihet në krahun e majtë të lumit Devoll dhe lartësinë më të madhe kodrat e kanë te kalaja e Irmajt ose maja e Rimoit 979.4 m (Kristo 1995:3).

Zona e Tomoricës midis lumenjve Devoll dhe lumit të Tomoricës nga perëndimi që i jep dhe emrin. Në jug të kësaj zone të bie në sy mali i Koshnicës 1730 m.

Zona e Vërçës shtrihet midis luginës së Devollit nga perëndimi dhe zonës malore lindore. Në këtë zonë kalon lumi i Vërçës që i jep dhe emrin krahinës. Kjo zonë fillon nga lartësitë 1000 – 1500 m, që fillon me malin e Tërvolit, me majën e Gurit, majën e Kurorës, pasi ndërpritet nga lumi i Vërçës vazhdon me malin e Komjanit, deri në malin e Sogorës me lartësi 1852 m.

Zona malore lindore fillon me lartësitë 1500 me malet e Poroçanit, Lisecit (1883 m), Burgut (1964 m), Bregun e Kroit të Markut (1828 m), Valamarës (2373 m) dhe mbaron në jug me malin e Lenies (2013 m) (Bozdo 1972). Në territorin kodrinor – malor zhvillohet dhe aktiviteti prodhues i shoqërisë sonë.

Përbërja gjeologjike në zonën e Gramshit ka kushtëzuar dhe praninë e masiveve gëlqerore, argjilore të përshtatshëm për industrinë e materialeve të ndërtimit. Shumëllojshmëria e formacioneve gjeologjike ka rëndësi në këndvështrimin ekonomik dhe turistik. Në fshatin Bulçar gjendet me shumicë minerali i magnezit, i cili duhet të shfrytëzohet. Shfrytëzohen me shumicë dhe aluvionet e lumit Devoll, që zënë vend të dukshëm në industrinë e përpunimit të inerteve në Shqipëri. Në nivelin e II dhe III të tarracave të lumit Devoll është përqendruar dhe një pjesë e konsiderueshme e popullsisë, qyteti dhe fshatrat Pishaj, Çekin, Trashovicë etj. Në këto tarraca ndodhen toka të tipit aluvionale me pjellori të madhe për kultivimin e primeve dhe të drithërave. Përsa i përket proceseve erozive – denuduese të relievit të cilat në këtë zonë janë intensive çka lidhet dhe me kushtet e përshtatshme natyrore dhe sociale. Largimi i popullsisë, lënia e tokës bujqësore djerrë, shpërlarja sipërfaqësore, përroskat fillestare kanë çuar në krijimin e sipërfaqeve të degraduara. Në shpatet e kodrave janë aktivizuar dhe rrëshqitjet si në luginën Devollit, Vërçës, Tomoricës etj.

Shpatet e kodrave dhe të maleve, në shumicën e rasteve janë të çrregullta, asimetrike dhe të copëtuara nga erozioni dhe proceset shpatore, ndërsa pjerrësia e tyre nuk është e njëjtë. Mbizotërimi i shpateve jugperëndimore dhe perëndimore, krijon kushte të favorshme për rritjen e kulturave bujqësore, të drurëfrutorëve dhe të vreshtarisë. Të favorshme janë këto shpate edhe për ndërtimin e qendrave të banimit, fakt që duket dhe në vendosjen e vendbanimeve në këtë zonë.

2. Një vlerësim i ndikimit të karakteristikave të klimës në popullimin dhe zhvillimin e veprimtarive ekonomike

Klima. Si i gjithë vendi ynë edhe rrethi i Gramshit ka një klimë mesatare mesdhetare. Pjesa perëndimore dhe qendrore e rrethit përfshihet kryesisht në zonën mesdhetare kodrinore, ndërsa pjesa verilindore, lindore dhe jugore përfshihen në zonën mesdhetare malore. Duke studiuar për disa dhjetëvjeçarë klimën e rrethit të Gramshit rezulton se vlerat më të larta të temperaturave takohen në pjesën e poshtme të luginës së Devollit, kurse më të ultat në lindje dhe në juglindje të zonës. Në Gramsh temperatura mesatare vjetore është 15.1⁰C, në Grabovë Sipër 7.4⁰C. Për

stacionin e Gramshit mesatarja vjetore e reshjeve është 1103 mm, në Kukur 1242 mm dhe Grabovë Sipër 1367 mm (Shërbimet pyjore Gramsh). Në zonën mesdhetare kodrinore bora bie 7 – 12 ditë në vit, kryesisht në muajt janar e shkurt. Lartësia më e madhe e borës zakonisht arrin 10 – 15 cm dhe në pika të veçanta deri në 40 cm. Në pjesë të larta të rrethit trashësia e borës për një kohë të shkurtër shkon dhe 70 – 80 cm, ku çdo vit ka 50 – 60 ditë me shtresë bore. Në pjesën më të lartë ky numër është më i madh dhe në pika të veçanta vetëm 3 – 4 muaj nuk ka shtresa bore. Lartësia maksimale e shtresës së borës lëkundet midis 60 – 90 cm dhe në pika të mbrojtura dhe lartësi të mëdha arrin 1.5 – 2 m (Shërbimet pyjore Gramsh).

Rrethi i Gramshit ka kushte shumë të mira gjeoklimaterike. Këto kushte të përshtatshme kanë favorizuar dhe popullimin e hershëm të kësaj zone. Rreth 60 % e sipërfaqes së territorit përfshihet në zonën klimatike mesdhetare kodrinore. Vera e freskët dhe dimri jo i ashpër janë karakteristikë për këtë zonë, por edhe depërtimi i masave ajrore detare, nëpërmjet luginës së Devollit. Në këtë zonë është përqëndruar rreth 83 % e popullsisë së rrethit, vetë qyteti i Gramshit dhe qendrat rurale si Pishaj, Trashovica, Çekini, Shënmriza, Kodovjati etj. Rreth 40 % e territorit përfshihet në zonën klimatike mesdhetare malore. Në këto territore jeton rreth 17 % e popullsisë së rrethit. Një pjesë e kësaj popullsie është larguar dhe vazhdon të largohet drejt zonave fushore të vendit. Kushtet klimatike ndikojnë në mënyrë të drejtpërdrejtë në zhvillimin e ekonomisë bujqësore, e cila është primare për banorët e zonës në studim. Rrezatimi diellor në luginën e Devollit dhe zonën përreth favorizon një gamë të gjerë kulturash bujqësore, si kultura e hardhisë dhe një mori drurësh frutorë mollë, qershi, kumbulla etj. Zhvillimi i agroindustrisë është i domosdoshëm për këtë zonë. Kushtet klimatike favorizojnë zhvillimin e turizmit në zonën malore të Gramshit. Në periudhën e dimrit në malin e Lenies ka premisa për zhvillimin e turizmit të bardhë për ski.

Zhvillimi i agroturizmit do të jetë veprimtari fitimprurëse për banorët në fshatrat Lenie, Kukur, Grabovë etj. Temperaturat në kohën e zgjatjes së periudhës vegetative favorizojnë lloje bimësh që kultivohen në këtë zonë. Në rrethin e Gramshit janë të pranishme edhe ngricat, që në lartësitë 800 – 1000 m mbi nivelin e detit fillon nga muaji nëntor dhe dëmton kulturat bujqësore. Përsa i takon reshjeve, sidomos ato të borës kanë bllokuar dhe lidhjet e fshatrave malorë të zonës, jo vetëm me qendrën e komunës por dhe me qendrën e rrethit.

Ka patur raste që ka rënë breshër dhe ka dëmtuar kulturat bujqësore, si në shtator të 2009. Erërat e nxehta dhe të thata, por dhe ato të ftohta janë prezente, si era e malit, e cila nga banorët e zonës së Vërçës njihet me emrin Murrari, që është erë e ftohtë dhe e fortë, duke prishur dhe çatitë e shtëpive.

3. Roli i hidrografisë, tokave dhe bimësisë në zhvillimin social – ekonomik të rrethit Gramsh

Pasuritë ujore. Rrethi i Gramshit ka një rrjet të dendur hidrografik. Lumi kryesor që përshkon rrethin është Devolli ku brenda rrethit ka një gjatësi 49 km që përfshin rrjedhjen e mesme dhe të poshtme të tij. Lumenj të tjerë që derdhen në lumin Devoll

janë i Tomoricës, i Vërçës, i Holtës, por ka dhe një rrjet te dendur të përrrenjve. Në kontaktin e fllshit me gëlqerorët dalin një sërë burimesh karstike, të cilat dallohen për ujshmëri të lartë si: burimet e Kërpicës, Sotirës, Rovjes, Lenies, Grabovës, etj (Dondoveci 2007:138). Në zonën tonë të studimit kanë ekzistuar shumë liqene, mbetje relikte të tyre i gjejmë dhe sot. Pjesa më e madhe e këtyre liqeneve janë me origjinë akullnajore dhe shtrihen në lartësitë 900 – 1700 m mbi nivelin e detit. Nga liqenet kryesore do të veçojmë: liqenin e Zi, të Dushkut, të Bratilës.

Do të theksonim rëndësinë që kanë patur pasuritë ujore që nga kohërat më të hershme dhe aktualisht. Dallohen derstilat në burimet me ujshmëri të lartë si në Kukur, Kërpicë, Grabovë, Lenie etj. Në Kërpicë ka qenë dhe një qendër e përpunimit të shajakut. Në Grabovë dhe Sojnik kanë ekzistuar sharrat e ujit. Ujërat e këtyre burimeve përdoren për të pirë nga banorët e zonës. Në burimet e Kërpicës është ndërtuar dhe ujësjellësi i cili furnizon me ujë të pijshëm qytetin dhe disa fshatra. Në Kërpicë dhe Lenie janë ngritur edhe dy hidrocentrale të vegjël dhe dy të tjerë kanë përfunduar në lumin e Holtës, Kabash 1 dhe Kabash 2, si dhe mbi lumin Devoll, brenda territorit të zonës në studim, do të ndërtohen dhe 2 hidrocentrale. Rrethi i Gramshit ka potenciale të konsiderueshme ujore. Një pjesë e mirë e tyre shfrytëzohen për ujitjen e tokave bujqësore. Disa elektropompa funksionojnë në lumin Devoll, por ka edhe disa kanale vaditëse si ai i liqenit të Dushkut, Bratilës etj. Nga mossistemimi i ujërave rrjedhëse ndodhin dhe rrëshqitjet në shpatet e luginave. Në zonën në studim kemi dhe burime që kanë veti kuruese si ato të Holtës dhe ai i liqenit të Zi në Lenie. Ujërat e tyre kurojnë disa sëmundje reumatizmale. Në gjysmën e gushtit deri në fillim të shtatorit këtu vijnë njerëz nga i gjithë vendi. Zona malore e Tomorrit dhe zona lindore dhe juglindore Rovje – Grabovë – Lenie kanë potenciale ujore dhe bimore për zhvillimin e turizmit.

Tokat. Sipas të dhënave të Drejtorisë së Bujqësisë së rrethit rezultojnë se në Gamsh më të përhapura janë tokat e kafenjta, ato të hirta kafe, më pas vijnë tokat e murrme pyjore, livadhore malore dhe ato aluvionale. Me interes janë tokat aluvionale dhe ato të hirta kafe. Tokat bujqësore zënë 15678 ha ose 22 % të gjithë sipërfaqes, tokat e kullotave zënë 10258 ha ose 15 % të sipërfaqes, tokat pyjore zënë 35620 ha ose 51 % të sipërfaqes dhe tokat improdutive (troje, shkëmbinj, zallishte, etj) 7844 ose 12 % të sipërfaqes (Drejtoria e Bujqësisë Gramsh). Në këto toka është përqëndruar fondi i tokës bujqësore si dhe ai për ndërtime, vendbanime dhe infrastrukturë. Tokat aluvionale janë produkt i prurjeve të ngurta të lumit Devoll të degëve të tij dhe shtrihen në të dyja anët e luginës me të njëjtin emër. Tokat e hirta kafe dhe ato të kafenjta shtrihen në formë brezi në të dyja anët e luginës së Devollit dhe janë toka që kanë pësuar ndryshime të konsiderueshme nga dora e njeriut.

Në to gjejmë përhapje dhe dru frutorët, ndërsa bimësia përfaqësohet nga shkurret dhe më lart nga dushkajat. Një pjesë e bimësisë natyrore në brezin e dushkut është shpyllëzuar dhe është kthyer në toka bujqësore.

Shfrytëzimi pa kriter i sipërfaqes së tokës së re të punueshme u siguroi në terrene me pjerrësi mbi 20⁰, ku dihet se pragu kritik, brenda të cilit bimësia natyrore mund të zëvendësohet me atë të kultivuar është 13⁰. Ky fenomen ka çuar në krijimin e

vatrave të reja të erozionit dhe degradimit të sipërfaqes bujqësore. Kërkohet që në këtë sektor të merren masa urgjente për të ruajtur tokën nga shkatërrimi i saj. Në sektorët e pambrojtur nga bimësia dhe në kushtet e një pjerrësie mbi 15° gjejnë përhapje dhe rrëshqitjet të tokës.

Bimësia e rrethit të Gramshit është shumë e pasur si në lloje dhe në numër. Sipas zonalitetit vertikal kemi këtë katëzim të bimësisë: kati i shkurreve, i dushkut, i ahut dhe kati i kullotave alpine.

Bimësia e lumores. Gjendet në luginën e Devollit dhe rrjedhjeve të poshtme të lumenjtë të Holtës, Tomoricës, Vërçës etj. Ndër shkurret janë konopica, driza, ngasja. Shkurret gjenden me pakicë, përhapje të madhe kanë bimët në forma drusore që përfaqësohen nga plepat, rrapit, shelgjet, etj. Kjo bimësi drusore nuk është vetëm natyrore, por një pjesë e saj është mbjellë nga dora e njeriut, si masë mbrojtëse ndaj vërshimeve dhe për të rregulluar regjimin hidrologjik të lumit.

Bimët mjekësore. Rrethi i Gramshit dallohet për një larmi bimësh mjekësore si në lloje dhe në numër. Këto bimë banorët kanë ditur t'i dallojnë dhe t'i përdorin në forma të ndryshme, për shërimin e një numri të madh sëmundjesh që në kohët e hershme. Bimët mjekësore janë një kurim natyror dhe me mjaft interes ekonomik për popullatën. Ndër bimët mjekësore të përhapura në këtë zonë janë: thundërmushka, lulebasani, lulezogu, mendra e egër, bar blete, salepi, sanzi, çaji i malit, dëllinja, stërkungulli, bar pate, kamomili, mëllaga etj.

Fauna. Rrethi i Gramshit dallohet për shumëllojshmërinë e botës shtazore gjë që shpjegohet nga kushtet e përshtatshme të relievit, ujërave, klimës dhe faktorit antropogjen. Se sa e pasur është bota shtazore e këtij rrethi e tregon fakti që ajo rritet nga 120 m lartësi deri në 2373 m. Kjo zonë është me më pak rrugë si rrjedhim gjuetia ka qenë relativisht e pakët.

Përsa i takon tokave bujqësore për zonën në studim janë pjellore por në zonën tonë kanë në një sipërfaqe të kufizuar. Kjo sasi e pakët toke për familje në fshatrat malorë ka qenë një nga arsytet e largimit të popullsisë. Por një pjesë e konsiderueshme e popullsisë merret me blegtori, aktivitet që e kushtëzoi përhapja e tokave livadhore. Zhvillimi i blegtorisë mundësohet nga kushtet natyrore të trevës në një sipërfaqe pyjore, me kullota të pasura dhe me një traditë të trashëguar brez pas brezi.

Në fshatra mbarështohen kryesisht gjedhët (lopët, qetë), bagëtitë e imëta (dhen e dhi), derrat, shpendët etj. Numri i tyre është i ndryshëm në varësi të komunës, nga tradita që kanë banorët, nga relievi, sipërfaqet e kullotave apo fshati përkatës. Rrethi i Gramshit ka një bimësi natyrore mjaft të pasur që nga bimët medicinale, industriale, ahishtet, lloje dushqesh, shkurresh, etj. Kjo bimësi është shfrytëzuar historikisht nga banorët e zonës si për lëndë ndërtimi duke ngritur sharra, për djegie, për kullotë. Ndërsa një pjesë e bimëve medicinale përdoren për kurimin e disa sëmundjeve. Do të theksonim që rrethi i Gramshit ofron potenciale natyrore për shumë veprimtari ekonomike që banorët kryejnë në këtë mjedis por mungesa e infrastrukturës dhe largësia e disa zonave nga qendra urbane e ka detyruar një pjesë të popullsisë të largohen nga Gramshi drejt rajonit Tiranë – Durrës. Por zona në

studim ofron mundësi për zhvillimin e ekoturizmit dhe agroturizmit të cilat në të ardhmen do të jenë prioritet i zhvillimit të këtij rajoni.

Përfundime dhe sugjerime

- Lugina e Devollit i ka dhënë rëndësi trevës së Gramshit që nga antikiteti, duke u vendosur midis dy rretheve të mëdha të vendit Korçës dhe Elbasanit dhe lidhjet social – ekonomike i ka më tepër me to. Duhet të ndërtohen rrugët për ta lidhur këtë zonë me rrethet e tjera kufitare si dhe të asfaltohet plotësisht rruga Gramsh – Korçë, çka do të sillnin zhvillimin e mëtejshëm të kësaj zone.
- Kushtet shumë të mira klimaterike kanë ndikuar popullimin e hershëm të trevës. Temperaturat në kohën e zgjatjes së periudhës vegetative favorizojnë një shumëllojshmëri bimësh që kultivohen në këtë zonë. Rrethi posedon pasuri të shumta ujore sipërfaqësore dhe nëntokësore të cilat janë vënë në shfrytëzim nga banorët.
- Kushtet natyrore favorizojnë bujqësinë, blegtorinë, ndërtimtarinë, pylltarinë, bletarinë, turizmin, që duhet të zhvillohen më tej nga banorët në mënyrë që të rritin të ardhurat e tyre.
- Duhet të devijohet drejtimi i rrjedhjeve sipërfaqësore dhe të vishen me bimësi pyjore zonat erozive.
- Shteti duhet të vazhdojë të subvencionojë ngritjen e blloqeve me drurë frutorë, vreshta por dhe të nxisë banorët të cilët jetojnë në vendbanimet e vendosura në luginën e Devollit për mbjelljen e kulturës së ullirit.
- Emigrantët duhet të investojnë në ngritjen e industrisë agropërpunuese të frutave, që produktet e gramshiotëve të konkurojnë ndjeshëm në tregun e lirë. Hapja e vendeve të punës do të çonte në uljen e papunësisë dhe në uljen e fenomenit të largimit të popullatës nga kjo zonë

BIBLIOGRAFIA

- Basha, P. (2003). “Gjurmime arkeologjike në rrethin e Gramshit”, Monografi, Tiranë
- Bozgo, A. (1972). “Gjeografia e rretheve”, Monografi, Tiranë
- Dodoveci, E. “Potencialet natyrore turistike të rrethit të Gramshit”, në: *Buletin Shkencor të Universitetit të Elbasanit*, Nr.2/2007, fq.138 – 147, Elbasan
- Drejtoria e Shërbimit Pyjor Gramsh. Të dhëna shumëvjeçare për klimën dhe prurjet në lumin Devoll
- Kristo, V. (1995) “Veçoritë gjeomorfologjike të zonës kodrinore midis rrjedhjeve të poshtme të lumenjve Osum dhe Devoll”, në: *Studime gjeografike*, Nr. 6/1995, fq. 3 – 15, Tiranë
- “Të dhëna nga Drejtoria e Bujqësisë Gramsh”
- “Vjetari statistikor i vitit 1999 për rrethin Gramsh”, INSTAT, Gramsh, 2000
- Xhelili, M. (2005). “Toka dhe erozioni”, Monografi, Tiranë

LETËRSI

KOHA E TASHME E MËNYRËS DËFTORE DHE VLERA E SAJ NË VEPRËN LETRARE

Alketa Ballkameni

Përmbledhja

Në këtë punim është paraqitur analiza e vlerës shprehimore e stilistikore të kohës së tashme të mënyrës dëftore bazuar në shembujt e përzgjedhur në veprën artistike - letrare. Hipoteza e këtij punimi është se *kohët foljore*, më shumë se kohën, shprehin një orientim në kohë dhe hapësirë të veprimit të shprehur nga folja si dhe përsa i përket konceptimit kuptimor nga ana e ligjëruesve. Duke u ndalur konkretisht te kjo kohë, e tashmja e dëftores, në shembujt e analizuar, vihet re se ajo shfaqet me një larmi vlerash shprehimore e stilistikore të veçanta kuptimore e aspektore. Janë analizuar raste të përdorimit të së tashmes dokumentare, të tashmes rrëfimtare, të tashmes me vlera të së ardhmes, të tashmes së njëkohëshme, të tashmes sportive, të tashmes gnomike”, etj dhe për çdo shembull janë sqaruar vlerat e veçanta kuptimore e aspektore.

Fjalët çelës: *e tashme e mënyrës dëftore; e shkuar e tashme; e tashmja rrëfimtare; e tashme aspektore që shtrihet në kohë; vlerë stilistikore e shprehimore.*

Abstract

This paper is an analysis of the stylistic explicit value of the present tense of indicative mood, based on the selected examples of artistic literary work. The hypothesis of this paper is that the verbs tenses, more than the time, express an orientation in time and space of the action expressed by the verb as well as the semantic conception by the speakers. Focusing on indicative present tense in the analyzed examples, we note that it appears with a variety of specific stylistic explicit aspects and semantic values. Were analyzed, the cases of tenses of present documentary, present narrative, the present value of the future, present simultaneous, sports present, etc. and for each example, it is explained the specific semantics values.

Key words: Present Simple, Past Simple, the Narrative Present, Present Continuous, stylistic and explicit values

Hyrje

Ky punim bazohet në analizën e shembujve, ku koha e tashme e mënyrës dëftore në veprën letrare-artistike, shfaqet me vlera shprehimore e stilistikore të veçanta kuptimore e aspektore e dëshmon faktin, se kjo kohë nuk ka vetëm vlera informuese dhe dëshmuese, por, e lidhur me momentin e ligjërimit, shërben më tepër si një stacion kohor, prej ku nisim udhëtimin e leximit të teksteve. Punimi përfshin fushën e gjuhësisë, por shembujt kanë të bëjnë edhe me fushën e letërsisë.

Qëllimi i punimit

Ashtu si përmendet në përmbledhje, ky punim lidhet me kategorinë gramatikore të kohëve, e cila më shumë se kohën, shpreh një orientim në kohë dhe hapësirë, qoftë të veprimit të shprehur nga folja, qoftë përsa i përket konceptimit kuptimor nga ana e ligjëruesve. Ky punim synon të pasurojë fondin e studimeve rreth vlerave shprehimore dhe stilistikore të kohëve të mënyrës dëftore, të ndihmojë në saktësimin e këtyre vlerave në gjuhën reale, larg perceptimeve të ngurta thjesht teorike.

Objekt studimi janë situata të ndryshme shprehimore të kohës së tashme të mënyrës dëftore në veprat e autorëve të njohur shqiptarë.

Materiali dhe metoda: Metodat që u përdoren për të realizuar këtë punim janë ato induktivo – deduktive, metoda e krahasimit, analiza dhe interpretimi i rasteve të marra në shqyrtim në veprën artistike-letrare.

Struktura e punimit: - Përmbledhje

- Fjalët çelës
- Hyrje
- Qëllimi i punimit
- Objekt studimi
- Materiali dhe metoda
- Kumtesa; Rezultatet dhe diskutimet.
- Bibliografia

Sistemi foljor i gjuhës shqipe përmban gjashtë mënyra: **Dëftorja; Habitorja; Lidhorja; Dëshirorja; Kushtorja; Urdhërorja;** Këto gjashtë mënyra kanë vetat, kohët kryesore dhe nënkohët e tyre, numrin njëjës dhe shumës, diatezën veprorë dhe joveprorë. **Mënyra dëftore** ka tri kohë themelore: e tashme, e shkuar dhe e ardhme, duke qenë edhe mënyra me numrin më të madh dhe më të plotë të kohëve.

Raporti mes tre përmasave (dimensioneve): E shkuara/ E tashmja/ E ardhmja

E shkuar	E tashme	E ardhme
<i>Dimensioni i parë, koha e shkuar, është dimension i kujtesës njerëzore. E shkuara na risjell në të tashmen një realitet të kapërcyer prej njeriut, por jo të harruar prej tij. E shkuara ka pesë nënndarje: të pakryerën, të kryerën e thjeshtë, të kryerën, më se të kryerën dhe të kryerën e tejshkuar. E pakryera e</i>	<i>Dimensioni i dytë, koha e tashme si kohë objektive, mbetet në thelb i vetmi dimension me përmasa njerëzore, i vërtetë, që realisht ekziston e që ende nuk ka përfunduar. Foljet në kohën e tashme të mënyrës dëftore zakonisht përdoren për të treguar veprime ose gjendje që përsëriten herë pas here p.sh.: <i>fillojnë, punon, çmohet etj.</i> Kur duam të</i>	<i>Dimensioni i tretë, koha e ardhme, mund të konsiderohet si koha e një realiteti që ende s'ka mbërritur, por që në përputhje me vizionet e dëshirat tona, bëhet e pranishme. Dimension i së ardhmes është një dimension i projektuar. E ardhmja ka këto nënndarje: të ardhmen, të ardhmen e përparme; të ardhmen e së</i>

mënyrës dëftore përdoret zakonisht për të treguar veprime ose gjendje, që vazhdonin ende në një çast të caktuar të së kaluarës. Në kohën e pakryer foljet që tre-gojnë veprime, mund të shoqërohen me pjesëzën –<i>po-/ po</i> shkruante. E kryera e thjeshtë e mënyrës dëftore përdoret zakonisht për të treguar veprime ose gjendje, që kanë marrë fund në një të kaluar të afërt ose të largët dhe që nuk kanë lidhje me çastin kur flasim. Por e kryera e thjeshtë përdoret edhe për të treguar veprime, që sipas folësit do të kryhen me siguri në një të ardhme të afërt <i>p.sh.: "Ajde, se erdhi".</i> E kryera e mënyrës dëftore përdoret zakonisht për të treguar veprime ose gjendje që kanë marrë fund, por që në një mënyrë a në një tjetër lidhen me çastin kur flasim. Më se e kryera përdoret zakonisht për të treguar një veprim ose një gjendje, që ka përfunduar para një çasti të caktuar të kohës së shkuar. E kryera e tejshkuar e mënyrës dëftore përdoret më	vëmë në dukje se veprimi po vazhdon të kryhet në çastin kur flasim, atëherë i vëmë foljes përpara pjesëzën –<i>po</i>, e cila shpreh nuancën e vazhdimit të veprimit <i>p.sh.: po flet; po lexoj</i>. Koha e tashme e mënyrës dëftore mund të përdoret edhe për të treguar veprime të së shkuarës, të cilat duam t'i paraqesim sa më të gjalla, sikur po ndodhin para syve tanë. E tashmja përdoret edhe për të zëvendësuar të ardhmen. Udhëtojmë drejt një kohe që ende s'ka mbërritur, bëhemi dëshmitarë të asaj që do të ndodhë dhe ngjarjet i vendosim në të tashmen.	shkuarës. E ardhmja e përparme përdoret për të treguar një veprim ose një gjendje, që pritët të vërtetohet në të ardhmen para një veprimi tjetër. <i>P.sh.: Kur të arrish, do t'i kemi përgatitur të gjitha</i>. Përdoret edhe për të shprehur veprime të mundshme të së shkuarës. <i>P.sh.: do ta kesh parë diku</i>. Në gjuhën e sotme letrare përdoren dy tipa të së ardhmes. <i>Tipi i parë</i>, që është mbizotërues, ndërtohet duke u paravendosur pjesëzën do formave vetore të kohës së tashme të mënyrës lidhore <i>p.sh. do +të</i> flas. <i>Tipi i dytë</i> i së ardhmes që përdoret shumë më pak se i pari, ndërtohet duke i paravendosur formës së pashtjelluar të tipit <i>për të larë</i>, format vetore të kohës së tashme të foljes ndihmëse kam <i>p.sh. kam</i> (ke, ka, kemi, keni, kanë) për të larë.
---	--	---

tepër nëpër fjali të varura kushtore të ndërtuara me lidhëzën nënrenditëse po .		
---	--	--

Dëftorja shpreh modalitetin e vërtetësisë, por jo gjithmonë i paraqet ngjarjet si reale, ndaj e marrëdhëniet e saj me realitetin janë të komplikuar. Shpeshherë duket sikur realiteti qëndron mbi kohën e foljes, e nxjerr atë në plan të dytë duke e ridimensionuar si në kuptim, ashtu edhe në vlera shprehimore. Shpesh kufijtë kohorë zhduken dhe “ekzistenca” fiton vlera universale. Në këtë bosht kronologjik të kohës, kahu i lëvizjes së ligjëruesit, në përputhje me normat gjuhësore, ndryshon vazhdimisht, sipas interesave logjike, të asaj që ai rrëfen. Pikërisht në këtë lëvizje kohore, kohët e dëftores marrin vlera stilistikore. Një zhvendosje sado e vogël e sekuencës kohore në rrjedhën reale të ngjarjeve, bën që kjo sekuencë të dalë nga norma dhe të fitojë atë vlerë, të cilën në realitetin objektiv nuk e ka.

E TASHMJA E DËFTORES.

E tashmja rrëfimtare. Quhet ndryshe edhe *E tashmja historike* dhe mbart vlera të pamohueshme stilistikore. Kjo e tashme shërben, për të sjellë në kohën reale, ide, ngjarje reale ose jo, personazhe historike ose imagjinare, që i përkasin në të vërtetë një kohe të shkuar, të afërt apo të largët **”Në fabrikën e pasurimit të bakrit në Kurvelesh, fjala vjen, punon Marta. Marta nga Ndërfushati. Ajo vishet si qytetare. Ka dy fëmijë. Vazhdon shkollën e mesme natën...”** (Agolli, 1981:45). Sjellja e ngjarjeve dhe personazheve, nga e shkuara në të tashmen e lexuesit, varet e nga konteksti i krejt asaj që rrëfëhet, si dhe *kuptimet semantike* të foljeve. Gjatë analizës të kësaj së tashmeje, vihet re se ajo nuk shfaq vazhdimisht të njëjtat imazhe dhe vlera aspektore. ***Një nga rastet tipike*** të përdorimit të kësaj së tashme, është kur në marrëdhënien midis lexuesit dhe ngjarjes, hyn rrëfimtari si dëshmitar i gjithçkaje që ndodh: **”Milena Harit për-shkon kryelartë korridorin e ndërtesës disakatëshe dhe troket vrulltas në zyrën e drejtorit të televizionit. Ajo hyn brenda pa teklif dhe dera mbyllet sakaq.”** (Loloci, 76.) Koha e tashme bën që ngjarjet të kryhet brenda një çasti të shkurtër, ndryshe nga çdo të ndodhte nëse autori do të përdorte të shkuarën, e cila do t’i paraqiste ngjarjet më të shtrira, më pranë kohëzgjatjes së tyre reale. Gjithashtu personazhi vjen më pranë lexuesit, para syve të tij p.sh.: **”Hapa me kujdes të madh dritaren e tij. Ve një karrige dhe kërcej me kujdes nga ana tjetër. Tani jam në ballkon. Shikoj me dashuri të madhe atë... frigoriferin, i sulem me vrap. E hap me rrëmbim...”** (Rusi, 1998:109)

Një tjetër mënyrë e përdorimit të së tashmes rrëfimtare, është kur autori nuk ndërhyr në raportet midis lexuesit dhe ngjarjes. Ai mbetet i fshehur dhe gjithçka jepet nëpërmjet **“Zërit rrëfimtari”**. Ngjarjet përsëri zhvendosen në hapësirë dhe kohë dhe zhvillohen përpara **“korpusit”** mendor të lexuesit, i cili bëhet dëshmitar direkt dhe i brendshëm i tyre. **“O moj fush e Qerbelasë që më rri ndër sy/plot me gjak t’Ali Abasë/vallë c’është aty...”** (Frashëri N. 2003:51)

Koha e tashme për të cilën folëm, fiton të drejtën të quhet edhe *historike*, kur përdoret në tekste historike, në biografinë e njerëzve të shquar të epokave të ndryshme, në monografitë moderne dhe në situata të tjera specifike. ***“Pas disa muajsh Kuteli fillon nga puna si ekonomist në shoqërinë private “Sarteb” me mendimin se do të merrej lirisht me veprimtari politike...Një valë e fuqishme patriotizmi e përfshin gjatë në udhëtimin që bën në Kosovë, prej të cilit lind “Poemi Kosovar”.*** (Jorgaqi, 2011:11) Një situatë të këtij lloji përfaqëson edhe shembulli i mëposhtëm marrë në parathënien e shkruar nga Ismail Kadare ***“... Njëzetvjeçare, e bukur, me verdiktin e vdekjes në trup, nuk i shmanget njohjes me djemtë. E megjithatë pa qenë e ftohtë, është e përmbajtur...”*** (Como, 2004:10.)

Rast i veçantë i përdorimit të së tashmes rrëfimtare, është ai ku autori *e ndërpret rrjedhën e ngjarjeve* dhe kalon në përdorimin e së tashmes së dëftores, duke iu drejtuar si në një bashkëbisedim të drejtpërdrejtë lexuesit. ***“...I dashur lexues. Ti pret që në fund unë të zgjahem nga një ënd-ërr, siç ndodh rëndom kur tregon për ngjarje disi të pabesueshme, ose që nuk të bindin tërë-sisht...”*** (Cakuli, 1985:136)

E tashmja e së shkuarës. Kjo e tashme është quajtur edhe *e tashme dokumentare*. Lexuesi shkëputet nga realiteti ekzistues dhe zhvendoset drejt një realiteti të përfunduar vite më parë, duke e paraqitur, në këtë mënyrë, sa më të gjallë atë realitet. Midis të tashmes së tekstit të shkruar dhe të tashmes së leximit, vendoset *një distancë kohore*, e cila, në pikëpamje dokumentare, ka rëndësinë e të dëshmuarit të një çasti të dikurshëm, por në këndvështrimin stilistikor ka mjaft rëndësi ajo çfarë ndodh me procesin mendor të lexuesit, pasi raportet kohore midis ngjarjes dhe lexuesit ndryshojnë. Lexuesi zhvendoset në hapësirë dhe kohë drejt së shkuarës e bëhet i pranishëm në rrëfimin e ngjarjes. P.sh, në shkrimin e Nasho Jorgaqit: ***“Domosdo, kënetat është aty pranë. Kushedi, ndoshta u ka rënë zjarri kallamishteve, kulmohet ..., dhe era e fortë e levijës sjell gjer këtej tymin e shkrumbin...”*** (Jorgaqi, 2011: 124.) Duke lexuar tekstin, na vjen para syve kënetat e cila sot nuk ekziston, por që mbetet e dokumentuar në kujtesën e pandryshuar të këtij teksti letrar.

E tashmja me vlera të së ardhmes. E tashmja merr vlera stilistikore edhe ku përdoret për të zëvendësuar të ardhmen. Jemi drejt një kohe që ende s’ka mbërritur, bëhemi dëshmitarë të asaj që do të ndodhë dhe ngjarjet i vendosim në të tashmen. P.sh: ***“Në xhep bileta e aeroplanit, nesër iki “.*** (Mbrëmja e fundit në Moskë, Ca pika shiu ranë mbi qelq, Ismail Kadare.) Nuanca që merr përdorimi i kësaj kohe të tashme në vend të së ardhmes, është ajo e shprehjes së vendosmërisë së autorit, për t’u nisur të nesërmen e çastit të ligjërimit, çast ky i një takimi të fundit. ***“I bëj nesër në darkë”*** (Pajo, 1965) E ardhmja e shprehur në këtë fjali i referohet një kohe relativisht të afërt (vetëm një ditë më pas). ***“ Meqë ajo është e sëmurë takohem pasdite”.*** (Agolli, 2006:239.) Në këtë kontekst koha e tashme tregon një veprim që do të ndodhë një çast më pas, apo edhe pas disa orësh, pasdite. E tashmja dhe e ardhmja përfshihen brenda njëra - tjetrës. Duhet të përmendet gjithashtu fakti se mund të përdoret koha e tashme për të zëvendësuar të ardhmen edhe kur largësia kohore, që e ndan veprimin nga çasti i ligjërimit, rritet me disa ditë. Për shembull, në

fjalinë: “...*Le të mos më marrin, - ia ktheva i nxehur - edhe unë nuk shkoj të Hënën në shkollë.*” (Pajo, 1965:38.) Nëpërmjet përdorimit të kohës së tashme, ligjëruesi përpiket t’i komunikojë bashkëfolësit vendosmërinë dhe sigurinë e një veprimi që do të kryhet; ai nuk do të shkojë në shkollë. E njëjta siguri shprehet edhe në shembullin “*Pasnesër marr pushimet , - tha xhaxhai , -...*” (Agolli, 2006:269.) Distanca kohore e reflektuar në këtë kontekst është më e madhe, por folësi është i vendosur se ai ka për t’i marrë pushimet. Ajo që vihet re nga shembujt është se largësia kohore e kryerjes së veprimit, që shprehet me të tashmen e mënyrës dëftore dhe që projektohet në të ardhmen, jo gjithmonë është e rëndësishme për përcaktimin të përdorimit të njëres kohë apo tjetrës.

E veçantë është nuanca kontekstuale që paraqet përdorimi i së tashmes të dëftores me foljet e tipit *dashuroj, dëshiroj* për shkak të kuptimit që mbartin këto folje. Me foljen “*dashuroj*” koha e tashme fiton një status krejtësisht të veçantë, pasi është e vetmja mundësi që ligjëruesi të shprehë dashurinë ndaj partnerit.” *Të urrej dhe prapë të dashuroj/ mbi dashurinë tënde ngjyrë zjarri/ trembem, se mos urrejtjen do gaboj /e do puth një këngë në varr*” (Medolli, Vargje: 23.) Është e vetmja kohë që mund të përcjellë një mesazh dashurie. Krahasojmë: “ *Shumë vite u dashuroam/ një ditë u ndamë.*” (Dushku, 1996:49.) Pra dikur janë dashur, por tani nuk duhen më. “*Unë të desha/s’mund të gënjej dot gjithë botën...*” (Zheji, 1998:34) Kjo formë shpreh edhe nuanca zhgënjimi. Po të njëjtin status do të fitonte koha e tashme dhe me foljen “*dëshiroj*”. Folja “*dëshiroj*” fiton vlerë të vecantë kur përdoret në kohën e tashme, gjë që nuk e shfaq kur përdoret në kohët e tjera. Ajo në kohën e tashme tregon një gjendje shpirtërore dëshire e shprese të ligjëruesit. Në kohët e tjera kjo nuancë shprese humbet. Kjo situatë përsëritet edhe me mjaft folje të tjera, të cilat shprehin gjendje shpirtërore, ku mund të përmendim: *ndjej, qaj urrej, pëlqej, etj..* “*Beso, Olimbi, se asfare, nuk jam i lodhur, po ndiej një gëzim të madh, që pata fatin..*”- (Postoli, 1922:47). E vetmja mundësi për ta shprehur gjendjen shpirtërore, është përdorimi i kohës së tashme. Në të gjitha rastet e tjera kjo gjendje shpirtërore, ose ka ndryshuar, ose nuk ka ndodhur ende.

E tashme aspektore që shtrihet në kohë. E tashmja e mënyrës dëftore mund të tregojë veprime që shtrihen në kohë pa ndonjë adresë të saktë kohore. P.sh: “...*Si ia bën ajo e vetme midis tyre? – tha njëra nga vajzat.*” (Kadare, 1977) Koha e tashme e mënyrës dëftore, mund të tregojë edhe një veprim të pakufizuar në kohë, që ka vlera të përhershme e të pandryshueshme, gjithmonë aktuale: “*Zoti është i mëshirshëm.*” (Vasa, 2009:154) Koha e tashme e përdorur në këtë fjali paraqitet mjaft e shtrirë në kohë, duke përfshirë të shkuarën, të tashmen, nënkupton edhe të ardhmen, pasi në kontekst, situata nuk mund të ndryshojë edhe në të ardhmen. Kohëzgjatja, shpesh nuk është e lidhur ngushtë me kohën reale, por me përjetimin e individit. Fenomeni vihet re më qartë kur përdoren disa folje, që nga ana e aspektit semantikor, shprehin veprim që fillon dhe mbaron brenda një çasti të vetëm, si p.sh.: *lind, vdes, fillon, mbaron*, etj. E tashmja nuk do të ndryshojë më, por ajo do të mbetet e pandryshuar në përjetësi. Koha e tashme gjithashtu ka aftësinë të tregojë një *realitet të përditshëm*, që përsëritet, madje për periudha të gjata kohore: “*Tash gati çdo ditë,*

takohem me Shpendin “. (Stërmilli, 2002:46.) Përdorimi i kohës së tashme, i jep ligjërimin aktualitet dhe vërtetësi, në rastin kur ligjëruesi përshkruan një vend gjeografik. Për shembull: “ **Durrësi, - me shtëpitë e bardha, me kullat rrumbullake të mbetura nga Koha e mesme... duket për së largu, për udhëtarin që afrohet nga deti..** ” (Konica, 1999:11.) E tashmja e njëkohëshme përdoret gjerësisht në stilin e librave të udhëtimit, të kronikave, në stilin e ditarit, në stilin gazetaresk, në dialogët midis personazheve të një vepre letrare, etj.

“ **E tashmja gnomike**”, Në këtë rast, koha e tashme është përdorur brenda një sentence, ku përfshihen e shkuara, e tashmja dhe një farë pritshmërie për të ardhmen, për shembull kur themi: “ **Qesh mirë, kush qesh i fundit** ” (Keko, 2006:19.) Kjo thënie mbetet e vlefshme për të gjitha brezat dhe epokat. “**Asgjë s’fítohet pa luftë, as dashuria.**” (Abdihoxha, 1973:24)

Disa përdorime të tjera të kohës së tashme.

Koha e tashme e mënyrës dëftore fiton nuanca dhe vlera sugjestive, në fjali të tipit sugjestionues: - “ **Ruaje zogun sa e ke në dorë** .” (Folklori shqiptar, 1998:238)

Koha e tashme e mënyrës dëftore i humbet ngjyrimet emocionale dhe bëhet tejet informuese, kur përdoret në *formën pavetore* (veta e tretë). Folja komunikon thjesht një informacion, rreth asaj që po ndodh. “**Ata ngrinë në vend.**” (Kadare, 1978:171)

Në shembujt e analizuar e *tashmja e foljes “jam”*, lidhur kjo edhe me kontekstet e ndryshme brenda të cilave gjendet, fiton vlera stilistikore. Që folja “jam” të fitojë vlera stilistikore, nevojitet që edhe vetë konteksti i asaj që thuhet të fitojë, vlera konotative dhe artistike. Vlera të tilla konotative gjejmë, në vargjet e Gjergji Dushkut, ku veta e parë e foljes “jam”, shpreh gjendjen shpirtërore të poetit: “**Jam vetëm/ Kthyer nga larg...**”. (Dushku, 1996:7) Ndërsa në një tjetër kontekst, folja “jam” mund të shprehë një vendodhje në hapësirë. Për shembull: “**Janë këtu në Shqipëri gjysëm milion njerëz ...**” (Konica, 1999:111); “ **Sa vetë janë në komision?- tha shoku Zylo, - duke i lënë...**” (Agolli, 1973:333)

Kemi theksuar se vlerat stilistikore të një elementi leksikor, apo gramatikor, janë të lidhura ngushtë edhe me kontekstin, i cili shpesh paraqitet me kuptim të shumëfishtë. Kështu, për shembull, forma foljore “**shkruaj**”, në varësi të kontekstit, të cilit i referohet ligjëruesi, mund të shprehë një veprim që kryen ligjëruesi në çastin e ligjërimin - **Më shkruaj edhe mua!** (Spase, 1966:129). Në një tjetër kontekst vlera e saj lidhet me të treguarin e faktit se ai shkruan, pra është shkrimtar - **Shkruan mirë. Pse jo, a?- tha Damka me krye nga lumi.** (Agolli, 1960)

Në pjesën më të madhe të rasteve, e tashmja *nuk gjendet e vetme brenda një teksti*, por e kombinuar edhe me kohë të tjera, si me të pakryerën, të kryerën e thjeshtë dhe të kryerën, të cilat janë kohë karakteristike e rrëfimeve. Koha e tashme e mënyrës dëftore në mjaft shembuj mund të zëvendësojë edhe kohën e pakryer, ose të kryerën. Krahaso nuancën që merr thënia në rastin “ **Kam disa ditë që as ha, as pi**” me “ **Kam që dje që nuk kam vënë gjë në gojë. Vetëm ujë kam pirë** “. Vihet re se koha

e tashme ka ndryshime të karakterit aspektor me kohën e kryer pasi ajo e jep veprimin në zhvillim, ndërsa koha e kryer e jep veprimin të plotë, bashkë me përfundimin e tij. Edhe me kohën e pakryer ka dallime aspektore pasi koha e pakryer, i përket së shkuarës.

Rezultatet dhe diskutimet.

Ky punim analizon vlerën shprehimore e stilistikore të kohës së tashme të mënyrës dëftore bazuar në shembuj të përzgjedhur në disa vepra letrare. Koha e tashme e mënyrës dëftore më tepër se kohë veprimi filmon një të tashme dhe na orienton nëpër dimensionet e realitetit; kohë dhe hapësirë. Konkretisht, janë analizuar situata të përdorimit të kohës së tashme *dokumentare*, e cila është një kohë ku lexuesi shkëputet nga realiteti ekzistues dhe zhvendoset drejt një realiteti të përfunduar vite më parë, si një mundësi për të eksploruar të shkuarën. Janë analizuar shembuj të përdorimit të së tashmes rrëfimore ose e tashmja historike, e cila shërben për të sjellë në kohën reale, ide, ngjarje, personazhe historikë ose imagjinarë, që i përkasin në të vërtetë një kohe të shkuar, të afërt apo të largët. Sjellja e ngjarjeve dhe personazheve, nga e shkuara në të tashmen e lexuesit, varet mjaft e nga *konteksti* i krejt asaj që rrëfëhet, si dhe kuptimet semantike të foljeve. Shembuj të tjerë lidhen me vlerat stilistikore që e tashmja merr edhe ku përdoret për të zëvendësuar të ardhmen. Duke e vazhduar analizën edhe më tej, u vu re që edhe mjaft prej foljeve që shprehin një gjendje shpirtërore, si dashuroj..., të vendosura në kohën e tashme, fitojnë vlera të papërsëritshme në kohët e tjera. Përfundimisht mund të themi se se *kohët foljore*, më shumë se kohën, shprehin një orientim në kohë dhe hapësirë të veprimit të shprehur nga folja me praninë e saj; koha e tashme na dëshmon se asgjë nuk është e pamundur në realitetin gjuhësor. E shkuara, e ardhmja mund të kthehen në një “të tashme” për ligjëruesin, lexuesin, dëgjuesin, të cilët në këtë mënyrë, i japin jetë dhe larmi gjuhës. Vlerat stilistikore që e tashmja merr, janë të lidhura ngushtë edhe me kontekstin. Madje vetë konteksti, shpesh na paraqitet me kuptim të shumëfishtë. Në pjesën më të madhe të rasteve, e tashmja *nuk gjendet e vetme brenda një teksti*, por e kombinuar edhe me kohë të tjera, si me të pakryerën, të kryerën e thjeshtë dhe të kryerën.

BIBLIOGRAFIA.

Literatura Shkencore

- Akademia e Shkencave e Shqipërisë. 2002. “Gramatika e gjuhës shqipe 1”.
- Akademia e Shkencave e Shqipërisë. 2002. “Gramatika e gjuhës shqipe 2”.
- Dhimo A. 1996. “Aspekti dhe mënyrat e veprimit foljor në gjuhën shqipe”.
- Frashëri N. “Vepra letrare 1”.
- Postoli F. 1992, “Lulja e kujtimit”
- Vasa P. 2009 “Bardha e Temalit”
- Keko T. 2006 “Prostituta”

- Abdihoxha A. 1973 “ Një vjeshtë me stuhi”
Agolli D. 1973 “Shkëlqimi e rënia e shokut Zylo”
Kadare I. 2003 “ Ca pika shiu ranë mbi qelq”
Como D. 2004 “ Dritë që vjen nga humnera”
Konica F. 1999 “ Doktor Gjilpëra”
Rusi E. 1998 “ Kohë çmendurie”
Dushku Gj. 1996 “Një kitarë malli”
Pajo L. 1965, “Shokët e mi”
Agolli D. 1981 “ Vepra letrare 9”
Kadare I. 1978 “Ura me tri harqe”
Agolli D. 1960 “ Zhurma e erërave të dikurshme”.

FIGURA E MEDEAS (MIDHIAS) NE VEPREN E OVIDIT (POPLIOS OVIDIOS NASON) 18 p.K. 43 m.K

Dion Tushi

Departamenti i Gjuhë Letërsisë
Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti “Fan S.Noli”

Përmbledhje

Një nga figurat femërore me interesante të mitologjisë antike greke, me një fond mitik të pasur në shumë variante, si ajo e Medeas, dhe një poet i talentuar, si Ovidi, kaq mirë i ambientuar, me psikologjinë dhe ndjeshmërinë femërore, do të ishte e pamundur që të mos takoheshin. Dhe takimi i Medeas me Ovidin, në veprën e këtij të fundit nuk është diçka e thjeshtë apo e rastësishme, përkundrazi, është diçka komplekse dhe me shumë kuptime, ashtu siç del edhe personaliteti i vetë Medeas nëpër mite të ndryshme (Graves, 1979:339).

Fjalët kyçe: Medea, Ovidi, poezi.

Abstract

It would be quite impossible not to converge one of the most interesting female figures of ancient Greek mythology, with a fabulous fund in many versions, like that of Medea, and a talented poet, as Ovidi, so familiar with, psychology and feminine sensitivity. The meeting of Medea with Ovidi is not something simple and casual, but it is something complex and with multiple meanings, as seen in Medea is own personality through various myths. The myth of Medea, seems to have been a very popular subject for Roman writers.

Key words: Medea, Ovidi, poetry.

Hyrje

Tek vepra Miti i Medeas, e poetit të shquar të antikitetit Romak, Ovidit, të bën përshtypje në mënyrë të veçantë fikcioni poetik që arrihet në mënyrë origjinale nëpërmjet përpunimit të mitit të Medeas. Duke e marrë në plan krahasues, jo vetëm me autorë të tjerë që e kanë trajtuar këtë mit, por edhe me vepra të ndryshme të të njëjtit autor, ku Ovidi në mënyrë krijuese përpunon artistikisht këtë figurë mitologjike, evidentojmë vlerat e mirëfillta të poezisë së tij.

1.1 Miti i Medeas dhe Ovidi.

Miti i Medeas, duket se ka qenë një subjekt tejet popullor, për shkrimtarët remake. Kështu përveç Ovidit, artistë të fjalës si Enios, Seneke, Lukiani, Kuriati dhe Pakuvio, e kanë përpunuar artistikisht, mitin në fjalë, në veprat e tyre poetike dhe dramatike (Rose 1998: 121).

Përveç tragjedisë “Medea”, të tij, konsideruar si vepër e humbur (Stuart, 2005:151), Ovidi, merret me figurën mitologjike të Medas, kryesisht në dy nga veprat e tij, në “Letrën e 12 të Heroinave (Jacobson, 1974:371)” dhe në gjysmën e parë të librit të shtatë të “Metamorfozave”. Por referime tek kjo figurë, hasim herë në formë më të detajuar e herë në formën e penalatave të shpejta, përgjatë gjithë veprës poetike të tij. Këto referime, të cilat brenda këtij punimi do të përpiqemi që t’i kalojmë në një revistë të shpejtë, plotësojnë portretin që Ovidi kopmpozoi për Medean, heroinën e Kolhidës.

“Letra e Dymbëdhjetë e Heroinave” e Ovidit, ka si dërguese Medean dhe si marës Jasonin, dhe të le të kuptosh se është shkruar përgjatë intervalit kohor, të martës së Jasonit me Kreuzën dhe realizimit të skemës së tmershme hakmarrëse të Medeas. Pra, nga pikpamja kohore, skena e letrës, korespondon në një pjesë të konsiderueshme me skenën e “Medeas” të Euripidit, vetëm se tek Ovidi, nuk bëhemi dëshmitarë të ngjarjeve, por thjesht marrim me mend, tmerrin që do të pasojë, tej përkimit kohor, ndonëse në një pjesë të skenës, Euripidi, në “Letrën e Dymbëdhjetë të Heroinave”, është tepër i gjallë dhe prezent. Diçka e tillë nuk do të thotë medoemos imitim, pavarësisht se pa dyshim, ka edhe diçka të tillë, e cila dëshmon më tepër një afinitet shpirtëror midis dy poetëve, ndjeshmërinë e tyre përkundrejt pozitës së dobët shoqërore të gruas, familjarizimin e tyre me mënyrën femërore të të menduarit dhe të ndjerit, dhe mbi të gjitha, pozicionimin e tyre të singertë për t’i parë gjërat në prizmin femëror (Otis, 1980: 214).

Letra e Medeas tek Heroinat, ndahet në dy pjesë. Pjesa e parë, nga vargu 1 deri 130, duket se ndjek pjesën e tretë dhe të katërt të librit të Argonaftëve të Apolon Rodit dhe pjesa e dytë, nga vargu 131 – 214, pasqyron dramën e njohur të Euripidit. Bazuar tek renditja kohore e ngjarjeve, kjo ndarje konsiderohet e drejtë (Nikolaidis, 1994:87). Ekspedita e Argonaftëve, sigurisht që i paraprin aventurave të Medeas në Greqi. Në një këndvështrim më të përgjithshëm kjo ndarje nuk është kosekuente, pasi elementët e Euripidit dhe Apolonit alternohen përgjatë gjithë veprës dhe gabimisht krijohet përshtypja sikur Euripidi dhe Apoloni, kanë qenë burimet e vetme të Ovidit, të cilat ai i ka shfrytëzuar në mënyrë sistematike.

1.2 Medea e Heroinave.

Letra e Medeas është për më tepër një tregim i stilizuar, i ngjarjeve që u ndodhën Medeas dhe Jasonit, qysh kur ky i fundit shkeli për herë të parë në Kolhidë, deri në momentin kur shkruhet kjo letër fantastike, e cila e gjen Medean të braktisur dhe të vetmuar në një vend të huaj dhe Jasonin të rimartuar me vajzën e mbretit të vendit. Ngjarjet përshkruhen sigurisht në këndvështrimin e Medeas dhe janë të ngarkuara me ndjenjat e momentit; pendim për pabesinë ndaj të afërmeve të saj, brejtje ndërgjegjeje për vrasjen e vëllait, mëri të hidhur dhe zhgënjim për

mosmirënjohjen e Jasonit, xhelozit dhe urrejtje përkundrejt femrës që e zëvendësoi, shqetësim dhe frikë për të ardhmen etj. Ndërkaq, vështirë se mund të gjendet dikush, përveç disa detajeve të parëndësishme, që të mund ta akuzojë Medean për shtrembërim të realitetit, apo për teprime në përshkrimin e gjendjes së saj shpirtërore (Jacobson, 1974:476). Tek ky variant i rikompozimit të mitit nga Ovidi, i mësohet më tepër se në dramën e Euripidit, përmendjes së sakrificave të saj për Jasonin. Por, diçka e tillë nuk bëhet për ta ulur Jasonin, apo për të treguar epërsinë egoiste të Medeas përkundrejt tij, siç mund të mendohet, pasi nëse do të kishte si qëllim të ruante kryelartësinë dhe egoizmin e saj, ashtu si tek Medea e Euripidit, ajo nuk do të pranonte që ti përulëj mëshirës së Jasonit, në mënyrë që ta bindte për tu kthyer pranë saj. Veç të tjerash, tek Euripidi, Medea nuk duket se vazhdon ta dojë akoma Jasonin, pasi ai martohet përsëri. Për këtë arsye, këtu, ajo nuk bën asnjë përpjekje për ta kthyer përsëri tek vetja. Ajo që zotëron në shpirtin e saj, e cila do ta shtyjë drejt krimit më të shëmtuar, është plagosja e parikuperueshme në dinjitetin e saj si grua, ndjenja e poshtërimit nga braktisja e të dashurit dhe xhelozia ndaj një gruaje tjetër (Euripidhis, 1999:145). Në poezi të tjera të tij, Ovidi, e njeh këtë gjendje psikologjike të protagonistes, por tek Heroinat, gjërat shpjellohen ndryshe. Këtu, Medea, vazhdon të jetë e dashuruar me Jasonin, dhe pavarësisht gjuhës së vrazhdë që përdor disa herë kundrejt tij, në fund të letres i bën thirrje mëshirës së tij, diçka që nuk mund të konceptohet tek Medea e Euripidit, dhe i lutet që të kthehet pranë saj dhe të rikuperojë lidhjen e tyre bashkëshortore.

Medea e Heroinave, nuk përpiqet që ta mbulojë forcën e pasionit të saj erotik, as nuk nguron që ta pohojë, se është ajo e para që e dashuroi Jasonin (Hroidhes, 1980:56). Gjithashtu sipas trajtimit të Ovidit, fakti që ajo i tha motrës së saj Kaliopit, se do ti ndihmonte Argonaftët, para se ta takonte në mënyrë të veçantë Jasonin, siç na thotë dhe Apoloni, nuk e ezauron variantin e mashtrimit të saj nga fjalët e tij, përgjatë takimit të tyre. Përkundrazi, teksti i Apolonit, i kundërvihet variantit të mashtrimit të saj, pasi sipas tij, ndihma që Medea i dha Jasonit, i parapriu përbetimeve të këtij të fundit për martesë dhe besnikëri të përjetshme. Por Ovidi kishte parasysh edhe burime të tjera. Ashtu siç dëshmojnë në këtë rast dhe “Metamorfozat”, në shumicat e tyre, ndihma e Medeas nuk i paraprin, por ndjek premtimet dhe përbetimet e Jasonit. Kështu është e pajustificueshme që të bazohemi vetëm tek Apoloni dhe ta qortojmë Medean e “Heroinave” për hipokrizi, kur thotë se ajo u gënjye nga fjalët e tij. Medea e “Heroinave”, nuk nguron që t’i pranojë veprimet e veta kriminale. Për Jacobson, fakti që Ovidi, vë në dukje variantin e Apsirtosit, që u copëtua nga vetë Medea, ndërsa tek Apoloni, autori i vrasjes është Jasoni (Jacobson 1974:111), përbën treguesin se poeti ynë, do që t’i mëshojë natyrës dhe aktivitetit kriminal të Medeas. Shpjegimi ynë në lidhje me këtë gjë është i ndryshëm. Veprimet kriminale të saj, tradhëtinë ndaj babait dhe atdheut, si dhe vrasjen e Apsiritit dhe Pelias më vonë, të cilat ajo i bëri për hir të Jasonit, tregojnë përmasën e dashurisë së saj për të dhe njëkohësisht patologjinë e ndjenjës sipas konceptit antik. Pra, nuk ishte e mundur që të mungonin në këtë letër poetike, e cila është njëkohësisht edhe një përpjekje për ta bindur Jasonin e pabesë për tu

kthyer tek ajo, treguesit evidentë dhe të frikshëm të dashurisë dhe përkushtimit të saj.: “Dos mea tu sospes” (prika ime je ti i gjallë), bërtet ajo në një pjesë të letrës së saj. Më poshtë ajo nëpërmjet vargjeve: “Quod vivis, quod habes nuptam socerumque potentis hoc hipsum, ingrates quod potes esse, meum est”. Do ti thotë atij se nëse është gjallë, nëse martohet përsëri, nëse tregon një mosmirënjohje të tillë, për të gjitha, për gjithçka ai i detyrohet Medeas. Pra, të tjerët, le ta dënojnë dhe le të thonë ç’ të duan për të, ndërsa të paktën Jasoni, për hir të të cilit ajo u bë një kriminele e urryer së pari nga vetvetja, duhet që t’i jetë mirënjohës.

Një fakt tjetër i rëndësishëm, është se tek “Heroinat”, në ndryshim nga drama e Euripidit, nuk bëhet në asnjë vend fjalë për internimin e Medeas prej Kreontit mbretit të Korinthis : “Saeviet in partus dira noverca meos” (nuk mund ta braktisë atdheun, dhe sidomos pa fëmijët, thuhet tek drama e Euripidit). Jacobson, përsëri duke analizuar letrën e Medeas (Euripidhis 1999:125), sheh tek ajo një natyrë të vrazhdë kriminale. Diçka e tillë sipas mendimit tonë shumë pak mund të justifikohet tek Medea e Ovidit. Tek Euripidi, vargu 122, thuhet se: “është ky vendim i mbretit për ta internuar, ai i cili e shtyn Medean drejt veprimit hakmarrës”, ndërsa tek Ovidi, heroina nuk ka nevojë që të ngacmohet prej veprimeve të tilla. Ajo është e gatshme, që pa asnjë lloj stimulant, të shkojë drejt veprimeve të tilla. Edhe në këtë rast shpjegimi ynë është i ndryshëm. Medea nuk ka asnjë arsye që t’i referohet vendimit të internimit, pasi problemi i saj që e preokupon, është braktisja nga i dashuri i saj, dhe aspak vendimi i internimit. Pasi nuk kishte se çfarë të fitonte, nga përmendja e një faktori, për të cilin Jasoni, nuk mban asnjë përgjegjësi. Medea e “Heroinave”, në asnjë rast nuk ngatërron persona të tretë, as në dhënien e përgjegjësi dhe as në përmendjen e të mirave dhe favoreve. Ajo flet vetëm për atë që ajo ka bërë për të dhe për ato që ai i ka bërë asaj. Kështu ajo nuk bën fjalë për dilemën e saj, pasi do t’i duhej të shtonte se Ira (Era), e shtyu përfundimisht, për t’u larguar me Jasonin, dhe Ovidi, nuk fut në veprën e tij elemente të destinit, aq të rëndësishëm, për poetët tragjikë helenë. Tek Euripidi, urdhëri i Kreontit, të cilin nuk e gjejmë në asnjë shkrimtar tjetër. U shërben qëllimeve funksionale të dramës, është mekanizmi i cili vë në lëvizje aktivitetin që pason. Ndërsa tek letra e Ovidit, ku nuk kemi aksion, pra nuk do shërbente për asgjë, prandaj ndoshta për këtë arsye edhe është neglizhuar prej poetit.

Për arsye të njëjta, Ovidi, neglizhon te letra e Medeas, ose më mirë të themi i përmbledh në shumë pak vargje, përshkrimet e gjata të Apolonit, monologët dhe dialogët e heronjve të tij, konfliktet e tyre të brendshme etj. Tek poeti i Argonaftëve, psh, reagimi i brendshëm i Medeas, kur shikon për herë të parë Jasonin, përshkruhet në 28 vargje, (Podios, 1996:444 – 471) ndërsa Ovidi, për diçka të tillë do të mjaftohej me 8 vargje (31 – 38). Në vazhdim, ëndrra e Medeas, fobitë e saj në lidhje me Jasonin, i cili rrezikon dhe ngurimet e saj, për t’i treguar ose jo së motrës, tek Apoloni zënë 75 vargje, ndërsa tek Ovidi vetëm 7 (55 – 61). Ndërkohë që dilema e Medeas, nëse duhet të ndihmojë një të panjohur, prapa krahëve të babait të saj, mungon fare tek “Heroinat”. Ndërsa tek vepra tjetër “Memamorfozat” e Ovidit, ku

siç do ta shohim, nuk kemi të bëjmë me një letër pasioni, konflikti i brendshëm i Medeas, zë natyrshëm pozicionin që i takon.

Duke përmbledhur tanimë, gjykimet tona për “Letrën e Dymbëdhjetë të Heroinave”, mund të themi, se Medea këtu nuk është vajza e turpshme e Apolonit (Anderson, 1972:10). Medea është grua e dashuruar dhe e tradhtuar nga burri i saj, që bën edhe një përpjekje tjetër të dëshpëruar të fundit për ta patur përsëri Jasonin, ajo, bëhet si e ndërkryer, kërcënon, mallkon, por që në fund i përgjërohet që të kthehet. Por, para se ta lemë Medean e “Letrës së Dymbëdhjetë”, është e rëndësishme, që të qendrojmë pak, tek një heroinë tjetër e Ovidit, edhe kjo viktimë e Jasonit. Pra le ti referohemi Ipsipilit, në atdheun e së cilës, Argonaftët, qëndron për një kohë të gjatë para se të vinin në Kolhidë (Ovidi 1980). Ashtu si Medea edhe Ipsipili, i ankohet Jasonit, për mosmbajtje të premtimeve dhe betimeve të tij, për besnikëri dhe përkushtim të përjetshëm. Por problemin më të madh, ajo e ka me Medean, e cila papritur, ashtu si Ipsipili, është protagoniste në Letrën e Gjashtë të Heroinave”. Duke e lexuar këtë letër, lexuesi arrin në përfundimin se ajo që e mundon më tepër Ipsipilin, mbretëreshën e Limnosit, nuk është çështja se Jasoni e braktisi, porse e braktisi për Medean, për një mjeke popullore barbare (Barbara venefica), siç e quan ajo me përçmim. Kështu në pjesën më të madhe të letrës, Ipsipili, i referohet Medeas, herë duke u krahasuar me të dhe herë duke përshkruar vetitë e saj magjike ose duke e injoruar dhe shprehur ndërkohë habinë, se si Jasoni, mund të jetonte me një grua të tillë të tmerrshme sipas saj. Ikona e Medeas, që na jep Ovidi, nëpërmjet Ipsipilis, është vërtet e neveritshme. Ajo tradhton të atin, braktis atdheun, vret të vëllain. Ndërkohë fiton përkohësisht vetëm Jasonin, por prika e saj ashtu siç e thekson dhe poeti, është e lyer me gjak. Në këtë libër, Medea, nuk është thjesht një grua, por një magjistare e tmerrshme, që korr barëra me draprin e saj magjik, që nëpërmjet magjive të skllavëron në rrjetat e saj, që ndalon lumenjtë, që lëviz shkëmbinj e drurë dhe që mbledh kocka nëpër varre. Një grua e tillë i vodhi Ipsipilit burrin e saj. Egoizmi femëror i Ipsipilit, gjen pak ngushëllim, tek ideja se Medea e mban Jasonin, falë aftësive të saj si magjistare. Kështu ajo i shkruan Jasonit, vargu 83: “Nec facie meritisque placet, sed carmina novit” (Nuk të fitoi me bukurinë dhe përparësitë e saj, por me yshtje). Pretendimet e mësipërme, ndoshta janë një gjetje e Ovidit, për hir të Ipsipilit, pasi asnjë nga autorët para Ovidit, që kanë rikompozuar mitin e Medeas, nuk e përmend këtë variant. Përkundrazi, sa tek Pindari, i cili për ne përbën burimin fillestar të përpunimit të këtij miti, po aq edhe tek Apoloni, Jasoni është ai që e magjeps Medean. Tek Pindari, këtë gjë ai e arrin me këshillat e Afrovitit, ndërsa tek Apoloni në mënyrë më të drejtpërdrejtë, por gjithsesi, përsëri me ndihmën e Afrovitit.

1.3 Medea tek “Metamorfoza”

Le të kalojmë tani tek “Metamorfozat” e Ovidit, ku ai merret me Medean tek 424 vargjet e librit të tij të shtatë. Prej tyre, interes më të madh, përsa i përket këtij trajtimi, paraqesin 99 vargjet e para, me temë kryesore, konfliktin e brendshëm të Medeas. Ndërsa vargjet e tjera u referohen aventurave të mëvonshme të saj në

Greqi, ku Medea, nuk ka më lidhje me vajzën e turpshme dhe romantike të Apolonit, por paraqitet si një grua e djallëzuar dhe magjistare e tmerrshme, pak a shumë siç u përpoq ta përshkruante Ipsipili, në këngën e gjashtë. Por atje portreti i Medeas magjistare, kufizohet vetëm në dhjetë vargje (84 - 93), ndërsa këtu, aktiviteti i saj si magjistare mrekullibërëse, përshkruhet me detaje tronditëse, në më shumë se 300 vargje. Ndërkaq ngjarjet e ndodhura, përgjatë udhëtimit nga Kolhida në Greqi, d.m.th. gjatë udhëtimit të kthimit të agronaftëve, që tek Apoloni përbëjnë përmbajtjen ekskluzive të librit të 4 të agronaftëve (Podios, 1996:301), mungojnë tërësisht tek “Metamorfozat”.

Në 99 vargjet e para të librit të shtatë, poeti na fut me kujdes në shpirtin e Medeas dhe evidenton në mënyrë artistike dhe me ndjeshmëri konfliktin e saj të brendshëm, dilemën torturuese, që ka të bëjë me atë, nëse do t’i nënshtrohet pasionit të saj erotik dhe do ta ndihmojë Jasonin, apo do ti bindet vendimeve të babait të saj që është njëkohësisht edhe mbreti i vendit. E njëjta dilemë, që ka të bëjë me konfliktin e përhershëm midis ndjenjave dhe logjikës, ose e thënë ndryshe midis instiktit dhe detyrës, përbën pjesën më poetike të poemës së Agronaftëve, si dhe një nga ekzemplarët më të mirë të poetikës së periudhës aleksandrine në përgjithësi (Gillies 1973:36). Në këtë këndvështrim një krahasim i shpejtë midis “Poemës së Agronaftëve” dhe “Metamorfozave”, është një shembull i duhur i fantazisë së pasqyrtshme poetike, i mprehtësisë por edhe i realizmit të Ovidit.

Së pari duhet thënë se tek Apoloni, dilema e Medeas dhe takimi i veçantë i saj me Jasonin, përshkruhen me pesëfishin e vargjeve, krahasuar me Ovidin. Gjithashtu tek poema e “Argonaftëve”, konflikti i brendshëm i Medeas nuk shfaqet menjëherë, si tek “Metamorfozat”, por shkallëzohet në tri faza. Tek e para Medea, shqetësohet për Jasonin, kur mendon se çfarë ka për të pësuar nga i ati i saj. Në fazën e dytë, kur ajo mendon për Jasonin, e zë gjumi, dhe shikon në ëndërr, se i huaji nuk ka ardhur në Kolhidë, për lëkurën e artë, por për atë vetë, që të martohet dhe ta marrë në atdheun e tij; për këtë arsye e ndihmon në sprovën e tij, por prindërit e saj e kontestojnë fitoren e tij, pasi ajo u arrit nëpërmjet ndihmës së Medeas dhe ata kthehen kundër saj. Ndërkohë zgjohet nga gjumi e trembur. Në fazën e tretë, (vargu 750...), nata vjen dhe Medea rri zgjuar. Dyzimi torturues arrin kulmin. Ajo e dashuron Jasonin, i vjen keq për të, frikësohet për jetën e tij. Ndërkohë mendon se është më mirë që t’i lërë gjërat në rrjedhën e tyre dhe ajo të mos ngatërrohet, pasi nuk mendon se është e drejtë që ta ndihmojë Jasonin, fshehur nga prindërit e saj. Më mirë mos ta kishte njohur fare ose më mirë le të vdesë ajo, sesa ai ta pësojë. Menjëherë Medea merr vendim që ta ndihmojë atë, pavarësisht koston, por ndërkaq mendon stigmatizimin moral dhe vendos më mirë të vdesë. Kështu ajo përgatitet që të pijë helmin, por ndërkohë e tremb errësira e Adit dhe kështu nguron. Përfundimisht do të ndërhyjë Ira dhe do ta çlirojë nga agonia e dilemës torturuese. Me lindjen e diellit, Medea merr përfundimisht vendimin që ta ndihmojë Jasonin (varg. 820).

Medea e “Metamorfozave” të Ovidit, duket më e pjekur dhe më praktike se Medea e poemës së “Argonaftëve”. Mbas përpjekjes së kotë të saj, për ta mbytur me

anën e logjikës pasionin e befasishëm për një të huaj “ratione furorem vincere non poterat” (varg. 11) (Logjika nuk mund të dalë mbi pasionin), dyshon se ndonjë perëndi mund të fshihet pas gjithë kësaj situatë, përdryshe, nuk do t’i dukeshin kaq të ashpra urdhërat e të atit. Ndërkohë që dyshimet për ndërhyrje të perëndive dhe kritika ndaj urdhërave të të atit, nuk ekzistojnë tek Apoloni. Medea tek “Metamorfozat”, duket se fillimisht tërhiqet me ndërgjegje në rrugën e pasionit. Në vazhdim kërkon justifikime. Tek “Metamorfozat”, të bën përshtypje se logjika nuk përdoret për të mposhtur pasionin, por për ta justifikuar atë. Vijueshmëria, shfaqet këtu shumë e ndryshme dhe e huaj po të krahasohet me idilin romantik të Apolonit; dhe zbulon një Medea gjakftohtë që di të bëjë mirë llogaritë. Kështu ajo llogarit veprimet e saj. Do tradhëtojë të atin, për një të huaj, i cili do largohet për t’u martuar me një grua tjetër, duke e lënë atë që të ndërshkohet (Siebelis 1948:120). Nëse ndodh kështu, më mirë le të vdesë Jasoni. Ai nuk paraqitet këtu si mashtrues dhe mosmirënjohës. Në vazhdim, Medea peshon me kujdes, përfitimet dhe konsekuencat e vendimit të saj, për t’u martuar dhe për të ikur me Jasonin. Fundja çfarë ka për të lënë mbrapa saj? “Nam cur iussa patris nimium mihi dura videntur?”. Një baba të ashpër, një vend barbar, një vëlla më të vogël dhe një motër që e mbështet. Duke ndihmuar Jasonin, do të bëhet shpëtimtare e grekëve, do të shkojë në një vend të qytetëruar dhe do të ketë për bashkëshort një burrë të denjë.

Pra “Metamorfozat e Ovidit”, është shumë e ndryshme nga poema “Argonaftika” e Apolonit. Kështu Medea e Apolonit, vuan dhe mbërrin deri në prag të vetvrasjes, nga dobësia për të vendosur nëse duhet ta ndihmojë apo jo Jasonin. Bile edhe mbas takimit të veçantë me Jasonin, edhe mbasi i ka dhënë udhëzimet dhe bimët magjike, Medea ndjen brejtje ndërgjegjegjeje, dhe mendon me frikë shqetësim, për pasojat e veprimit të saj. Ndërkohë Medea e “Metamorfozave” i kapërcen me një lloj lehtësie relative të gjitha gjërat e pakëndëshme dhe mendon për të ardhmen e lumtur që ka përpara. Medea e Apolonit, ashtu si Medea e “Heroinave”, e ndihmon Jasonin, pasi dashuria e saj për atë, nuk mund ta durojë vdekjen e tij, ndërsa Medea e “Metamorfozave”, do ta ndihmojë Jasonin kryesisht për hir të lumturisë së saj.

Ndërkohë që Medea e “Metamorfozave”, ndodhet në krahët e Jasonit, logjika kalon në kundërmësyje, retum, pietas e pudor (para drejtësisë, respektit dhe druajtjes) Cupido (Dashuria), merr arratinë. Pra ndryshimi me Apolonin është i dukshëm. Në poemën e “Argonaftëve”, dilema mbaron me vendimin e Medeas për të ndihmuar Jasonin. Tek “Metamorfozat”, përkundrazi Medea niset për në tempullin e Ekatit, me ndjenjën e dashurisë të mundur dhe me pasionin për Jasonin pothuajse të shuar. Por edhe në takimin e tyre të veçantë, që pason, ndryshimet midis Apolonit dhe Ovidit janë të rëndësishme. Në poemën “Argonaftika”, Jasoni kërkon ndihmën e Medeas dhe i premtun se si shpërblim do ta bëjë të njohur emrin e saj në të gjithë Greqinë. Medea e ndihmon menjëherë dhe i kërkon vetëm një gjë, që ai të mos e harrojë kurrë. Jasoni ia premtun dhe uron që të bëhet mik i babait të saj. Medea nuk ndan të njëjtin mendim dhe këmbëngul që ai ta kujtojë gjithmonë, ashtu si ajo do ta kujtojë atë gjithnjë. Jasoni i propozon atëherë, që ajo të shkojë me të në

Greqi dhe të bëhet gruaja e nderuar e tij. Medea qëndron e heshtur prej mallëngjimit dhe largohet pa u përgjigjur.

Përshkrimi i takimit të mësipërm midis tyre, zë pothuajse 170 vargje (958 – 1130). Tek “Metamorfozat”, ndërkaq, ku përshkrimi në fjalë përbëhet vetëm prej 23 vargje (77 – 99), ngjarjet zhvillohen ndryshe. Këtu Medea, sapo dallon Jasonin, skuqet dhe pasioni i shuar i rizgjohej. Ai e shikon në sy, i kap dorën e djathtë dhe i kërkon ndihmë me shpërblim martesën. Medea, e pafuqishme për t’i rezistuar bukurisë së tij hyjnore, e vë që të betohet se do ta mbajë premtimin e dhënë. Jasoni betohet dhe Medea duke i dhënë atij bimët magjike dhe udhëzimet përkatëse, e ndjek në çadrën e tij. (Ovidi, 1978:1015).

Duke krahasuar Medean e “Argonaftëve” me “Medean” e “Metamorfozave”, konstatohet se përshkrimi i pasur romantik i Apolonit është më i stilizuar dhe artistik se përshkrimi realist i Ovidit. Ndërsa anatomia që Ovidi i bën shpirtit femëror qëndron shumë më afër realitetit sesa përshkrimi i Apolonit.

Në poetikën tjetër të Ovidit referimet tek Medea, janë të rralla dhe rastësore. Por edhe ato kanë rëndësinë e tyre, pasi këtu Ovidi flet vetë, në mënyrë të drejtpërdrejtë dhe jo me gojën e Medeas apo të Ipsipilit. Kështu, nëse figura e Medeas tek “Heroinat” dhe “Metamorfozat”, është detyruesisht e ndikuar nga konvencionet e zhanrit artistik, ku bën pjesë dhe nga qëllimshmëritë e një kuadri të përcaktuar psikologjik, që inkadrohet, tek Fasti, Tristia, Amores dhe Ars Amatoria, konvencionet dhe qëllimshmëritë nuk ekzistojnë dhe për pasojë figura e Medeas në këto vepra duket se paraqitet më afër mendimit intelektual të poetit në lidhje me heroinën e Kolhidës.

Kështu psh, kur Ovidi, tek Fasti thotë se Medea u mirëprit prej Egjeut besnik, pavarësisht se nuk e meritonte (Ovidi 2001:432), shpreh një gjykim, i cili nuk diktohet nga asnjë lloj qëllimshmërie. Ovidi thjesht bën të vetin mendimin mbizotërues të periudhës antike, se një fëmijë vrasëse nuk duhet t’i shpëtojë në këtë mënyrë ndëshkimit, për krimin e saj monstruoz, ndërsa në Tristia, pasqyrohet në mënyrë elokuede, si një nënë që e mbart në sy krimin. Në Tristia gjithashtu, hasim përsëri përcaktimin për Medean si një përçudnim, por këtu poeti i referohet një krimi tjetër, copëtimit të vëllait të saj Apsirtit, që përshkruhet me detaje rrënqethëse (Ovidi, 2001:212). Egërsia e këtij përshkrimi dhe kafshëria që i atribuohen Medeas në një poezi, që nuk ka lidhje me aventurat e saj personale, shkaktojnë përshtypje, dhe shprehin njëkohësisht edhe mendimin e Ovidit për të. Poezia Tristia i drejtohet indirekt Augustit. Në këtë periudhë kohe, Ovidi ishte internuar prej tij, në Tomos, Kostanca e sotme, për shkak të poezisë së tij Ars amatoria. (Thibault 1964:98), e cila e dënoi përjetë poetin. Kështu që Ovidi kishte çdo arsye, nëse marrim parasysh shkaqet e internimit të tij, për të qenë shumë i ashpër me veprimet kriminale.

Ndërkaq në lidhje me problemin e hakmarrjes femërore, që vjen si rezultat i braktisjes në dashuri, Ovidi duket se tregon mirëkuptimin e Euripidit. Në një elegji erotike Ovidi do të shkruajë: Akuzojmë Medean dhe Proknin, se lyen duart me

gjakun e fëmijëve të tyre. Pa dyshim që të dyja paraqiten si prindër të egër (Ovidi 1980: 2, 14), porse ato kishin arsye serioze (*tristibus causis*), për t'u hakmarrë ndaj burrave të tyre, në këtë mënyrë. Këto pohime të poetit, na bëjnë të mendojmë se ndoshta edhe në tragjedinë e humbur “Medea”, Ovidi, duhet ta ketë trajtuar Medean me simpatinë e fshehtë të Euripidit, të paktën, përse i përket shtysave që çuan në këtë veprim të tmerrshëm.

BIBLIOGRAFIA

- Graves R.(1979), *The greek mythos*, London.
- Rose H. J. (1998), *A Handbook of Latin Literature*, London.
- Kelly Stuart (2005), *The book of lost books*, London. Fq.
- Jacobson H. (1974), *Ovid's Princeton*, New Jeresy, fq.
- Brooks Otis, (1980), *Ovid as en Epic Poet*, Cambridge.
- Nikolaidis A. G. (1994), *Logotehnia sta Xronia tou Augoustou*, Athinai.
- Euripidhis, (1999), *Midhia*, Athina.
- Jacobson H. (1974), *Ovid's Princeton*, New Jeresy.
- Apolon Podios, (1996), *Agronaftika*, Athina.
- Anderson S. (1972), *Ovid's Metamorphoses. Books 6 – 10*, Oklahoma Press.
- Gillies M. (1973), *M. The Agronautica book III*, Neë York.
- Siebelis J. (1948), *Ovids Metamorphoses*, Leipzig.
- Ovidi, (1978), *Metamorfoseis*, Athinai.
- Ovidi, (2001), *Fasti*, Athina.
- Ovidi, (1980), *Amores*, Roma.
- Ovidi, (1980), *Hroidhes, VI*, Athinë.
- Thibault J. C.(1964), *The Mystery of Ovid's Exile*, Berkeley.

KONCEPTI I “LIRISË” – FAKTOR I RËNDËSISHËM NË FORMIMIN BOTËKUPTIMOR TË DORIS LESINGUT

Erinda Papa

Departamenti i Gjuhëve të Huaja
Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti “Fan S. Noli” Korçë

Përmbledhje

E cilësuar shumë herë si shkrimtare feministe, si gruaja që shkroi gjithmonë dhe vetëm për problemet e gruas, Doris Lessing të mahnit me kapërcimet e saj të jashtëzakonshme. Udhëtimi i saj nëpër shtigje të shumta ideologjike dhe estetike, bën që kjo shkrimtare të shihet nën një këndvështrim të ri si “shkrimtarja e bardhë afrikane”. Vetë qëndrimi i Lessingut në Afrikë për më shumë se njëzet e pesë vjet, si dhe gjendja historike dhe politike e vendit lanë gjurmë në formimin botëkuptimor të fitues së ardhshme të çmimit Nobel. Për këtë arsye, qëllimi ynë në këtë artikull është të analizohen këta faktorë që ngjizën në shpirtin e shkrimtares ndjenjën e revoltës ndaj një shoqërie që kufizon individin dhe sjell ndasi dhe paragjykime racore. Nëpërmjet një analize sintetike artikulli ka për qëllim ta vendosë theksin në prozën afrikane të Lessingut, me shpresën se do të dalë në pah një pamje e re e personalitetit të shkrimtares i rrahur pak ose aspak në studimet e mëparshme.

Fjalët kyçe: proza Afrikane, liri, pavarësi, paragjykim racial

Abstract

Being described many times as "the woman who has always written only about women," Doris Lessing's journey through multiple ideological and aesthetic paths, makes this writer to be seen under a new viewpoint, as "the white African writer". Lessing's own indwelling Africa, for nearly twenty five years, as well as the historical and political situation of the country have undoubtedly left traces in molding the viewpoint of the next Nobel prize winner. Therefore, our goal in this paper is to analyze precisely these factors that led to the conception of a revolting young artist soul, addressed against a society that restricts the individual and brings divisions and racial prejudice. Through a synthetic analysis, the focus of the study will be placed upon Lessing's African prose, hoping that it will emphasize an inherent aspect of the character of Doris Lessing handled little or not at all in the previous studies.

Key words: African prose, freedom, Nadine Gordimer, independence, racial prejudice.

Hyrje

Shpeshherë thuhet se trysnitë e kohës sonë janë të tilla sa të “ndjellin” tek njerëzit e ndjeshëm një ndërgjegjësim më të madh, jo vetëm për kohën, por edhe për individët e kësaj kohe. Në rastet më të shpeshta një ndërgjegjësim i tillë merr formën e një analize ose të individit të ndërlikuar dhe konfuz (pra njeriut modern), ose të mënyrës se si ky individ lidhet me qeniet e tjera njerëzore. “Marrëdhënie të tilla vetjake” siç janë quajtur prej Erving Haut (i vetëdijshëm për veçoritë ironike të termit), përbëjnë “thelbin dhe fundin e mjaftueshëm të ekzistencës sonë” si dhe “një mur mbrojtës kundër tjetërsimit nihilist; një ideologji vetjake për të zëvendësuar ideologjitë e gabuara të veprimit publik” (Howe, 1962).

Nga një numër romanesh të shkruara në gjysmën e dytë të shekullit XX e në vazhdim, si një përpjekje për të nxjerrë në pah mundësitë e “marrëdhënieve vetjake”, shumë prej tyre, siç komenton Hau, “vuajnë prej një këndvështrimi të cekët aq sa i afrohen klastrofobisë” (1962). Sidoqoftë, një numër i vogël romanesh të tilla, jo vetëm që kanë shmangur kufizimet e zhanrit (p.sh., këndvështrimin a tonin), por kanë bashkuar mprehtësinë intelektuale dhe inteligjencën analitike me pavarësinë kritike dhe objektivitetin, shpesh të shoqëruara me zhanre të tilla si romanin psikologjik, sociologjik dhe dokumentar. Nga ai grup i vogël shkrimtarësh që nxjerrin në dritë vepra të tilla, pak për të mos thënë aspak, shqyrtuan në thellësi pyetjen se çdo të thotë të jesh grua në shoqërinë komplekse të ditëve të sotme – veçanërisht një grua e përfshirë në politikë, art, në trajtimin e problemeve sociale, në filozofi, në përsiatje fantastiko-shkencore – ashtu siç bëri Doris Lesingu, romanet dhe tregimet e së cilës paraqesin disa nga shprehjet më të mira bashkëkohore në lidhje me “humbjen” dhe ndërgjegjësimin të hasura sot tek njeriu i ndjeshëm. Lesingu preku tema të tilla si politika, marrëdhëniet ndërpersonale, shtypja dhe shfrytëzimi i zezakëve në Afrikë, jeta dhe problemet e gruas, misticizmi dhe problemet psikike të individit të shekullit XX. Në vitin 1982, autorja është përshëndetur prej Lezli Heizeltën në Nju Jork Taims (New York Times) si “një prej shkrimtareve më të ndershme, më inteligjente dhe më të përkushtuara të kohës” (Hazelton, 1982).

Diskutime

Ndër faktorët që ndikuan në formimin e Doris Lesingut një vend të rëndësishëm zë edhe gjendja në Afrikën e Jugut. Vetë shkrimtarja e ka pranuar cilësimin si një shkrimtare e bardhë afrikane: “Është shumë e drejtë të quhem shkrimtare e Afrikës së Jugut, për faktin se rininë time, gati njëzet e pesë vjet i kalova atje. Kjo është pa dyshim periudha kur formohet njeriu. Sigurisht, gjithçka që ndikoi në formimin tim si shkrimtare e ka burimin në Rodezi, në Rodezinë e vjetër”. (Ingersoll, 1994)

Në vëllimin “Fëmijët e dhunës” Lesingu përdor emërtimin “Zambezia” për të përshkruar koloninë e sunduar nga të bardhët. Ajo shprehet te “Qyteti me katër porta”:

“Nuk do të doja të mendohej se po i drejtohesha vetëm Rodezisë së Jugut. Zambezia ime përbëhej nga pjesë të ndryshme të Afrikës të sunduara nga të bardhët. Siç e

“Unë shpall se ne jemi raca e parë në botë; sa më shumë ta popullojmë atë [botën] aq më mirë do të jetë për njerëzimin. Unë luftoj për çdo akër toke të shtuar në zotërimin tonë, sepse kjo do të ndihmojë në përhapjen e racës sonë. Thithja e sa më shumë territoreve nën sundimin e britanikëve do të thotë fund i të gjitha luftërave.”

Eilin Karolin Menion,
1979, f. 44.

mësova më vonë, disa nga karakteristikat e njerëzve të saj të bardhë janë ato të çdo pakice në pushtet, cilado qoftë ngjyra e tyre, apo kudo qofshin – në Britani, për shembull.” (Lessing, 2010)

Në disa nga tregimet e saj, shkrimtarja me qëllim nuk e bën të qartë vendndodhjen e ngjarjeve apo të veprimit; megjithatë, lexuesi e kupton se bëhet fjalë për Afrikën e Jugut. Duke përdorur një emërtim të trilluar të kolonisë, apo duke mos e përmendur me qëllim vendndodhjen e saktë, Lesingu i jep mundësi vetes të përgjithësojë situatën koloniale. Studiuesja Eilin Meniën vë në dukje se “lexuesi i D. Lesingut nuk mund të mos i kuptojë nuancat e dinamikës së nënshtrimit dhe sundimit me hamendjen se këto janë kushtet në qoshet e largëta të Afrikës, dhe se diku tjetër gjërat shkojnë shumë më ndryshe”. (Manion, 1979) Pavarësisht nga kjo, vetë qëndrimi i Lesingut në Rodezinë e Jugut për më shumë se njëzet e pesë vjet nuk ka dyshim që do të linte gjurmë në formimin e shkrimtares. Kjo është arsyeja pse ajo

vazhdimisht i kthehet në prozën e vet gjendjes historike dhe politike të vendit të saj. Pas Luftës II Botërore, në trojet në veri dhe në jug të Solsbërit rritet numri i kolonëve të bardhë, pjesë e të cilëve ishin edhe prindërit e shkrimtares. Gjatë kësaj periudhe Lesingu pati mundësi të vëzhgonte anomalitë e kolonializmit.

Institucionalizimi i vazhdueshëm i privilegjeve të kolonëve karakterizon historinë e sundimit të të bardhëve në Rodezinë e Jugut. Përpjekja e parë për caktimin e territoreve vjen nga fundi i shekullit XIX me Sesil Roudsin dhe bashkëpunëtorët e tij, të cilët besonin se “ishte vullneti i Zotit që mallrat anglo-saksone të pushtonin tregun dhe që idetë anglo-saksone të rroknin mendjet e njerëzve” (Manion, 1979).

Sipas historianit Leonard Kapunga ngjarjet e kësaj periudhe kanë lënë një shije të hidhur si në kujtesën e vendasve edhe në atë të kolonëve të bardhë. Retë e zeza që karakterizojnë marrëdhëniet e tyre të asaj kohe, vazhdojnë të ndihen edhe në mes të shekullit XX.

“Në Rodezi, fëmija afrikan rritej me ndjenjën e urrejtjes ndaj evropianëve. Për të evropiani mishëronte tokën e rrëmbyer, dhunimin e dinjitetit të tij, apo mohimin e shpresave dhe ëndrrave. Ai mbante mend nga historitë e treguara anës zjarrit prej gjyshërve sesi u pushtuan me anën e mashtimit dhe forcës. Historitë e këtyre padrejtësive kanë kaluar nga brezi në brez, ashtu sikundër kolonët e bardhë përdorën

“Doris Lesingu – gjithmonë duke ndryshuar, gjithmonë duke u përpjekur për diçka të re dhe të ndryshme. Ç’inteligjencë! ... Pjesa e parë e vëllimit “Fëmijët e dhunës” ka ngjashmëri të çuditshme me romanin tim të parë “Ditë gënjeshtare”, të cilin e shkrova në të njëjtën periudhë. Nuk u ndikuam nga njëra-tjetra; ngjashmëritë nuk mund të shmangeshin – ato e kishin burimin në përvojën e përbashkët të lindur në kohën dhe vendin ku u rritëm. Në një farë kuptimi ato romane plotësojnë njëri-tjetrin. Më pëlqen ideja e një mozaiku letrar, të përbashkët për një epokë, një kontinent. Një shkrimtar i vetëm nuk mund ta bëjë këtë gjë.”

Xhohanes Ris, “Intervistë me Nadinë Gordimerin”. *Kunapi*, 1979, f. 25.

tekstet e shkollës për të rrënjësuar tek fëmijët e tyre armiqësinë e së shkuarës.” (Kapangu, 1979)

Periodha e pas Luftës së Dytë Botërore karakterizohet nga një valë e nxehtë lëvizjesh antikolonialiste dhe nacionaliste, të cilat nuk kursejnë asnjë pjesë të këtij kontinenti. Në arenën ndërkombëtare, shkëputja e njëpasnjëshme e shumë shteteve afrikane i detyron amerikanët dhe evropianët ta njohin Afrikën si një forcë politike. Tashmë shumë afrikanë nuk pranojnë më shfrytëzimin ekonomik nën maskën e zhvillimit, ndonëse futja në tregun botëror ofronte pak mundësi për shtetet e sapoformuara.

Pavarësia e fituar qoftë paqësisht qoftë me anën e kryengritjeve të armatosura i detyroi evropianët të rishikonin instrumentet me anën e të cilave

gjykonin sjelljen dhe identitetin e afrikanëve vendas. Po kështu, të gjendur në një situatë të tillë, ata rishikuan edhe pozicionin dhe aspekte të veçanta të kulturës dhe qytetërimit të tyre, të promovuara me shumë zjarr në Afrikë.

Edhe Doris Lesingu u ndikua nga lëvizja antikoloniste afrikane e viteve të pasluftës, por këto vite nuk mund të shihen të shkëputura nga krejt historia e përpjekjeve për të fituar pavarësinë. Ndërgjegjja e shkrimtares së ardhshme merr formë pikërisht nga kjo valë revoltash kundër paragjytimeve dhe ndasive racore. E veçanta e shkrimtares, krahasuar me shumë të tjerë (pjesa më e madhe e të cilëve ishin zezakë), qëndron në origjinën e saj si bijë kolonësh. Mohimi që Lesingu u bën idealeve të prindërve të saj e vendos atë në radhën e atyre shkrimtareve të bardha që nuk e pranojnë shtypjen, shfrytëzimin dhe pabarazinë shoqërore.

Doris Lesing dhe Nadin Gordimer: dy bashkëkohëse dhe një trashëgimi e trazuar

Rrugëtimi i Lesingut nëpër shtigje të shumta ideologjike dhe estetike bën që të harrohet se sa afër prozës së Nadin Gordimerit është krijimtaria e saj e hershme. Në një intervistë të vitit 1986, Lesingu e pranon se krijimtaria e tyre “është shumë e afërt, me shumë elemente të përbashkëta”. (Ingersoll, 1994)

Gordimeri, nga ana tjetër, në një intervistë të vitit 1979, flet me admirim për aftësinë e Lesingut për të ndryshuar dhe për t’u rritur, duke vënë në dukje pikat e përbashkëta të krijimtarisë së tyre.

Për Nadin Gordimerin dy shkrimtaret janë produkt i një shoqërie, të lindura në të njëjtën kohë dhe në të njëjtin vend. Të dy shkrimtaret bashkohen në luftën e tyre kundër ndasive racore, në bindjet politike – simpatinë për krahun e majtë politik, apo në përkrahjen që i bëjnë nacionalizmit afrikan dhe luftës kundër aparteidit. Këto janë edhe temat qëndrore në prozën e hershme të dy shkrimtareve.

Sidoqoftë, Gordimeri nuk përqendrohet në aspektin tjetër të përbashkët të tyre: qëndrimet e njëjta si shkrimtare femra. Kjo kategori, si dhe çështjet e lidhura me feminizmin janë zona të cilat si Lesingu edhe Gordimeri ose i kanë minimizuar ose janë përpjekur t'i shmangin. Lesingu, në parathënien e romanit “Blloku i artë”, deklaron fuqimisht zhgënjimin që ky libër ishte “shndëruar në një armë në luftën e sekseve” (Lessing, 1981), duke anashkaluar çështje më të mëdha dhe shumë më të rëndësishme. “Plani i përgjithshëm, si dhe çështjet madhore të këtij romani zbehen në sytë e kritikës prej aspektit të etiketimit si zëdhënës për lirinë e gruas”. (Lessing, 1981) Për shkrimtaren “kjo përpjekje [për t’ia bashkëngjitur përmbajtjen ideore të veprës ideologjisë së mesit të shekullit XX] duhet të shihet si filtri me anën e të cilit e shohin jetën jo vetëm gratë, por edhe burrat”. (Lessing, 1981)

Në të vërtetë shkrimtarja nuk kërkon që të cilësohet si një shkrimtare feministe. Ajo dëshiron të vlerësohet si shkrimtare bazuar në të njëjtat gjedhe siç vlerësohet edhe një shkrimtar mashkull. Edhe Nadin Gordimeri nuk e pranon se tematika e krijimtarisë së saj kufizohet vetëm me “çështjet e grave”. Në parathënien e përmbledhjes “Tregime të zgjedhura”, ajo shprehet se asnjëherë nuk e ka ndier veten pa përkrahje apo të vetmuar për shkak të gjinisë së saj, sepse tek e fundit “shkrimtari është një qenie hermafroidite”. (Gordimer, 1983) Në shumë intervista ajo shkon deri atje sa e shkëput veten prej lëvizjes feministe si të pavend për personalitetin e saj dhe për kushtet aktuale të Afrikës së Jugut. Në vitin 1974 ajo shprehet se “Në Afrikën e Jugut Lëvizja për Lirinë e Grave nuk ndihej thuajse fare.... Shqetësimi më i madh për çështjet e lirisë lidhej me lirinë e zezakëve, qofshin femra apo meshkuj”. (Fradkin, 1979) Gordimeri vazhdon me kritikën kundër lëvizjes për lirinë e gruas edhe në romanin “Bija e Burgerit” (*Burger's Daughter*), në të cilin feministet e shtresës së mesme të bardhë përshkruhen të shkëputura nga problemet me të cilat përballen gratë zezake. Qëllimi i tyre për harmoni dhe vëllazëri shpërfaqet absurd në një shoqëri ku zezakëve u mungojnë të drejtat themelore njerëzore. Pavarësisht nga kritika që i bën lëvizjes feministe në Afrikën e Jugut, N. Gordimeri është cilësuar prej kritikës së shekullit XX si shkrimtare feministe, për vetë faktin se personazhet femërore të prozës së saj mësojnë të përkufizojnë veten të shkëputur prej burrave, pjesërisht edhe nëpërmjet angazhimit të tyre në lëvizjen për lirinë e zezakëve. “Shqetësimi i vazhdueshëm i Gordimerit për pozitën e gruas në shoqërinë raciste, koloniale është i dukshëm si në analizën që ajo i bën seksualitetit të gruas edhe ... në paraqitjen e zhvillimeve politike të kohës.” Gordimeri vendos “një marrëdhënie pasqyruese metaforike ndërmjet seksualizmit dhe racizmit”. (Driver, 1983) Ajo analizon marrëdhëniet ndërmjet seksit dhe pushtetit për të shkuar më tej në sferat publike dhe private në Afrikën e Jugut. Gordimeri këmbëngul që gruaja nuk duhet të qëndrojë pasive, e plogësht, por të marrë përgjegjësi në çështjet e racizmit.

Pikërisht në këtë çështje Nadin Gordimeri sfidon Oliv Shrainerin në lidhje me romanin e kësaj të fundit “Ferma afrikane” (*African Farm*). Ajo e kritikon Shrainerin për verbërinë e saj, për mungesën e drejtpeshimit duke vendosur barazinë gjinore para barazisë racore.

“... në kontekstin e Afrikës së Jugut, së cilit ajo e ndiente se i përkiste, dhe drejt të cilit kthehej gjithmonë, çështja feministe zbehet përballë gjendjes së pafuqishme të zezakëve, pavarësisht nga gjinia e tyre. Ta shohësh fushatën për të drejtat e grave me përparësi për situatën në Afrikën e Jugut është e çuditshme si sot, ashtu edhe në atë kohë. Oliv Shraineri nuk ka mundur të kuptojë se çlirimi i grave kalon në plan të dytë përballë situatës historike. Ironikisht, ajo ndan të njëjtën qasje me atë të kolonëve të bardhë: zhvlerëson përparësitë e jetës duke besuar se po ngrihet kundër mendimit racist kolonial.” (First et, al., 1980)

Edhe Lesingu kritikon feminizmin e Shrainerit të shprehur në romanin “Ferma afrikane” kur thotë: “Pjesa më pak e rëndësishme mendoj se është feminizmi, i cili na paraqitet si motivim intelektual.... Ajo ishte e vetëdijshme për gjendjen e gruas në shekullin XIX, por ndryshon përballë gjendjes politike dhe historike të Afrikës së Jugut.” (Ingersoll, 1994)

Kritika që Gordimeri dhe Lesingu i bëjnë “çështjes së gruas” në veprën e Shrainerit është tregues i qëndrimit të dy autorëve ndaj klasifikimit që u bëhet si shkrimtare feministe. Ajo që duhet pasur parasysh është se problemet gjinore dhe ato të seksualitetit bashkëveprojnë me problemet sociale, politike dhe historike tek këto dy shkrimtare. Si Lesingu edhe Gordimeri njihen për pavarësinë e mendimit apo për rebelimin ndaj tradicionales. Heroinat e këtyre shkrimtareve përshkruhen si viktime të sistemit kolonial, i cili nuk i lejon të njësohen, apo të vuajnë me grupin e shtypur – zezakët. Statusi i tyre i privilegjuar i mbron nga mundimet fizike, por i tjetëron, i detyron të pranojnë një qëndrim të flashkët të kushtëzuar nga politikat raciste koloniale.

Në një situatë të tillë nuk mund të ndodhte ndryshe veçse të zhvillohej tek shkrimtarja e ardhshme ndjenja e revoltës ndaj këtij sistemi kolonial, i cili e detyron individin “të luajë role që kufizojnë potencialin, mundësitë njerëzore”. (Manion, 1979)

BIBLIOGRAFIA

Betty M. Fradkin, (1979), “Olive Schreiner – An Opposite Picture”, *Contrast* 47, p.75.

Doris Lessing, (1981), *The Golden Notebook*, New York: Bantam Books, p.viii.

Doris Lessing, (2010), *The Four Gated City*, HarperCollins, Adobe Digital Collection, p. 294.

Dorothy Driver, (1983), “Nadine Gordimer: The Politicisation of Women”, *English in Africa*, 10.2, p. 37.

Earl G. Ingersoll (ed.), (1994), *Doris Lessing: Conversations*, Princeton, New Jersey: Ontario Review Press, pp. 98-121.

Eileen Carolyn Manion, (1979), *Transcendence through Disorder: A Study of the Fiction of Doris Lessing*, PhD Dissertation, McGill University, pp. 42-64.

Irving Howe, (1962), "Neither Compromise, Nor Happiness", *New Republic*, p. 17.
L. Hazelton, (25 July 1982), "Doris Lessing on Feminism, Communism and Space Fiction", *The New York Times*.
Leonard Kapangu, (1974), *Rhodesia: The Struggle for Freedom*, New York: Orbis Books, pp. 7-9.
Nadine Gordimer, (1983), *Selected Stories*, Harmondsworth: Penguin, p. 11.
Ruth First, Ann Scott, (1980), *Olive Schreiner*, London: Deutsch, pp. 17 -18.

ANTON NIKË BERISHA - MEMORIA DHE IDENTITETI PËRMES METAFORËS SË NJOHJES.

Eris Rusi

Departamenti i Gjuhë Letërsisë
Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Objekti i këtij punimi është vepra "Gjin Bardhela i arbëresh" me nëntitull "Etja e gurëzuar" e autorit Anton Nikë Berisha. Përmes analizës së veprës, synohet të orientohet vëmendja e lexuesit drejt një kohe të humbur, drejt të shkuarës që sa vjen e zhduket në sfondin e lëvizshëm të jetës. Por njëkohësisht dhe drejt vetë përjetësisë ku gurëzohen dhe aty mbeten metafora e individit dhe miti i kujtesës.

Duke prezantuar titullin e punimit, shfaqen tre elementët fillestarë të librit "Gjin Bardhela i arbëresh":

- "Etja e gurëzuar", që lidhet me identifikimin dhe identitetin etnik të personazhit të librit;

- përthyerja e metaforës së kërkimit si një dëshirë e njeriut të etur për njohje;

- momenti final i gurëzimit, përjetësia në kohë.

Përafrimi i teknikës narrative të ndërtimit të tekstit me botëkuptimin surrealist, përroin e ndërgjegjes xhojsiane dhe introspektivën e përfytyrimit modern, e bëjnë këtë libër tejet të veçantë dhe me interes studimi.

Veçanti të identitetit etnik arbëresh, prezantimi i një bote zakonore gati mitike, ku ndërhyrjet e personazheve janë si klithma të kthjellëta të traditës nga e shkuara dhe përtejbotë, do të ilustrojnë procesin e kërkimit.

Fjalë kyçe: rrëfim, kujtesë, vdekje, kërkim, fantastikja në letërsi.

Abstract

This paper focuses on the book "Gjin Bardhela of Arbëresh" subtitled "The stony thirst" of the author Anton Nik Berisha. Through its analyses, we will try to lead the reader's attention to a lost time, to the past that is disappearing behind the background of mobile life, as well as through the eternity itself where the metaphors of individual and the myth of memory are embodied.

The title of the paper displays three relevant elements of the book "Gjin Bardhela of Arbëresh":

- "The stony thirst", which is related to the identification and the ethnic identity of the character of the book;

- refraction of research's metaphor as a desire of the eager human for knowledge - The final moment of stoning, the eternity in time The approximation of the narrative technique with the surrealist conception, Joyce's stream of consciousness and the inner prospect of modern imagination, make this book very special and interesting to be analysed.

The particular ethnic identity of Arbëresh people, the presentation of a customary world nearly mythical, where the interferences of the characters are like clear squeals of tradition from the past and the world beyond, will be illustrated in the searching process.

This study will offer examples inside the chapters of the book, where the fantastic is born with a greater force and gives good results.

Key words: narrative, memory, death, search, the fantastic in literature.

Hyrje

Jeta nuk është gjë tjetër veçse një hije që ecën.

Një aktor i gjorë, që krekoset dhe përpëlitet mbi skenën e jetës, në pritje të çastit të tij, e pastaj s'dëgjohet më, është një përrallë e treguar nga një idiot, plot tinguj dhe zhurmë, që nuk thonë asgjë.

(Shekspir U. "Makbeth", ...)

Duke prezantuar titullin e punimit, shfaqen tre elementët fillestarë të librit "Gjin Bardhela i arbëresh": "Etja e gurëzuar", që lidhen me identifikimin dhe identitetin etnik të personazhit të librit, me përthyerjen e metaforës së kërkimit si një dëshirë e njeriut të etur për njohje, deri sa vjen gurëzimi, përjetësia në kohë. E gjithë kjo, ndiqet nga hyrja e veprës, ku jepet mendimi i Lessing mbi konceptin e njohjes:

"Vlera e njeriut nuk qëndron tek e vërteta që zotëron ai, apo që pandeh se e zotëron, por te përpjekjet e çiltra që bën duke e kërkuar atë" (Berisha, 2012:7)

Bëhet fjalë për një roman, për një tregim të gjatë, për "Rrëfejza të brejtura", siç titullohet dhe kapitulli i parë i librit, apo për një ndërthurje ku jeta në rend të parë shndërrohet në fikcion, e ky i fundit merr trajtat e reales që flet në prozë.

Studiuesi Xhani Maze (Gianni Mazze) heq nga lista më sipër njërin prej emërtimeve më të qëndrueshme. Në qasjen e tij, "Etja e gurëzuar" e Berishës "nuk është një roman". Kjo, megjithëse:

"... ka një temë, (edhe pse të luajtur në dy regjistra, ai i realitetit dhe regjistri onirik ose fluksi i ndërgjegjes), ka një kohë në të cilën kryhet veprimi (një kohë jo të pakujtesë, por që zotëron mbështetje historike dhe kohore), ka një vend (Makia Albanese dhe San Demetrio) dhe një personazh, apo më shumë personazhe ("uni" i personazhit kryesor, me tipare lirike he një personazh koral, te popullit, të traditës, me karakteristika gati epike)..." (Mazzei, 2002:175).

Në vend që ta thjeshtëzojë, ky lloj përkufizimi zgjeron më tepër dimensionet komplekse artistike të veprës. Rrëfimi, kujtesa, vdekja, përjetimi onirik që nxit fatin e njeriut drejt vetmisë dhe kohës janë vetëm disa nga diagonalet ku do të përqendrohet ky punim.

Përafrimi i teknikës narrative të ndërtimit të tekstit me botëkuptimin surrealist, përroin e ndërgjegjes xhojsiane dhe introspektivën e përfytyrimit modern, e bëjnë këtë libër tejet të veçantë dhe me interes studimi.

Veçanti të identitetit etnik arbëresh, prezantimi i një bote zakonore gati mitike, ku ndërhyrjet e personazheve janë si klithma të kthjellëta të traditës nga e shkuara dhe përtejbotë, do të ilustrojnë procesin e kërkimit.

Synohet të orientohet vëmendja e lexuesit drejt një kohe të humbur, drejt të shkuarës që sa vjen e zhduket në sfondin e lëvizshëm të jetës. Por njëkohësisht dhe drejt vetë përjetësisë ku gurëzohen dhe aty mbeten metafora e individit dhe miti i kujtesës.

1. Autori dhe Vepra. Brenda një labirinti enciklopedik

“Duhet marrë masa të veçanta kundër sëmundjes së të shkruarit, pasi është një “e keqe” e rrezikshme dhe ngjithëse”, rrëfehej me nota humori dhe ironie Pietro Abelardo mbi profesionin e shkrimtarit. Dhe në fakt krijimtaria e Anton Nikë Berishës i afrohet idesë së njeriut që ka njësuar jetën me artin krijues.

Ky pasion ngjithës dhe i rrezikshëm” mundësoi që në letërsinë shqipe të gjejmë një vend me vlerë, studime dhe monografi, tablo të plota të shkrimtarëve bashkëkohore shqiptarë, hulumtime dhe risi në fushën e studimit dhe të teorisë letrare nga ky autor.

Referuar krijimtarisë dhe punës studimore të tij, përfytyrimi më i afërt që vjen në mendje është ai mitologjik i labirintit. Legjenda e Minotaurit, misteri dhe tërheqja e padepërtueshme drejt kthesave të panjohura, kërkimi i rrugëdaljes, shërbejnë si rol i rëndësishëm dhe si metaforë e koklavitur e shoqërisë moderne.

“I lumtur kush, ashtu si Tezeu, mund të dalë nga labirinti i tij personal njëherë e përgjithmonë”, shkruan Paolo Santarkanheli. Në fillimet e tij, ndoshta as vetë Anton Nikë Berisha nuk e parashikonte prizmin shumë përfshirës letrar që ai ka sot. Njëlloj si Tezeu që në variantin mitologjik kërkon daljen me ngulm nga labirinti, edhe sfida nistore e Berishës duhet t’i ketë ngjarë një rrugëtimi.

Në këtë pikë është i mundur krahasimi me protagonistin Gjin Bardhela, personazhin qendror të veprës, i cili gjendet në mjegullën e shtresëzuar përmbi të, që i bën të vështirë kërkimin, i pengon hapat dhe i nxit mendimet e tij të jenë të parat që bëjnë të mundur daljen nga ethet e nxehta të delirit.

Triniteti **Rrëfim-Kujtesë-Vdekje** jepet që në kapitullin e parë, ku Gjini Bardhela tërhiqet nga zëri i gjyshes që i sjell fëmijërinë por i përmend dhe ikjen në shtegtim prej kësaj bote.

Të dhënat e këtij personazhi që vjen çuditshëm që në faqet e para, janë të mjegullta. Veç në fund të kapitullit, mundim të kapim diçka nga trajtat e tij: i dobët, i zhveshur, i qullur, me sytë që skuqin dhe hapat që dridhen.

Është kjo mundësia e vetme të shohim diçka nga format fizike të tij. Ndërsa realizohet ky proces, përmendet me këmbëngulje deti, metafora e valëve që të ndërmendin njeriun dhe shpirtin që e mban gjallë dritëzën hyjnore përbrenda mishit.

Pra kërkimi bëhet nëpërmjet zërit të së shkuarës. Rrëfimi kryhet në vetën e tretë, por prania e autorit është gati e heshtur dhe e padukshme, ngjarjet rrëfehen nga qëndrimi refleksiv i vetë protagonistit e kjo teknikë mundëson harmonizimin e të mundshmes me realen; e shkuara dhe e tashmja humbasin shenjat dalluese dhe mbivendosja e tyre shkakton ndjesinë e peshës në përjetimet e lexuesit.

Siç shprehet dhe studiuesja Fiorella De Roza:

“Ngjarjet nuk rrëfehen nga pikëpamja e baraslarguar e narratorit, por nga ajo subjektive dhe e pjesshme e personazhit, sipas ndjeshmërisë dhe gjykimit të tij. Nga kjo rrjedh që lexuesi informohet mbi atë çka vetë Gjini Bardhela di, me përjashtim të asaj që nuk hyn në kompetencat e tij” (DeRosa, 2013:2).

Pra brenda labirintit të kërkimit autori vendos personazhin Gjini Bardhela, të lidhur ngushtë me traditën dhe identitetin etnik të tij. Labirinti stimulon e njëherazi i përgjigjet dëshirës së zbulimit. Eksplorimi i tij është akti arketip i shpirtit të kërkimit. Ky shpirt kërkimi është i mbizotërues në vepër dhe thelbësor në vetë procesin studimor dhe krijues të autorit.

1.2 Personaliteti poliedrik dhe rindërtimi i së shkuarës

Autori Berisha tregon mbi këtë aspekt: *“Kur kam qenë i bindur se një punë mund ta vështroj ose të them më mirë, mund ta kryej fjala vjen, nëpërmjet një studimi monografik, ia kam hyrë dhe e kam shprehur në atë formë. Ndonjëherë punët e ndryshme në fushën e letërsisë e shpërndajnë energjinë e autorit, por shpesh janë dëshmi se ku fshihen mundësi të mëdha të të shprehurit.”* (Berisha, 2010:13).

Ky versatilitet i autorit është si pranimi i një sfide, me gjithë të panjohurat që mbart, dhe kjo është në vetvete një meritë. Çfarë është me tepër Anton Nikë Berisha në përfundim?

Është më shumë një kritik letrar sesa një shkrimtar i konsoliduar i letërsisë? Ka dhënë më tepër në mbledhjen dhe në sistemin e antologjive letrare apo në fushën e botime vetjake artistike? Mund të përkufizohet më shumë si studiues i palodhur, sesa si një teorik i artit dhe sistemeve letrare.

Krijimtaria e Berishës lë të kuptohet që është e vështirë të bëhet një klasifikim përfundimtar vertikal. Çdo etapë e saj ka qenë e mbrujtur në kushte të caktuara, që i jepnin veprës së momentit peshën dhe rëndësinë dalluese nga të tjerat. Gjithsesi, studimet letrare dhe monografike përfshihen në pjesën më serioze dhe të rëndësishme të krijimtarisë dhe kërkimit shkencor të autorit. Kemi një panoramë të gjerë krijuesish që janë përfshirë në këto studime, ku mund të përmenden emra si De Rada, Dushko Vetmo, Zef del Gaudio, Gjergj Fishta, Zef Skiroi, Ernest Koliqi, Martin Camaj, Azem Shkreli, Anton Pashku etj.

Berisha përgjigjet mbi arsyet e përzgjedhjes së këtyre autorëve në studimet e tij duke thënë: *“Zgjedhjen e këtyre shkrimtarëve nuk e kam bërë rastësisht. Të merresh me veprat e tyre që janë krijesa sa të veçanta, aq dhe poetikisht të pasura, duhet të jesh i gatshëm të ballafaqohesh me vështirësi më të mëdha, që kërkojnë më shumë përpjekje e më shumë mund”*!(Berisha, 2010:3).

Vëmendja e Berishës është sa ndaj asaj çka është krijuar në të shkuarën, aq edhe ndaj bashkëkohores. Kjo karakteristikë, shndërrohet në gurin themeltar të veprës “Etja e Gurëzuar”, ku beteja e errësirës kundër dritës, ndiqet nga përpjekja e mundimshme e jetës, t’i mbijetojë vdekjes. Në kapitullin e dytë “Gruaja me yje në sy”, kemi tentativën e rindërtimit të së shkuarës. Metafora që hapet dhe zë gjithë hapësirën e ndijimit, lidhet me mitin e “Mbujlljes së dheut”:

“...Kur të Parët tanë braktisën vendin e tyre, morën me vete nga një grusht dhe’ dhe kushdo që vdiste ia hidhnin në varr disa dërrudhëza. Më vonë, kur dheu zuri të pakësohej, ato pak dërrudhëza që u kishin mbetur, që të mos mbeteshin pa to, i mbillnin në oborrin e shtëpive ose në arat e tyre. Tamam, e mbillnin dheun si mbillej fara në arë...” (Berisha, 2010:27).

Ky ilustrim, me një peshë dhe forcë të jashtëzakonshme metaforike, ngjason me tentativën e rimëkëmbjes të jetës së një kombi, të traditës së tij, në kushtet e një shpërnguljeje që s’është vetëm fizike, por edhe bartje e vendosur e vlerave dhe tipareve dalluese. Në ditët e sotme komunikimi është i mbushur me mite pothuaj irracionalë, të pabesueshëm, që janë më arkaikë se mitet më të vjetër. Mjaft të mendohet për prirjet e grupeve të veçanta, që kryejnë rituale mistike me rite që ngjajnë më të vjetër dhe më të largët në kohë se çdo përfytyrim i mundshëm.

Kësaj prirje për të shkatërruar ekuilibrin, i kundërvihet qëndrimi i Gjin Bardhelës, ky nuk dëshiron të shkatërrojë, por të lidhë dhe të harmonizojë, të rindërtojë me kujdes fijet e së shkuarës, njëlloj siç e tregon tradita.

Kështu, ndërsa tradita e Nëntëqindës, sidomos kultura perëndimore, synonte të ishte një traditë e demistifikimit, e çmontimit të miteve, të vlerave fetare dhe të traditave, dëshmia e autorit Berisha është në drejtim krejt të kundërt, me prirjen për të rimëkëmbur botën e folklorit dhe simbolikën identitare të një kombi, brenda kornizës së një kombi tjetër.

Ky proces është veçanërisht i dukshëm në fenomenin e kondensimit onirik, që Mate Blanco e sqaron nëpërmjet modelit të shumëdimensionalitetit të hapësirës psikike: *“nëse mund të ndodhë që, gjatë një ëndrre, të perceptojmë që një hapësirë (për shembull një sallë) është i tillë dhe njëkohësisht diçka tjetër (ta zëmë një kopsht), ose që një individ mund të marrë në vetvete identitetin e tij dhe atë të një personi tjetër, kjo vjen pasi në rrethana të caktuara “ëndërrimtari ‘sheh’ një botë me shumë-dimensionale me sy të krijuar vetëm për një botë tredimensionale, duke reduktuar domosdoshmërisht ngjarjet e konceptuara në një hapësirë me shumë dimensionale, brenda një modeli të pamjaftueshëm për t’i kuptuar ato.”*(Blanco,2012:147).

Brenda letërsisë fantastike, thyerjet logjike të rendit hapësinor mund të japin rezultate që ndryshojnë në mënyrë radikale, në varësi të strategjive tekstuale që ofrojnë përfaqësimin e tyre.

Kjo duke u përpjekur të ndiqet një lloj harmonizimi i së kaluarës, me ngjyrimet e reja të botës sot, duke marrë mbështetje dhe referim edhe nga materiali fetar, biblik, ku përligjen të gjitha metaforat e përhershme, që kanë mundur të mbeten të pandryshuara që nga shkrimi i parë i Biblës. Ndodh atëherë, që brenda një personazhi të vetëm të kemi ngjyrimet plotësuese dhe kundërthënëse të botës, mitin, folklorin, religionin, erosin dhe botën njerëzore të mbushur me dobësitë dhe ndijimet metafizike.

Personazhi i Magdalenës që shfaqet në kapitullin e dytë, ka ngjashmëritë e saj me:

- **Sfinksin mitologjik.** Që në prezantimin e parë kur shfaqet, nis dhe numëron pyetje të njëpasnjëshme që ngacmojnë dhe vendosin në vështirësi Gjinin: “Ku je nisur ashtu si me vrap, t’i zësh kujtimet apo t’i harrosh?”;

- **Magdalenën mëkatore biblike.** Emri i zgjedhur për Lenën e bukur, që ngrohet dëshirat dhe pasionin duke përcjellë erotizmin e femrës së hijshme, të bukur deri në dhimbje, pas së cilës orientohet pasioni i meshkujve, mistifikon lidhjen me Magdalenën prostitutë, por të mirë e të lirë në shpirt, para se të rimëkëmbej nga prekja e Krishtit.

- **Magdalenën zanë të folklorit.** Shtojzovallen që magjeps dhe bën të bien pre e hireve të saj këdo që e ndesh në rrugëtimin e saj. “Zëri kishte ëmbëlsinë e cicërimës së shpendëve në pranverë[...] Në Maqi disa thoshin se Lena trashëgonte aftësinë e magjisë përmes vështrimit.”

Magdalenën – Afërditë, mitologjike. Predikuese e dashurisë së lirë e të pakufizuar, që identifikohen me erosin si burim i forcës dhe i tërheqjes që rimëkëmb mishin dhe përndez gjakun e njerëzve. “Arbëreshët që kam njohur janë dashnorë të mëdhenj. Me ta e kam mësuar qenësinë e dashurisë dhe të jetës. E në dashuri e kam njohur thellësisht njeriun, botën, brengën, dhimbjen.”

Përmes erosit dhe dashurisë është e mundur të mbahet lidhja fort me jetën, por pasioni tokësor zgjat një fragment, kur hijet e mundit dhe cepat e së shkuarës, fillojnë e trokasin sërish mbi shpirtin e njeriut.

Për Gjin Bardhelën nuk është e mundur të lëshohet në duart e epshit dhe të harrojë. Kontrasti ia beh sërish, zjarri shndërrohet në akull, mendimet shpërfytyrohen në ngacmime që ngjallin dhimbje. Të mbahet lidhja me të shkuarën, patjetër, por dhe hapat duhet në lëvizin e të shtyhen drejt. Qëndrimi në vend është akullzim, gurëzim. Dhe vetë Odisea po të kishte qëndruar në brigjet e ishullit të magjistrices Circe, të kishte harruar mallin dhe thirrjen e Itakës së tij, do të kishte përfutur një pavdekësi të dhimbshme që aq shumë do ngjasonte me mundimin sizifian, përjetësisht dhe pafundësisht i tillë.

“Nëse nuk vazhdoj të ec, ka gjasë të shndërrohem në akull ose të gurëzohem!- tha dhe, si t’ishite zgjuar nga një ëndërr ngulfatëse, qiti hapat” (Berisha, 2010:37).

Rrugëtimi ndërmerret si në fillim, por lëvizjet vijnë të ruajnë mistiken dhe përfytyrimi kap ecjen e Bardhelës që ngjason me varkën e vogël në ujërat e mjegullta të lumit, duke u ngjitur drejt së panjohurës që ka trajtat aq të ngjashme me botën e së shkuarës që s’është më.

2. Letërsia si pikë takimi e kujtesës me identitetin etnik

E veçanta e romanit “Gjin Bardhela i arbëresh”, qëndron në ritmin dhe tempin që i ofrohet lexuesit në brendi të veprës. Të duket sikur krijohet një lloj harmonie, faqet ngjasojnë me valët përkundëse që nxjerrin mbi sipërfaqe, fundosen dhe ja ku duken prapë histori, autorë, emra dhe vende të së kaluarës. Takimi me poetin De Rada ndodh pasi kemi një kapitull të ndërmjetëm, ku motivet e përrallës shpalosen në rrënjët e lëkurës së gjarprit, të të Bukurit të Dheut dhe të gjithë atmosferës së folklorit identitar shqiptar. Nga trashëgimia folklorike shqiptare, prej gojëdhënave dhe besimeve mistike, prezantimi vijon me takimin e poetit më të madh arbëresh, Jeronim de Radës, që ngjason me Virgjilin udhërrëfyes të Dantes.

Në këtë rast si pikënisje shërben sfondi historik dhe koordinatat reale ku shfaqet e gjymtuar në pamjen e vet, shtëpia e poetit, muret e rrënuara dhe heshtja që si frikë e gurtë gllabëron mendjen dhe shpirtin e protagonistit.

Nga kjo pamje e shkretë e pangushëlluar, lartohet mendimi i Gjinit: *“Kjo është zakonisht fatkeqësia e të mëdhenjve, që u takon popujve të vegjël (Berisha 2010:55)!”*. Në këtë qëndrim nuk ka dorëzim para asaj çka nuk mund të vihet më në vendin që meriton. Ky pasazh nxit përfytyrimin dhe materializon vegimin e poetit, që si i dalë nga ëndrra, duke kapërcyer përtejvdekjen, paraqitet me trajtën e plotë njerëzore kumbon poezinë e fjalës që dëgjohej nga Gjini.

Fati i njeriut konsiderohet i mbërthyer nga vetmia dhe nga kotësia e jetës, për sa kohë nuk ngjizet nga fryma e ngrohtë e shenjtë e krijimit. kjo shërben si nxitje që protagonistin të përmendë e të ndalet në veprat kryesore të autorit, që nuk janë vetëm

letërsi, por edhe kujtesë, edhe identitet, edhe hapësirë e përjetësuar me gjuhën shqipe, ku mund të mbështeten dhe të hedhin hapa të ngrohtë e të sigurt lexuesit. Kujtesa dhe identiteti janë të lidhura pazgjidhshëm me krijimet e poetit. Vetë ekzistenca e kombit mund do i ngjasonte frytit të imagjinatës, nëse nuk do të jetësohej nga frymëzimi poetik.

Rrëfimi brenda rrëfimit është mjeti më efikas për të përligjur këtë atmosferë. Gjini Bardhela rrëfen vetveten dhe të shkuarën e tij. Përmes De Radës, tregon vetë poetin dhe të kaluarën ku krijuesi ka mbrujtur veprat. Ky lloj rrëfimi i vetvetes, rrëfim për vetveten, nënkupton depërtim brenda ekzistencës së individit dhe të dimensioneve historike ku ai bën pjesë, është një lloj fataliteti, që merr origjinë nga muza poetike e krijimit:

“Në ballë të murit të dhomës ishte dritësorja që shikonte kah dejeti. Aty i vinte zana krijuese dhe ia tirte frymëzimet ose përmes saj ai e kundronte jetën si në një pasqyrë magjike që gjërat t’i sjell në njëmijë mënyra të papritura”. (Berisha, 2010:56).

Vetë kujtesa e përndjekur nga frymëzimi poetik, i afrohet ringjalljes të së shkuarës, përshtatet me zhytjen në ujërat e mjegullta të kohës, për të nxjerrë nga thellësitë, trajtat dhe zërin e kombit.

3. Botëndarja; mes të vdekurve dhe të gjallëve; elemente të fantastikes në prozën e Berishës.

Gjatë shqyrtimit të reflektimeve më domethënëse teorike që janë përqendruar mbi letërsinë me tipare fantastike, kapitulli i pestë, “Shtjellë frymësh” e përligj më shumë elementin fantastik në veprën. Kemi rrugëtimin drejt varrezave, në ndjekje të gjyshes Mri, bisedat e protagonistit me vetveten e bëjnë akoma më të ëndërrt situatën, e prapëseprapë thjeshtësia e përshkrimit të bind që ajo ç’po ndodh është reale.

“Mes varreve derdhej lodhshëm një hulli toke që shenjonte ndarjen. Anash i rrethonte muri i lartë, ty-këtu i brejtur nga koha dhe i mbuluar me myshk; ai përcaktonte kufirin midis botës së mbretërisë së përjetshme dhe asaj tokësore”(Berisha, 2010:68).

Në këtë vend, Gjini do të takohet dhe do të bashkëbisedojë me hije-shpirtra që kanë secili histori për të treguar. Janë njerëzit e tij, të njohurit e dikurshëm, të lindurit në fillim të kohërave, të vdekurit e lashtë, që kanë ruajtur shumë nga gjaku i Arbrit. Parabola danteske e zbritjes në tokën e shpirtrave fillon e ndihet sërish në ritmin e rrëfimit. Kemi të bëjmë me tipare të një letërsie fantastike, si mënyrë letrare që shoqëron autorin deri në fund.

Për të hapur një parantezë mbi argumentin, ka shumë studime që synojnë në fakt të konsiderojnë fantastiken më tepër sesa si një gjini historikisht dhe gjeografikisht të përcaktuar, si “një mënyrë letrare, që ka patur rrënjë historike precize dhe ka

gjetur zbatim historikisht në disa gjini dhe nëngjini, e që ka mundur e vazhdon të përdoret edhe sot në vepra që u përkasin gjinive të ndryshme letrare.

Këtë mund ta themi dhe për romanin në fjalë. Elemente dhe sjellje të mënyrës fantastike, gjenden me lehtësi të madhe në thjeshtësinë e protagonistit për t'i bërë të duken të pranueshme situatat. Aty ku ngjan se ëndërrojmë, ne jemi zgjuar dhe anasjelltas, mënyra fantastike përdoret për të organizuar strukturën themelore të përfaqësimit dhe për të transmetuar në mënyrë të fortë dhe origjinale, përvoja turbulluese për mendjen e lexuesit.

I tillë është takimi me Nënë Dranjen. Lexuesi e di që ndodhet në territorin ndarës të botëve, dhe takimi i të gjallit me të vdekurën është simbolik i përplasjes së të shkuarës me të tashmen. Bashkëbisedimi megjithatë është i gjallë, i kthjellët, e ngadalë, duke lënë mënjanë habinë dhe situatën, shpaloset një vërtetësi jete e prekshme, që përlligj dhe bind lexuesit për vërtetësinë e asaj përballjeje.

“Gjyshja e përqafoi prapë. Nga trupi i saj ai ndjeu erën e djersës së mykur (thonë se të vdekurit për të shuar etjen në vend të ujit pijnë djersën e tyre!). pastaj si një fërfëllizë, ndjeu dufin e rëndë të dheut, ku kjasojnë jargët e të vdekurve. Drita e diellit nuk mbërrin kurrë atje asnjëherë dhe për këtë ato lëshojnë një erë të qelbur.” (Berisha, 2010:72)

Pra bëhet e prekshme dhe vihen në funksion gjithë shqisat e lexuesit, që arrin të përfytyrojë, ta ndiejë dhe të nuatë atmosferën, gjithë produktin surreal të dhënë në përqaqimin mes dy botëve. Simetria dhe përballja e të djeshmes me të sotmen, e të vdekurit me të gjallin, është ekzistenca e dukshme që bota funksionon si duhet dhe shpreh përsosmërinë e universit që u nënshtrohet rregullave të përjetshme të krijuesit. Në roman një nga pasojat që vijnë nga parimi i simetrisë, është zhdukja e marrëdhënieve të vazhdimësisë ndërmjet pjesëve të veçanta dhe së tërës, e kjo përcakton asgjësimin brenda realitetit simetrik, të hapësirës dhe të kohës.

Edhe brenda kësaj të fundit, nuk kemi më kufij të përcaktuar ndërmjet së shkuarës dhe së tashmes. Poetin De Rada e shohim që dhe i larguar nga bota e të gjallëve, përfundon krijime të lëna ndërprerë. Ka një lloj shthurje të rregullave, që vihet re dhe ndeshet edhe në trajtimin e arketipave më të njohur të folklorit shqiptar. Motivi i Besës dhe balada e Urës ku murosset për së gjalli nusja e më të voglit prej vëllezërve, nuk transmetohen të ngrirë dhe të pandryshueshëm, por bëhen pjesë e gjallë dhe lëvizëse e rrëfimit.

Këto rrëfime, vijnë jo më si trashëgimi e folklorit e transmetuar brez pas brezi, por si përsiatje dhe pëshpërimë e flakëzave të shpirtrave ku Gjin Bardhela është gjendur i rrethuar. Përfytyrimi i tij, nuk lejon të përcaktohen diferenca, ndërmjet trillimit dhe trillimit mbi trillimin.

Ka një ëndërr brenda ëndrrës, që e bën labirintin të vijojë me galeritë e veta të nëndheshme e të mbitokëshme në lidhjet dhe trajtën që marrin ngjarjet.

Kapitulli “Ura pa një krah” e mishëron dukshëm kontrastin por dhe efektin që ngjallet, teksa shohim rrëfimin e legjendës dhe gojëdhënës, që pritet të nisë pas një vargu të së tashmes, nga Ali Podrimja: “Një krah në qiell e tjetri në mishin tim.”

Ngjan një ndërhyrje e beftë, për të përmbledhur dhe risjellë në vete lexuesit. Jo çka po lexohet, është përfytyrim i Gjinit, hijet janë jo të vdekur që flasin e mërmëriten mbi botë, por shtjella të kujtesës së një njeriu që noton në delirin dhe ëndërrimin e tij.

Por nuk mjafton kaq pak. Një varg dhe emri i një autori real, janë thjesht një ndalesë e vogël, për t’u mbushur me frymë e për të depërtuar sërish brenda thellësisë së errët e të panjohur të letërsisë. Ku me radhë del e merr formë murimi i gruas, miti i Sizifit, ëndrrat si hije dhe fjalët pa frymë.

4. Mozaiku i kujtesës, i miteve dhe traditës

Gjin Bardhela i ngjan sadopak fëmijës që “rrëfen historia”, pra që rikrijon realitetin sipas dëshirave dhe përfytyrimeve të veta, por i ngjan edhe atij të rrituri që vuan nga halucinacione dhe që nuk është në gjendje të dallojë botën reale nga bota e fantazisë, e shpresave dhe e frikërave të tij. Duke iu avitur elementeve të traditës, fenomeni i gjakmarrjes gjithsesi shihet me një interes të veçantë në kapitullin e nëntë. Këtu, më shumë se në kapitujt paraardhës të librit, vihet re prirja për të izoluar dhe për t’i dhënë autonomi të plotë ngjarjeve të rrëfyera. Kapitulli “Gjaksorët” mund të funksionojë shumë mirë si një tregim më vete dhe roli i protagonistit të veprës është gati marginal.

Çka e bën të veçantë rrëfimin, është atmosfera e kërkimit, e dëshirës për të njohur dhe ditur. Protagonisti shkon dhe iu afrohet shpirttrave, i heton, i pyet, dëshiron të dijë.

Fenomeni i gjakmarrjes nxit përdorimin e termit ‘gurëzim’, gurëzohen çastet, orët, ditët, në pritje të vrasjes dhe të vdekjes:

“Çastet, orët, ditët, muajt, u gurëzuan në atë vend; çdo gjë bëhej e zhbëhej aty. Sytë nuk shihnin asgjë tjetër, pos atë pjesë dheu, që ishte shndërruar në një shpellë. Shikimi më qe shndërruar në etje gjaku; nga bebëzat sikur më rridhte pezmi i shekujve”.(Berisha, 2010:94)

E veçanta në rrëfimin e ngjarjes, qëndron në përmbysjen e rregullit të gjakmarrjes. Ngujimi i njerëzve në gjak nuk duhet të ndodhë më brenda shtëpisë, por jashtë saj. Gjakmarrja shndërrohet në një motiv për të mbajtur nën kontroll jo më botën jashtë mureve, por atë brenda tyre. Jemi përballë një fenomeni të rrallë, që nuk përkon më shumë me marrjen e gjakut sesa me ekzilin e detyruar të meshkujve nga familja e futur në gjak.

Por akoma më shumë, ekzili të kujton dhe fatin e trishtë të poetit fiorentin, Dante Alighierit, jeta e të cilit u shenjua ndjeshëm nga një imponim i tillë.

Jo pa qëllim sillet kjo lloj analogjie, pasi udhërrëfytes për në botën e përtejme, ndërmjetësi i dialogimeve me shpirtrat, atmosfera e përtej-jetës dhe tiparet e veçanta të secilit shpirt-hije, rimëkëmbin përfytyrimin dantesk të botës të formuar nga rrathë...(Komedia Hyjnore).

Pa dyshim që një qasje e tillë është në sipërfaqe, por s'përbën provokim, është ilustrim i një procesi krijues ku ka vend edhe për trajtësime të ngjashme përfytyrimi.

Në këtë pikë, me vlerë është dhe nocioni real i dhimbjes, më i prekshëm dhe më i afërt në kohë, që del në kapitullin 'Rrëfimi i djegur'. Kemi të bëjmë me trajtimin e absurdit në burgjet famëkeqe, miti sizifian rishfaqet sërish kur shpirti-grua rrëfen mundimin e mbinatyrshëm të punës së detyruar, për të zvarritur gurë deri në majë të gurishtës.

Edhe e vdekur, ndaj këtij personazhi-grua torturat vazhdonin të kishin forcën e persekutimit, ndaj makabriteti shpaloset dhe në ndryshimin e stilit, që bëhet më i shpejtë, merr ritëm dhe temp tjetër, të duket sikur ke mundësi të jesh i pranishëm dhe mbi vetë lexuesin të përjetohen emocionet e tmerrshme të kohës.

5. Prushi i ëndrrave dhe peshkimi i kujtimeve

Dy nga kapitujt më interesantë të librit, nga merr dhe titullin nën çështja më lart, lidhen me perceptimin e vazhdueshëm të lexuesit që del si nga një rizgjim. Tani e di që më përpara ëndërronte.

Gjin Bardhela duket në themel si një njeri që nuk e pranon realitetin, sepse nuk mund të pajtohet me kërkesën për të hequr dorë nga plotësimi i kënaqësive instinktive. Prandaj ai lidhet me botën e fantazisë dhe u lë dorë të gjitha dëshirave të tij. Por ai e gjen rrugën për t'u kthyer nga bota e fantazisë tek realiteti. Me dhuntinë e veçantë që ka, ai gatuan një realitet të ri dhe kërkon të njihet ky realitet, si pasqyrim i realitetit të vërtetë. Në këtë mënyrë ai bëhet heroi, mbreti, krijuesi, favoriti.

Procesi i formësimit të këtij realiteti të ri kalon përmes ëndrrës. Vetë protagonistin në udhëkryqin e këtij procesi, shtron pyetjet dhe mëdyshjet e tij:

"O Zot, ç'është ky shpërqendrim i historisë me ëndrrën dhe i ëndrrës me historinë?! – bëri Gjini i habitur nga ajo që po ndodhte. – Mbase janë gjëra që njëherë shndërrohen në mit, e pastaj rilindin në ëndrra kurdo që njeriu ndjen nevojë për to? Ose është e kundërta: ëndrrat i rilindin dukuritë e ngjarjet që shndërrohen në mite e pastaj ato kthehen përsëri në ëndrra për t'u prehur në to kur lodhen nga peshja e ditëve dhe e moteve?" (Berisha, 2010:147)

Tentativa për t'i dhënë një paraqitje ciklike formës së procesit është e qartë dhe funksionale. Ngjizja e realitetit me ëndrrën, me instinktet, me ndjesitë, e më pas me kujtimet, përbën atmosferën kyçe në libër. Këto të fundit nuk janë impulse neuronesh që sjellin në mendje ngjarje dhe ditë të lëna pas. Përkundrazi janë

metafora, që mund të peshkohen në detin e jetës, që hapen e shtrihen për të zënë vend brenda gjoksit dhe ndjesive më të prekshme të protagonistit.

Deti, që siç e pamë më lart nënkuptonte jetën ku valët ishin ditët që mbushnin shtratin e tij, rishfaq me fuqinë, përmasat e jashtëzakonshme dhe madhështinë e tij.

Varka e vogël e ekzistencës anohet, epohet, bën përpara ngadalë, natën dhe pasiguritë e kohës, por asnjë moment protagonistin nuk ndien t'i mungojnë forcat, por i jep kurajë dhe zemër vetes. Kjo analizë filozofike, kumbon në dëshirën e Gjinit për të mos ndalur në vend, për të bërë para, për të remuar fort e i mbështetur tek dëshira e tij për jetë, megjithëse duart janë të këputura nga lodhja dhe vështirimi gati i perënduar. Dhe më në fund, siç thotë dhe autori: *"Varka çau ujin drejt, duke lënë rrymin mbrapa si dhembje e përgjumur"*. (Berisha, 2010:161)

Rrugëtimi vazhdon, por gjymtyrët sa vijnë e bëhen më të ngathëta. Udhëtari i vetëm i varkës e di që është rrugëtimi i fundit i tij. Terri që sa vjen e ulet mbi krye nënkupton tërheqjen drejt një tjetër botë, por para se të ndodhë kjo, gjërat duhet të rreshtin së lëvizuri, e ai vetë të fillojë ngadalë të gurëzohet.

"Gjini frymonte me ndërprerje të gjata, në mes të të cilave heshtja të godiste si dufi i vdekjes. Ndonjëherë të bëhej se me atë gulçim të mundimshëm fryme, gëlltiste copat e hapësirës, ëndrrat, harrimin". (Berisha, 2010:174)

Gjithçka përgatitet brenda një metafore të bukur udhëtimi. Është kërkimi dhe dëshira për njohje që e shtynë Gjinin në fillim të veprës, të ndërmarrë rrugëtimin e gjatë e misterioz, në kufijtë e së shkuarës, në thepisjet e kujtesës, në vijëndarësen e jetës dhe vdekjes.

Që në fillim njeriu e di fundin e paracaktuar për të. Por prapëseprapë, shmangia nga ajo çka është e vulosur përjetësisht, është kërkimi i gjallë për të tentuar me çdo mënyrë gjetjen e shtigjeve që hapin dhe shpalosin mistere të panjohura më parë.

Ndaj dhe gurëzimi, vdekja që i përngjan etjes së ngrirë në buzë, nuk është fundi i protagonistit. Shumë-shumë ajo mund të ngjajë, me një nga ëndrrat e tjera të bukura të tij.

Përfundime

Letërsia fantastike e Nëntëqindës përbën një panoramë thellësisht të shpërndarë, të shënuar nga divergjenca të dukshme të prekur nga një përthyerje drejt formave hibride, e lidhur kjo e fundit me zbehjen e theksit normativ për gjininë: brenda fantastikes së nëntëqindës ndeshen kështu, tregimet fantastike që ruajnë përsosshmërisht kanonet e që replikojnë, duke i riaktivizuar ndoshta me tematika të reja, ose edhe duke i ndjekur verbërisht, të njëjtat udhëzime të fantastikes; shumë tekste "të papastër", për të cilët është shumë i vështirë reshtimi në një gjini të caktuar, në mëdyshje ndërmjet mënyrave përfaqësuese të përafërta, si e mrekullueshmja, surrealistja, fantashkencorja; tregimet ironike dhe parodike, që luajnë në mënyrë të ndërgjegjshme me format më tipike të fantastikes dhe të gotikes; tregime fantastike, thellësisht inovatore kundrejt traditës mbi të cilën ingranohen.

“Gjin Bardhela i arbëresh” është një nga veprat më të vlerësuara të autorit Anton Nikë Berisha dhe padyshim ka trajtat e kësaj lloj letërsie. Elementi i fantastikës shpaloset gjerësisht në marrëdhënien që afron ëndrrat me realitetin. Momenti kur projektohen dhe dalin të shtrira në kohë fate individësh realë, apo kur bota e gjumit varet në dritaret e njerëzve dhe u hap atyre kanatat e mistershme të jetës, është përzgjedhja e autorit për të ndërtuar subjektin e librit.

Duket sikur vetë shkrimtari është një ëndërrimtar i lindur, i ngjashëm me protagonistin e tij. Përmes krijimeve të tij Gjin Bardhela përfytyron të gjallërojnë nga balta e kujtesës hije njerëzish që mbushen me vitalitet, bëhen të prekshëm dhe gjejnë vendin përkatës në vepër. Njëherazi folklori, tradita dhe elementet e trashëgimisë kulturore arbëreshe, i japin kolor dhe gjallëri tekstit në pjesën më të madhe të tij.

Si e tillë, kjo vepër dhe kumti përmbajtësor i saj, e bëjnë të veçantë dhe me interes studimi, në të gjitha sfumaturat që e rrethojnë subjektin në fjalë.

BIBLIOGRAFIA

- De Rosa, Fiorella, (2013) “La sete pietrificata di Anton Nikë Berisha”, Pellegrini Editore, Cosenza
- Bryson, Bill, (2010) “Il mondo e’ un teatro. La vita e l’epoca di William Shakespeare”, TEA Editore
- Berisha, Anton Nikë, (2010) “Gjin Bardhela i arbëresh”, Shtëpia botuese “Faik Konica, Prishtinë.
- CAILLOIS, ROGER, (2013) “Nel cuore del fantastico”, Rizzoli, 2004
- Mazzei, Gianni, Anton Nike Berisha, “La sete pietrificata”, edizione Pellegrini
- Barthes, Roland, (2002) “Saggi critici”, Einaudi
- Borghes Jorge, L, Silvina, Ocampo , Bioy Casares, Adolfo, “Antologia della letteratura fantastica”, Editori Riuniti, 1980
- Di Gesù, M., (2005) “*Palinsesti del moderno. Canoni, generi, forme nella postmodernità letteraria*”, Milano
- Ginzburg, Alessandra, Lombardi, Riccardo, (2007) “L’emozione come esperienza infinita. Matte Blanco e la psicoanalisi contemporanea”, FrancoAngeli Editore.

REALIZMI TRONDITËS SI ANATEMË E DHIMBJES DHE LIRISË SË MUNGUAR

Jonela Spaho

Departamenti i Gjuhë Letërsisë
Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti “Fan S. Noli” Korçë

Përmbledhje

Proza artistike shqiptare e pas viteve '90, vazhdimisht ka trajtuar temën e kohës kur Shqipëria dhe shqiptarët vuanin persekucionet e një regjimi diktatorial ku liria, dimensionin kryesor që përcakton jetën e njeriut dhe e drejta e tij më e natyrshme, ishte e cunguar dhe e diktuar, nën prizmin e një ideologjie dhe në kthetrat e një regjimi që u imponohej njerëzve, jo vetëm në jetën shoqërore, por dhe në atë familjare. Autorët që kanë arritur të trajtojnë këto tema pa rënë në shabllonizëm dhe përsëritje janë të paktë. Teodor Laço, përmes romanit të tij “Gropas ‘67”, nëpërmjet realizmit të spikatur, psikologjizmit të personazheve, përshkrimeve të sakta e të përpikta të ngjarjeve ambienteve dhe njerëzve, njëkohësisht si dëshmitar i pakontestueshëm i kësaj kohe, ka arritur të realizojë një roman tronditës, si anatemë e dhimbjes dhe lirisë së munguar, duke na dhënë përmes fatit të personazheve protagonistë të këtij libri mesazhe dhe kumte universale.

Fjalët kyçe: realizëm, psikologjizëm, vuajtje, universalizëm, anatemë

Abstract

The Albanian fiction after the 90^{-ies}, has repeatedly treated topics linked with the time when Albania and the Albanians suffered under the dictatorial regime where freedom, which defines the dimension of human life and rights, was truncated and dictated, through the prism of an ideology of a regime that was imposed to the people, not only in society, but also in family life. Authors who have realized to address these issues without falling into repetition are few. Teodor Laco, through his novel "Gropas '67", through prominent characters, accurate descriptions of places, events, and people, at the same time as indisputable witness of this time, has managed to achieve a thrilling novel as anathema of missed freedom and pain.

Key words: realism, psychological concept, suffering, universalism, anathema

Romani, si një zhanër i prozës së gjatë, përmes përmasave të gjera epike të rrëfimit, sjell tablo të gjalla të jetës shoqërore në një stad të caktuar historik, duke krijuar vlera universale që janë për çdo shoqëri dhe kohë. Kjo ndodh dhe në romanin më të ri të Teodor Laços “Gropas ‘67”, i cili synon të trajtojë një temë shumëdimensionale, e cila pikënisjen e merr nga fakti se çfarë mund të përjetojë një shoqëri dhe individ, si pjesë e kësaj shoqërie, në kushtet e lirisë së munguar, kur vetëdija kolektive, si pasojë e dogmës së diktuar, marginalizohet deri në atë shkallë se priret natyrshëm drejt shkatërrimit të vlerave humane dhe bashkë më të shkatërrimit të jetëve

njerëzore. Pikërisht, kjo ide përshkon këtë roman, i cili përmes fatit tragjik të personazheve të tij që mbartin vlera simbolike, na shpalos të vërteta tronditëse mbi një kohë dhe një realitet ogurzi në Shqipërinë e viteve '60.

“....Në këtë vend, një ultësirë si bythë kazani, rrethuar nga brinjë kodrinash dhe duna që e ndanin nga deti, rastësia që nganjëherë e quajmë fat i gjeti nën të njëjtën strehë tre njerëz të dëbuar nga kryeqyteti”(IX) Prej këtu fillojnë të shpalosen ngjarjet njëra pas tjetrës dhe së fundi, pasi ndjek dhe ti si lexues, me të njëjtin intensitet dhe drithërimë shpirtërore, fatet e personazheve dhe mundimet e tyre, befasisht kupton se ke arritur drejt fundit, ndonëse me intuitë ke pritur që pas gjithë këtyre peripecive ata të rifitojnë lumturinë e humbur. Por, këtij romani i mungon pikërisht ky fund i lumtur, sepse edhe fundi i tij është në koherencë të plotë me mënyrën se si komplikohen jetët dhe fatet e personazheve me ngjarje, njerëz dhe situata, të cilat nuk mund të prodhonin veç një destinim, vdekjen. Të gjithë ata që e kanë jetuar atë kohë dhe kanë vuajtur marrëzirat e saj, nuk mund ta konceptojnë fundin e lumtur në këtë roman, por për ta ai është një kujtim i dhimbshëm i një kohe, që nuk mund dhe nuk duhet të përsëritet kurrë.

Në këtë roman, vërtet ngjarjet vendosen në një vit të kobshëm dhe të errët, por duke lexuar nëntekstin e tij kuptojmë se në të nuk është pasqyruar vetëm viti '67, por gjithë vitet kur ky vend u përball me dramën më tronditëse dhe ngjethëse, të cilat e vranë njeriun shpirtërisht dhe fizikisht, duke hapur plagë që ende dhe sot dhembin.

Vlerat e këtij romani, natyrisht që nuk do të qëndronin vetëm në realizmin parekselansë të pasqyrimin të jetës në vitet '60 në Shqipëri, dramave sociale dhe personale që shoqëronin jetën e individit shqiptar të kësaj epoke, as vetëm në psikologjizmin e personazheve, që si rëndom në veprat e shkrimtarit është plotësisht i realizuar, por në universalizmin e mesazhit, kumtit që jep ai për të gjitha kohrat, madje dhe për ata që nuk patën fatin e keq t'i jetonin ato, por vetëm mundësinë të dëgjonin dhe lexonin për to. Ky mesazh i universalizuar në këtë roman buron prej faktit se shkrimtari tenton të kapë te personazhet e tij thelbin njerëzor që është i përbashkët, i pandryshueshëm, esencën që bashkon njerëzit e të gjitha kohrave dhe të gjitha vendeve.

Në çdo kohë, edhe në atë të lirisë së cunguar të njeriut, ashtu si dhe në botën e lirë dhe pa barriera ideologjike të imponuara, pa mekanizma politike që paralizojnë vetëdijen kolektive, gjithçka varet nga karakteri i njeriut. Pra, është në dorën e njeriut të mbajë të pacënuar dinjitetin të ruajë të pacënuar statuskuonë e vlerave edhe sikur të rrezikohet realisht të shkojë drejt fundit të vet, apo të shesë vetveten, të dorëzojë shpirtin, për t'ju gëzuar përkohësisht të mirave materiale apo privilegjeve, që vijnë si rezultat i keqbërjes ndaj të tjerëve. Ajo kohë, natyrisht ishte me e predispozuar të prodhonte hibridë të tillë si Stillo Brati, kryetar Dhavidhi, Zihur Trushi, brigadierja Lule, operativi Xhelo etj, që të verbuar në koshiencën e tyre prej dogmës ktheheshin në keqbërës ordinerë sa herë u jepej rasti të gjykonin të tjerët, apo të merrnin në qafë të tjerët, pa kursyer as shokët e miqtë e afërt, madje as vatrën e tyre familjare, si në rastin e Zigur Trushit që përsëpari kthehet në keqbërës

të babait të tij, me bindjen se po kryente një detyrë të shenjtë. Natyrisht, ky ishte një ekstrem, por çdo kohë në rrethana apo rastësi fatale jep mundësi të zbërthehen karakteret e njerëzve apo të ndriçohen anët e errëta të tyre, kur fati i sjell në pushtet. Autori, në një intervistë dhënë për librin, i pyetur nëse personazhet e lartpërmendur ekzistojnë edhe në aktualitet, është shprehur: *"....Kjo shprehet me dukurinë e tjetërsimit. Sa e sa njerëz që i kemi pasur pranë vetes kur ata kanë qenë të barabartë me ne i dinim të drejtë, mirënjohës e humanë, porsa iu është dhënë një copë pushtet kanë ndryshuar, kanë marrë pozat e njeriut të mençur, me të ditur,, më të dobishëm sesa ti që nuk pate shanset apo paturpësinë e tyre dhe kështu janë shkëputur nga ajo shtresë e e shoqërisë që respekton normat e moralit. Në të vërtetë, shumë prej tyre që nuk e kanë dhuntinë e dinakërisë bëhen qesharakë me fryrjen e tyre, por të tjerët kthehen në një rrezik potencial për lirinë e të tjerëve".* Kjo manifestohet mjeshtërisht në roman nëpërmjet këtyre personazheve, të cilët paraqiten si antipode të vlerave, humanizmit dhe dinjitetit që mbartin protagonistët pozitivë të veprës.

Stillo Brati është tipizim i përkryer i njeriut që nuk gëzon asnjë meritë, asnjë vlerë profesionale dhe intelektuale dhe këtë mungesë dhe boshllëk në jetën e tij e mbush me militantizmin, servilizmin dhe keqdashësinë ndaj miqve dhe shokëve të tij më të afërt. Kaq e spikatur është tek ky njeri etja për t'u ngjitur në majat e pushtetit, sa për hir të kësaj ai sakrifikon jo vetëm mikun, por edhe familjen e vet. Ai është përfaqësuesi tipik i njeriut të besuar të pushtetit, merita e vetme e të cilit është besnikëria e verbër ndaj sistemit.

Ndërsa Dhavidhi, operativi Xhelo, brigaderja Lule, etj, janë njerëz të thjeshtë, të paarsimuar, por që kanë kultivuar në mënyrë të verbër dogmën për shkak të botëkuptimit të tyre të cunguar. dhe këtë verbëri e vënë bujarisht në dispozicion të shkatërrimit të të tjerëve. Ata janë dhënë me mjeshtëri nga shkrimtari përmes detajesh domethënëse që i specifikojnë në negativitetin dhe injorancën e tyre, me mënyrën qesharake se si ata ndihen superiorë ndaj njerëzve të tjerë, bashkëfshatarëve të vet, me atë pak pushtet që u është dhënë. Por, superiorë ndihen ata edhe me intelektualët e internuar të fshatit, të cilët i shikojnë me përçmim si një kompesim i pandërgjegjshëm, fshehur në nënvetëdije, ndaj inferioritetit që ata ndjejnë karshi tyre.

Duke ndjekur njëra pas tjetrës ngjarjet dhe fatet e personazheve në roman, kupton që kjo vepër është një himn për lirinë, një homazh për forcën, për dinjitetin, ashtu siç është dhe një anatëmë për lirinë e munguar, injorancën dhe verbërinë kolektive, apo individuale. Autori jo më kot është ndalur tek ky vit që në mënyrë simbolike është vendosur edhe në titull: "Gropas '67". Në realitet, viti '67, në analogji me emrin e fshatit, hapi një gropë të thellë në jetën shpirtërore të njeriut shqiptar, gropë, të cilën as vitet e gjata të një tranzicioni problematik, ku besimi u rikthye në jetën tonë, nuk mundën ta mbushin dot. Përveç cungimit të fjalës së lirë, shitblerjes të ndërgjegjes njerëzore, persekutimit të artistëve, fletërrufeve etj, viti i mbrapshtë '67 mbolli në Shqipërinë e copëtuar dhe të gjymtuar shpirtërisht ateizmin, shpalljen e luftës zyrtare kundër besimit fetar, gjë që që i dha dërmën gjithë vlerave, me kazmën që u ngrit kundër objekteve të kultit dhe tymin që u ngrit nga djegja e ikonave të shenjta,

zografisur nga mjeshtrit shqiptarë. Në roman, ky aspekt është përshkruar me një realizëm ngjethës. Jepet një turmë të rinjsh që nisen të shkatërrojnë një kishë të hershme, monument kulture, që i vënë kazmën gjithçkaje që u del përpara, duke shkatërruar visaret e vyera jo thjesht të besimit, por dhe të kulturës autentike, madje nën këtë zdërrhallje ngrenë kazmën për të thërrmuar dhe kryqet e gurtë mbi varret e stërgjyshërve të tyre, vetëm se ato janë kryqe. Skena makabre e indoktrinimit të të rinjve të asaj kohe, që vrullin dhe potencialet rinore i vënë në funksion të shkatërrimit, të lë pa mend:

”Nëpër portën tashmë të hapur kanat më kanat hynin e dilnin djem e vajza ngarkuar me dërrasa të shqyera nga fronet, me copra ikonostasi ku shquheshin ende motivet e gdhendura si veshule pjergulle, me ikonat e shkulura, kush e kush të sillte më të madhen dhe me ikonat e tjera që pas rrëzimit të ikonostasit dergjeshin përdhe, përmbys të padallueshme sikur të kishin qenë copra dërrasash, prerë për kafaze pëllumbash. Kur e kur, brenda asaj histerie që pëlçiste nga fytyrat e përsququra nga afshi i zjarrit, gjendej rast edhe për shakara banale. Një djalë kish hedhur në shpinë një ikonë të madhe të Shën Gjergjit. Ikona duhej të qe e rëndë se atij i merreshin këmbët po nuk pranonte kurrsesi ta ndihmonte njeri. Specialisti nxitoi t’i vinte pranë. I tha me një ton ku ndihej edhe dobësia edhe lutja se ajo ikonë kishte vlera dhe duhej ruajtur, por djali në dehjen e mburrjes siç qe, nuk donte të hapte rrugë.”
(Laço, 2014:192)

Ironia më e madhe e gjithë kësaj vazhdon me fatin e Arturit, kinoregjizorit që ishte i detyruar të bënte dokumentarin “Fundi i dogmës”. Dhimbja që ndien Arturi duke parë se si po shkatërrohej gjithçka nga këtë të rinj, është gjithashtu, një nga skenat më të realizuara të romanit. Pikërisht, se nuk pasqyroi “siç duhej” iniciativën e të rinjve për shkatërrimin e kishës, si dhe futja, ndoshta me subkoshiençë, e disa sekuecave “të panevojshme” në film, i kushtoi atij largimin nga puna. Skena e dënimit të Arturit është sa tragjike aq dhe qesharake. Gjyqin atij ia bënë njerëz që nuk kishin asnjë lidhje me profesionalizmin e kineastit. Njerëzit më të ashpër ndaj tij ishin sekretari i partisë, mekaniku i transporteve dhe roja i portës, i cili e urren Arturin vetëm se ai nuk ia jep përshëndetjen e mëngjesit “sagllam”.

Në një kohë të tillë, ku besimi, vlera më e rëndësishme që mban në këmbë humanitetin dhe dashurinë njerëzore, shkatërrohet, shpërthen dhe ligësia më e madhe e grumbulluar në thellësitë e nënvetëdijes së njeriut, si plagë e hershme primitive, për t’i bërë gropën gjithkujt që ishte apo paraqitej ndryshe nga turma. Këtë dramë në roman e vuajnë Mironi, Vllasi dhe personazhi ndoshta më interesant i këtij libri Tom Gjovarfi, por indirekt drama, në një mënyrë ose tjetrën, transmetohet në jetën e gjithkujt, si një valë e nxehtë energjie negative që mbështille në shtjellën e saj gjithkënd, kudo. Si lexues ndjen keqardhje që njerëz si Mironi, Vllasi, Toma, Arturi etj duhet të gjendeshin në atë vend dhe në ato kohë, që shkatërroi dhe shkërmoqi jetët e tyre. Si do të kishte qenë fati i tyre në një tjetër vend dhe në një tjetër kohë? Por fati i tyre mbeti i damkosur dhe i hallakatur në llavën përcëlluese të një urrejtje pa kufi, për ta bërë dhimbjen më të dhimbshme dhe vuajtjen më fisnike.

Historia e poetit të talentuar dhe me të ardhme, që për shkak se i hyri dikujt në hise u degdis në këtë vend të humbur për riedukim, apo historia e inxhinier Vllasit që për të mos u divorcuar prej bashkëshortes ruse, ashtu siç e kërkonte sistemi, u ndëshkua, janë histori të zakonshme dhe të shumëdëgjua, por drama e tyre rëndohet prej pranisë së “hijes”, i cili u është bërë si hije e jetës së tyre, duke u munduar të errësojë dhe atë pak diell në atë jetë gri. Vllasi dhe Toma, me vetëdijen e njerëzve inteligjentë dhe të pajisur me tentakula që e ndiejnë rrezikun që në ajër, pas asaj që kanë pësuar, e kuptojnë se njeriu që hiqej si shok i halleve dhe si bashkëvuajtësi i tyre fatkeq, nuk ishte gjë tjetër përveçse një vegël e sigurimit të shtetit, nëpërmjet të cilëve pushteti eksperimentonte për manipulimin e mendimit njerëzor. Ndërsa Mironi, si njeri i çiltër, me shpirt tepër të ndjeshëm, i prirur të besojë dhe të vlerësojë çdo mirësi njerëzore, për pak bëhet viktimë e parë e tij. Neveria që të shkakton figura e Zihur Trushit vjen edhe prej faktit se ai përshfaqet më mirë nëpërmjet kontrastit që krijohet kur ai vihet përballë personazheve tragjikë, por me dinjitet, të cilët edhe në momentet e poshtërimit dhe persekucionit më të rëndë nuk dorëzohen. Mironi vendos të vetasgjësohet sepse durimi arriti kulmin për shpirtin e tij të ndjeshëm kur humbi karrierën, ndjenjën, lirinë e më pas mikun e tij të halleve, që i zbukuronte ditët e shëmtuara e të leckosura aty në katundin e tmerrshëm që quhej Gropas. Sigurisht që kjo botë nuk ishte për të. Ndërsa Vllasi është më i fortë si karakter dhe shkon me dinjitet pas hekurave të burgut edhe pse është i vetëdijshëm se po merr mbi shpatulla një mëkat që nuk e ka kryer:

” Është e besueshme, kur do siguri i shtetit çdo gjë bëhet e besueshme - tha me qetësinë e atij që befasi është pajtuar me fatin e tij”(Laço, 2014:200) Dhe ai shkoi pas fatit të tij.

Personazhi me filozofik i këtij romani, i skalitur me shumë simpati prej shkrimtarit është Tom Gjovarfi, rebeli i përjetshëm, antikomformisti që qeshte dhe tallej me çdokënd, shpërfillësi i gjithkujt dhe gjithçkaje që shkonte njësh me çmendurinë kolektive, guximtari i përjetshëm, sfiduesi dhe përbuzësi i të gjitha ndëshkimeve që i binin për hise.

”Më dukej se natyra ishte treguar tepër e kursyer me mua që s’më kishte dhënë asnjë nga tiparet e tij prej kryengritësi”(Laço, 2014: 220) shkruante për të Mironi në ditarin e tij. Ndoshta brenda këtij fragmenti është zëri i shkrimtarit, është zëri i cilitdo prej nesh që vuan padrejtësisë e nuk bëhet njësh me to, por që gjithsesi i mungon guximi për të kryengritur. Tom Gjovavri është ndërgjegjia e munguar e gjithsecilit prej nesh, për atë kohë sa ne nuk zgjojmë falë përpjekejeve tona të vullnetshme guximin që rri i fshehur skutave të vetëdijes. Tom Gjovavri paraqet në vetvete si personazh, një filozofi origjinale, sa jetësore atë edhe mistike. Ai, shpërfillësi klasik që notonte në gjelbërimin e dollarit që vinin prej vëllait në kurbet dhe gëzonte trupin duke e veshur me stof të shtrenjtë anglez, duke u endur netëve kryeqytetase tavernave më mondane të kohës, sigurisht që do zgjonte zilinë. Dhe zilia e degdisi në këtë skutë të humbur ku u përplas me poetin, të cilit i besoi dramën e jetës së tij. Mistikja qëndron në faktin se Gjovavri nuk është vetëm viktimë e zilisë, ai është viktimë e karmës së vet. Dikur me dashje apo pa dashje ai është bërë shkak i

vetvrasjes së dy motrave që u syrgjynosën prej sistemit me ndihmën e tij, dhe ligji karmik vepron mbi të. Ai jo vetëm syrgjynoset vetë në këtë humbëtirë, ku i vetmi ngushëllim janë ecejaket e përditshme në kishën e vogël e të vjetër të fshatit, ku kërkonte të gjente faljen hyjnore dhe paqen me veten, por përfundon i vrarë mbrapa shpine dhe i hedhur në kanal. Fati i tij është më tragjiku në gjithë romanin. Vrasësi i tij jo vetëm që nuk do të zbulohet kurrë, por nëse dikush guxon të thotë të vërtetën, Toma rrezikon të mbetet edhe pa varr. Këmbëngulja e Mironit për të zbuluar të vërtetën, dhe dilema që ngrihet para tij, pas alternativës që i vë operativi Xhelo, janë ndër momentet më dramatike në roman:

"Do të mbetet enigmë vetëm njëra nga pyetjet: Kush? Njëlloj nuk e ngjallim dot - mendova dhe zgjodha varrin, ndonëse e dija që për shumë kohë kjo ndërdyshje do të më bëhej një nga makthet e netëve..." (Laço, 2014:232)

Duket sikur Gjovarfi ka marrë ndëshkimin hyjnor për fatkeqësinë që u ka shkaktuar të tjerëve, megjithëse është penduar, ndërgjegjja e tij nuk e lë të qetë, ndaj ai e merr brengën e tij me vete, duke u çliruar vetëm përmes vdekjes prej mëkatit të tij. Kështu ai kthehet në një antipod dhe në një akuzë ndaj gjithë atyre, që me gjak të ftohtë dhe pa asnjë brerrje ndërgjegjeje shkatërruan jetë njerëzore, hapën plagë që nuk i mbylli dot një jetë, varrosën dashuri dhe mbi të gjitha vranë njeriun në një mënyrë shumë me mizore sesa vrasja me plumb.

Përshkrimi i gjendjeve të rënduara shpirtërore të Tomës jepet përmes detajeve sinjifikative, të cilat e ndriçojnë edhe më mirë portretin e këtij personazhi unik në përmbajtjen dhe domethënien e tij. Toma kërkon të çlirojë më çdo kusht barën e ndërgjegjes së vet, por e sheh se e ka të pamundur edhe pse pasditet e vona, kur ai ngjitet në kishën e vogël dhe të braktisur nga besimtarët, duket sikur kanë filluar ta ngushëllojnë. Një lloj katarsisi me të do të ndodhë në momentin kur vendos t'i rrëfëhet Miron Konjarit. Ai e di se edhe kështu nuk do t'i shpëtojë plotësisht ndjenjës së fajit, por gjithsesi ndarja e sekretit më dikë tjetër sjell një paqe të vogël në jetën e tij:

"Kaq kohë - tha Toma, por nuk mjafton për ta harruar fajin. Tërë jeta nuk do të mjaftonte" (Laço, 2014:149)

Gjithë kjo atmosferë makabre në Gropasin e varfër me shtëpi përdhese ku fasulet ishin luksi i të ushqyerit dhe leximi i fletërrufeve ishte shfaqja më e preferuar për njerëzit, ku rrugët e përmytura nga balta dhe banorët e tëkequr që shtynin ditët e jetës në atë humbëtirë si dhe stërmundimet e personazheve të librit, të sjellin ndërmend sekuencat e një filmi horror. Si për të sfumuar sadopak këtë atmosferë ngjethëse autori fut një fluid lirik; linjën e raporteve dashurore mes Anës dhe Mironit, brenda vellos së një fshehtësie të rrezikuar, e cila nuk vonoi ta shkatërronte poetin. Ana zgjedh komfortin para ndjenjës, sepse nuk kishte rrugëzgjdhje tjetër dhe dashuria e tyre mbeti si një kujtim i bukur, por i dhimbshëm të cilin njëri e mori me vete në varr, ndërsa tjetrës i mbeti si një gur që do t' i rëndontë përjetë në kraharor.

Gjithashtu, për të kompesuar dramacitetin e situatave që shkojnë kah tragjizmit, autori përdor shpesh ironinë, sarkazmën dhe në disa raste groteskun. Në fakt, gjithë romani, i marrë në tërësi synon paraqitjen e jetës siç ishte në të vërtetë, por e lexuar në kohërat tona, skenat e tij kuptohen si grotesk i përmasave të mëdha, ku personazhe të përçuduar e të hallakatura vërtiten pa kurrfarë rrugëdalje në tragjikomedinë e jetës së tyre. Në disa raste autori përdor me mjeshtëri humorin e personazheve apo të situatave nëpërmjet detajeve të goditura. I tillë është rasti i fshatarit Shahin Nezirit, që megjithëse naiv arrin të vërë në lojë sekretarin e partisë dhe ta kthejë sallën e mbledhjeve në një skenë komedie, apo rasti i “kompostos së bagëtive”, për “gatimin” e së cilës mobilizohej gjithë fshati për të grumbulluar jashtëqitjet e bagëtive e për t’i fermentuar më pas. Fshatarët këtë proces e quanin “përgatitja e kompostos” dhe këtë punë më së shumti e kryenin në fshat të internuarit.

Gjuha e romanit është e thjeshtë, e kapshme dhe përdoret me mjeshtëri edhe në tipizimin e personazheve. Bukuria dhe eleganca e saj, ndërthurja e linjave të subjektit në mënyrë shumë interesante, pasqyrimi me vërtetësi i njerëzve dhe situatave e bën këtë një roman të lexueshëm në të gjitha kohërat. Përshtypja që të krijon romani që në fillim të tij, me qartësinë e situatave, me përshkrimin individualizues të personazheve, me rrjedhën e ngjarjeve të lidhura mirë organikisht, (edhe pse në pamje të parë duket sikur subjekti është i copëzuar, pasi zhvendoset në jetët e personazheve, që në fillim nuk kanë asnjë lidhje me njëri-tjetrin, por më pas një fat unik i bashkon atë përfundimisht), është ajo e vizualizimit. Mjeshtëria artistike e shkrimtarit të vërtetë është që të sendërtojë në mendjen e lexuesve imazhe të qarta dhe konkrete, gjë që kjo vepër e ka realizuar me sukses.

“Gropas ‘67” nuk është vetëm një rekiuem për njerëzit që u viktimizuan, nuk është një fikshën që tenton të pasqyrojë një kohë dhe ca jetë njerëzish, ai është një roman që në çdo kohë të bën të meditosh, të reflektosh e të njohësh më mirë e më thellë natyrën njerëzore. Ndoshta ai është një sekuencë jete e gjithsecilit prej nesh që në një formë të përafërt ndodh.

Përfundime

Teodor Laço përmes romanit “Gropas’67”, përshkruan me realizëm tronditës një kohë dhe një realitet të caktuar në Shqipërinë e viteve ’60. Përmes pasqyritit me vërtetësi artistike të ngjarjeve situatave, personazheve dhe mjedisve, autori ka arritur të përcjellë një mesazh shumëdimensional, epiqendër e të cilët është liria shoqërore dhe individuale. Ngjarjet e këtij romanit trajtojnë pikërisht fatet e popullit shqiptar dhe veçanërisht të intelektualëve, në kushtet e plota të mungesës së lirisë dhe marginalizimit të vetëdijes njerëzore, nëpërmjet imponimit të ideologjisë së partisë në pushtet. Personazhet e këtij libri kanë një tipizim të përkryer artistik, përmes përshkrimit, gjuhës, gjesteve dhe komunikimit të tyre të brendshëm shpirtëror. Ndërthurja tragjike e fatit të tyre në këtë realitet ogurzi, është një dëshmi e pakontestueshme e krimeve dhe sadizmit të pushtetit diktatorial, që paralizoi çdo

lloj shfaqje të mendimit të lirë dhe asgjësimit të çdo vlere shpirtërore, që qëndron në themelin e jetës njerëzore.

Ky roman është një trajtim origjinal i këtij realiteti, përmes një strukture interesante subjekti, psikologjizmit të situatave dhe personazheve, harmonizimit të veprimit me përshkrimin, monologut me dialogun. Teodor Laço me këtë roman ka sjellë një kontribut të rëndësishëm në letërsinë tonë bashkëkohore.

BIBLIOGRAFIA

Laço T , (2014) *Gropas '67*, Tiranë.

Laço T.,(2014) *Me vitin '67 rrëfej persekutimin e elitës shqiptare*, gazeta Mapo, 29 mars,.

Laço T., (2014) *Të hapen dosjet e artistëve dhe politikanëve*, gazeta Standart, 8 maj

Hoxha M., (2014) *Gropa '67*, Ballkan web.com,

Papagjoni J., (2014) *Përbindshi që zgjoi përbindshat*, gazeta Standart, 8 maj

METODIKË, PSIKOLOGJI

SHFAQJA E AFTËSIVE TË FËMIJËVE 25-36 MUAJSH PËR TË KUPTUAR QËLLIMSHMËRINË E VEPRIMEVE PËRMES ELEMENTËVE TË LOJËS “BËJMË SIKUR”.

Besjona Dede

Departamenti i Psikologjisë dhe Peadagogjisë
Fakulteti i Shkencave Sociale
Universiteti i Tiranës

Përmbledhje

Loja është aktiviteti kryesor gjatë fëmijërisë, aftësia për të përdorur të menduarit simbolik është një aftësi mendore e nivelit të lartë gjatë fëmijërisë së hershme që kulmon me aftësinë për të “bërë sikur”. Kjo aftësi e vlerësuar si tregues i rëndësishëm i zhvillimit kognitiv lidhet me përfshirjen në role jo reale ose siç cilësohet në literaturë loja e pretenduar/simbolike.

Për realizimin e studimit janë përgjedhur 10 fëmijë të grup moshës 25-36 muajsh, që frekuentojnë çerdhet publike të qytetit të Tiranës.

Kështu, në moshën 25-36 muajsh fëmijët shfaqin aftësi për të dalluar pretendimin nga përpjekja në veprimet e tyre, duke paraqitur sjellje përcaktim – pretendimi. Modelimi i veprimeve “bëjmë sikur” me element pretendimi përtej situatës dhe shoqërim verbal; tipologjia sjellore e sjelljeve pretenduese/ përpjekëse është e ndryshme.

Fjalët çelës: loja, fëmijëria e hershme, pretendim/përcaktim, institucionet ditore të kujdesit dhe edukimit

Abstract

The Play is the main activity during childhood; the ability to use symbolic thinking is a high level of mental ability during early childhood that culminates with the ability to "behave if". This capability evaluated as an indicator of significant development is related to the cognitive inclusion in unrealistic roles or as termed in the literature the pretend / symbolic play.

To conduct this study there have been selected 10 children aged 25-36 months who attend public crèches in Tirana.

At the age of 25-36 months, children exhibit the ability to distinguish real efforts from pretend in their actions by including defined behaviours in their activities. There is a variety of actions of the pattern “as if” with pretention elements beyond the context and the verbal counterparts, as well as behavior types and versions.

Key words: play, early childhood, pretend / trying, day care institutions

Hyrje

Loja është aktiviteti kryesor gjatë fëmijërisë, është angazhuese në përmeshjen e sfidave drejt zhvillimit tërësor individual. Por njëkohësisht loja është një formë aktiviteti që shpreh stadin aktual të zhvillimit të fëmijës. Zhvillimi individual tërësor shtrihet në disa fusha: në fushën fizike, motorike, gjuhësore, kognitive, sociale dhe emocionale. Zhvillimi kognitiv si pjesë e zhvillimit tërësor gjatë fëmijërisë së hershme përfshin përdorimin e aftësive të zgjidhjes së problemit dhe të menduarit abstrakt. Kështu, aftësia për të përdorur të menduarit simbolik është një aftësi mendore e nivelit të lartë gjatë fëmijërisë së hershme që kulmon me aftësinë për të “bërë sikur”. Kjo aftësi e vlerësuar si tregues i rëndësishëm i zhvillimit kognitiv lidhet me përfshirjen në role jo reale, ose siç cilësohet në literaturë loja e pretenduar/simbolike.

Loja simbolike ose loja e pretenduar është një stad në të cilën përfshihen fëmijët që janë të aftë t'i “veshin” veprim objekteve simbolike. Loja e pretenduar krijon një botë në të cilën fëmijët mund të shprehin idetë dhe ndjenjat e tyre mbi jetën (Goldstein 2011:522).

Fëmijët që nga viti i dytë i jetës janë të aftë të regjistrojnë përcaktime dhe transformime pretenduese të thjeshta, madje duke folur mbi këto ngjarje në skenarë të pretenduar (Harris & Kavanaugh, 1993; Walker-Andrews & Harris, 1993; Walker-Andrews & Kahana-Kalman, 1999 cituar nga Rakoczy 2006, f.557).

Në aspektin zhvillimor në moshën 2-7 vjeçare fëmijët ndodhen në *stadit e të menduarit paraoperacional*. Gjatë kësaj faze fëmijët, mësojnë përfaqësimin e objekteve me simbole, luajnë me kukulla, zhvillojnë imagjinatën, imitojnë veprimet e të rriturve (Piaget, 1976 :14).

Disa autorë e lidhin konceptin e lojës së pretenduar me teorinë e mendjes. Kështu, fëmijët 3 vjeçarë kuptojnë strukturën qëllimore të pretendimit si një formë veprimi jo serioze, krahasuar me forma të tjera të sjelljes “bëjmë sikur”. Kundër teorisë së sjelljes bëjmë sikur, kjo tregon se edhe fëmijët më të vegjël kanë së paku një formë të të kuptuarit të elementëve qëllimorë në veprimet e pretenduara. (Rakoczy 2006:558). Në moshën tre vjeçare ata mund të luajnë me lodra, luajnë “sikur” me kukulla, kafshë dhe njerëz (Shelov, 2004).

Fillesat e para të lojës së pretenduar në fëmijëri janë sinjal i dallueshëm i një forme të avancuar të formave individuale dhe kolektive të qëllimshmërisë. (Rakoczy 2008:512). Fëmijët në moshën 36 muajsh tregojnë shumë qartë të kuptuarin e tyre mbi veprimet pretenduese dhe përpjekjes në situata të tilla si pas modeleve të përpjekjes ata performonin me të vërtetë atë model shpesh duke komentuar mbi përealizimet e tyre (p.sh nuk mund të bëj këtë gjë), por pas modeleve pretenduese ata vetëm bëjnë sikur dhe nuk shqetësohen mbi efektet reale të veprimeve të tyre (p.sh. edhe kur nuk ka vërtet ujë që derdhet nga mbajtësja) (Rakoczy 2006:558).

Autorë të tjerë janë fokusuar në tiparet sociale dhe ndërvepruese të lojës së pretenduar ose simbolike.

Kështu, sipas Bergen (1998:72), loja e pretenduar kërkon aftësinë për të transformuar objekte dhe veprime në mënyrë simbolike dhe realizohet përmes dialogut social ndëraktiv dhe negocimit; përfshin marrjen e roleve, njohuri mbi skenarin e lojës dhe improvizimin.

Lillard (1998:20) ka treguar se loja e pretenduar përfshin negocimin mes pjesëmarrësve me pikëpamje të ndryshme, përfaqësimin e njëkohëshëm të objekteve në dy mënyra (reale dhe të pretenduar), lojën në role duke shmangur shprehjen e mendimeve, veprimeve dhe portretizimin e emocioneve të përshtatshme në sitata të ndryshme dhe “aktruesit” e të gjithë veprimeve që sugjerojnë se pretenduesit kanë aftësi të përfaqësimit mendor.

Përcaktimi shpesh luan një rol të rëndësishëm në plotësimin e detajeve të asaj që është duke ndodhur në sjelljet pretenduese. Nga premisa fillestare deri te perceptimi konkret që fëmija “bën sikur” ai është i aftë të përcaktojë qëllimshmërinë e asaj që është duke ndodhur në pretendim(Nichol, 1998:119).

Fëmijët prodhojnë më shumë veprime të lojës së pretenduar pasi ata kanë parë një të rritur të angazhohet në sjellje pretenduese dhe më pas ndjekin veprimet e tyre.

Megjithatë është interesante sesi modelimi i veprimeve të pretenduara gjithashtu shërben për të rritur produktivitetin e fëmijëve ndaj veprimeve të lojës funksionale. Ky modelim rrit dëshirën e fëmijëve për të. (Randell 2006:137)

Objektivat e kërkimit:

1. të analizojë aftësitë e fëmijëve të moshës 25-36 muajsh për të dalluar qëllimshmërinë e veprimeve nga pretendimi;
2. të kuptojë nivelin sipas tipologjisë së sjelljeve që shfaqen në evidentimin e qëllimshmërisë ndaj pretendimit.

Arsyet e ndërmarrjes së studimit lidhen me synimet profesionale dhe studimore për të vlerësuar aftësitë kognitive të fëmijëve dhe format zhvillimore të shfaqjes në grup moshë të ndryshme, ndikimin që kanë këto tipare zhvillimore në aktivitet ku fëmijët përfshihen natyrshëm. Ky studim është pjesë e një kërkimi më të zgjeruar mbi aftësitë kognitive të fëmijëve 18-36 muajsh dhe rolin e mjedisit social në zhvillimi kognitiv gjatë fëmijërisë së hershme.

Struktura e punimit.

Ky punim përbëhet nga rubrika e përmbledhjes, hyrjes (rishikim i literaturës për konceptet e përdorura në punim dhe studimet e fushës së studimit, objektivat, arsyet e ndërmarrjes së studimit); materiale dhe metoda (kampioni, procedurat e aplikimit, etika në kërkim, vlefshmëria dhe kufizueshmëria); rezultate dhe diskutime; referencat dhe shtojcat.

Rezultatet dhe diskutimet

Në moshën 25-36 muajsh fëmijët shfaqin aftësi për të dalluar pretendimin nga përprerja në veprimet e tyre duke paraqitur sjellje përcaktim pretendimi; modelimi i

veprimeve “bëjmë sikur” me element pretendimi përtej situatës dhe shoqërim verbal ilustues. Megjithatë, tipologjia e sjelljeve pretenduese dhe përpjekëse është e ndryshme edhe pse aktivitetet e përhira në strukturën e procedurës dhe materialeve janë të njohura për fëmijët 25-36 muajsh.

Materiale dhe metoda

Metodat dhe procedurat e paraqitura në këtë studim janë pjesë e një studimi më të zgjedhurar për vlerësimin e aftësive të fëmijëve 18-36 muajsh, për të kuptuar dallimin mes sjelljeve pretenduese dhe përpjekëse, si tregues të aftësive të tyre kognitive për t’u përfshirë në aktivitete pretenduese. Hartimii i procedurave të matjes së kësaj aftësie dhe vlerësimi përmes kodimit është marrë nga cikli i studimeve me të njëjtin fokus të Rakoczy, 2006 (557-564).

Kampioni

Për realizimin e studimit janë përgjedhur 10 fëmijë të grup moshës 25-36 muajsh, që ndjekin çerdhet publike të qytetit të Tiranës. Përzgjedhja e pjesëmarrësve është bërë në mënyrë rastësore nga fëmijët e një institucioni ditor të rritjes dhe edukimit. 5 prej pjesëmarrësve janë djem dhe 5 janë vajza. Kriteri përzgjedhës ka qenë grup moshë 25-36 muajsh, raporti i barabartë gjinor dhe të qenit ndjekës të çerdheve publike prej së paku 6 muajsh.

Procedurat e aplikimit

Fëmijëve iu prezantuan dy çifte modele për veprim: pretendimi/përpjekja për të ngrenë dhe pretendimi/përpjekje për të derdhur.

Testimi u realizuar nga një profesionist i fëmijërisë së hershme që njihet nga fëmijët e përfshirë, punon në fushën e edukimit (edukatore e insitucionit), e cila u trajnuar për procedurën e realizimit dhe u mbikëqyr nga një supervisor për të ruajtur njëtrajtshmërinë e aplikimit të procedurave të gjithë fëmijët e përfshirë në studim. Kodimi u realizua nga dy kodues të trajnuar në mënyrë individuale.

Objektet e përdorur për modelet e pretendimit përpjekjes ishin dy mbajtëse të pazakonta ku njëra përdoret së bashkë me një filxhan dhe tjetra me një gotë.

Nga mbajtëset e ujit eksperimentuesi (E) u përpoq/pretendoj sikur derdhi ujë në një filxhan/gotë duke bërë veprime të përsëritura të derdhjes për rreth 15 sekonda, dhe me disa shprehje kur “E” shikon mbajtësen.

Në fazën e nxemjes, shumë veprime dhe nxitje iu prezantuan për t’u siguruar fëmijëve mundësinë për të treguar reagime krijuese “bëjmë sikur” dhe përpjekje në fazën testuese.

Secili nga fëmijët pa katër modele veprimesh, një bllok të dy modeleve të “bëjmë sikur” dhe një tjetër bllok të dy modeleve të përpjekjes të lidhura tematikisht.

Në fillim, E dhe fëmija luajtën lirshëm, pastaj “E” bëri disa veprime të thjeshta (p.sh ndërttoi një kullë me formuese), dy veprime “bëjmë sikur” (bëjmë një telefonatë dhe

hapim një gropë), me një objek të ri (bllokues dere), një veprim - përpjekje (përpiqet të bëjë muzikë më një piano të vogël duke shtypur butonin e gabuar dhe i kërkoj fëmijës të bëjë të njëjtën gjë pas secilit veprim).

Pastaj, pasoi faza e nxemjes ku tre nxitës shtesë do të prezantohen për fëmijën.

Së pari, E vendosi arushin Tedi në një pjesë kartoni mbi tavolinë duke thënë: “Shiko! Ky është Tedi! Unë do të të tregoj ty disa gjëra për të bërë dhe pastaj është radha jote dhe ne mund të bëjmë diçka me Tedin po ashtu”. Së dyti, E mori një mbajtëse të re duke thënë “Do ta hap atë” dhe u përpoq në mënyrë të pasuksesshme për ta hapur. Ai më pas tha “Hm, kjo nuk punon”.

Ah, më pas ne mund të marrim një çelës dhe e nxjerr çelësin para fëmijës duke thënë “Me çelës mund të hapim gjërat” dhe hapim kutinë. Fëmijës iu dha çelësi (Tani mund ta bësh dhe ti më së miri) kështu E ndihmoi fëmijën të hapë kutinë/mbajtësen nëse është e nevojshme. Më në fund iu prezantua kupa me pirunin. E, solli një karton me një karotë lodër dhe i thotë: “Le të gatuajmë së bashku” dhe bën sikur gatuan karotën në kutinë e kartonit.

Më pas, “E” u shpreh: “Tani u gatu”, sjell kupën bashkë me pirunin, vendos karotën në kupë dhe ia jep atë fëmijës. Nëse fëmija nuk përgjigjet në mënyrë spontane bëj sikur ushqen arushin Tedi, E shtyn kartonin drejt Tedit dhe çelësin mbi të drejt fëmijës dhe e pyet “Dhe tani?”.

Më pas vjen blloku i parë testues, duke konsistuar në dy modele veprimesh (bën sikur ha dhe sikur derdh për gjysmën e fëmijëve, përpiqet ta hajë dhe përpiqet të derdhë për gjysmën tjetër të fëmijëve).

Blloku i parë testues pasohet nga një tjetër bllok nxemje, në përmbajtje të së cilit janë dy veprime pretenduese dhe dy veprime përpjekëse sipas radhës dhe në fund vjen blloku i dytë testues, në përmbajtjen e së cilit janë dy modele veprimesh (përpjekjes për fëmijët që kanë parë pretendimin së pari dhe anasjelltas).

Etika në kërkim

Për mbledhjen e të dhënave dhe realizimin e studimit është marrë leje institucionale dhe informimi i miratuar nga prindërit e fëmijëve, ku është aplikuar aparati testues. Grupi i studimit ka aplikuar teknika, metoda dhe aktivitete të cilësuar jo dëmtuese për zhvillimin individual dhe shëndetin mendor të fëmijës. Aktivitetet janë pjesë normale e lojërave dhe aktiviteteve të fëmijëve 0-3 vjeç në institucione dhe mjedise loje e edukimi. Eksperimentuesi dhe supervizori kanë treguar profesionalizëm në aplikimin e procedurave dhe fëmijët nuk janë përfshirë në aktivitete ku kanë shprehur mosdëshirë dhe parehati.

Vlefshmëria dhe kufizueshmëria

Vlefshmëria e përdorimit të metodës dhe materialeve të përdorura nga Racozky, 2006 (557-564) është provuar përmes pilotimit në një studim paraprak “*Ndikimi i lojës simbolike në zhvillimin kognitiv të fëmijëve. Aftësia e fëmijëve 20-36 muajsh*

për të dalluar veprimet e qëllimshme me ato simbolike si tregues i zhvillimit të strukturave kognitive”,(Dede 2011: 326)

Në përfundim të studimit, aparati testues vërtetoi se struktura e aktiviteteve, lloji i aktiviteteve, kuptueshmëria dhe teknikat e aplikimit nga eksperimentues me një tjetër prejardhje kulturore janë të përputhshme.

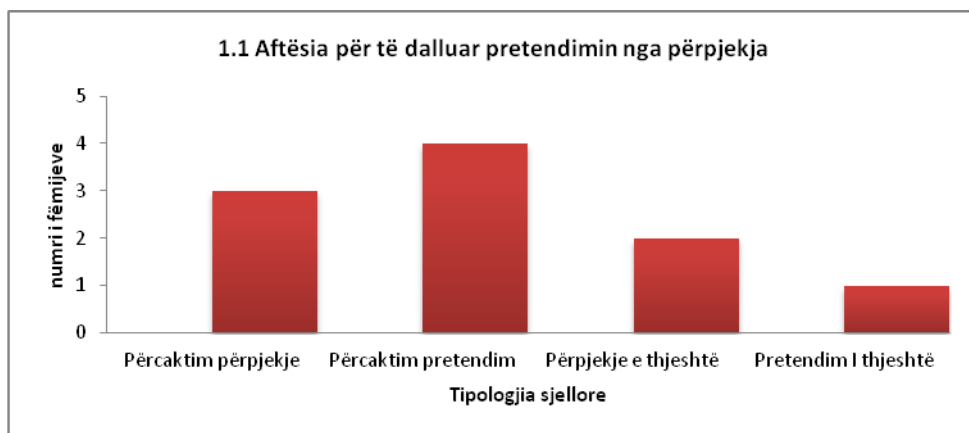
Kufizimet në përdorimin, që lidhen me faktorë situacionalë, janë munduar të minimizohen, për të shmangur subjektivitetin në aplikimin e procedurave dhe kodimin e të dhënave janë ndjekur procedura aplikimi dhe matje standarde, të realizuara nga një testues (eksperimentues) dhe dy kodues të pavarur.

Rezultate dhe diskutime

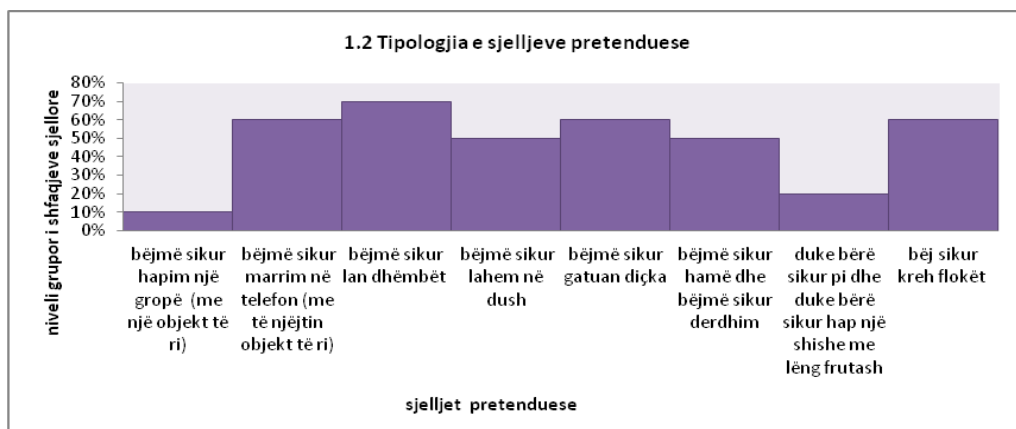
Nga mbledhja dhe përpunimi i të dhënave bazuar në objektivat e paravendosura rezultoi se:

1. Në tërësinë e sjelljeve që fëmijët 25-36 muajsh numri më i madh i fëmijëve pjesëmarrës, 4 fëmijë, realizonin përcaktim pretendim, 3 fëmijë realizonin përcaktim përpjekje, 2 fëmijë realizonin përpjekje të thjeshtë dhe 1 fëmijë realizonte pretendim të thjeshtë.

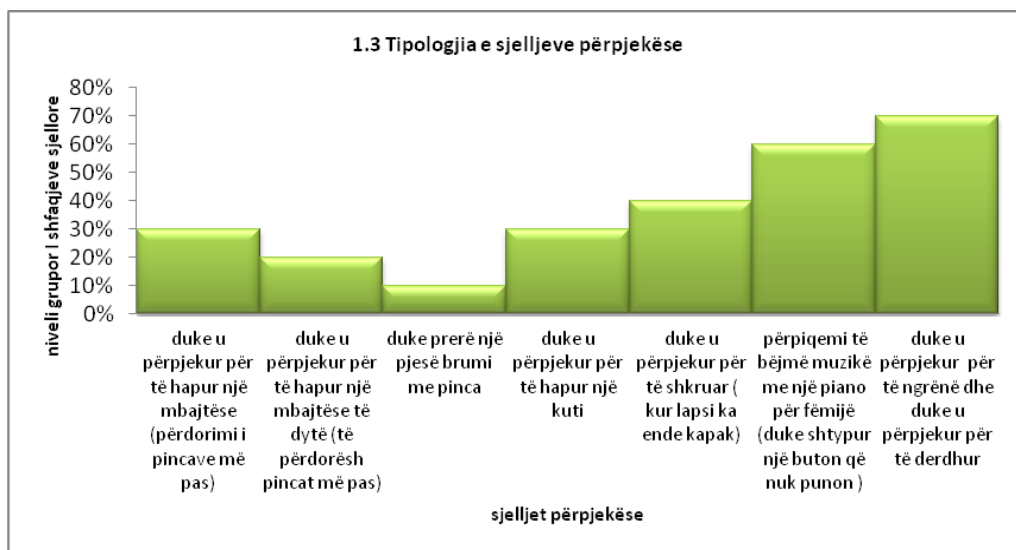
Ky tipar i fëmijëve për të diferencuar sjelljet pretenduese nga ato përpjekëse është tregues i aftësisë së tyre për të dalluar pretendimin nga përpjekja si sjellje të lidhura me serinë e aktiviteteve ku ata u përfshinë. Përtej aftësisë dalluese të pretendimit nga përpjekja në grupmoshën 25-36 muajsh fëmijët shfaqin përgjithësisht nivele të larta kuptueshmërie ndaj strukturës pretenduese të veprimeve. Kjo lidhet me rezultatin se 4 nga 10 fëmijët e përzgjedhur ndiqnin me vëmendje modelin e ofruar nga eksperimentuesi dhe shtonin elemente krijuese dhe verbale në strukturën e sjelljeve pretenduese, duke dëshmuar aftësi të larta pretenduese si tregues i tipareve të zhvillimit kognitiv në fëmijërinë e hershme. Ndërkohë që 3 nga 10 fëmijë pjesëmarrës shfaqnin aftësi për të realizuar veprime mbizotëruese përpjekëse në përputhje me sjelljet. Kjo gjë dëshmon për aftësi të larta të kuptueshmërisë edhe pse nuk tregon aftësi të fëmijëve për të ndjekur modele të pretendimit : “të mendosh përtej realitetit”. Gjithsesi vetëm 2 prej fëmijëve pjesëmarrës realizonin sjellje të qarta të përpjekjes së thjeshtë dhe vetëm 1 fëmijë realizonte sjellje të thjeshta pretenduese. Kështu, ekzistenca e aftësive pretenduese në moshën 25-36 muajsh lidhet me aftësi të larta për të shkruar përtej sjelljeve “bëjmë sikur” dhe përpjekje për modelim të saktë të veprimeve.

2. Ndërkohë megjithë shfaqjen e aftësive pretenduese, tipologjia sjellore dhe intensiteti i sjelljeve të shfaqura nuk është i njëjtë. Arsyet e të kuptuarit të një tipologjie sjellore më shumë se të tjerat mund të lidhen me shkaqe kulturore të ekspozimit të fëmijëve në mënyrë të vazhdueshme ndaj disa modeleve sjellore pretenduese që e lehtësojnë prirjen modeluese ose më një tipar të zhvillimi kognitiv që shprehet përmes aftësisë për të kuptuar ose jo disa modele të sjelljeve pretenduese. Kjo mbetet për t'u evidentuar në studime të mëtejshme. Gjithsesi në raportin mes sjelljeve pretenduese dhe nivelit grupor të shfaqjes së tyre sjellja më shumë e shfaqur është “bëjmë sikur lajmë dhëmbët” ndërsa më pak e shfaqura është “duke bërë sikur pi dhe duke bërë sikur hap një shishe me lëng frutash”.

3. Shfaqja e sjelljeve përpjekëse në nivel përcaktues dhe të thjeshtë sipas raportit mes tipologjisë sjellore përpjekëse dhe nivelit grupor të shfaqjes është si më poshtë: niveli më i lartë grupor për shfaqjen e sjelljes përcaktuese vërehet në tipologjinë “duke u përpjekur për të ngrënë dhe duke u përpjekur për të derdhur” dhe niveli më i ulët grupor vërehet në tipologjinë sjellore “duke prerë një pjesë brumi me pinca”.

Metodat dhe procedurat për mbledhjen dhe analizën e të dhënave të përdorura janë bazuar dhe përshtatur nga studimi i Hannes Rakoczy and Michael Tomasello: "Two-year-olds grasp the intentional structure of pretense acts", 2006. Ashtu sic është evidentuar në studimin e Racoczy, 2006 me rritjen në moshë rritet dhe aftësia për të kuptuar dallimin mes pretendimit dhe përpjekjes si tregues i rritjes së aftësisë për të shkruar përtej në veprimet pretenduese. Kështu në moshën 25-36 muajsh fëmijët shfaqin aftësi për të dalluar pretendimin nga përpjekja në veprimet e tyre duke paraqitur sjellje përcaktim pretendimi; modelimi i veprimeve "bëjmë sikur" me element pretendimi përtej situatës dhe shoqërim verbal ilustrues. Në këtë linjë studimi i realizuar në institucionet ditore të kujdesit dhe edukimit në qytetin e Tiranës (çerdhet publike) në grupmoshën 25-36 muajsh vërteton të njëjtën prirje zhvillimore të evidentuar dhe në linjën e studimeve të Racoczy et.al, 2006, 2008, Nichol, 1998, Randell 2006. Rritja e aftësisë së fëmijëve 25-36 muajsh për t'u përfshirë në sjellje pretenduese është tregues i zhvillimit kognitiv përmes nivelit të kuptueshmërisë së strukturës qëllimore të veprimeve. Megjithatë tipologjia sjellore e sjelljeve pretenduese dhe përpjekëse është e ndryshme edhe pse aktivitetet e përfshira në strukturën e procedurës dhe materialeve janë të njohura për fëmijët që frekuentojnë këto institucione.

BIBLIOGRAFIA

Bergen, Doris. (1998). *Stages of play development*. In D. Bergen (Ed.), *readings from ... Play as a medium for learning and development*. Association for Childhood Education International (pp. 71-93). ED 421 252.

Dede, Besjona. *Ndikimi i lojës simbolike në zhvillimin kognitiv të fëmijëve. Aftësia e fëmijëve 20-36 muajsh për të dalluar veprimet e qëllimshme me ato simbolike si tregues i zhvillimit të stukturave kognitive*; Development Problems of Childhood And Adolescence In Transitional Societies, The II- nd International Scientific Conference, 2011, f. 326

Goldstein, S & Naglieri, (2011) *J. Encyclopedia of Child Behavior and Development*, Springer Science+Business Media LLC, , f. 522.

Lillard, Allen. (1998) *Playing with a theory of mind*. In O. N. Saracho & B. Spodek (Eds.), *Multiple perspectives on play in early childhood*. (f. 11-33). Albany: New York Press. ED 426 776.

Nichols, Shaun . (2000) Stich, Stephen. *A cognitive theory of pretense*. Elsevier, Cognition 74 (2000) 115 -147

Rakoczy, Hannes. (2008), *Pretence as Individual and Collective Intentionality* Journal compilation , Blackwell Publishing Ltd Mind & Language, Vol. 23 No., f. 499–517.

Rakoczy, Hannes. (2006) Tomasello, Michael. *Two-year-olds grasp the intentional structure of pretense acts*, Developmental Science 9:6, f. 557–564

Randell, Angela. (2006) Nielsen, Mark. *Children's communication of pretend acts using social cues*. Frontiers in Cognitive Psychology, f. 127-143

Shelov, R dhe Hannermann, (2004) *R. Caring for your baby and young child: Birth to 5*, American Academy of Pediatrics, www.cdc.gov/actearly.

Piaget, J. (1976) *The child conception of the world*, Littlefield, Adams and CO, Totowa New Jersey, f.14

Shtojca

1.Veprime të thjeshta pretendimi dhe përfshirëse

- (1) bëjmë sikur hapim një gropë (me një objekt të ri)
- (2) bëjmë sikur marrim në telefon (me të njëjtin objekt të ri)
- (3) përpiqemi të bëjmë muzikë me një piano për fëmijë (duke shtypur një buton që nuk punon)

2. faza e parë e nxemjes për pretendimin dhe përpjekjen me nxitës shtesë.

- (1) bëj sikur lan dhëmbët
- (2) bej sikur lahem në dush
- (3) duke u përpjekur për të hapur një mbajtëse (përdorimi i pincave më pas)
- (4) duke u përpjekur për të hapur një mbajtëse të dytë (të përdorësh pincat më pas)
- (5) duke bërë sikur pi dhe duke bërë sikur hap një shishe me lëng frutash
- (6) duke prerë një pjesë brumi me pinca
- (7) bën sikur gatuan diçka

3. blloku i parë i testimi (duke bërë sikur për gjysmën e fëmijëve dhe duke u përpjekur për gjysmën tjetër të fëmijëve)

4. faza e dytë e nxemjes për pretendimin dhe përpjekjen me nxitës shtesë.

- (1) bëj sikur kreh flokët
- (2) duke u përpjekur për të hapur një kuti
- (3) bën sikur lahet vetë
- (4) duke u përpjekur për të shkruar (kur lapsi ka ende kapak)

5. blloku i dytë i testimi (duke bërë sikur në grupin ku është aplikuar përpjekja dhe anasjelltas)

Kodimi i sjelljeve: Çdo sjellje u klasifikua në njërin nga pesë kategoritë: “pretendim përcaktim” kur fëmija performon një veprim pretendues në përputhje me tematikën, që shkon përtej asaj që testuesi realizon; “pretendim i thjeshtë” kur fëmija performon atë që duket si një veprim i qartë pretendues. Në mënyrë analoge, reagimet kodohen si “përcaktim përpjekje” kur fëmija zbulon prej një veprimi/fjalë një vlerësim se qëllimi ishte të realizonte veprimin në mënyrë të suksesshme ose si “përpjekje të thjeshta” kur fëmija performon diçka që duket si një shembull i qartë i sjelljes përpjekëse. Së fundmi, kategoria e “paqartë” e përgjigjeve, që nuk përmbushin kriteret e kategorive të sipërpërmendura.

THE CHARACTERISTICS OF YOUNG LEARNERS IN THE ENGLISH LEARNING CONTEXT

Dorela Kaçauni (Konomi)*

Departament of Foreign Languages
Faculty of Education and Philology
“Fan S. Noli” University, Korça

Përmlledhje

Qëllimi i këtij artikulli është të përshkruajë karakteristikat e të nxënësve të gjuhës angleze tek nxënësve të vegjël nga mosha 8 deri 12 vjeç. Mësuesit duhet të kuptojnë që karakteristikat e të nxënësve janë më tepër emocionale dhe duhet që ta përshtatin pritshmërinë dhe mësimdhënien sipas këtyre të fundit.

Nxënësve të vegjël duhet që të jenë entuziastë, të hapur dhe të kenë vazhdimisht dëshirën për të mësuar. Mësuesit e gjuhës angleze duhet të marrin vendime të ndërgjegjshme për zgjedhjen e strategjive për qëllime specifike dhe për të krijuar një mjedis të rregullt në klasë.

Nxënësve të vegjël të shkollave fillore kanë një periudhë që quhet “mosha e artë” sipas Braunit, në të cilën fëmijët janë të aftë të mësojnë çdo gjë, përfshirë dhe gjuhën e huaja. Fëmijët, gjithashtu kanë nevojë të motivohen dhe të nxiten në mësimin e tyre të gjuhës angleze. Pra, në këtë mënyrë ata janë të lirë të krijojnë dhe të përdorin gjuhën angleze në klasë dhe jashtë saj.

Fjalët kyçe: nxënës të vegjël, karakteristika, arsimit fillor, motivimi,

Abstract

The aim of this article is to describe the learning characteristics of young English learners from 8 to 12 years old. Teachers must understand that the learning characteristics are more emotional and they have to adjust their expectations and teaching accordingly.

Young learners need to be enthusiastic, open, innovative, and willing to keep on learning. English Teachers must make conscientious decisions about selecting teaching strategies for specific purposes and about establishing and maintaining a positive and orderly classroom environment.

Young learners of elementary schools have a period called “golden age” according to Brown (1987: 24), the period that children are able to learn anything easily. In this period, their brains are still flexible so that they are able to learn anything, including languages. Children also need to be motivated and encouraged in their English learning. So in this way they are able to create and to use English in the classroom and outside.

Key words: *young learners, characteristics, primary education, motivation*

1. Introduction

In today's primary school classrooms teachers are working with increasingly diverse young learners. Unfortunately, many teachers are not provided with specialized training in how to meet the needs of young learners (Menken & Atunez, 2001: 67) and may have no prior experience in teaching them from linguistically and culturally backgrounds. This article provides general information on the characteristics of English language learners in primary education. Teachers need to find interesting and enjoyable ways in order to involve children in successful learning process and enhance their progress, which is mostly not an easy task. In the EFL classroom, Halliwell (1992:3) states that children arrive equipped with a set of "instincts, skills and characteristics" which aid them in acquiring foreign languages. For the successful teaching of English language in primary education, it is essential for the teachers to understand the young learners' characteristics, instincts, and interests in their cognitive, linguistic and emotional aspects because this will play a crucial role in the way the teacher designs a lesson plan, in order to achieve the objectives of the lesson and the feedback he receives. So this paper displays the general characteristics of young learners, as well as the motivation of the language learning process.

2. Who are young learners?

Young learners are supposed to be children from the first year of formal schooling (five or six years old) to eleven or twelve years of age and in the Albanian context English starts when they are *8 years old up to 12 years old*. However, the age of children is not crucial for how mature they are.

According to Phillips "there are many factors that influence children's maturity: for example, their culture, their environment (city or rural), their sex, the expectations of their peers and parents." A good teacher should be aware of these differences and that is why the types of activities he decides to use with a class must be influenced by his knowledge of their circumstances, attitudes, and interests rather than simply by the children's physical age (1993: 5).

It is individual how quickly the children develop. There is a difference between how skilled the children are not depending on their different age. Some children develop later than others.

In general, it is assumed that five to seven year old children are all at the same – beginner level. The eight to ten year olds may also be beginners, or they may have been learning the foreign language for some time, so there are both level one and level two pupils in the eight to ten age groups (Ytreberg 1990: 1).

Ytreberg mentions some basic characteristics of the young language learners:

- Children sometimes have problems to distinguish the real world from the imaginary world. It can be difficult for teachers to cope with it and to understand their perception of reality.
- When working or playing they like to be accompanied with others. Most of them do not like to work alone.
- They use language skills long before they are aware of them.
- They love to play and the learning itself can be effective only in case they are enjoying themselves.
- They learn by mimics, using gestures and body movements. The physical world is very important and dominant at all times.
- They have a very short attention and concentration span.
- They do not always understand the world of adults. The teacher needs to use the instructions in an appropriate way and use the language and phrases so that the children can easily get the message.

Young children are motivated when they are praised. It is very important to support their enthusiasm from the beginning of learning process (1990: 1).

Phillips assumes that “the younger the children are, the more holistic learners they will be. Younger learners respond to language according to what it does or what they can do with it, rather than treating it as an intellectual game or abstract system. Anyway there are both advantages and disadvantages: *on the one hand they respond to the meaning underlying the language used and do not worry about individual words or sentences; on the other, they do not make the analytical links that older learners do.* Younger learners have the advantage of being great mimics, are often unselfconscious, and are usually prepared to enjoy the activities the teacher has prepared for them” (1993: 7).

Here are some points according to Phillips to consider when teaching young learners:

- The activities should be simple enough for children to understand what is expected of them.
- The tasks should be amusing and within children’s abilities, so that the learners can easily reach their goals.
- The task should be stimulating and motivating for learners to feel satisfied with their work.
- Written activities should be used only in a small amount. In the sixth or seventh year of age the children are not yet so good at writing in their native language.
- Mostly the speaking activities should prevail – indeed, with very young children listening activities will take up a large proportion of class time.
- The activities should be simple enough for the children so that they understand what to do and what is expected of them (1993: 7).

Nowadays learners are “overloaded” by the amount of information and experiences. For teachers of young children it is sometimes very difficult to keep their concentration. It can be disrupted by many factors. In general one can see that the child cannot concentrate on one particular thing, topic or activity more than few minutes. The teacher is supposed to interchange the activities to keep children’s interest. It is good to divide the lesson into shorter activities, because young children like the moment of surprise and they do not know what comes next. Teachers should keep the number of new language items introduced to a reasonable level and should present and practise new language themes in a number of different ways.

As children grow and mature they bring more intellectual, motor, and social skills to the classroom, as well as a wider knowledge of the world. The focus should continue to be on language as a vehicle of communication and not on the grammar, though the ability of older children to make logical links and deductions can be exploited. The teacher can provide such tasks for them in which they can discover simple grammatical rules; their attention can be focused on the structure of the language in order to help them formulate an ‘internal grammar’ of their own without tending to explain or state the rule explicitly.

The kinds of activities that work well are games and songs with actions, total physical response activities, tasks that involve colouring, cutting and sticking, simple, repetitive stories, and simple, repetitive speaking activities that have an obvious communicative value (Phillips 1993: 7).

3. Primary education

English is one of the international languages used as a means of communication in the international relationship and widely used in all branches of knowledge. Brown (2001: 118), furthermore, states that English is not frequently learned as a tool for understanding and teaching US or British cultural values. However English has become a tool for international communication in transportation, commerce, banking, tourism, technology, diplomacy, and scientific research. Based on the fact, it is appropriate that English is included in the local content of school-based curriculum in elementary school. Therefore, it is necessary to think that the system of English teaching and learning to young learners should gain an optimal result.

The experiences in other countries shows that English teaching and learning in elementary school provides the pupils the English language competencies in the “golden age” –the age that children can learn anything easily (Brown, 1987: 24). The two of those competencies are called *linguistic competence* and *linguistic performance*. It is in accordance with Chomsky in Clark and Clark (1977: 6) who states that linguistic competence is one’s capacity to use a language, while linguistic performance is the actual application of this competence in speaking or listening. Furthermore, Brown, (1987: 24) states that competence refers to one’s underlying knowledge of a system, event, or fact. It is the non-observable, idealized ability to do something, to perform something. Performance is the overtly observable and

concrete manifestation or realization of competence. It is the actual doing of something: walking, singing, dancing, or speaking.

Rendering an English lesson to the pupils of elementary school is an appropriate decision viewed from the fact that they are in the “*golden age*” and their brains are still flexible so they are able to learn anything, including languages. Besides, children’s attitudes to other languages and culture are open and these attitudes help them learn the languages (Brown, 1987: 24).

Phillips supposes the years at primary school as “extremely important for children’s intellectual, physical, emotional and social development. They go through a series of stages, progressively acquiring skills that are thought necessary by the society they live in. *Many of these skills are interdependent and if one has not been sufficiently developed, the acquisition of another may be impeded.*

On the physical side, children need to develop balance, spatial awareness and fine control of certain muscles in order to play sports and perform everyday actions such as dressing themselves, cleaning their teeth, colouring, drawing and writing.

Socially, children need to develop a series of characteristics to enable them to fit into the society they live in, to become aware of themselves in relation to others, to share and co-operate and to be assertive without being aggressive. They need to be able to accept criticism and become self-critical, to be aware of how they learn and to experiment with different learning styles, to organise their work and to be open and interested in all that surrounds them” (Phillips 1993: 5,6).

3.1 What are children like as learners?

According to Slattery (2001: 4) children are learners who

- love to play and use imagination
- are naturally curious
- enjoy repetition and routines
- are developing quickly as individuals
- learn in a variety of ways, for example, by watching, by listening, by imitating, by doing things
- are not able to understand grammatical rules and explanations about language
- have quite a short attention span and so need variety of activities
- talk in their mother tongue about what they understand and do – this helps them learn
- can generally imitate the sounds they hear quite accurately and copy the way adults speak

According to Brumfit, Moon and Tongue the above characteristics may be more detailed as follows in the EFL context:

- In the first years of schooling it is possible to reach and mould developmental changes of children and so create their expectations of life.
- Young children want to learn and work with enthusiasm. They do not tend to have similar inhibitions as their older schoolmates.
- As a group they are potentially more differentiated than secondary or adult learners, for they are closer to their varied home cultures, and new to the conformity increasingly imposed across cultural groupings by the school.
- Because they are at the beginning of formal schooling it is essential that their learning is closely linked with the development of ideas and concepts.
- To make learning enjoyable and motivating, it is needed to use physical movements and activities that stimulate learner's thinking. (1991: v.)

3.2 Why teach English at primary level?

To help children acquire English, let them hear and experience the language since they are very small. In general it is known that young children are better in learning languages than older people. In spite of this fact we still can doubt whether children can learn more efficiently than adults. Anyway, it depends mostly on teachers how they can help learners to progress rapidly at any level of schooling.

However, Brumfit, Moon and Tongue suppose a number of reasons, why teaching English is necessary not only within schooling and educational system:

- The need to expose children from an early age to an understanding of foreign cultures so that they grow up tolerant and sympathetic to others.
- The need to link communication to the understanding of new concepts.
- The need for maximum learning time for important languages – the earlier you start, the more time you get.
- The advantage of starting with early second language instruction so that later the language can be used as a medium of teaching. (1991: vi)

4. Motivation

According to Harmer, motivation can be defined as “some kind of internal drive that encourages somebody to pursue a course of action” (2007: 20).

Ur reports two different types of motivation: *intrinsic motivation* – which brings the incentive of the learner to engage in the learning activity for its own sake (Ur, 1991: 276). This motivation is created in the classroom and it can be influenced by teacher's methods, the activities that learners take part in or their perception of their success or failure. Ur further mentions *extrinsic motivation* – motivation which is derived from external incentives; children already come to the classroom with this type of motivation.

4.1 Motivation and the teacher

The teacher can hence the motivation and interest of pupils by giving further interesting and attractive information and activities concerning the language and its background.

By no means has the teacher played very important role in activating children's motivation and there are many factors that influence the learner's determination. The teacher should provide interesting materials that are attractive for children, full of pictures and lively activities. As far as materials are concerned it is better to bring more additional materials to class, so that children do not become bored with just one book. Also praising and rewarding can help. Each child in its early age wants to please the teacher or parents, do its best and achieve the goals successfully. By giving rewards to children they will be elated in doing other tasks. According to Ur, intrinsic motivation is more important and valuable than the extrinsic motivation. When the child is interested in the learning activity, mostly the success in learning is guaranteed. The elements of success are intensified by incorporating speech or movement activity (Ur 1991: 288).

Children often want to find or discover something so activities should be provided because they excite their curiosity and provoke their participation. The level of challenge must be considered so that the tasks are neither too difficult nor too easy.

Harmer may be right when he states that children need to feel that the teacher really cares about them; if they feel supported and valued, they are far more likely to be motivated to learn (Harmer 2007: 20).

4.2 How can the teacher enhance learner's motivation?

Teacher should be aware of personal conditions of each child, in which family does the child grow up, what kind of friends and people is the child surrounded by. Environmental condition should also be taken into consideration. All these factors have a great influence on learner's motivation. Teacher can raise the children's desire to work by bringing things that relate to children's personal experience and interest them into the learning process. For children such a lesson will be much more interesting and stimulating. For instance, any hobby the child has can be incorporated into an English lesson and children can tell the rest of the class about their favourite things or toys or pets, they can also write about them. Such a discussion or describing a thing could form the basis of practice for adjectives, comparatives, superlatives, question forms, and so on. (Underwood 1987: 27)

What children really like and is interesting for them are pictures, stories and games. Pictures are colourful and attractive – they are very good visual stimulus. Both visual as well as aural stimuli provide stories. Children can either read them themselves or they can just listen to the teacher's voice. Children use both visual and aural; moreover, they need to speak and come to an understanding with others in

order to get what they want. Body movements and physical activity are essential when incorporating playing games.

To be able to deal with a task or an activity successfully children need to master appropriate skills and knowledge. Children need to understand why they should participate in an activity, e.g. to look up a piece of information to figure out the sense, put a puzzle together to find a hidden message or to perform a story to demonstrate the reality. The end product of such activity is very motivating and supports children in their further work (Phillips 1993: 38).

As it was mentioned earlier, children can enhance the extrinsic motivation by the wish to please parents or the teacher. Anyway the teacher can affect learner's motivation by many ways, e.g. he/she can reward learners who successfully fulfilled the task. Moreover succeeding in an activity creates enthusiasm and effort for the next work

Nobody wants to fail when trying doing the best. Failure in general is viewed as something unwanted. Learners should be aware that they are failing if they have done significantly less than they could have done or if they are not making satisfactory progress.

Anyway learners can be similarly motivated by teacher pressure. They want to do their best because they were told to. However, nowadays the older learners are not as afraid of teacher's reprehension as the younger children do.

5. Conclusions

Young learners are the first learners of English language at the age of 8 years old up to 12 years old. They are willing to learn this new language and they bring within the classrooms different experiences, culture, expectations of their peers and parents. A good teacher should be aware of these differences and that is why the types of activities he decides to use with a class must be influenced by his knowledge of their circumstances, attitudes, and interests rather than simply by the children's physical age. Young learners require more care, concern, compassion and discipline than the other pupils as they have not only linguistic needs but emotional needs as well and the teachers should be prepared as possible to accommodate them in the classrooms.

They also need to be motivated in their English learning and so they can manifest their creativity in the English learning process. To manage a creative classroom activity learners should be offered enough time and space so that they can make the best of their imagination and originality. The principal is that children should feel free when solving the task and they should be aware of many valuable solutions possible. The teacher should not interfere in the learning process as an authority – if possible – or should rather act as a helper or facilitator. As Brown suggests (2001) a good teacher who is willing to find ways of adapting English teaching to take in consideration the linguistic, emotional, social and cognitive characteristics of the young learners will be greatly rewarded.

BIBLIOGRAPHY

- Brown, H. D. (1987). *Principles of Language Learning and Teaching* (2nd Ed.). New Jersey: Prentice Hall.
- Brumfit, Christopher. (1991); Moon, Jayne; Tongue, Ray: *Teaching English to Children*. Collins ELT, London,
- Clark, H. H., & Clark, E. V. (1977). *Psychology and language: An introduction to psycholinguistics*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Halliwell, S. (1992) *Teaching English in the Primary Classroom*. Harlow: Longman.
- Harmer, Jeremy (2007): *How to Teach English*. Pearson Education Limited,
- Menken, K., & Atunez, B. (2001). *An overview of the preparation and certification of teachers working with limited English proficient (LEP) Students*. Washington, DC: National Clearinghouse for Bilingual Education and ERIC Clearinghouse on Teaching and Teacher Education. Retrieved May 15, 2003, from <http://www.ericsp.org/pages/digests/ncbe.pdf>
- Phillips, Sarah. (1993). *Young learners*. Oxford University Press,
- Slattery, Mary; Willis, Jane. (2001): *English for Primary Teachers*. Oxford University Press, Oxford,
- Underwood, Mary (1987): *Effective Class Management*. Longman, New York
- Ur, Penny (1991): *A Course in Language Teaching*. Cambridge University Press
- Ytreberg, Lisbeth. (1990); Scott Wendy: *Teaching English to Children*. Longman, New York

VENDI DHE ROLI I GRAMATIKËS NË MËSIMDHËNIEN E MËSIMNXËNIEN E GJUHËS ANGLEZE SI GJUHË AMTARE

Lindita Kaçani

Departamenti i Gjuhëve të Huaja
Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti “Fan S. Noli”

Përmbledhje

Ky punim fokusohet në zhvillimet dhe problematikën që kanë shoqëruar ndër shekuj mësimdhënien e mësimnxënien e gramatikës të gjuhës angleze. Këto zhvillime pasqyrojnë njëkohësisht faktorët që kanë ndikuar në ecurinë e mësimin të gjuhës amtare: ndryshimi në mendimin shkencor gjuhësor, hartimi i gramatikave në gjuhën amtare, perceptimet publike të gramatikës, ndryshimet institucionale apo mendimet politike të kohës. Në përfundim theksojmë që vendi dhe roli i gramatikës në mësimin e gjuhës amtare angleze ka patur ulje dhe ngritje për sa i përket efektivitetin në përdorimin e gjuhës në funksion të komunikimit. Praktikën e shkuara dhe aktuale të mësimdhënies e mësimnxënies së gramatikës të gjuhës angleze si gjuhë amtare kanë patur një ndikim të rëndësishëm në mësimin e saj si gjuhë e huaj.

Fjalët çelës: mësimdhënia e mësimnxënien e gramatikës angleze, qasja tradicionale, qasja komunikative, faktor.

Abstract

This research focuses on the developments and problems of English grammar in teaching and learning English as a native language. Simultaneously, the developments reflect the factors that have influenced the further didactic practices of English grammar teaching and learning: changes in theoretical linguistics, compilation of English grammar books, public perceptions of grammar, institutional changes and politic views of the time. In the end, it is noted that the place and role of grammar has had its ups and downs in teaching and learning English as a native language concerning its use for communicative purposes. The past and current practices in teaching and learning native English grammar have had an important influence in teaching English as a foreign language.

Key words: English grammar teaching and learning, traditional approach, communicative approach, factor.

Hyrje

Një komunikim i suksesshëm është i lidhur ngushtë me saktësinë gramatikore, pasi aftësia gramatikore është një përbërës i rëndësishëm i aftësisë komunikuese. Njohja e mjaftueshme e gramatikës dhe përvetësimi efikas i saj na ndihmon të kuptojmë qartë dhe të shprehim saktë një mesazh të caktuar, në ligjërimin me gojë

dhe me shkrim, duke shfrytëzuar pasurinë e shprehjes që na ofron gjuha amtare ose e huaj.

Roli dhe vendi i gramatikës në mësimdhënien dhe nxënien e gjuhës ka qenë një nga çështjet më të debatueshme në didaktikën e gjuhës të huaj, gjë që ka ndikuar në formulimin dhe përdorimin e qasjeve dhe metodave të ndryshme në historinë e mësimdhënies së saj. Tre janë qasjet kryesore (Nassaji & Fotos, 2011: 1) në mësimin e gramatikës dhe gjuhës së huaj, të cilat janë radhitur kronologjikisht si më poshtë:

- Qasja tradicionale ose qasja me fokus format gjuhësore (fund-shek.XVIII – mesi i viteve 1960). Kjo qasje thekson rolin e gramatikës në mësimin e gjuhës së huaj ; në metodën gramatikë-përkthim, metodën audio-linguale, metodën e përgjigjes me demonstrim, metodën prezantim-praktikë-realizim. Veprimtaritë e tyre mësimore fokusohen në përvetësimin e rregullave gramatikore dhe analizën e formave gjuhësore duke anashkaluar funksionet e gjuhës.
- Qasja me fokus kuptimin (nga fundi i viteve 1960 – 1990) vë në plan të parë të kuptuarit e gjuhës dhe jo formën gjuhësore, si në metodën komunikative, metodën me fokus nocionin dhe funksionin, metodën bazuar në përmbajtjen dhe metodën bazuar në detyrë. Duke u bazuar në përdorimin funksional të gjuhës, këto metoda përfshijnë veprimtari mësimore komunikuese që fokusohen më shumë në kuptimin e gjuhës se sa në format gjuhësore që e realizojnë atë.
- Qasja me fokus formën dhe kuptimin (fillim i viteve 1990 e në vazhdim) synon t'i japë rëndësi njëkohësisht formës gjuhësore dhe kuptimit të saj në kontekstin e komunikimit. Veprimtaritë mësimore përfshijnë tërheqjen e vëmendjes ose ndërgjegjësimin e nxënësve ndaj formave gjuhësore në kontekstin e komunikimit kuptimplotë.

Disa e kanë mbështetur dhe vazhdojnë të mbështesin mësimdhënien e gjuhës me fokus formën gjuhësore, të tjerë e kanë refuzuar me synimin për t'u fokusuar në shprehjen e kuptimit gjatë komunikimit. Po në mësimin e gjuhës amtare angleze, çfarë roli dhe vendi ka patur dhe ka gramatika? A ka ndikuar roli dhe vendi i gramatikës në mësimin e gjuhës angleze si gjuhë e huaj?

1. Kalimi nga studimi i gramatikës latine te studimi i gramatikës së gjuhës amtare

Rritja e tregtisë, që vazhdoi pa ndërprerje pas shekullit XIV, ndryshoi strukturën e shoqërisë mesjetare duke çuar në krijimin e një klase të mesme e të lartë. Ky ndryshim shoqëror ndihej dhe në gjuhën e tyre: në shqiptimin, strukturat dhe fjalorin e përdorur. Si pasojë, aftësia për të folur saktë u bë një çështje e dallimit të klasës shoqërore. Gjuha korrekte u konsiderua prestigjioze nga pikëpamja shoqërore sepse mundësonte klasat e ulëta shoqërore të lëviznin më shpejt në klasën e mesme (ose klasat e mesme në klasat më të larta) (Weaver, 1996: 3). Për këtë

qëllim, arsimimi u vlerësua shumë i rëndësishëm dhe shumë shkolla u hapën në Evropë dhe Amerikën e Veriut.

Për t'iu përgjigjur nevojave të shkollave të reja angleze që po përhapeshin në konkurim me shkollat tradicionale latine, u shkruan disa gramatika të gjuhës amtare.

Në shek. XVIII, kohë kur gramatika latine po dobësohej (për shkak të rënies së latinishtes si gjuhë shkollore dhe si mjet komunikimi), arsimi anglez u ndikua nga dy lëvizje politike dhe fetare, në sajë të të cilave mësimdhënia e gjuhës amtare angleze u mbivendos në mësimdhënien e gjuhës klasike (La Verne Lyman, 1922: 11):

- lëvizja e shek. XVII, që u drejtua nga Comenius, Brinsley e të tjerë, çoi në shtimin e leximit dhe të shkrimit të gjuhës amtare në kurrikulën e shkollave fillore;
- lëvizja që nisi në fundit të shek. XVII (1693) dhe vazhdoi në shek. XVIII e drejtuar nga Lock çoi në shtimin e gramatikës angleze, kompozimit (në formën e folur e të shkruar) dhe letërsisë në kurrikulën e shkollave të ciklit më të lartë.

Këto dy lëvizje, përveçse i bashkonte qëllimi i mësimi të gjuhës amtare, dalloheshin nga njëra tjetra në lidhje me konceptimin e edukimit:

- Reforma e shek. XVII vazhdonte të konsideronte arsimimin klasik si shkallën më të lartë të edukimit. Kjo lëvizje kërkonte mësimin e gjuhës amtare si: 1) një nevojë paraprake për të vazhduar edukimin klasik dhe 2) një nevojë për masat (jo e destinuar për studime të larta) për të lexuar Biblën. Lëvizja protestante, e drejtuar nga Martin Luther, u shpreh kundër lidhjes me Zotin përmes klerikëve. Ndërkohë që klerikët e konsideronin veten si të vetmit që mund të shpjegojnë Biblën, i lanë njerëzit analfabetë. Duke mbështetur idenë që Fjala e Shenjtë ose Bibla ishte sjellë nga latinishtja në gjuhën amtare me qëllim që njerëzit e thjeshtë të ishin në gjendje të shkonin direkt te Fjala e Shenjtë, pra të lexonin vetë Biblën, kjo lëvizje shërbeu si një forcë shtytëse për vendosjen e gjuhës amtare në programet shkollore në Angli, Amerikë dhe Gjermani. Për këtë arsye, reformatorët kontribuan dhe në krijimin e shkollave fillore, ku fëmijët e varfër, krahas mësimave fetare, mësonin të lexonin dhe të shkruanin gjuhën e tyre amtare.
- Në anë të kundërt qëndronte reforma e shek. XVIII. Ajo filloi aty ku e lanë reformatorët paraardhës. Ata panë që nëndisiplinat e para të vendosura për mësimin e gjuhës amtare ishin bazat për mësimin e gjuhëve klasike. John Lock kundërshtoi programin e latinishtes si e vetmja përmbajtje e edukimit në ciklin e dytë. Ai dhe pasuesit e tij këmbëngulën në idenë se gjuha amtare në vetvete është më e përshtatshme se sa latinishtja për të shërbyer si mjet i arsimimit të mesëm. Ata vendosën gjuhën angleze në programin mësimor jo si një nevojë paraprake për studimin e latinishtes, por si një zëvendësim për gjuhën latine. Pra ishte reforma në shek. XVIII që vendosi gramatikën angleze, kompozimin dhe letërsinë në programin shkollor anglez. Në këtë mënyrë, gramatika angleze hyri në programin shkollor të shkollës së mesme si lëndë bazë.

Gradualisht, kur shkolla e gramatikës latine provoi që ishte e papërshtatshme për edukimin e nxënësve dhe mësimi i gjuhës amtare mund të jepej nga të njëjtat metoda të përdorura në mësimin e gramatikës latine, u bë kalimi nga studimi i gramatikës latine te studimi i gramatikës së gjuhës amtare.

2. Karakteristikat e mësimdhënies së gjuhës angleze në fund-shekullin XVI deri në fund të shekullit XIX.

Në periudhën e Rilindjes u shfaqën disa tekste për mësimin e gjuhës dhe gramatikës angleze. Së bashku me hartimin e fjalorëve, ata fillimisht synonin përmirësimin e gjuhës së vet kombëtare dhe studimin e saj, me synim nxitjen e përdorimit të saj si gjuhë kombëtare. Këto tekste mund të përdoreshin dhe nga të huajt për të mësuar gjuhën angleze. Gramatikat e para të gjuhës angleze, ashtu si gjithë gramatikat e gjuhëve kryesore evropiane të kësaj periudhe, ishin gjerësisht të bazuara në gramatikat e hershme latine.

Tradita klasike u transmetua jo vetëm në përshkrimin e gjuhëve moderne por edhe në zhvillimin e mësimdhënies së gjuhëve moderne, përfshirë gjuhën angleze, ndërsa ato u bënë lëndë shkollore.

Duke iu referuar teksteve të para të publikuara në Londër për mësimin e gjuhës angleze (nga Edmund Coote, Charles Hoole, John Briesley), Lyman (1922: 103-127) tregoi që praktika mësimdhënëse e gjuhës angleze në fillore përfshinte leximin, drejtshkrimin dhe shkrimin me synimin për të përvetësuar shkathtësitë elementare të tyre (të leximit dhe të shkrimit). Njëkohësisht, praktika mësimdhënëse ruajti qëllimin kryesor të mësimin të gjuhës angleze, aftësinë për të lexuar Biblën, çka konsiderohej si fazë përgatitore për studimin e latinishtes. Autori gjithashtu tregoi se këto karakteristika u transferuan edhe në shkollat e para fillore të Amerikës.

Tradita e gramatikës latine, si zemra e edukimit të shkollave gramatikore, u transmetua te programi i gjuhës angleze për shumë shekuj (deri në fund të shek. XIX). Gramatika shihej si arti i të folurit dhe të shkruarit saktë. Kjo shihej në: përkufizimet e gramatikës (ibid.: 105, 106), në perceptimet dhe karakteristikat e mësimdhënies e përvetësimit të saj, p.sh. Murray e përkufizonte gramatikën si arti i të folurit e të shkruarit të gjuhës angleze në mënyrë të përshtatshme; Wharton si arti i të shkruarit e të folurit mirë, ndërsa Lowth e përkufizonte si arti i të shprehurit saktë të mendimeve përmes fjalëve.

Përvetësimi i gjuhës bazohej në hipotezën se gjuha mësohet mirë kur i njihet rregullat e saj. Prandaj qëllimi kryesor i mësimdhënies ishte mësimi i rregullave gramatikore të gjuhës, çka do iu mundësonte nxënësve të përdornin gjuhën saktë dhe pa gabime.

Studimi i gramatikës ishte një qëllim në vetvete, jo i integruar me zhvillimin e aftësive të komunikimit: të lexuarit, të shkruarit, të folurit ose të dëgjuarit. Një studim i tillë mendohej se do të sillte rezultate të dëshirueshme në përmirësimin e aftësive mendore, në rezultate më të larta në testimet standarde, në përdorimin e

saktë të gjuhës në komunikimin me shkrim dhe me gojë (Weaver, 1996: 7-8) dhe në zotërimin e një gjuhe tjetër (Thornbury, 2000: 14-16).

Shumë nga gramatikat e para përfshinin një shtojcë me tekste të marra nga letërsia ose burime fetare, përmes të cilave nxënësit studionin gjuhën e korrekte (La Verne Lyman, 1922: 125). Gjuha informale e jetës së përditshme u mënjanua pasi konsiderohej jo korrekte.

Për sa u përket veprimtarive mësimore që u trashëguan nga mësimdhënia e gramatikës latine përmendim:

- të mbajturit mend të rregullave, përkufizimeve, shembujve dhe eptimeve
- studimi analitik i gjuhës (që në moshën 9 vjeçare deri në fund të arsimit të detyrueshëm); analizë e fjalive dhe ndarja e fjalëve në pjesë ligjërate (ibid., 111-124).

Këto veprimtari mendoheshin se zhvillonin aftësitë mendore të nxënësit; vetë gramatika shihej si një disiplinë mendore (Weaver, 1996: 5). Mbajtja mend realizohej përmes përsëritjeve të vazhdueshme, përdorimit të rimave dhe shembujve (La Verne Lyman, 1922: 116-17).

Në gjysmën e dytë të shek. XIX, në librat gramatikorë u shfaqën ushtrime, të cilat mendoheshin se do të ndihmonin nxënësit të ishin më aktivë në procesin e nxënies. Ushtrimet përfshinin veprimtari të tilla si të përgjigjurit e pyetjeve, të shkruarit e fjalive, për të ilustruar me shembuj funksione dhe ndërtime të caktuara gramatikore; ndonjëherë u përfshinë edhe ushtrime për renditjen ose kombinimin e fjalëve në fjali (ibid.). Në këtë mënyrë, tekstet gramatikorë mundësonin nxënësit të përdornin gjuhën në mënyrë të kufizuar.

Rëndësia e gramatikës në përvetësimin e gjuhës shfaqej dhe në hartimin e tezave të provimit të formimit në fund të mbarimit të ciklit të detyrueshëm shkollor. Teza e provimit përmbante: shkrimin e saktë të një letre, parafrazime, analiza dhe ushtrime të tjera gramatikore, korrigjimin e fjalive të gabuara, vendosjen e shenjave të pikësimit dhe një ese (Philp, 1999: 393-403).

3. Karakteristikat e mësimdhënies së gjuhës amtare në shekullin XX e në vazhdim

Në fillim të shekullit të XX, dominimi i gramatikës tradicionale në mësimdhënien e gjuhës amtare nisi të dobësohej nën presionin e disa faktorëve, ku në qendër të tyre qëndronte pakënaqësia e mësuesve ndaj veprimtarive që përdoreshin në mësimdhënien e gjuhës. Duke u bazuar në përvojën e tyre mësimdhënëse, ato konsideroheshin të mërzitshme për nxënësit dhe jo të sukseshme në zhvillimin e aftësive të të shkruarit. Ky qëndrim u mbështet dhe nga disa studime që u ndërmorën në lidhje me supozimin se mësimdhënia formale e gramatikës çonte në zhvillimin e aftësive të të shkruarit, studime që vijuan dhe më vonë, me shfaqjen e teorisë së gramatikës transformuese; për shembull R. Harris në eksperimentin e tij (1962) të bërë në Londër për rreth dy vjet me fëmijët e moshave 12-14, arriti në

përfundimin se mësimdhënia e gramatikës tradicionale (formale) ka ‘*efekt të dëmshëm në korrektësinë e të shkruarit*’ (Kolln & Hancock, 2005). Ky studim vuri në lëvizje politikën antigramatikë edhe në kurrikulën amerikane, e cila dominoi për 40 vjet (ibid.). Studime të tjera angleze i gjejmë tek Weaver, si ai i Bateman dhe Zidonis, në vitin 1966 dhe i O’Hare-it, në vitin 1973, të cilët arritën vetëm në përfundimin që gramatika tradicionale nuk ndikonte në përmirësimin e të shkruarit (Weaver, 1996: 9-23). Ndërsa studimi i Elley-t dhe bashkëpunëtorëve të tij në 1976 në Zelandën e Re, shqyrtuan ndikimin edhe të gramatikës transformuese. Në këtë studim u përfshinë tre grupe nxënësish: grupi i gramatikës transformuese, i gramatikës tradicionale dhe grupi i kontrollit, i cili nuk u fokusua në studimin e gramatikës. Studimi i tyre arriti në përfundimin që “*gramatika angleze, qoftë tradicionale apo transformuese nuk ndikon në zhvillimin e gjuhës tek nxënësit e shkollës së mesme*” (ibid). Edhe studimi i G. Hillocks-it dhe M. Smith-it në 1986 mbi ndikimin e mësimdhënies së gramatikës strukturaliste në aftësitë e të shkruarit, ishte në të njëjtën linjë me rezultatet e studimeve të mëparshme; sipas studimit të tyre ndikimi i gramatikës ishte i papërfillshëm në përmirësimin e të shkruarit.

Hudson dhe Walmsley (2005: 593-622) shpjegojnë dhe faktorë të tjerë që çuan në një reagim ndaj gramatikës tradicionale dhe në dobësimin e rëndësisë së gramatikës në shkollat angleze. Madje, ata pohojnë që “*vdekja e mësimdhënies së gramatikës ishte një dukuri në shumicën e vendeve anglishtfolëse, pothuajse në të njëjtën kohë*” (ibid.). Po sipas Hudson-it dhe Walmsley-it, mësimdhënia e gramatikës në gjuhën angleze është ndikuar nga hartimi i gramatikave të kësaj gjuhe angleze, praktikës gjuhësore në klasë, perceptimeve publike të gramatikës, ndryshimeve institucionale dhe mendimeve politike. Le t’i shikojmë më në detaje këta faktorë për të kuptuar zhvillimet në mësimdhënien e gramatikës së gjuhës angleze.

Përpara Luftës së Dytë Botërore, meqënëse në Britaninë e Madhe nuk kishte një Katedër të Gjuhësisë, studimet gjuhësore ishin bërë jashtë saj. Figura të shquara të gjuhësisë angleze si Firth dhe Palmer, të interesuar për përshkrimin e gjuhës së tyre amtare, ndërkohë që ishin profesorë të gjuhës angleze jashtë vendit të tyre (p. sh. Firth në Lahor dhe Indi, kurse Palmer në Belgjikë dhe Japoni) iu përkushtuan dhe çështjeve gjuhësore. Në përshkrimin e gjuhës, në veprën *A grammar of Spoken English, on a strictly phonetic basis* (1924), Palmer i kushtoi një rëndësi të veçantë fonologjisë. Pavarësisht punës së bërë nga gjuhëtarët anglezë (bashkëkohës të Firth dhe Palmer), deri në shpërthimin e Luftës së Dytë Botërore, pak punë ishte bërë për gramatikën angleze në Britaninë e Madhe. Ndërkohë, vepra të mëdha për gramatikën angleze ishin publikuar jashtë Britanisë së Madhe (në Hollandë, Danimarkë, Gjermani dhe Amerikë) nga autorë të huaj, si p.sh: *Modern English Grammar on Historical Principals* nga Otto Jespersen, në shtatë vëllime, të publikuara nga 1909 deri më 1949, dhe *Handbook of Present Day English* nga Etsko Kruisinga, në katër vëllime, të publikuara nga 1909 deri më 1932. Këto vepra madhore u vlerësuan jo për madhësinë e tyre, por për mënyrën e përshkrimit të

gjuhës angleze si gjuhë e gjallë: përdorimi i kategorive gjuhësore, i terminologjisë së zgjedhur dhe shpjegimi i strukturës së brendshme të gjuhës (ibid.).

Përsa i përket mësimdhënies së gramatikës në shkollë, një rol të rëndësishëm ka luajtur Sonnenschein. Ai themeloi Shoqatën Gramatikore të Birmingamit në 1885, me qëllim nxitjen e thjeshtimit dhe njësimin të terminologjisë në mësimdhënien e gramatikës në shkollë dhe njëkohësisht nxitjen e kërkimit në fushën e gramatikës nga ana e mësuesve të gjuhës.

Në kushtet e mungesës së studimeve të thelluara të gjuhës angleze brenda Britanisë së Madhe, në programin shkollor të gjuhës angleze (të gjysmës së parë të shekullit XX), ekzistonte presioni për t'i kushtuar më shumë vëmendje letërsisë sesa gramatikës. Në këndvështrimin e mësuesve, studimi i gramatikës nuk ishte i dobishëm. Ky perceptim vinte si rrjedhojë e përvojës së tyre në mësimdhënien e gjuhës që shoqërohej nga mungesa e librave gramatikorë dhe rrjedhimisht nga mungesa e njohjes së strukturave gjuhësore që përdorehin në jetën e përditshme dhe njëkohësisht nga përballja me shembuj të krijuar ose të riprodhuar nga autorët e librave gramatikorë të përdorur në shkollë. Gjithashtu ata ndiheshin të habitur për qëllimin e përdorimit të analizave gramatikore që në shkollën fillore, sidomos të një gjuhe si anglishtja që nuk kishte eptime. Kështu, për shembull, nën ndikimin e gramatikës tradicionale, në analizën gramatikore të një emri, nxënësi duhej t'i referohej llojit, gjinisë, numrit, rasës dhe funksionit të tij në fjali. Gjithashtu, nën ndikimin e gramatikës strukturaliste dhe asaj transformuese, praktika e mësimdhënies ndryshoi nga një analizë gramatikore me në qendër të fjalisë foljen, në një analizë që e ndante fjalinë në dy pjesë kryesore; kryefjalë dhe kallëzues dhe që pasohej me analizën e përbërësve të tyre duke shpjeguar lidhjet mes tyre.

Një perceptim negativ për gramatikën ekzistonte edhe në mes të studentëve të gjuhës angleze në nivel universitar, në gjysmën e parë të shekullit XX. Studentët preferonin të zgjidhnin letërsinë angleze; pak prej tyre zgjidhnin filologjinë, pasi sipas John C. Collins filologjia nuk ishte një disiplinë e përdorimit praktik, qoftë në informim apo në edukim (Hudson & Walmsley, 2005). Si rrjedhojë, mësuesit e rinj të diplomuar në gjuhën angleze kishin më shumë njohuri në letërsi dhe më pak në gramatikën angleze. Në ndikimin edhe të një lëvizje humaniste, studentët që studionin letërsinë, mendohej se fitonin njohuri që do të ishin në shërbim të madh e të menjëhershëm në jetën e tyre (ibid.). Pra studimi i letërsisë shihej i rëndësishëm në ruajtjen e vlerave njerëzore morale dhe estetike. Lëvizja humaniste u përpoq me çdo argument t'i kundërvihej gramatikës, si për shembull: *“shumica e fëmijëve nuk e pëlqejnë gramatikën, fëmijët nën moshën pesëmbëdhjetë vjeç nuk mund të mësojnë gramatikën, madje edhe nëse munden, ajo nuk është e dobishme për ta”* (ibid.). Pavarësisht këtyre perceptimeve, pas viteve '30 të shekullit XX, specialistët e letërsisë u përpoqën të argumentonin me evidenca empirike tolerimin e mësimdhënies së gramatikës; sipas tyre mësimdhënja e gramatikës kishte një efekt të dobishëm në aftësitë gjuhësore të nxënësve. Megjithatë, në vitet '60 të shekullit XX, në universitetet angleze nuk ishte traditë kërkimi për gramatikën angleze.

Gjithashtu nuk ishte në traditë as lidhja mes kërkimit universitar dhe mësimdhënies në shkollë.

Në vitet '60 u ndje një shqetësim në rritje për rënien e standardeve të gjuhës. Si rrjedhojë në universitete filloi puna për gramatikën angleze, e cila u shtri njëkohësisht edhe në shkolla, ndonëse me ritme shumë më të ngadalta. Në këtë drejtim, gjuhëtarët britanikë u ndihmuan dhe nga studimet gjuhësore që ishin bërë nga studiues të huaj (ibid.): hartimi i gramatikave të mëdha të gjuhës angleze (siç u përmendën më lart) dhe zhvillimi i teorisë së gjuhësisë në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, e cila ndihmoi në formimin teorik gjuhësor të studentëve anglezë si pjesë e rëndësishme e studimit të gjuhës angleze. Nevojën për studimin e gramatikës dhe mësimdhënien e saj duke përdorur qasje të reja, e vuri në dukje dhe Quirk dhe Smith në veprën *The teaching of English* (1959) pasi analizuan mësimdhënien e gramatikës në dekadat paraardhëse (ibid.). Në këtë kërkim akademik, u dallua bashkëpunimi mes gjuhës dhe letërsisë, dy drejtime kërkimi që më parë ishin antagoniste. Në sajë të kësaj pune, u hartuan gramatika të mëdha: *Comprehensive grammar of English language* nga Quirk e bashëpunëtorët e tij (1972, 1985) dhe *Collins COBUILD English Grammar* (1990).

Mungesa e mësimdhënies së gramatikës në shkollë çoi në një situatë ku shumë breza nxënësish të diplomuar ishin të paformuar përsa i përket funksionit të gjuhës dhe përdorimit në komunikim. Si rrjedhojë, u ndje nevoja për të rivendosur mësimdhënien e gramatikës në shkollë. Në këtë drejtim u përpoqën të ndihmonin dhe akademikët, p. sh.: Halliday me projektin e tij të viteve 1964-1971 realizoi shumë materiale mësimore për mësimdhënien e gramatikës dhe një program një-vjeçar për trajnimin e mësuesve. Por për shkak të përceptimit negativ që ekzistonte në kohë për gramatikën, ky projekt pati një ndikim të kufizuar në mësimdhënien e saj (Hudson & Walmsley, 2005).

Pas Luftës së Dytë Botërore, qeveritë, të vetdijshme për dobësitë në mësimdhënien e gjuhës angleze, ngritën grupet e punës, të cilat publikuan raporte mbi mësimdhënien e gramatikës. I pari ishte ai i Bullock-ut (1975) në të cilin rekomandohej që mësimdhënja e gjuhës angleze duhet të përfshinte mësimdhënien eksplicite të gramatikës dhe mësimdhënja e saj duhej të ishte e ndryshme nga ajo tradicionale. Rekomandimet e Bullock-ut ishin të ngjashme me ato të Raportit Cox (1989). Rekomandimet e dhëna prej tyre (Philp, 1999: 393-403) e konsideronin gramatikën si:

- Një lloj gramatike që do të përshkruante gjuhën në përdorim. Ky rekomandim i referohej nevojës së përshkrimit gramatikor për qëllime komunikuese, d.m.th përshkrime që orientoheshin drejt përdorimit të gjuhës në kontekste të ndryshme të komunikimit;
- të përshtatshme në të gjitha nivelet që nga sintaksa e fjalive tek organizimi i teksteve. Ky rekomandim vjen si rezultat i zhvillimeve të studimeve të viteve 1970 në analizën e ligjërimit (si lidhen fjalitë me njëra tjetrën në një tekst). Ky rekomandim orientoi nxënësit në studimin e gramatikës përtej kufijve të fjalisë, duke ndihmuar nxënësit të përmirësonin shkrimin e një teksti përmes kohezionit;

- të mundësonte përshkrimin e ndryshimit mes anglishtes së folur dhe asaj të shkruar. Ky rekomandim theksonte rëndësinë e gjuhës së folur të përditshme dhe çoi në më shumë analiza të gramatikës së gjuhës së folur, duke i krahasuar ato me gjuhën e shkruar.
- Pjesë e një programi më të gjerë të studimit të gjuhës. Kjo pikë synonte përfshirjen e nxënësve në veprimtari të ndryshme hulumtuese, përfshirë dhe studime krahasuese të varieteteve gjuhësore. Një qasje e tillë krahasuese dhe hulumtuese u nxit në vitet 1980 me lëvizjen *Ndërgjegjësimi për Gjuhën*, e cila synoi në ndërgjegjësimin e nxënësve për gjuhën përmes kurrikulës shkollore.

Pra, sipas këtyre rekomandimeve, është e qartë që gramatika nuk do ishte normative, por përshkruese dhe në funksion të komunikimit.

Gjithashtu në këto raporte u vlerësua shumë të kuptuarit e gjuhës (përfshirë gramatikën) në krahasim me të mësuarit përmendësh. Ideja e ndërgjegjësimit gjuhësor (të kuptuarit e gjuhës) tërhoqi interesin e mësuesve për t'u larguar nga shpjegimet apo analizat gjuhësore dhe orientoi mësuesit (të cilët nuk kishin shumë njohuri gramatikore) në praktikën e tyre mësimdhënëse. Kjo ide u transferua edhe tek mësuesit e gjuhës së huaj, për të nxitur nxënësit të kuptojnë funksionimin e gjuhës, duke iu larguar mësimi përmendësh të strukturave gjuhësore.

Duke iu referuar programit “Strategjia Kombëtare e Lexim-Shkrimit” (*National Literacy Strategy*) (1998) të qeverisë angleze për shkollat parauniversitare, përmendim disa detaje në lidhje me mësimin e gjuhës angleze e gramatikës së saj. Në moshën shkollore 8-11 vjeç (Key Stage 2) nxënësit duhet të mësojnë si ndryshon gjuha:

- a) sipas kontekstit dhe qëllimit
- b) ndërmjet formave dialektore dhe atyre standarde
- c) ndërmjet formave të gjuhës së shkruar dhe të folur

Gramatika përfshihet në të gjitha nivelet e gjuhës (të fjalës, fjalisë dhe tekstit), ndonëse nuk përmendet një ndarje e tillë tradicionale. Programi i gjuhës angleze nuk imponon rregulla të gramatikës normative; referenca për një gramatikë jo standarde, përshkruhet si ‘dialekt’ ose variant jostandard, por jo si gabim. Gjithashtu programi përfshin dhe kërkesën për mësimdhënien e gjuhës standarde, me qëllim përdorimin e saj në kontekste formale të komunikimit. Nëse më përpara mësimdhënia e gjuhës standarde ka qenë ‘një mollë sherri’ tek disa mësues dhe gjuhëtarë për disa dekada, për shkak të perceptimit të saj si një sulm ndaj varieteteve jostandarde të fëmijëve që rriten në këto mjedise gjuhësore, tani ky debat nuk është më (Hudson & Walmsley, 2005). Të gjithë përkrahin mendimin që të diplomuarit duhet të jenë në gjendje të përdorin gjuhën standarde në situata ku kërkohet përdorimi i saj. Pra, qëndrimi i gjuhëtarëve dhe qeverisë është: ata që flasin një varietet gjuhësor duhet të mësojnë gjuhën standarte. Ky pozicion është i rëndësishëm për mësimdhënien e gramatikës: folësit e varietetit jostandard kanë nevojë të mësojnë faktet e gramatikës standarde; disa nxënës mund të indukojnë rregullat standarde, ndërsa nxënësit që nuk mundën, mund të përfitojnë nga shpjegimi eksplisit i gramatikës. Në rubrikën *Shënim* (Note),

programi kombëtar nxit mësuesit të marrin në konsideratë sistemin jo standard të gramatikës si bazë për ta krahasuar atë me sistemin e gramatikës standarde. Për shembull (Qualifications and Curriculum Authority, 1999: 51):

Shënime për pikën 5: Gjatë mësimdhënies së gramatikës standarde është e dobishme të kihen parasysh përdorimet jostandarde më të zakonshme në Angli:

- përshtatja kryefjalë-folje (they was)
- formimin e kohës së shkuar (have fell, I done)
- formimin e formës mohuese të foljes (ain't)
- formimin e ndajfoljeve (come quick)
- përdorimin e përemrave dëftorë (them books)

Gjithashtu, në këtë program, konsiderohet e rëndësishme dhe e nevojshme përdorimi i një terminologjie zyrtare të njësuar jo vetëm për mësimdhënien e gjuhës amtare angleze, por dhe të gjuhëve të huaja në shkollë.

Udhëzimet e programeve të gjuhës angleze parakuptojnë që mësuesit të kenë njohuri gramatikore për të paraqitur jo vetëm çështje të caktuara gramatikore gjatë mësimdhënies së gjuhës angleze, por dhe çështje që mund të ngrihen papritur për diskutim nga nxënësit në klasë, kur nxënësi në përpjekje për të zbuluar sistemin e tij gjuhësor ofron shembuj.

Megjithë përmirësimin e programit të gjuhës, zbatimi i tij ka hasur probleme, në situatën e pranisë së mësuesve të diplomuar në periudhën kur nuk u përfshi gramatika dhe, mësuesve të vjetër që janë mësuar me gramatikën tradicionale. Për këtë arsye, trajnime të vazhdueshme realizohen me mësuesit duke synuar plotësimin e njohurive bashkëkohore në gramatikë dhe mësimdhënien e saj (Hudson & Walmsley, 2005).

Siç përshkruam më sipër, roli i gramatikës dhe qasja ndaj saj kanë qenë të debatueshme edhe në mësimin e gjuhës amtare, përpos asaj të huaj. Nën ndikimin e faktorëve të ndryshëm, vendi i saj (gramatikës) në zhvillimin e mësimdhënies dhe mësimnxënies së gjuhës amtare angleze ka patur ulje dhe ngritje për sa i përket efektivitetin në përdorimin e gjuhës në funksion të komunikimit. Praktikrat e shkuara dhe aktuale të mësimdhënies e mësimnxënies së gjuhës amtare angleze kanë ndikuar në mësimin e saj si gjuhë e huaj, e në veçanti në mësimin e gramatikës.

Mësimdhënia tradicionale e gjuhës amtare angleze kishte si qëllim kryesor mësimin e rregullave gramatikore të gjuhës, çka do i mundësonte nxënësit të përdornin gjuhën saktë dhe pa gabime; ndërsa studimi i gramatikës shihej si një qëllim në vetvete, jo i integruar me zhvillimin e aftësive të komunikimit. Ndër veprimtaritë mësimore që përdorehin dhe që vazhdojnë të përdoren nga mësues mbështetës të kësaj qasjeje ishin: të mbajturit mend të rregullave, përkufizimeve, shembujve dhe eptimeve, studimi analitik i gjuhës (analizë e fjalive dhe ndarja e fjalëve në pjesë ligjërata). Këto karakteristika dalloheshin në mësimdhënien e gjuhës angleze qoftë si gjuhë amtare apo e huaj.

Mbizotërimi i gramatikës tradicionale në mësimdhënien e gjuhës amtare angleze në shumicën e vendeve anglishtfolëse nisi të dobësohej në fillim të shekullit XX nën presionin e disa faktorëve: hartimi i gramatikave të mëdha të gjuhës angleze, praktika gjuhësore në klasë, perceptimet publike të gramatikës, ndryshimet institucionale dhe politike. Në qendër të këtyre faktorëve qëndronte pakënaqësia e mësuesve ndaj veprimtarive që përdoreshin në mësimdhënien e gjuhës. Mësuesit dhe nxënësit u orientuan drejt të kuptuarit të gjuhës në komunikim (përfshirë gramatikën), duke u larguar nga shpjegimet apo analizat gjuhësore. Kjo ide u transferua edhe tek mësuesit e gjuhës së huaj, për të inkurajuar nxënësit të kuptojnë funksionimin e gjuhës, çka u reflektua në lindjen dhe zhvillimin e metodës së qasjes komunikative të gjuhës së huaj në fillim të viteve 1970.

Mungesa e mësimdhënies së gramatikës të gjuhës amtare në shkollë çoi në një situatë ku shumë breza nxënësish të diplomuar ishin të paformuar përsa i përket funksionit të gjuhës dhe përdorimit në komunikim. Qeveritë, të vetëdijshme për dobësitë në mësimdhënien e gjuhës, duke përkrahur gjuhëtarët, nxitën (që në fund të viteve 1960) dhe vazhdojnë të mbështetin mësimin e gramatikës dhe të gjuhës në funksion të komunikimit. Nxënësit që flasin një variant gjuhësor duhet të mësojnë gjuhën standarde për t'ia dalë mbanë në situata të ndryshme komunikimi. Një praktikë e tillë synohet dhe në mësimin e gramatikës së gjuhës së huaj që nga fillimi i viteve 1990.

BIBLIOGRAFIA

Hudson, Richard & Walmsley, John. (2005), "The English Patient: English grammar and teaching in the twentieth century". *Journal of Linguistics*, 41(3), f. 593-622.

Kolln, Martha & Hancock, Craig. (1922). "The story of English grammar in United States schools". *English Teaching: Practice and Critique*, Vol 4 (3), 2005, f. 11-31.

La Verne Lyman, Rollo. (1850) *English Grammar in American Schools before*, The University of Chicago.

Nassaji, Hossein & Fotos, Sandra. (2011). *Teaching Grammar in Second Language Classrooms: Integrating form-focused instruction in communicative context*. Routledge Taylor & Francis Group.

National Literacy Strategy (1998).

http://www.pgce.soton.ac.uk/ict/NewPGCE/IWB/PNS/content/downloads/publications/literacy/h_o/nls_reviewresearch_nlsrr.pdf

Philp, A. M. (1999). Grammar in British Schools. Marrë në *Concise Encyclopedia of educational linguistics*,

Bernard Spolsky (ed), (1999) Cambridge University Press, 393-403.

Qualifications and Curriculum Authority.. *The national Curriculum. Handbook for primary teachers in England*. Key stages 1 and 2. London.

Thornbury, Scott. (2000). *How to teach grammar*, Pearson Longman.

Weaver, Constance. (1996). *Teaching Grammar in Context*, Boynton/Cook Publishers, Inc.

RËNDËSIA E SHPJEGIMIT NË KLASË TË STRATEGJIVE TË LEXIMIT PËR RRRITJEN E KUPTUESHMËRISË GJATË LEXIMIT.

Vasilika Rraku

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës,

Filiali i Sarandës.

Përmbledhja:

Qëllimi i këtij punimi është të vëRë në dukje rëndësinë e shpjegimit të strategjive të leximit gjatë procesit të mësimdhënies për përmirësimin e aftësive të leximit të studentëve të gjuhës angleze në përgjithësi dhe aftësive të të kuptuarit në veçanti. Për realizimin e këtij punimi u krye një studim empirik ku morën pjesë nëntë studentë të vitit të parë të gjuhës angleze, të cilëve u kërkua të lexonin dhe analizonin tekste të ndryshme letrare para dhe pas shpjegimit të strategjive të leximit. Nga rezultati i eksperimentimit doli se studentët arritën nivele shumë më të larta kuptueshmërie gjatë leximit të dytë që u krye pas shpjegimit dhe praktikimit të strategjive kryesore të leximit. Në këtë mënyrë, artikulli synon të theksojë rëndësinë e strategjive të leximit si një stimul për nxënie më efektive dhe e konsideron parësore përfshirjen e tyre në programin mësimor të shkollave të larta.

Fjalët çelës: strategji, lexim, kuptueshmëri, program, mësimdhënie.

Abstract:

The aim of this article is to point out the importance of instructive teaching of reading strategies during the teaching process with the purpose of improving the reading skills of English language students in general and their comprehension skills in particular. The article was based on an empirical study with nine English language students of the first year, who were asked to read and analyse different English language texts before and after the instructive teaching of reading strategies. Based on the experiment's results it was noticed that students had achieved higher levels of comprehension during the second reading that was performed after the explanation and practice of the main reading strategies in the classroom. Thus, the article aims to emphasize the importance of reading strategies as a stimulus for more effective learning and considers the inclusion of reading strategies in the university curriculum indispensable.

Key words: Strategies, reading, comprehension, curriculum, teaching.

Hyrje:

Leximi është një veprimtari e pavarur që kryhet në mënyra të ndryshme, duke filluar që me leximin e gazetave, revistave dhe teksteve të shkruara deri tek leximi i numratorëve telefonikë. Aftësia për të lexuar është një cilësi kaq natyrale e qenieve njerëzore sa që ata rrallëherë përpiqen ta përkufizojnë leximin. Smith (Smith 1985) thekson se leximi shkon përtej lidhjes së shkronjave me tingujt në nxjerrjen e kuptimit të pjesës së shkruar. Për këtë arsye, dy lloje informacioni janë të

rëndësishme në procesin e të lexuarit: informacioni pamor që merret nga teksti dhe informacioni jopamor që përfshin të kuptuarin e gjuhës, aftësitë e përgjithshme lexuese, familjarizimin me temën dhe njohuritë e përgjithshme për botën (Smith 1985).

Në të vërtetë, qëllimi kryesor i lexuesit është të kuptojë atë që po lexon. Por, a është të kuptuarit e leximit thjesht të kuptuarit e pjesës së shkruar? Është ai aq i thjeshtë sa marrja e informacionit nga një tekst? Për Mekshejn (McShane 2005), një përkufizim i favorshëm do ta konsideronte të kuptuarin si një proces aktiv ku lexuesit punojnë për ndërtimin e kuptimit. Ata përfshihen në një marrëdhënie të ndërsjelltë me tekstin e shkruar, duke u mbështetur në njohuritë e tyre të përgjithshme mbi botën për të nxjerrë mesazhin e pjesës së shkruar. Në këtë drejtim, të kuptuarit konsiderohet si ura që lidh të njohurën me të panjohurën dhe informacionin e ri me atë që është i njohur tashmë (Carrasquillo, 1998). Por, si realizohet të kuptuarit dhe çfarë e mundëson rritjen e nivelit të kuptueshmërisë së leximit tek nxënësit e gjuhëve të huaja? A është përdorimi i strategjive të leximit mjeti i duhur për rritjen e efikasitetit të leximit?

Strategjitë e leximit janë studiuar që në vitet '70-'80 kur shumica e studimeve të kryera u përqendruan në mënyrën si të mësonin nxënësit e gjuhëve të huaja të përdornin një shumëllojshmëri strategjish për të lexuar më mirë. Këto strategji konsistojnë kryesisht në strategjitë e leximit të shpejtë për nxjerrjen e kuptimit të përgjithshëm të tekstit, strategjitë e leximit përzgjedhës, të hamendësimit kontekstual, të përdorimit të njohurive të lexuesit, të njohjes të strukturës së tekstit, të grupimit dhe shoqërizimit të fjalëve, të nxjerrjes së përfundimeve, etj. Më pak të zakonshme kanë qenë studimet empirike në lidhje me strategjitë e leximit që përdorshin nga nxënës të suksesshëm dhe më pak të suksesshëm të gjuhëve të huaja. Për më tepër, ndërsa shumë studime të mëparshme (Anderson, 2000) kanë përdorur teknika të menduarit me zë të lartë për të marrë informacion në lidhje me strategjitë e leximit të nxënësve, pak prej këtyre studimeve i kanë kushtuar rëndësi faktit nëse nxënësit kishin dijeni për përdorimin e strategjive të vetëvlerësimit. Studimet e hershme mbi leximin nuk përfshinin as teoritë ku mund të mbështeteshin strategjitë ekzistuese të leximit.

Burimet letrare bashkëkohore mbi leximin sugjerojnë se të kuptuarit e mirë të tekstit varet nga zhvillimi i një shumëllojshmërie strategjish të leximit, dhe, se leximi është një aftësi e shumëfishtë që përfshin ndërthurjen e aftësive njohëse, gjuhësore dhe jogjuhësore, të cilat shtrihen nga strategjitë më minimale të përpunimit të informacionit në nivelin më të ulët (p.sh. të kuptuarit e konfigurimeve pamore), në aftësitë sintaksore, semantike dhe ligjëruese të një niveli më të lartë, për të arritur në aftësitë e një rendi akoma më të lartë të interpretimit të tekstit dhe ndërthurjes së ideve me njohuritë e përgjithshme të lexuesit.

Qëllimi i studimit:

Qëllimi i ndërmarrjes së këtij studimi është të vërë në dukje rëndësinë e shpjegimit të strategjive të leximit gjatë procesit të mësimdhënies. Ndodh shpesh që përdorimi i strategjive të leximit konsiderohet i mirëqenë, pasi lexues të ndryshëm mund të përdorin një numër strategjish leximi edhe pa marrë shpjegimin përkatës të

tyre apo edhe duke qenë të pavetëdijshëm në lidhje me përdorimin e këtyre strategjive prej tyre. Por, a është një përdorim i tillë strategjish i mjaftueshëm për të patur një kuptueshmëri të mirë të tekstit të shkruar, apo lind nevoja për shpjegimin e strategjive përkatëse të leximit gjatë procesit mësimor? A është e nevojshme të vihen në dukje karakteristikat e veçanta të strategjive të leximit për të qartësuar se kur është më i përshtatshëm përdorimi i një strategjie leximi ndaj një tjetre, si dhe kombinimi i tyre në kontekste të ndryshme të leximit?

Për t'u dhënë përgjigje këtyre pyetjeve u krye një studim krahasues me studentët e gjuhës angleze të Fakultetit të Gjuhëve të Huaja të Universitetit të Tiranës, në Filialin e Sarandës. Ky studim u përqendrua në dy çështje kryesore:

1. Vënia në dukje e strategjive të leximit që përdornin studentët me apo pa vetëdije gjatë leximit dhe e nivelit të kuptueshmërisë së teksteve si rezultat i përdorimit ose jo të këtyre strategjive.
2. Roli i shpjegimit të strategjive të leximit gjatë mëimit dhe i praktikimit të tyre në situata konkrete të leximit, për përmirësimin e nivelit të të kuptuarit të teksteve të shkruara dhe për rritjen e efikasitetit të leximit.

Nga rezultatet e studimit arrihet në përfundimin se shpjegimi i strategjive të leximit rrit ndjeshëm kuptueshmërinë dhe përmirëson dukshëm jo vetëm leximin, por edhe të nxënin. Risia e këtij punimi qëndron jo thjesht në vënien në dukje të rëndësisë së strategjive të leximit por veçanërisht në vënien e theksit mbi rëndësinë që ka shpjegimi i këtyre strategjive në klasë, për përdorimin e tyre me vetëdije dhe për përzgjedhjen e strategjive përkatëse në kontekste të caktuara të leximit.

Materiali dhe metoda:

Për kryerjen e studimit u përdor analiza e të dhënave të marra nga intervistat dhe eksperimentimi i strategjive të leximit në klasë.

Për të vënë në dukje rëndësinë e shpjegimit dhe mëimit të strategjive të leximit gjatë procesit të mësimdhënies, u krye një studim me studentët e vitit të parë të degës së gjuhës angleze në Fakultetin e Gjuhëve të Huaja të Universitetit të Tiranës, Filiali i Sarandës. Subjekte të eksperimentimit në lidhje me përdorimin ose jo të strategjive të leximit ishin përkatësisht 9 studentë të vitit të parë për lëndën “Anglishte përmes gjinive letrare”.

Për kryerjen e këtij studimi u mbështetëm në metodën krahasuese, duke u dhënë studentëve fillimisht nga dy materiale leximi për të vlerësuar aftësitë e tyre lexuese përpara prezantimit të strategjive përkatëse të leximit. Pas mbledhjes dhe vlerësimit të materialeve paraprake, studentët u pyetën se si e kryen leximin dhe çfarë strategjish përdorën.

Më konkretisht, studentëve të vitit të parë iu kërkuar të lexojnë individualisht fabulën “Takimi në Samara”, përrallën “Kumbari Vdekja” dhe tregimin “Supermarketi A&P”. Pasi t'i lexonin materialet, ata duhet të shkruanin përmbledhjen e tyre dhe idenë kryesore të pjesëve të leximit. Nga 9 studentët që iu nënshtruan eksperimentit, 2 studentë nuk arritën të kuptonin as përmbajtjen dhe as idenë kryesore të tekstit, kurse 7 të tjerët e nxorën kuptimin e përgjithshëm të

përmbajtjes, por pa e kuptuar idenë e tekstit. Në tabelën 1 dhe 2 më poshtë jepen përqindjet e saktësisë së përgjigjeve të studentëve.

Tabela 1: Përqindjet e nxjerrjes së kuptimit të materialeve të leximit

	“Takimi në Samara”	“Kumbari Vdekja”	“Supermarketi A&P”
1.	Përmbledhja 90% e saktë	Përmbledhja 90% e saktë	Përmbledhja 90% e saktë
2.	Përmbledhja 80% e saktë	Përmbledhja 80% e saktë	Përmbledhja 80% e saktë
3.	Përmbledhja 30% e saktë	Përmbledhja 90% e saktë	Përmbledhja 30% e saktë
4.	Përmbledhja 100% e saktë	Përmbledhja 100% e saktë	Përmbledhja 100% e saktë
5.	Përmbledhja 100% e saktë	Përmbledhja 100% e saktë	Përmbledhja 80% e saktë
6.	Përmbledhja 100% e saktë	Përmbledhja 90% e saktë	Përmbledhja 80% e saktë
7.	-----	Përmbledhja 100% e saktë	Përmbledhja 100% e saktë
8.	Përmbledhja 80% e saktë	-----	-----
9.	Përmbledhja 50% e saktë	-----	-----

Tabela 2: Përqindjet e nxjerrjes së idesë kryesore të materialeve të leximit

	“Takimi në Samara”	“Kumbari Vdekja”	“Supermarketi A&P”
1.	Ideja kryesore 0% e saktë	Ideja kryesore 0% e saktë	-----
2.	Ideja kryesore 0% e saktë	Ideja kryesore 0% e saktë	Ideja kryesore 0% e saktë
3.	Ideja kryesore 0% e saktë	Ideja kryesore 80% e saktë	-----
4.	Ideja kryesore 100% saktë	Ideja kryesore 80% e saktë	-----
5.	Ideja kryesore 100% saktë	Ideja kryesore 90% e saktë	-----
6.	Ideja kryesore 100% saktë	Ideja kryesore 50% e saktë	-----
7.	-----	Ideja kryesore 0% e saktë	-----
8.	Ideja kryesore 100% saktë	-----	-----
9.	Ideja kryesore 0% e saktë	-----	-----

Siç shihet nga këto tabela, 67% e studentëve bënë një përmbledhje relativisht të saktë në masën 80-100% të fabulës “Takimi në Samara”, 22% bënë përmbledhje pjesërisht të saktë, në masën 30-50%, dhe 11% nuk e bënë fare përmbledhjen e fabulës. Nga këta studentë, vetëm 44.5% arritën të nxirrnin saktë idenë qendrore të fabulës, 44.5% ishin plotësisht gabim, kurse 11% nuk e shkruan fare idenë.

Për përrallën “Kumbari Vdekja” 78% e studentëve shkruan një përmbledhje të saktë në masën 80-100%, kurse 22% e studentëve nuk e shkruan fare përmbledhjen e përrallës. Për sa i përket idesë kryesore, 33.5 % u përgjigjën saktë në masën 80-90%, 11% ishin të saktë në masën 50%, 33.5% ishin plotësisht të pasaktë dhe 22% nuk e shkruan fare idenë.

Për tregimin “Supermarketi A&P” të Xhon Apdajk (John Updike), 67% e përmbledhën tregimin saktë në masën 80-100%, 11% ishin pjesërisht të saktë, në masën 30% dhe 22% nuk e shkruan fare përmbajtjen e tregimit. Për sa i përket idesë kryesore të tregimit, 89% e studentëve nuk e shkruajtën fare, duke vënë në dukje se nuk e kishin nxjerrë dot idenë, kurse 11% e tyre dhanë përgjigje të gabuar.

Si përfundim, 66-77% e studentëve e kryen relativisht saktë përmbledhjen e të trija pjesëve të leximit, pavarësisht ndryshimit në zhanrin e tyre, por vetëm 33-44% e tyre arritën të jepnin përgjigje të sakta në lidhje me idenë kryesore në dy pjesët e para të leximit, ndërkohë që për tregimin “Supermarketi A&P” nuk pati asnjë ide të saktë.

Pas vlerësimit të përgjigjeve me shkrim të studentëve në lidhje me përmbajtjen dhe idenë kryesore e tri pjesëve të mësipërme, studentët u intervistuan me gojë në lidhje me mënyrën e leximit të tekstit, nxjerrjen e kuptimit të tekstit dhe të fjalëve të panjohura. Në tabelën 3 jepen teknikat e përdorura nga studentët për kryerjen e detyrës së mësipërme.

Tabela 3: Teknikat e përdorura nga studentët gjatë leximit të tre materialeve.

	Si dhe sa herë i lexove tekstet?	Si e nxore kuptimin e përgjithshëm të teksteve?	Si e nxore kuptimin e fjalëve të panjohura?
1.	3 herë - Herën e parë me lexim të shpejtë për të krijuar një ide të përgjithshme. Herën e dytë duke përkthyer fjali për fjali. Herën e tretë për të mbajtur mend përmbajtjen dhe për të nxjerrë temën dhe idenë.	Duke u përqëndruar në kontekstin gjuhësor të teksteve.	Duke hamendësuar nga konteksti i fjalive.
2.	2 herë- Herën e parë me lexim të ngadaltë duke mbajtur shënime. Herën e dytë duke hamendësuar	Duke u mbështetur në kontekst dhe njohuritë e saj për temën.	Duke hamendësuar nga konteksti i fjalive.

	nga konteksti.		
3.	3 herë- Herën e parë për të nxjerrë idenë e përgjithshme, duke vërejtur fjalët e reja. Herën e dytë, duke lexuar dhe përkthyer fjali për fjali. Herën e tretë për qartësim të pikave të paqarta dhe nxjerrjen e idesë kryesore.	Duke u mbështetur në lidhjen logjike të kuptimeve të fjalëve dhe fjalive.	Duke hamendësuar nga konteksti i fjalive.
4.	2 herë- Herën e parë me lexim të shpejtë, por pa e kuptuar mirë. Herën e dytë duke e përkthyer fjali për fjali.	Duke u mbështetur në kontekst dhe përmes fjalorit.	Duke përdorur fjalorin për fjalët më të rëndësishme.
5.	2 herë- Herën e parë me lexim të shpejtë, por pa shumë sukses në nxjerrjen e kuptimit. Herën e dytë duke e përkthyer fjali për fjali.	Duke u mbështetur tek konteksti i fjalive dhe i paragrafit.	Duke hamendësuar nga konteksti dhe struktura morfologjike e fjalës.
6.	3 herë- Herën e parë me lexim të shpejtë. Herën e dytë duke e përkthyer fjali për fjali. Herën e tretë për të nxjerrë temën dhe idenë.	Duke u mbështetur në kontekst dhe në strukturën e tekstit.	Duke hamendësuar kuptimin e fjalëve nga konteksti.
7.	2 herë- Herën e parë nga fillimi në fund. Herën e dytë me lexim të ngadaltë duke nënvizuar fjalët kryesore që përcaktonin temën.	Duke u mbështetur në kuptimin e drejtpërdrejtë të fjalëve dhe njohuritë e saj rreth autorit.	Duke u mbështetur në kontekstin e tekstit dhe duke përdorur fjalorin.
8.	2 herë- Herën e parë me lexim të shpejtë. Herën e dytë me lexim të ngadaltë duke nënvizuar fjalët e panjohura.	Duke u mbështetur në kontekstin gjuhësor dhe njohuritë e saj për temën.	Duke hamendësuar nga konteksti i përgjithshëm.
9.	2 herë- Herën e parë me lexim të shpejtë. Herën e dytë duke u përqëndruar tek fjalët e panjohura.	Duke u mbështetur tek konteksti i përgjithshëm.	Duke hamendësuar nga konteksti.

Siç shihet nga tabela e mësipërme, 33% e studentëve i lexuan tekstet 3 herë duke u mbështetur kryesisht tek konteksti dhe një pjesë dhe tek struktura e tekstit. Studentët që përdorën ndërthurjen e kontekstit me strukturën e tekstit për nxjerrjen e kuptimit, ishin më të saktë si në nxjerrjen e kuptimit të përgjithshëm të tekstit

ashtu dhe atë të idesë kryesore. 67% e studentëve i lexuan materialet nga dy herë, prej të cilëve gjysma e studentëve u mbështet vetëm në kontekst për nxjerrjen e kuptimit, kurse gjysma tjetër në ndërthurjen e kontekstit dhe njohurive mbi temën ose autorin, si dhe përdorimin e fjalorit. Përgjithësisht edhe në këtë grup, studentët që ndërthurën disa teknika leximi ishin më të saktë në dhënien e përgjigjeve se ata që përdorën vetëm kontekstin.

Nga vërejtjet e mësipërme arrihet në përfundimin që kombinimi i disa strategjive të leximit është më efikas se përdorimi i vetëm njëres ose tjetres strategji në mënyrë përjashtimore. Gjithashtu, u vu re që gjatë leximit të materialeve 89% e studentëve i lexuan tekstet shpejt herën e parë për të krijuar një ide të përgjithshme mbi to, duke përdorur kështu modelin e leximit që shkon “nga e përgjithshmja tek e veçanta” dhe herën e dytë lexuan më ngadalë, duke përkthyer tekstet fjali pas fjalie sipas modelit të leximit që shkon “nga e veçanta tek e përgjithshmja”, ndërsa 11% e studentëve filluan me lexim të ngadaltë sipas modelit të fundit.

Ndër teknikat e përdorura nga studentët dalin në pah përdorimi kryesisht i kontekstit gjuhësor dhe më rrallë i njohurive të tyre, duke lënë mënjanë kështu trajtimin praktik të tekstit. Një pakicë studentësh u mbështetën në njohuritë e tyre mbi temën ose autorin, por asnjë prej studentëve nuk u kushtoi rëndësi titujve të teksteve për të krijuar një ide rreth strukturës dhe përmbajtjes së leximit, si dhe asnjë student nuk bëri perifraksim të informacionit të teksteve për të kontrolluar të kuptuarin. Vetëm 44% e studentëve kërkuar përtej kuptimit të drejtpërdrejtë të fjalëve dhe fjalive, çka shpjegon dhe arsyen pse një pjesë e studentëve që kishin dhënë përgjigje të sakta në lidhje me përmbajtjen e teksteve, kishin qenë të gabuar në nxjerrjen e idesë kryesore.

Pasi u përfundua faza e parë e studimit që përfshinte eksperimentimin dhe vënien në dukje të mangësive të studentëve në mënyrën e leximit të teksteve, studimi u përqëndrua në fazën e dytë, atë të shpjegimit me shembuj konkretë të strategjive kryesore të leximit dhe mënyrës së përdorimit të tyre. Kjo fazë zgjati përafërsisht një muaj. Studentët u njohën me strategjitë e leximit përmes gjashtë hapave kryesore, përkatësisht: 1. Ndërgjegjësimi, 2. Modelimit, 3. Praktikimit të përgjithshëm, 4. Planifikimit të veprimeve, përcaktimit të qëllimeve dhe monitorimit, 5. Praktikës së thelluar për krijimin e shprehive të përdorimit të strategjive, 6. Vlerësimit të përfundimit të strategjive.

Ndër strategjitë kryesore që iu shpjeguan studentëve ishin:

1. *Shikimi paraprak*-këqyrja e titujve, nëntitujve dhe diçiturave, për të krijuar një ide të strukturës dhe përmbajtjes së pjesës së leximit.
2. *Parashikimi*
 - a. përdorimi i njohurive të lëndës për të bërë parashikime rreth përmbajtjes e fjalorit dhe për të kontrolluar të kuptuarin,
 - b. përdorimi i njohurive rreth llojit dhe qëllimit të tekstit për të bërë parashikime në lidhje me strukturën e ligjëratës.

- c. përdorimi i njohurive rreth autorit për të bërë parashikime në lidhje me stilin letrar, fjalorin dhe përmbajtjen.
3. *Leximi i shpejtë dhe leximi mes rreshtave* -kryerja e një kqyrjeje të shpejtë të tekstit për të marrë idenë kryesore, identifikuar strukturën e tekstit dhe për të konfirmuar ose vënë në pikëpyetje parashikimet.
4. *Hamendësimi nga konteksti*-përdorimi i njohurive paraprake të temës dhe ideve të tekstit si bazë për nxjerrjen e kuptimit të fjalëve të panjohura pa i parë ato në fjalor.
5. *Perifrazimi*-ndalimi në fund të një pjese për të kontrolluar të kuptuarin duke riformuluar informacionin dhe idetë e tekstit.
6. *Identifikimi i simboleve*-vërejtja e fjalëve që përdoren shpesh nga autori dhe që mbartin një kuptim të ndryshëm nga kuptimi i tyre i drejtpërdrejtë. Simbolet janë shpeshherë tregues të temës dhe idesë qendrore të tekstit.

Pas praktikimit të strategjive të mësipërme në tekste të ndryshme të lëndës së “Anglishtes përmes gjinive letrare” për një muaj, studimi kaloi në fazën e tij të tretë, që ishte eksperimentimi i dytë me të njëjtët studentë, në të njëjtën lëndë, me dy tekste të tjera, përkatësisht tregimet “Basti” të Anton Çehov (Anton Chehov) dhe “Ushtarët e vegjël” të Mopasan-it (Guy de Maupassant). Kësaj radhe pyetjeve të përgjithshme të përmbajtjes dhe idesë iu shtuan dhe pyetje të veçanta në lidhje me aspekte të ndryshme të përmbajtjes dhe personazheve. Në tabelën 4 dhe 5 janë nxjerrë rezultatet e leximit të këtyre tregimeve duke përdorur strategjitë e leximit që u praktikuan në fazën e dytë.

Tabela 4: Përqindjet e saktësisë në përgjigjet e studentëve në lidhje me tregimin “Basti”.

	Përmbledhja e tregimit	Ideja kryesore	Pyetja e parë	Pyetja e dytë	Pyetja e tretë	Pyetja e katërt
1.	100%	100%	50%	50%	50%	100%
2.	80%	80%	80%	80%	80%	0%
3.	80%	100%	90%	80%	90%	100%
4.	100%	80%	80%	100%	100%	50%
5.	100%	80%	80%	100%	80%	100%
6.	80%	100%	30%	100%	100%	0%
7.	100%	80%	50%	50%	100%	100%
8.	30%	80%	20%	100%	100%	80%
9.	80%	80%	50%	100%	100%	50%

Tabela 5: Përqindjet e saktësisë në përgjigjet e pyetjeve të studentëve në lidhje me tregimin “Ushtarët e vegjël”.

	Përmbledhja e tregimit	Ideja kryesore	Pyetja e parë	Pyetja e dytë	Pyetja e tretë	Pyetja e katërt
1.	100%	20%	80%	60%	100%	80%
2.	100%	70%	80%	100%	100%	100%
3.	100%	90%	100%	100%	100%	80%
4.	100%	80%	80%	100%	100%	100%
5.	80%	50%	100%	80%	100%	100%
6.	100%	80%	100%	100%	100%	0%
7.	100%	80%	80%	100%	100%	100%
8.	100%	50%	50%	50%	100%	50%
9.	100%	80%	100%	100%	100%	0%

Për tregimin “Basti” studentët duhej t’u përgjigjeshin këtyre pyetjeve:

1. Çfarë zbulon avokati në lidhje me njohurinë dhe jetën? Pse ky zbulim nuk është i kënaqshëm në pamje të parë? Çfarë ndryshimesh ndodhin në mendjen e avokatit në varësi të librave që ai zgjedh të lexojë?
2. Pse largohet me dëshirën e tij avokati nga vetëburgimi pak përpara se të përfundojë zyrtarisht periudha e kufizimit të lirisë së tij?
3. A mëson dhe bankieri diçka nga basti? Pse qan ai kur lexon letrën e avokatit? Pse e puthi avokatin në kokë? Pse e mbylli letrën e avokatit në kasafortë?
4. Çfarë përgjigje i jepet pyetjes fillestare nëse burgimi i përjetshëm është më i mirë se dënimi me vdekje?

Për tregimin “Ushtarët e vegjël” studentët duhej t’u përgjigjeshin këtyre pyetjeve:

1. Ku ngjasojnë Zhani dhe Luka? Ku ndryshojnë ata? Ku bazohet miqësia e tyre? Çfarë domethënie kanë përmasat e tyre të vogla në lidhje me madhësinë e uniformave të tyre?
2. Ç’rëndësi merr në sytë e dy ushtarëve vajza që kullot lopën? A i takonte Lukës ta fitonte zemrën e saj?
3. Është vdekja e Zhanit aksident apo vetëvrasje? Nëse është vetëvrasje, përse duhej ta vriste veten ai?
4. Çfarë duhej të kishte ditur Luka?

Siç shihet nga tabela 4 dhe 5 ka një rritje të dukshme në përqindjen e saktësisë si në lidhje me përmbledhjen e tregimeve, ashtu dhe me interpretimin e idesë kryesore. Më konkretisht, përqindja e saktësisë së Erisës është rritur nga 90% për përmbledhjen e kuptimit të tregimeve përpara përdorimit të strategjive të leximit, në 100% pas përdorimit të tyre, si dhe nga 0 % në nxjerrjen e idesë kryesore përpara përdorimit të strategjive, në 100% pas përdorimit të tyre në tregimin “Basti” dhe në 20% në tregimin “Ushtarët e vegjël”. Maria e ka rritur nivelin e saktësisë nga 80% në 100% për përmbledhjen dhe nga 0% në 80 dhe 70% për idenë kryesore; Avenola nga 30% dhe 90% për përmbledhjen në 80% dhe 100%, si dhe nga 0% dhe 80% për idenë kryesore në 100% dhe 90%; etj. Për më tepër, të gjithë studentët u janë përgjigjur relativisht saktë pyetjeve shtesë në lidhje me tregimin.

Si përfundim, nga rezultatet e eksperimentimit me studentët e vitit të parë, në lëndën e “Anglishtes përmes gjinive letrare” duket qartë se të kuptuarit e leximit nuk është thjesht të kuptuarit e pjesës së shkruar, apo marrja e informacionit prej pjesës së shkruar. Këtë e vërteton më së miri fakti që, ndërsa studentët e gjuhës angleze, në fazën e parë të eksperimentimit, dukej sikur në vija të përgjithshme e kishin kuptuar përmbajtjen, ata nuk kishin qenë në gjendje të nxirrnin idenë kryesore të teksteve. Të kuptuarit realizohet jo vetëm prej deshifrimit të kuptimit të fjalëve, por edhe përmes krijimit të lidhjeve ndërmjet informacionit të ri të tekstit dhe njohurive të lexuesit mbi temën, si dhe përmes përdorimit të strategjive përkatëse të leximit në varësi të problemeve që mund të ndeshin studentët gjatë leximit. Përdorimi i strategjive të leximit është i lidhur ngushtë dhe në mënyrë të drejtpërdrejtë me aftësinë lexuese të studentëve, që reflektohet më së miri në saktësinë e përgjigjeve të tyre. Për këtë arsye, shpjegimi i strategjive të leximit në klasë merr një rëndësi të madhe pasi i ndërgjegjëson studentët në lidhje me përdorimin e strategjive të leximit si mjet për të përmirësuar kuptueshmërinë dhe i ndihmon ata të bëjnë dallimin ndërmjet qëllimit dhe mënyrës së përdorimit të secilës prej strategjive të leximit. Në këtë mënyrë shpjegimi i strategjive të leximit në klasë ndikon në mënyrë të drejtpërdrejtë mbi efikasitetin e leximit dhe përmirësimin e ndjeshëm të kuptueshmërisë së teksteve. Rrjedhimisht përfshirja e strategjive të leximit në programin e shkollave të larta do të çonte në nivele më të larta kuptueshmërie si dhe përmirësim të ndjeshëm të të nxënit, që është elementi bazë i procesit të mësimdhënies.

BIBLIOGRAFI:

- Alderson, Charles J. (2000). *Assessing Reading*. Cambridge: CUP.
- Carrasquillo, Angela and Segan, Philip. (1998). *The Teaching of Reading in Spanish to the Bilingual Student*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- McShane, Susan. (2005). *Applying Research in Reading Instruction for Adults: First steps for Teachers*. New Hampshire: Portsmouth.
- Smith, Frank. (1985). *Reading*. Cambridge: CUP.

SHKENCA JURIDIKE

NJË VËSHTRIM MBI MBROJTJEN E MJEDISIT

Engjëll Likmeta,

Departamenti i së Drejtës Penale, Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës;

Katrin Treska

Drejtoria e Hartimit dhe Analizës së Legjislacionit, Drejtoria e Përgjithshme e Kodifikimit, Ministria e Drejtësisë

Përmbledhje në gjuhën shqipe

Krimi mjedisor është një fenomen shqetësues dhe problematik për institucionet ligjzbatuese kombëtare dhe ndërkombëtare. Në kuadër të luftimit të krimeve mjedisore me qëllim parandalimin e tyre, vëmendje e veçantë i duhet kushtuar njohjes së kornizës ligjore kombëtare dhe ndërkombëtare në këtë fushë. Qëllimi i këtij punimi është që të japë një tablo të përgjithshme të kuptimit të krimit mjedisor, llojeve të tij, si dhe trajtimi i tyre në normat kombëtare dhe ndërkombëtare. Gjithashtu, në punim trajtohen dhe parimet e sanksionuara nga legjislacioni në fuqi për mbrojtjen e mjedisit si dhe rëndësia e tyre.

Fjalët çelës: Krim, parim, mbrojtje, mjedis.

Abstract

Environmental crime is a troubling and problematic phenomenon for national and international law enforcement institutions. In the context of combating environmental crimes to prevent them, special attention should be paid to the recognition of national and international legal framework in this field. The purpose of this paper is to give an overall picture of the meaning of environmental crime, its types and their treatment by national and international law. Also, special attention will be given to principles enshrined in the legislation in force for the protection of the environment and their importance.

Key words: Crime, principle, protection, environment.

1. Hyrje

Për të vlerësuar zhvillimin e së drejtës penale, si një instrument i rëndësishëm në mbrojtje të mjedisit, është e dobishme për të filluar me disa konsiderata të shkurtra historike. (Vercher 1990:442)

Në kuadër të mbrojtjes penale të mjedisit, mund të themi se normat e para penale e kanë zanafillën e tyre të zbatimit në vendet e zhvilluara perëndimore. Me ardhjen e epokës industriale, disa vende në Evropë miratuan një sërë ligjesh për mbrojtjen e mjedisit. Kështu, në vitin 1845, në Gjermani u miratua Kodi i Përgjithshëm Industrial Gjerman. Po në të njëjtin vit u miratua Akti Anglez i vitit 1845, për çështjet e ujësjellësit, Akti Spanjoll i ujit i vitit 1878, si dhe Akti Francez i vitit 1917 për aktivitetet e rrezikshme industriale dhe tregtare. Të gjithë këto akte ligjore

përmbanin dispozita me qëllim parandalimin e ndotjes së mjedisit. (Vercher 1990:442)

Për të vazhduar më tej, mbrojtja penale e mjedisit u bë një shqetësim real evropian në vitin 1978, kur Komiteti i Ministrave të Këshillit të Evropës miratoi Rezolutën (77) 88 “Mbi ndihmën e ligjit penal për mbrojtjen e mjedisit”. (Vercher 1990:442)

Kështu, gjatë këtyre viteve, e drejta penale ka zgjeruar përfshirjen e saj në mbrojtjen e mjedisit në mënyrë thelbësore, si nëpërmjet miratimit të ligjeve të reja, edhe përmes zbatimit efektiv të dispozitave ekzistuese. Në këtë drejtim, një zhvillim i madh ishte Rezoluta e Asamblesë së Përgjithshme të OKB-së 1996/10, “Roli i Ligjit Penal në Mbrojtjen e Mjedisit”, që parashikonte marrjen e masave me karakter penal krahas atyre me karakter civil, apo administrativ civil. (Benjamin 1998: 227)

Ngrohja globale, derdhjet e naftës, ulja e biodiversitetit, mjediset toksike, zhdukja e akullit të Arktikut, ujërat helmuese, ajri i ndotur, djegia e mbeturinave, prerja e paligjshme e pyjeve, (Abaraviçiutë 2010:6) ishin dhe faktorët kryesorë që nxitën Parlamentin Evropian dhe Këshillin e Bashkimit Evropian të ndërmerrnin veprimin konkret në kuadër të mbrojtjes së mjedisit, sikurse ishte Direktiva 99, e vitit 2008, “Mbi mbrojtjen e mjedisit nga ligji penal”.

Legjislacioni mbi mjedisin, si një fushë studimi rëndësia e së cilës është në rritje, është zhvilluar kryesisht kohët e fundit, gjatë katër dekadave të fundit. (Preston 2006:2) Kështu, më shumë se 250 marrëveshje mjedisore ndërkombëtare dhe rajonale janë zhvilluar në tridhjetë vjet që nga data që është shënuar Konferencën e parë e Kombeve të Bashkuara për Mjedisin Njerëzor, e mbajtur në Stokholm në vitin 1972. (Brack, Hayman, 2002:5)

Në këtë kuadër, u krijuan mjete të tilla ndërkombëtare që përfshinë Strategjinë Botërore të Konservimit në vitin 1980, Kartën Botërore për Natyrën në 1982, si dhe Kujdesin për Tokën; Një strategji për Jetesë të Qëndrueshme në 1991. Me rëndësi të veçantë ishte raporti “E ardhmja jonë e përbashkët” i vitit 1987, që kishte për qëllim zgjidhjen e problemeve mjedisore me anë të integrimet të tyre në një program me qëllimet ekonomike nga qeveritë dhe sektori privat në nivel vendor, kombëtar dhe ndërkombëtar. Një tjetër moment është dhe zhvillimi i Samitit të Tokës, i mbajtur në Brazil 1992, që ishte një konferencë e Kombeve të Bashkuara për Mjedisin dhe Zhvillimin, ku morën pjesë rreth 20.000 njerëz nga 178 shtetet e botës. (Preston, 2006:3)

2. Çfarë përfshin krimi mjedisor?

Krimi mjedisor përfshin një gamë të gjerë të aktiviteteve dhe sjelljeve që dëmtojnë mjedisin. Këto aktivitete variojnë nga veprimet e pakujdesshme deri në ato të qëllimshme. (Bricknell 2010: 3)

Ndotja e mjedisit, paraqet hedhjen e materialit ndotës në mjedis. Ajo shkaktohet kryesisht nga aktivitetet e njeriut, por gjithashtu mund të jetë rezultat i fatkeqësive natyrore. Ndotja ka ndikim dëmtes në çfarëdo organizmash të gjallë në mjedis,

duke e bërë praktikisht të pamundur qëndrueshmërinë e jetës. (Klubi Kosovar për Mjedis dhe Energji, 2010:9)

Në përgjithësi, sistemi i drejtësisë penale nuk është i përgatitur në mënyrë përfundimtare për t'u marrë me fenomenin e krimit mjedisor. (Eman, Meško, Fields, 2009:576) Kjo pasi nuk ka një kuptim ligjor të mirëpërcaktuar dhe përfundimtar për atë se çfarë do të kuptojmë me krimi mjedisor. Përkufizimi i këtij termi vjen si rrjedhojë e këshillimit me një sërë disiplinash të tjera shkencore. (Eman, Meško, Fields, 2009:578)

Doktrina njeh dhe pranon disa mënyra për të përcaktuar krimin mjedisor. Nisur nga këndvështrimi ligjor, krimi mjedisor mund të përcaktohet si dëme të kryera ndaj mjedisit që janë në shkelje të kushteve të përcaktuara me ligj. (Burns, 2009:482)

Krimi i mjedisit mbulon aktivitete të paligjshme duke filluar nga prerjet e paligjshme të drurëve, tregtia e paligjshme e substancave të ndaluara që hollojnë ozonin, hedhja dhe transporti i paligjshëm i mbeturinave të rrezikshme, etj. Ky krim shpesh ka një natyrë ndërkombëtare, shumë fitimprurëse si dhe paraqet kërcënim serioz për mjedisin, duke kontribuar në varfëri dhe pasiguri ushqimore. Krimet kundër mjedisit mund të dobësojnë shtetin e së drejtës për shkak të aktiviteteve të krimit të organizuar dhe korrupsionit. (Martini, 2012:326). Zakonisht, krimi mjedisor konsiderohet krim i jakave të bardha, pasi shpesh aktorët e përfshirë në kryerjen e veprës së paligjshme përfaqësojnë interesat e personave juridikë, ndonëse mund të jetë dhe produkt i veprimit kriminal të individëve të caktuar. (Burns, 2009:482) Në kontrast me krimin tradicional të vjedhjes së pasurisë, që përfshin rishpërndarjen e detyruar të pasurisë ekzistuese, krimi mjedisor përfshin prodhimin dhe/ose shpërndarjen e mallrave dhe shërbimeve që janë të paligjshme në qarkullimin civil. (Brack, Hayman, 2002:6)

Krimi mjedisor si rregull i referohet çdo shkeljeje të ligjeve kombëtare dhe ndërkombëtare të mjedisit ose marrëveshjeve ndërkombëtare që ekzistojnë për të siguruar ruajtjen dhe qëndrueshmërinë e mjedisit në botë. (Martini, 2012:326) Ndaj, në të njëjtën kohë, krimet mjedisore kanë si veçanti të tyre dhe karakterin shumë përmasor të tyre, si dhe përfshijnë në tërësinë e tyre shumë viktima në raport kjo me krimet tradicionale. Autorët e krimeve kundër mjedisit zakonisht i nënshtrohen dënimeve financiare dhe jo atyre penale. (Burns, 2009:482)

Motivi kryesor për krimin mjedisor është, me përjashtim të rrallë, përfitimi financiar dhe karakteristikat e tij janë të gjitha shumë të njohura: rrjetet e organizuara, migracioni i parregullt, pastrimi i parave, korrupsioni dhe shfrytëzimi i komuniteteve të pafavorizuara. (Banks, Davies, Gosling, Newman, Rice, Wadley, Walravens, 2008:2) Krimet kundër mjedisit për shkak të natyrës së tyre të kundërligjshme, gjenerojnë të ardhura të mëdha që nuk mund të përcaktohen lehtë. Kjo për shkak të përdorimit të ekonomisë “cash”, duke shmangur në këtë mënyrë sistemet bankare. (Banks, Davies, Gosling, Newman, Rice, Wadley, Walravens, 2008:3)

3. Legjislacioni ndërkombëtar

Të drejtat e mjedisit janë shpallur në shumë instrumente ndërkombëtare, si në traktatat rajonale të të drejtave të njeriut, instrumentet e ndryshme mjedisore dhe deklaratat ndërkombëtare. (Shelton 2010:89) Kjo, pasi krimet e mjedisit paraqesin të njëjtin seriozitet sikurse dhe krimet e tjera tradicionale. (Banks, Davies, Gosling, Newman, Rice, Wadley, Walravens, 2008:2)

Sipas legjislacionit ndërkombëtar dhe institucioneve dhe organeve ligjzbatuese në arenën ndërkombëtare (G-8, Interpoli, BE, Programi i Mjedisit të O.K.B.-së si dhe Programi i Krimit Ndërrajonal dhe Instituti i Kërkimeve të Drejtësisë i OKB-së), veprat penale kundër mjedisit janë (Brack, Hayman, 2002:5):

- Tregtia e paligjshme me kafshët e egra për faktin se vjen në kundërshtim me Konventën e Uashingtonit 1973, për Tregtinë Ndërkombëtare të Specieve të Rrezikuara të Florës dhe Faunës;
 - Tregtia e paligjshme e substancave ozon-holluese, pasi bie në kundërshtim me Protokollin e Montrealit të vitit 1987, për substancat që hollojnë shtresën e ozonit;
 - Transporti dhe hedhja e paligjshme e llojeve të ndryshme të mbeturinave të rrezikshme që vjen në kundërshtim me Konventën e Bazelit të vitit 1989, për Kontrollin e Lëvizjes Ndërkufitare të mbeturinave të rrezikshme dhe të mbeturinave të tjera dhe të shkatërrimit të tyre;
 - Peshkimi i paligjshëm, i parregullt dhe i palicensuar, që bie ndesh me detyrimet e përcaktuara nga organizatat rajonale të menaxhimit të peshkimit.
 - Prerja e paligjshme e drurëve dhe tregtia e drurit, kur druri është korrur, transportuar, blerë apo shitur në shkelje të ligjit.
- Në grupin e veprave penale kundër mjedisit, që mund të ndajnë karakteristika të ngjashme me pesë kategoritë e pranuar më lart, përfshihen edhe (Brack, Hayman, 2002:5):
- Biopirateria dhe transporti i materialit të kontrolluar biologjik ose të modifikuar gjenetikisht, që mund të konsiderohet si veprë penale për shkak të Protokollit të Kartagenës të vitit 2000 “Mbi biosigurinë” e Konventës së Biodiversitetit;
 - Hedhja e paligjshme e naftës dhe mbeturinave të tjera në oqeanë konsiderohet veprë penale nisur nga përmbajtja e Konventës Ndërkombëtare të vitit 1973, “Për Parandalimin e Ndotjeve nga Anijet” si dhe nga Konventa e Londrës e vitit 1972, “Mbi hedhjet”.
 - Shkelje të mëdha të kufizimeve të tregtisë, referuar Konventës së Roterdamit të vitit 1998, “Mbi procedurën e njoftimit të pëlqimit paraprak për disa kimikate dhe produkte të rrezikshme për mbrojtjen e bimëve në tregtinë ndërkombëtare”.
 - Tregtia me kimikatet në kundërshtim me Konventën e Stokholmit të vitit 2001 “Mbi ndotësit e qëndrueshëm organikë”.

Direktiva 2008/99/EC e BE-së, e datës 19.11.2008, “Për mbrojtjen e mjedisit përmes ligjit penal”, sanksionoi në paragrafët 4 dhe 5, se: rregullat e përbashkëta për veprat penale bëjnë të mundur që të përdoren metodat efektive të hetimit dhe ndihmës

brenda dhe midis shteteve anëtare. Në mënyrë që të arrihet mbrojtje efektive e mjedisit, është e nevojshme të ndërmerren ndëshkime më bindëse për veprimet që dëmtojnë mjedisin, që zakonisht shkaktojnë ose mund të shkaktojnë dëme të konsiderueshme në ajër, duke përfshirë stratosferën, tokën, ujin, kafshët ose bimët, duke përfshirë në ruajtjen e specieve. Kjo Direktivë detyron vendet anëtare të parashikojnë ndëshkime penale në legjislacionin e brendshëm, në respekt të parashikimeve të ligjit komunitar për mbrojtjen e mjedisit.

4. Mbrojtja kombëtare e mjedisit

Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, si ligji më i lartë dhe themelor i vendit, garanton të drejtën e informimit në lidhje me gjendjen e mjedisit si dhe për mbrojtjen e tij. Kjo mbrojtje realizohet me anë të rrugëve ligjore të ndryshme si administrative, civile, apo dhe penale. Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë afirmon në mënyrë të qartë parimin e themeluar në Konventën e Aarhusit për të drejtën e publikut për të marrë informacion mbi gjendjen e mjedisit. (Shegani, Xhaxha, 2012:7) Mbrojtja administrative realizohet kryesisht nga Ministria e Mjedisit si dhe organet kryesore të pushtetit vendor. Duhet theksuar se lufta për të patur një rezultat sa më të lartë në kuadër të mbrojtjes së mjedisit nuk mund të jetë prioritet i vetëm i disa prej institucioneve shtetërore apo disa organizmave juridikë private. Ajo duhet perceptuar si një bashkëpunim ndërinstitutional midis personave juridikë vendas dhe të huaj si dhe më gjerë.

4.1 Legjislacioni civil

Ligji kryesor shqiptar në fushën e mbrojtjes së mjedisit është Ligji nr. 10431, datë 9.6.2011, “Për mbrojtjen e mjedisit”, i ndryshuar. Qëllimi i këtij ligji është mbrojtja e mjedisit në një nivel të lartë, ruajtja dhe përmirësimi i tij, parandalimi dhe pakësimi i rreziqeve ndaj jetës e shëndetit të njeriut, sigurimi dhe përmirësimi i cilësisë së jetës, në dobi të brezave të sotëm dhe të ardhshëm, si dhe sigurimi i kushteve për zhvillimin e qëndrueshëm të Shqipërisë.

Objektivat e mbrojtjes së mjedisit janë të fokusuar në disa momente kryesore prej të cilave më të rëndësishmet janë: parandalimi, kontrolli dhe ulja e ndotjes së ujit, ajrit, tokës dhe ndotjeve të tjera të çdo lloji; ruajtja, mbrojtja dhe përmirësimi i natyrës dhe i biodiversitetit; ruajtja, mbrojtja dhe përmirësimi i qëndrueshmërisë mjedisore me pjesëmarrje publike; përdorimi i matur dhe racional i natyrës dhe i burimeve të saj; ruajtja dhe rehabilitimi i vlerave kulturore dhe estetike të peizazhit natyror; mbrojtja dhe përmirësimi i kushteve të mjedisit si dhe mbrojtja dhe përmirësimi i cilësisë së jetës dhe shëndetit të njeriut. Po ashtu, ky ligj siguron kushtet materiale për zhvillimin e qëndrueshëm, duke plotësuar kuadrin e nevojshëm për zbatimin e kërkesës kushtetuese si dhe Direktivës 2004/35/KE të Parlamentit Europian dhe Këshillit, datë 21 prill 2004, "Mbi përgjegjësinë mjedisore, parandalimin dhe riparimin e dëmeve mbi ambientin", për një mjedis ekologjikisht të pastër. (Fletorja Zyrtare e Bashkimit Europian, 2004:56-75)

4.2 Parimet e mbrojtjes së mjedisit

Përsa u përket ligjeve, në fushën e mjedisit ato janë të shumta. Këto ligje mbrojnë mjedisin në tërësi dhe pjesë të veçanta përbërëse të tij. Me gjithë këtë gamë të gjerë ligjesh të mbrojtjes së mjedisit, ky legjislacion vazhdon të jetë në një proces aktiv plotësimesh dhe përmirësimesh. (Kalemaj, 2011:7) Parimet kryesore të mjedisit, të sanksionuara dhe në ligjin nr. 10431/2011, janë:

4.2.1. Parimi i zhvillimit të qëndrueshëm

Ky është një parim që zanafillën e tij e ka nga e drejta ndërkombëtare e mjedisit. (Linné, 2006:17) Zhvillimi i qëndrueshëm nuk nënkupton vetëm çështjen e sigurimit të një mjedisi të pastër për të mbështetur jetën në vendin tonë në kuptimin ekologjik, por njëkohësisht kërkon arritjen e këtij zhvillimi të qëndrueshëm dhe në fushat e demokracisë, solidaritetit, shtetit të së drejtës, barazisë gjinore si dhe në të njëjtën kohë, kërkon nxitjen e një ekonomie dinamike. (Linné, 2006:4)

4.2.2. Parimi i parandalimit dhe marrja e masave paraprake

Parimi i parandalimit dhe marrjes së masave paraprake nënkupton që kundër një rreziku të mundshëm ndaj mjedisit duhet të merren masa mbrojtëse edhe në qoftë se provat në dispozicion nuk mjaftojnë për të trajtuar ekzistencën e rrezikut si një fakt shkencor, duke vënë theksin mbi të gjitha te parandalimi. Ky parim është element i rëndësishëm në çështjet që i përkasin vendimmarrjes mjedisore. (Sandin, 2004:461-75).

4.2.3. Parimi i ruajtjes së burimeve natyrore

Mbrojtja e mjedisit realizohet duke ruajtur njëkohësisht burimet natyrore. Ruajtja sipas ligjit nënkupton edhe kursimin, përdorimin e efektshëm apo zëvendësimin e lëndëve të para natyrore e të materialeve të përfuara prej tyre dhe ripërdorimin, riciklimin e rikuperimin e mbetjeve. Për mbrojtjen dhe ruajtjen e burimeve natyrore, autoritetet publike, duhet të nxisin dhe të marrin masa, përmes hartimit, miratimit dhe zbatimit të akteve normative, strategjive, planeve, programeve e projekteve.

4.2.4. Parimi i zëvendësimit dhe/ose kompensimit

Parimi i zëvendësimit dhe/ose kompensimit kërkon marrjen e masave dhe nxitjen e veprimtarive për të zëvendësuar ndërhyrjet që mund të sjellin efekte të dëmshme mbi mjedisin me ndërhyrje të tjera që paraqesin një rrezik apo kërcënim më të vogël apo kompensojnë efektet e dëmshme të pashmangshme. Gjithashtu, duhet siguruar përdorimi i praktikave më të mira mjedisore, përdorimi i produkteve, pajisjeve e aparaturave, si dhe zbatimi i proceseve të prodhimit, që janë më pak të dëmshme apo të padëmshme për mjedisin.

4.2.5 Parimi i qasjes së integruar

Parimi i integritetit siguron respekt të ndërsjelltë dhe reciprocitet midis konsideratave ekonomike dhe mjedisore. Parimi njeh nevojën për të siguruar jo vetëm që çështjet e

mjedisit të jenë integruar në planet e zhvillimit ekonomik, por dhe në programe dhe projekte të tjera, dhe se nevojat e zhvillimit duhet të merren parasysh në zbatimin e objektivave mjedisore. (Preston, 2006:7)

4.2.6. Parimi i përgjegjësisë së ndërsjellë dhe bashkëpunimit

Nëpërmjet këtij parimi synohet bashkërendimi i veprimtarive të institucioneve të administratës publike për të përmbushur kërkesat për mbrojtjen e mjedisit. Një tjetër qëllim thelbësor i këtij parimi është dhe bashkëveprimi ndërkombëtar në fushën e mjedisit si dhe pjesëmarrja e publikut në veprimtaritë për mbrojtjen e mjedisit.

4.2.7. Parimi "Ndotësi pagan"

Parimi sanksionon lindjen e përgjegjësisë individuale financiare në rast të ndotjes së mjedisit. Kjo përgjegjësi financiare përfshin kostot e vlerësimit të dëmtimit të mjedisit, vlerësimit të masave të nevojshme, si dhe kostot e shmangies së dëmtimit të mjedisit, përfshirë kostot e rehabilitimit e të kompensimit të personave fizikë apo juridikë të dëmtuar.

4.2.8. Parimi i së drejtës për informim dhe i pjesëmarrjes së publikut

Mjedisi, edhe pse në vështrim të parë nuk është çështja më e rëndësishme për realitetin shqiptar, ai luan një rol parësor, sepse ka efekt të drejtëpërdrejtë mbi shëndetin dhe mirëqënien e çdo familjeje. Për këtë arsye, informimi për çështjet e mjedisit është e drejtë themelore e çdo individ dhe duhet respektuar nga çdo autoritet publik që mbart një informacion të tillë. (Xhindoli, 2007:108).

4.2.9. Parimi i nxitjes së veprimtarive për mbrojtjen e mjedisit

Parimi synon nxitjen e veprimtarive për mbrojtjen e mjedisit me qëllim parandalimin apo uljen e ndotjes së tij, si dhe projekteve, që ulin përdorimin e substancave të caktuara, të lëndëve të para e të energjisë, apo që e ndotin më pak mjedisin nga autoritet publike, fusha e veprimit të të cilave përfshin funksione të lidhura me mbrojtjen e mjedisit.

4.3 Legjislacioni penal

Të flasësh për mbrojtjen penale të krimeve kundër mjedisit padyshim që në Shqipëri do të hasësh në vështirësi të madhe që shoqërohet dhe nga një literaturë shumë e pakët. Themi këtë, pasi ndonëse ka kaluar më tepër se një çerek shekulli nga ndryshimet politike në vend, doktrina juridike penale për mbrojtjen e mjedisit është akoma e ndrydhur, ashtu sikurse aksioni në zbatim i shumë prej organeve ligjzbatuese shqiptare.

Në Shqipëri e drejta penale ka shërbyer si mjet i nevojshëm për mbrojtjen e mjedisit. Ligji penal shqiptar parashikonte disa norma penale për mbrojtjen e mjedisit.

Veprat penale kundër mjedisit në Kodin Penal të vitit 1952, përfshihen në kreun e IX, në krimet në fushën e ekonomisë pyjore, gjuetisë dhe peshkimit. Në këto krime, bënin pjesë dëmtimet ose prerja e paligjshme e pyjeve, dëmtimi ose prerja e

paligjshme e pemëve në kopshte dhe në parqe, gjuetia e paligjshme, si dhe peshkimi i paligjshëm. Në rast të shkeljes së tyre, ligjvënësi i kohës parashikonte dhënien e katër prej dymbëdhjetë dënimeve kryesore si gjobë, punë korrektonjëse, konfiskimin e mjeteve apo objektit të veprimtarisë së paligjshme. Interesant është se ligjvënësi shqiptar merrte në mbrojtje kafshët dhe gjuetinë ndaj tyre në vende, mjete dhe mëyra të ndaluara.

Kodi Penal i vitit 1977, nuk parashikonte një mbrojtje të veçantë për mjedisin. Për t'u theksuar në mbrojtje të mjedisit, janë normat penale që parashikonin shkeljen e dispozitave mbi karantinën e bimëve, prerjen e paligjshme të pyjeve ose dëmtimin e tyre si dhe peshkimin e paligjshëm. Kodi Penal i vitit 1977 i cilësonte veprat penale kundër mjedisit si kundërvajtje penale. Në rast të shkeljes së tyre, fajtori i nënshtrohej dënimeve kryesore që ishin qortimi shoqëror, gjobë, riedukim nëpërmjet punës si dhe heqje lirie.

Referuar legjislacionit aktual kombëtar shqiptar, më saktësisht, Kodi Penal, në kreun e tij të katërt parashikon mbrojtjen e mjedisit nga normat juridiko penale. Në veprat penale kundër mjedisit, Kodi Penal përfshin ndotjen e ajrit, transportimin e mbeturinave toksike, ndotjen e ujrave, peshkimin e ndaluar, prerjen e paligjshme të pyjeve, prerjen e drurëve dekorativë dhe frutorë, shkatërrimin me zjarr të pyjeve dhe mjedist pyjor, shkatërrimin nga pakujdesia me zjarr të pyjeve dhe të mjedisit pyjor, si dhe shkeljen e karantinës së bimëve dhe kafshëve.

Shqipëria post komuniste ka një trashëgimi mjedisore negative si rrjedhojë e pikave të nxehta të ndotura të shpërndara në mbarë vendin, nëpërmjet zhvillimit të industrisë së rëndë ndotëse. (Kalemaj, 2011:7) Ngase Republika e Shqipërisë nuk i kushtoi vëmendje mbrojtjes së mjedisit gjatë periudhës së komunizmit, mund të themi se mjedisi në Shqipëri ka vuajtur rëndë edhe gjatë 20 viteve të fundit, me një tendencë për degradim të mëtejshëm dhe me disa fusha mjedisore në përkeqësim të konsiderueshëm. (Kalemaj, 2011:7)

Ndërsa praktika gjyqësore shqiptare në drejtim të ndëshkimit të krimeve kundër mjedisit është e pakët dhe pothuajse ka një *trend* që shkon në “favor” të personave juridikë që shpesh, përse jo dhe për shkak të zbatimit të gabuar të ligjit nga ana e gjyqësorit tone, përfitojnë nga krimet e kryera mjedisore.

Gjyqësori luan një rol vendimtar në interpretimin, shpjegimin dhe zbatimin e ligjeve dhe rregulloreve. Sipas Kaniaru, Kurukulasuriya dhe Okidit “*Gjyqësori luan një rol kritik në rritjen dhe interpretimin e ligjit të mjedisit dhe përligj interesin publik për një mjedis të shëndetshëm dhe të sigurt. Gjyqësori ka luajtur dhe me siguri do të vazhdojë të luajë një rol të rëndësishëm në zhvillimin dhe zbatimin e legjislacionit dhe institucioneve për një zhvillim të qëndrueshëm*”. (Preston, 2006:3)

Përfundimet

Mbrojtja e mjedisit është një ndër çështjet që vitet e fundit ka marrë vëmendjen maksimale në arenën ndërkombëtare dhe është një ndër fushat në të cilat Bashkimi Evropian ka përqendruar vëmendjen e tij. Një sërë direktivash janë miratuar në këtë fushë kaq të ndjeshme për mirëqenien dhe të ardhmen e globit.

Ndërkohë, për sa i përket vendit tonë në veçanti, mbrojtjes së mjedisit nuk i është kushtuar vëmendja e duhur. Kjo fushë rregullohet nga ligje të posaçme si dhe nga normat penale. Ndërkohë që edhe në kuadër të përafrimit të legjislacionit shqiptar me atë evropian, kërkesë është përmirësimi jo vetëm i legjislacionit në këtë fushë, e mbi të gjitha ashpërsimi i dënimeve penale, por edhe zbatimi me përpikmëri i këtij legjislacioni nga individët dhe organet ligjzbatues. Lufta për të patur një rezultat sa më të lartë në kuadër të mbrojtjes së mjedisit nuk mund të jetë prioritet i vetëm i disa prej institucioneve shtetërore apo disa organizma juridike private.

Është koha që shoqëria dhe qeveria shqiptare, ashtu sikurse organet e ndjekjes penale, të investojnë më shumë energji pozitive në mbrojtje të mjedisit dhe që mbrojtja e tij të mos mbetet një përparësi e shkruar në letër.

BIBLIOGRAFIA

Abaravičiūtė Dalia, (2010) "Environmental protection through criminal law: the case study of Lithuania" Master of science, May, A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements of Lund University International Master's Programme in Environmental Studies and Sustainability Science (LUMES).

Benjamin Antonio, (1998) "Criminal law and the protection of the environment in Brazil", Fifth International Conference on environmental Compliance and Enforcement, U.S.A.,

Available from: www.inece.org/5thvol2/benjamin.pdf [Aksesuar datë 10.04.2014]

Banks Debbie, Davies C., Gosling J., Newan J., Rice M., Wadley J., Walravens F., "Environmental crime",

Available from: (2008) www.unodc.org/.../EIA_Ecocrime_report_0908_final Aksesuar datë 10.04.(2014)

Bricknell Samantha, (2010) "Environmental crime in Australia", Australian Institute of Criminology. Available from:

<http://www.aic.gov.au/documents/2/1/1/%7B211B5EB9-E888-4D26-AED4D4E76646E4B%7Drrpp109.pdf> [Aksesuar datë 10.04.2014]

Brack Duncan, Hayman Gavin, Royal Institute of International Affairs, "International environmental crime: the natyre and control of environmental black markets", (2002). Available from:

[https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Energy,%20Envir
onment%20and%20Development/riia_environmental_crime_workshop_report.pdf](https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Energy,%20Environment%20and%20Development/riia_environmental_crime_workshop_report.pdf)
[Aksesuar datë 18.04.2014]

Burns Ronald, Texas Christian University, “Environmental Crime”, 2009. Available from:

<http://www.sagepub.com/haganintrocrim7e/study/features/articles/HB10.4.pdf>.
[Aksesuar datë 10.04.2014]

Direktiva 2008/99/EC e BE-së, e datës 19.11.2008, “Për mbrojtjen e mjedisit përmes ligjit penal”, Fletorja zyrtare e Bashkimit Europian, Nr. 328/28, datë 6.12.2008. Available from: faolex.fao.org/docs/pdf/eur83699.pdf [Aksesuar datë 22.04.2014]

Eman Katja, Meško G., Fields C., “Crimes against the Environment: Green Criminology and Research Challenges in Slovenia” Varstvoslovje, Journal of Criminal, Justice and Security, year 11, no. 4, 2009. Available from: <http://www.fvv.uni-mb.si/Varstvoslovje/Articles/VS-2009-4-Eman-Mesko-Fields.pdf> [Aksesuar datë 10.04.2014]

Edwards Sally, Edwards Terry, and Fields Charles, “Environmental Crime and Criminality: Theoretical and Practical Issues”, Garland Publishing New York and London, 1996. Available from: <http://www.fvv.uni-mb.si/varstvoslovje/articles/VS-2010-4-Report-Eman2.pdf> [Aksesuar datë 10.04.2014]

Gjykata e Apelit Tiranë, vendimi nr.2680, datë 13.12.2011.

Klubi Kosovar për Mjedis dhe Energji, “Mbrojtja e mjedisit”, Prishtinë, (2010). Available from:

<http://keecorganisation.com/tmp/images/stories/pdf/MbrojtjaMjedisit.pdf> [Aksesuar datë 10.04.2014]

Kalemaj Ilir, “Sa larg është Shqipëria në përmbushjen e parametrave mjedisorë të specifikuar nga acquis mjedisore dhe konventat ndërkombëtare në fushën e mjedisit ?” Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim, Tiranë 2011.

Linné Philip, “The Legal Significance of Sustainable Development in EC Law Implications From a Perspective of Article 6 EC” Master Thesis for the Master of Law Programme, Department of Law, School of Economics and Commercial Law Göteborg University, (2006). Available from:

<https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/7325/1/Philip.pdf> [Aksesuar datë 17.04.2014]

Martini Maira, [Environmental crime and corruption](#), 2012 Number: 326. Available from:

http://www.transparency.org/whatwedo/answer/environmental_crime_and_corruption [Aksesuar datë 10.04.2014] McIntyre Owen, “The Role of Customary Rules and Principles of International Environmental Law in the Protection of Shared International Freshwater Resources”. Natural Resources Journal, 46, 2006:157-210. Available from: www.esil-sedi.eu/sites/default/files/McIntyre.PDF [Aksesuar, datë 19.04.2014]

Numri CELEX: 32004L0035, Fletorja Zyrtare e Bashkimit Europian, Seria L, nr. 143, datë 30.4.2004.

Preston J. Brian, *“Ecologically Sustainable Development in the Courts in Australia and Asia”*, New Zealand, 2006, Available from: <http://www.lec.lawlink.nsw.gov.au/agdbasev7wr> [Aksesuar datë 16.04.2014]

Sandin Per *“The Precautionary Principle and the Concept of Precaution”* Environmental Values 13, 2004:461-75, The White Horse Press.
Available from: <https://sustainability.water.ca.gov> [Aksesuar datë 17.04.2014]

Shegani Altin, Xhaxha Evis, *“The Albanian criminal law and environmental crime – Ecomafia”* Iustinianus Primus Law Review Vol. 3:2, 2012. Available from: <http://www.law-review.mk/> [Aksesuar datë 17.04.2014]

Shelton Dinah, Developing substantive environmental rights. Journal of Human Rights and the Environment, Vol. 1 No. 1, March 2010. Available from: www.aihr-resourcescenter.org/ [Aksesuar datë 18.04.2014]

Vercher Antonio, The Use of Criminal Law for the Protection of the Environment in Europe: Council of Europe Resolution (77) 28, 10 Nw. J. Int'l L. & Bus. 442 (1989-1990) Available from: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1304&context=njilb> [Aksesuar datë 09.04.2013]

Xhindoli Irma *“E drejta për informim dhe mjedisi”*, revista *“Studime Juridike”* Nr. 1, Tiranë 2007.

RIVENDOSJA NË AFAT E SË DREJTËS SË ANKIMIT NË PROCESIN PENAL

Klodjan Skënderaj, Lirime Çukaj

Departamenti i të Drejtës Penale,
Fakulteti i Drejtësisë
Universiteti i Tiranës

Përmbledhje

E drejta për një proces të rregullt ligjor është një garanci për shtetasit ndaj veprimeve të padrejta të organeve të drejtësisë dhe një detyrim i këtyre të fundit, për të mos cënuar të drejtat dhe liritë e individëve. E drejta për një gjykim të drejtë në proceset penale evidentohet nëpërmjet një numri të drejtash, si e drejta për t'u konsideruar i pafajshëm, e drejta për një seancë publike, e drejta për t'u gjykuar pa një vonesë të nevojshme, e drejta për të përgatitur mbrojtjen, e drejta për t'u mbrojtur vetë ose nëpërmjet mbrojtësit, e drejta për të thërritur dëshmitarë etj. Rivendosja në afat e të drejtës së ankimit përbën një nga garancitë që shoqëron të drejtën e mbrojtjes në procesin penal. Ky institut shërben si garanci për të pandehurin e gjykuar në mungesë, në momentin kur paraqitet, çështja në ngarkim të tij, të shqyrtohet nga një gjykatë më e lartë. Ky punim, ka për qëllim të trajtojë një nga garancitë që sistemi procedural u ofron personave të gjykuar në mungesë, në këndvështrim të garantimit të së drejtës së mbrojtjes në procesin penal, që është e drejta për t'u rivendosur në afat për të ushtruar ankimin.

Fjalë kyçe

e drejta e ankimit efektiv, mbrojtës i të pandehurit, rivendosje në afat, forcë madhore, rast fator, afat dhjetë ditor, organ procedues.

Abstract

The right for a due legal process is a safeguard for the citizen against the unjust acts of the organs of justice and an obligation of the last ones, not to threaten the rights and liberties of individuals. The right for a due trial in criminal processes passes through several rights like the right to be presumed innocent, the right of a public hearing, the right to be judged on time, the right to prepare the defense, the right of the self defense or through a lawyer, the right to call a witness etc. Due reinstatement of the right of complaint is one of the guarantees that accompanies with the right of defense in criminal processes. This institute serves as a guarantee for the defendant tried in absentia, since at the moment of appearance, the case charged on him is examined by a higher level court. This paperwork aims to deal with one of guarantees that the procedural system offers to the persons tried in absentia, in view of guaranteeing the right of defense in a criminal process which is the right to reinstate the term to exercise the appeal.

Key words: right of complaint; lawyer of defendant, reinstatement of term; force majeure, date ten daylong; procedure organ

I. E drejta e mbrojtjes në procesin penal

Neni 31 i Kushtetutës, garanton të drejtën e çdo personi të akuzuar për kryerjen e një veprë penale që të vihet menjëherë në dijeni për akuzën, të ketë kohën e lehtësitë për të përgatitur mbrojtjen, të mbrohet vetë ose me ndihmën e një mbrojtësi ligjor të zgjedhur prej tij, si dhe t'u bëjë pyetje dëshmitarëve apo të kërkojë paraqitjen e tyre apo personave të tjerë që mund të sqarojnë faktet e çështjes penale. Të gjitha këto garanci janë elemente të së drejtës të mbrojtjes në procesin penal, e cila konsiderohet si thelbi i konceptit të krijuar për procesin e rregullt ligjor.

Në zbatim të nenit 31 të Kushtetutës, dispozitat procedurale penale garantojnë gjithashtu të drejtën e të pandehurit, i cili nuk ka mjete të mjaftueshme, për sigurimin e mbrojtjes falas me një avokat të caktuar kryesisht nga gjykata. Neni 6 i K.Pr.P. parashikon se *“i pandehuri ka të drejtë të mbrohet vetë ose me ndihmën e mbrojtësit. Kur nuk ka mjete të mjaftueshme i sigurohet mbrojtja falas me avokat. Mbrojtësi ndihmon të pandehurin që t'i garantohen të drejtat procedurale dhe t'i ruhen interesat e tij ligjore.”* Në këtë mënyrë legjislacioni penal garanton të drejtën e mbrojtjes edhe kur i pandehuri nuk ka mundësi të zgjedhë vetë mbrojtësin e tij.

1.1. Njoftimi i të pandehurit mbi procesin

Në jurisprudencën kushtetuese janë elaboruar elementet dhe kriteret e një gjykimi të drejtë, mes të cilave një rëndësi të veçantë kanë ato që lidhen me njoftimin e duhur të të pandehurit se ndaj tij po zhvillohet një proces penal në mënyrë që ai të marrë pjesë në proces dhe të marrë masat për të siguruar mbrojtjen e duhur. Gjykata Kushtetuese ka theksuar qëndrimin se të informosh dikë për një proces të hapur kundër tij, është një akt gjyqësor i një rëndësie të veçantë, që duhet bërë në përputhje me kërkesat procedurale, të cilat garantojnë ushtrimin efektiv të të drejtave nga ana e të pandehurit. E drejta e një personi të akuzuar, për të qenë i pranishëm në seancën dëgjimore të akuzave të ngritura kundër tij, është thelbësore për një proces të drejtë. Shteti ka detyrimin për ta njoftuar të pandehurin në mënyrë efektive dhe të përshtatshme për seancën dhe të marrë masa për të siguruar praninë e tij.

Kjo Gjykatë në jurisprudencën e saj vazhdimisht ka përcaktuar disa standarde kushtetuese të cilat janë të lidhura nga pikëpamja organike e funksionale me njëra-tjetrën në mënyrë të tillë, që cenimi i njërit standard ndikon në mënyrë të pashmangshme në cenimin e të tjerave. Praktikisht e drejta për t'u njoftuar për një gjykim dhe pjesëmarrja në të është e lidhur me vendimmarrjen e gjykatës, e cila ndikon drejtpërsëdrejti mbi të drejtat subjektive ose interesat e ligjshme të individit. Nga ana tjetër, e drejta për të marrë pjesë në gjykim krijon të njëjtat mundësi, për të paraqitur prova dhe argumente në mbrojtje të interesave vetjake, në raport me palën kundërshtare. E drejta për t'u njoftuar për të marrë pjesë në gjykim, i paraprin të drejtave të tjera, pasi, nëse pala ndërgjyqëse nuk njoftohet për datën dhe orën e seancës, ajo detyrimisht do të gjendet në pamundësi objektive për të ushtruar të drejtat e tjera, të cilat i garantohen nga neni 42 i Kushtetutës, në kuadrin e një procesi të rregullt ligjor.

Gjykata Kushtetuese ka theksuar se është detyrë e autoriteteve shtetërore përkatëse që të njoftojnë në mënyrë rigorozë, konform kërkesave procedurale, të pandehurin ndaj të cilit ka filluar një proces penal, pasi vetëm në këtë mënyrë mund të arrihet në përfundimin se i pandehuri ka hequr dorë me vullnetin e tij të lirë nga pjesëmarrja në gjykim. Vërtetimi i këtyre fakteve sipas kësaj Gjykate, për të dyja rastet, është detyrë e organeve kompetente. Dispozitat procedurale për njoftimet vendosin një rend të caktuar për mënyrën e njoftimit të akteve për të pandehurin, prandaj duhet respektuar rendi sipas preferencës ligjore për këtë qëllim. Me këtë detyrim të organeve përkatëse shtetërore, për të njoftuar në mënyrë rigorozë të pandehurin dhe për të provuar se ai i fshihet drejtësisë, është e lidhur e drejta e tij për të marrë pjesë në gjykim, si dhe kompetenca e gjykatës për të vendosur për gjykimin e tij në mungesë kur janë respektuar në mënyrë rigorozë dispozitat për njoftimin. Me qëllim të marrjes dijeni për procesin për të siguruar pjesëmarrjen e tij në gjykim, dispozitat procedurale (nenet 140 – 142 të K.Pr.P.) parashikojnë mënyrat për njoftimin e të pandehurit. Neni 352 i K.Pr.P. ka parashikuar gjykimin në mungesë të të pandehurit kur ai e kërkon vetë ose refuzon të paraqitet, kur largohet nga salla apo u ikën punonjësve të rendit që e shoqërojnë si të paraburgosur, si dhe kur vërtetohet që i fshihet gjykimit. Në të gjitha rastet kur gjykata vendos që shqyrtimi gjyqësor të bëhet në mungesë të të pandehurit, ky i fundit përfaqësohet nga mbrojtësi i tij dhe, kur nuk ka mbrojtës të zgjedhur, gjykata cakton një mbrojtës kryesisht.

Në Rezolutën (75) 11 “Për kriteret e gjykimit në mungesë të të akuzuarit”, të Komitetit të Ministrave të Këshillit të Evropës, pasqyrohen disa rekomandime për shtetet anëtare, të cilat duhet që të mbajnë parasysh nëntë rregulla minimale: (i) askush nuk duhet të gjykohet pa pasur një thirrje për gjyq në kohë; (ii) kjo thirrje për gjyq duhet të ketë të sanksionuara edhe pasojat nëse i akuzuari nuk vjen në gjykim; (iii) kur gjykata vëren se edhe pse i akuzuari është njoftuar dhe nuk është paraqitur, ajo, nëse çmon se prania e tij në proces është e pazëvendësueshme ose beson se i akuzuari është penguar të paraqitet, duhet të vendosë shtyrjen e procesit; (iv) i akuzuari nuk duhet të gjykohet në mungesë, nëse është e mundur të transferohen procedimet te një shtet tjetër ose të aplikohet për ekstradim; (v) kur i akuzuari gjykohet në mungesë, provat duhet të merren në mënyrë të zakonshme dhe mbrojtja duhet të ketë të drejtë të ndërhyjë; (vi) një vendim gjykate, i dhënë në mungesë, duhet t’i njoftohet personit sipas rregullave për njoftimet dhe marrjes dijeni brenda afatit të parashikuar për apelim. Ky afat duhet të fillojë që nga dita e marrjes dijeni efektivisht të personit, përveçse kur ai qëllimisht i fshihet drejtësisë; (vii) çdo personi të gjykuar në mungesë, duhet t’i jepet e drejta për apelim, me çdo lloj mjeti ligjor që do t’i ishte dhënë sikur ai të ishte i pranishëm; (viii) për personin e gjykuar në mungesë, të cilit nuk i është bërë njoftimi në mënyrën e duhur, duhet të ketë një mjet ankimi që t’i mundësojë atij shfuqizimin e vendimit; (ix) një person i gjykuar në mungesë, por që njoftimi i është bërë në rregull, duhet të ketë të drejtën e një rigjykimi në mënyrën e zakonshme, nëse ai mund të provojë mungesën e tij para gjykatës për arsye të pavarura nga vullneti i tij.

II. Rivendosja në afat e të drejtës së ankimit

Prania e rrethanave të veçanta, të cilat u kanë hequr mundësinë subjekteve procedurale që brenda afatit ligjor të ushtrojnë të drejtën e ankimit është mbajtur parasysh nga ligjvënësi, duke u sanksionuar në norma juridike të veçanta dhe e drejta e rivendosjes në afat të ankimit, nga ana e të gjithë subjekteve të legjitimuar, në rastet kur plotësohen kushtet e veçanta ligjore që parashikohen nga nenin 147 të K.Pr.Penale. Ushtrimi i së drejtës për të kundërshtuar vendimin e gjykatës nëpërmjet ankimit të rivendosur në afat, është një zgjidhje ligjore e veçantë, pasi ai bën përjashtim nga rregulli i përgjithshëm që përcakton se ankimi duhet ushtruar brenda afatit ligjor të parashikuar në ligj.

Ajo normohet si rast përjashtimor në dy situata të ndryshme, çka e shpreh këtë dhe normimi se rivendosja në afat nuk lejohet më shumë se një herë për secilën palë për çdo shkallë të procedimit (pika 3 e nenit 147 të K.Pr.P.). Situata e parë është ajo ku të legjitimuarit për të kërkuar kthimin prapa kanë pasur dijeni efektive për detyrimin apo të drejtën, por të ndodhur në gjendje pamundësie objektive dhe pa faj, nuk kanë mundur të përmbushin aktin në kohën apo brenda afatit që nuk mund të zgjatet, çka i ka kushtuar, pas kalimit të afatit, humbjen e së drejtës për ta përmbushur aktin (pika 1 e nenit 147 të K.Pr.P.). Duke iu referuar llojeve të afateve, është e qartë se vetëm për afatet që nuk mund të zgjaten, të cilat pasojnë dekadencën në rast të kalimit të tyre, është e mundur të kërkohet rivendosja në afat. Këtu përfshihen të gjithë ato afate, mospërmbushja brenda apo përmbushja në kapërcim të të cilëve, do të sillte mospranimin apo papërdorshmëri të aktit. Kjo sepse, për afatet e zakonshme, të cilat nuk mbartin këtë pasojë në rast të kalimit të tyre, është e kotë një kërkesë e tillë, ngaqë nuk është e penguar përmbushja e mëvonshme e tyre. Për këtë, rivendosja në afat është riposëdim i detyrimit apo i së drejtës me karakter thelbësor, sepse pa as më të voglën mangësi, i legjitimuari vendoset në të njëjtat kushte si në momentin e parë, atje ku ka filluar të ecë *koha/spatium temporis* e humbur.

2.1. Rasti fator dhe forca madhore

Për të kërkuar rivendosjen në afat është e domosdoshme që të kemi praninë e njërit prej kushteve që parashikon ligji, të cilat nuk janë të rrethanave të zakonshme, por përkundrazi kërkojnë që ato të jenë të natyrës së jashtëzakonshme dhe se barra e provës për ekzistencën e tyre i takon subjektit, i cili kërkon njohjen e kësaj të drejte.

Për shkak të kushteve që kërkojnë për të arritur në një rikthim të tillë, rivendosja është një institut përjashtimor dhe jo i mundshëm për t'u arritur për çfarëdo lloj rasti. Nuk mjafton për këtë thjesht pamundësia për të kryer aktin në afatin e përcaktuar, por kërkohet që i interesuari të pretendojë situatën e rastit fator apo forcës madhore, shkak i cili ka bërë të pamundur përmbushjen e aktit brenda afatit që nuk mund të zgjatet. Është në detyrimin e të interesuarit për të provuar, qoftë njërën prej situatave, ashtu edhe lidhjen e saj me vetë të interesuarin, çka duhet

ta këtë vendosur në kushtet e pamundësisë absolute për të respektuar afatin dhe jo në një situatë të vështirë.

Si situatë e pamundësisë absolute kuptohet ajo në të cilën çdo përpjekje bëhet e kotë dhe e pafrytshme. Për këtë, prevalon konsiderata se *forcë madhore* është çdo energji e jashtme, natyrore ose njerëzore, edhe pse e parashikueshme por e papërballueshme, që detyron mosreagimin në kryerjen e aktit brenda afatit. Ndërsa *rasti fator* është ngjarja e befasishme dhe e paparashikuar, përcaktuese e veprimtarisë dhe mposhtëse e çdo mundësie përballimi, që detyron mosreagim në kryerjen e aktit brenda afatit. Të dy konsideratat përfshihen në atë, që pengesa duhet të jetë energji/forcë qoftë dhe e parashikueshme por e pashmangshme, apo të jetë ngjarje e paparashikuar ose e paparashikueshme, por dhe sidoqoftë të dyja asgjësuese të dëshirës dhe vullnetit, pra pa faj.

Kur subjekti bën kërkesën për rivendosjen në afat të ankimit, ai duhet të provojë se ka qenë pikërisht prania e njërit prej këtyre rasteve, që nuk e ka lejuar të ushtrojë në kohë ankimin e tij. Prandaj, bashkë me kërkesën, duhen bashkëlidhur dokumentet që konfirmojnë praninë e ndonjëres prej këtyre rrethanave, siç mund të jetë p.sh. vërtetimi i institucionit spitalor në të cilin shprehet qartë data e shtrimit dhe kohëzgjatja e qëndrimit në spital, si dhe diagnoza e rëndë e sëmundjes, vërtetimi i fillimit të çështjes penale ose deklarime të personave që kanë dijeni për rastet kur personi është vënë në kushte moskomunikimi, si pasojë e rrëmbimit të tij nga persona të ndryshëm etj.

Në praktikë, është mjaft e përhapur konsiderata se gjendja shëndetësore është pengesë e llojit rast fator apo forcë madhore, në kushtet kur ajo është e tillë që pengon të interesuarin jo vetëm për ta përmbushur vetë aktin, por edhe për t'ia ngarkuar përmbushjen mbrojtësit, apo të paraqesë aktin si nëpërmjet postës ashtu dhe nëpërmjet përfaqësuesit të posaçëm, i pranishëm së paku në çastin e fundit të afatit. Kur mbrojtësit i është ngarkuar nga i pandehuri, apo pala, përmbushja e aktit, nuk mjafton të provuarit nga ana e tij e rastit fator apo forcës madhore, si shkak pengues i kryerjes së aktit të cilin ka marrë përsipër të kryejë. Është e nevojshme të provohet dhe pamundësia për të njoftuar për këtë edhe të pandehurin apo palën. Vetëm kur të pandehurit, palës, mbrojtësit, pra secilit veçmas, i është lejuar kryerja e aktit, afatin e të cilit ata kanë humbur, çdonjëri prej tyre nuk mbart detyrimin respektivisht të pamundësisë së caktimit të detyrës apo njoftimit të të pandehurit apo palës, për pamundësinë e kryerjes.

2.2. Mospasja dijeni

I pandehuri që ka humbur afatin e parashikuar në nenin 415/1 të K.Pr.P. për të paraqitur ankimin ndaj vendimit, në rastin kur vendimi është shpallur në mungesë të tij, ka të drejtën të kërkojë rivendosjen në afat, por ai duhet të provojë në një rast të tillë se nuk ka marrë dijeni për vendimin.

Në vështrim të mënyrës së njoftimit të thirrjes në gjykim apo dhe datës së gjykimit, ekziston probabiliteti që i pandehuri të konsiderohet i njoftuar edhe në

rastet kur ai efektivisht nuk ka marrë dijeni dhe kjo ndodh në të gjitha rastet kur akti që është për t'u njoftuar nuk i është dorëzuar në dorë personalisht të pandehurit, por personit që bashkëjeton më të, fqinjit ose personit që punon më të (neni 140/1 i K.Pr.P.), kur akti është depozituar në qendrën administrative, është vendosur afishimi i lajmërimit në portën e shtëpisë dhe është konfirmuar lajmërimi i marrjes (neni 140/4 i K.Pr.P.), apo kur njoftimi është bërë duke i dorëzuar një kopje të aktit mbrojtësit (neni 141/1 i K.Pr.P.), në rastet kur i pandehuri është jashtë shtetit (neni 142/1 i K.Pr.P.), në rastin e të burgosurit që lirohet për shkak të ndryshimit të masës së sigurimit dhe njoftimi në banesën e deklaruar ose të zgjedhur nuk mund të bëhet (neni 139/4 i K.Pr.P.), në rastin e njoftimit të të pandehurit të fshehur/ikur ose të arratisur/që largohet nga vendi i vuajtjes së dënimit (neni 141/4 i K.Pr.P.).

Duke njohur këtë mundësi, ligjvënësi ka normuar të drejtën e të pandehurit për t'u rivendosur në afat parashikuar nga pika 2 e nenit 147 të K.Pr.P., por me kushtin që ai të provojë se nuk ka marrë dijeni për vendimin. Sistemi i njoftimit mbart prezumimin e dijenisë, nga ku kjo e fundit duhet të provohet nëse nuk është arritur. Për këtë, i pandehuri duhet të provojë jo vetëm që është ndodhur në një nga rastet e sipërpërmendura të padijenisë, por duhet të provojë, në rastin e pritjes së njoftimit nga bashkëshorti, fqinji apo ai që punon më të, që mungesa e dijenisë nuk ka ndodhur për fajin e tij, apo që sjellja e tij nuk ka qenë e qëllimshme për të shmangur njohjen me aktin ose, në rastin e dorëzimit të kopjes së aktit mbrojtësit, duhet të provojë jo thjesht një sjellje neglizhente apo indiferente të tij por duhet të provojë që nuk është shmangur, ka refuzuar, apo është larguar qëllimisht për të mos marrë dijeni për aktin që atij i drejtohej. Kjo sepse, sipas të gjitha rasteve të cituara, i pandehuri i ka pasur të gjitha mundësitë e në këto raste prezumohet se me një përkujdesje të zakonshme dhe pa më të voglin sforcim, ai mund të merrte dijeni për aktin që i është lënë tek këta persona të tretë apo tek mbrojtësi i tij.

Megjithatë, është e domosdoshme që të kuptohet se pavarësisht nga kjo e drejtë ekskluzive që ka i pandehuri për të paraqitur kërkesën e tij në lidhje me krijimin e mundësive ligjore për kundërshtimin e një vendimi gjyqësor, për të cilin ai ka marrë dijeni pas mbarimit të afatit të ankimit, është po ai, të cilit njëkohësisht i lind dhe detyrimi ligjor për të provuar para gjykatës se nuk ka marrë dijeni për vendimin e dhënë prej saj brenda afatit ligjor të ankimit. Në të shumtën e rasteve, gjykimi në mungesë bëhet ndaj atyre të pandehurve, të cilët i janë shmangur përgjegjësisë penale, duke u larguar në drejtim të paditur ose shkuar jashtë shtetit, por mund të ndodhë edhe që mungesa e tij në gjyq të jetë shkaktuar nga forcë madhore ose ndonjë pengesë tjetër që e përjashton nga përgjegjësia. Këto rrethana i pandehuri duhet t'i vërtetojë me prova e fakte të tjerë bindës, nëpërmjet parashtimit të tyre gjykatës, që shqyrton kërkesën e tij për rivendosjen në afat të ankimit.

2.3. Momenti i marrjes dijeni efektivisht për aktin

Bazuar në nenin 147/3 të K.Pr.P. kërkesa për rivendosjen në afat paraqitet brenda dhjetë ditëve nga dita kur i pandehuri ka marrë dijeni efektivisht për aktin.

Për të dyja rastet e parashikuara si mundësi e rivendosjes në afat, ligji ka parashikuar një tjetër afat për ngritjen e kërkesës, nga ai i parashikuar për ankimin e zakonshëm.

Ligji parashikon si afat të fillimit (*dies a quo*) të tij ditën e zhdukjes së faktit që përbënte rast ose forcë madhore apo në rastin e padijenisë për vendimin e dhënë në mungesë, ditën në të cilën i pandehuri ka marrë dijeni efektivisht për aktin, që llogaritet nga e nesërmja (pika 4 e nenit 144 të K.Pr.P.). Por çdo të kuptojmë me marrjen dijeni efektivisht për aktin, që është dhe momenti nga i cili fillon të rrjedhë afati dhjetë ditor i paraqitjes së kërkesës. Për personat që gjenden brenda territorit të shtetit shqiptar llogaritja e këtij afati është më e lehtë, pasi ai nis nga momenti që personit i komunikohet vendimi i ekzekutueshëm.

Në Kreun II të K.Pr.P. (Njoftimet), në nenet 132 – 142 të tij, parashikohen organet dhe mënyrat e njoftimit të akteve. Neni 132 përcakton si organe të cilat kryejnë apo përmbushin veprimtarinë njoftuese ftuesin gjyqësor, shërbimin postar, policinë gjyqësore, sekretarinë gjyqësore dhe gjykatën. Në parim vetëm dy organet e para janë të caktuara drejtpërdrejt dhe kryesisht në rrugë të zakonshme për përmbushjen e veprimtarisë njoftuese, ndërsa organi i policisë gjyqësore, sekretaria gjyqësore, prokuroria dhe gjykata janë organe ndihmëse apo rastësore të ushtrimit të veprimtarisë njoftuese. Në lidhje me policinë gjyqësore ligji sugjeron se ajo ngarkohet me këtë detyrë vetëm kur gjyqtari e çmon të nevojshme (neni 132/2), për shembull në rastin e njoftimit për të pandehurin që nuk gjendet, pasi ky organ është i aftë të kryejë së pari kërkimin e të pandehurit dhe më pas të përmbushë edhe veprimtarinë njoftuese të aktit që të pandehurit duhet t'i dorëzohet.

Akti i njoftimit ka karakteristikat e një akti krejt më vete, që shërben si instrument i marrjes dijeni, nga ku vetë marrja dijeni është kushti për prodhimin e efekteve të atij akti dhe bazë për sigurimin e mbrojtjes si dhe të përmbushjes së detyrimeve të subjekteve dhe figurave të tjera të procedimit penal. Rëndësia e jashtëzakonshme e marrjes dijeni për aktin, që lidhet me kërkesën për marrjen dijeni efektivisht të tij, ka bërë që ligjvënësi të ndërtojë një sistem të veçantë, si ai i njoftimit, që konsiston pikërisht në veprimtarinë njoftuese të aktit ndaj personit të cilit i drejtohet ai, por që nuk ishte i pranishëm në dhënien e aktit tashmë të përmbushur. Veprimtaria njoftuese përmbushet nëpërmjet dorëzimit të aktit shkresë që është për tu njoftuar, në dorë të atij të cilit duhet t'i bëhet i ditur akti, pra destinatarit. Për shembull, është veprimtari njoftuese dorëzimi i aktit-shkresë kopje e vendimit të pandehurit që është deklaruar në mungesë, apo edhe lajmërimi se akti që është për tu bërë më dije ndodhet në kancelarinë e gjykatës.

Në lidhje me të pandehurin, këto dispozita parashikojnë se njoftimi bëhet duke i dorëzuar atij kopjen e aktit. Vetëm dorëzimi i aktit që duhet të njoftohet në dorë jep sigurinë e njohjes efektive. Në rastin e të pandehurit të lirë, pavarësisht kërkimit të tij nga organi që ushtron veprimtarinë njoftuese, mund të ndodhë që të mos gjendet destinatar i aktit. Në rastin e të pandehurit që nuk gjenden, njoftimet i bëhen mbrojtësit të tij (i caktuar nga familjarët ose kryesisht), instrument ky i vendosur për të bërë të mundur shmangien e tejzgjatjes së procedimeve dhe

vazhdimin e tyre, situatë në të cilën konsiderohet se kemi një njoftim ligjor apo njoftim të prezumuar.

Në bazë të nenit 141 të K.Pr.P. në pamundësi të arritjes së njoftimit për të pandehurin, urdhërohet kërkimi i tij nëpërmjet policisë gjyqësore që është e specializuar në kërkim. Në rastet kur kërkimet nuk japin rezultat pozitiv verifikohet situata e të pandehurit të pagjetur efektivisht, domethënë pamundësia e njoftimit. Në bazë të nenit 142/2 të K.Pr.P. nëse ekziston dyshimi i arsyeshëm se i pandehuri gjendet jashtë shtetit, qoftë dhe me adresë dhe vendbanim të paditur, aktivizohen kërkime jashtë territorit të vendit, sipas rregullave të përcaktuara në marrëveshjet ndërkombëtare. Në këto raste, pra kur i pandehuri është gjykuar në mungesë, si pasojë e mosgjethjes së tij dhe deklarimit të ikjes, aktet i njoftohen mbrojtësit, çka konsiderohet njoftim ligjor, por jo dijeni efektive për efekt të ushtrimit të së drejtës për t'u rivendosur në afat të ankimit.

2.4. Organi që procedon

Në pikën 4 të nenit 147 të K.Pr.P. parashikohet se në kërkesën për rivendosjen në afat vendos organi që procedon në kohën e paraqitjes së saj. Lidhur me zbatimin e nenit 147 të K.Pr.P. Kolegjet e Bashkuara të Gjykatës së Lartë, me vendimin unifikues nr. 2 datë 14.10.2002, kanë përcaktuar, mes të tjerash se *“kompetente për të shqyrtuar kërkesën për rivendosjen në afat të ankimit është gjykata e shkallës së parë, kurse Gjykata e Apelit dhe Gjykata e Lartë shqyrtojnë vetëm ankimet kundër vendimeve përkatëse; ankimi i veçantë lejohet vetëm kur gjykata e shkallës së parë refuzon rivendosjen në afat; ankimi bëhet fillimisht në apel; kur kërkesa duhej pranuar Gjykata e Lartë mund të ndryshojë vendimet dhe të rivendosë në afatin e ankimit kërkuesin”*.

Në vitin 2011 Gjykata e Lartë i është drejtuar Gjykatës Kushtetuese me një kërkesë për kontrollin e pajtueshmërisë me Kushtetutën të nenit 147, pika 4 dhe 6 të K.Pr.P. duke argumentuar, mes të tjerash se neni 147/4 i K.Pr.P. bie ndesh me parimin e gjykatës së caktuar me ligj, pasi nuk përcakton se cila është gjykata kompetente për të shqyrtuar kërkesën për rivendosjen në afat të së drejtës së ankimit.

Pas shqyrtimit të kësaj çështjeje, Gjykata Kushtetuese vlerësoi se në lexim të parë të dispozitës, duket sikur ligjvënësi nuk e ka përcaktuar gjykatën kompetente për të shqyrtuar kërkesën për rivendosje në afat të së drejtës së ankimit. Por, duke iu referuar interpretimit gjuhësor në zbërthimin e togfjalëshit *“gykata që procedon në kohën e paraqitjes së saj”*, atëherë kuptohet se ligjvënësi e ka lidhur gjykatën kompetente me llojin e ankimit që bën i gjykuari. Pra, nëse i gjykuari do të ankimojë vendimin e shkallës së parë, atëherë logjikisht dhe duke iu referuar dispozitave procedurale, kompetente për shqyrtimin e ankimit do të jetë gjykata e apelit. Nëse i gjykuari do të ankimojë vendimin e gjykatës së apelit, kompetente do të jetë Gjykata e Lartë. Gjykata ka konstatuar se këtë situatë të qartë procedurale e ngatërron përmbajtja e pikës 6 të nenit 147 të K.Pr.P. e cila parashikon se *“kundër vendimit që refuzon kërkesën për rivendosje në afat mund të bëhet ankim në gjykatën e apelit”*. Ky formulim mund të çojë në përfundimin se kërkesa për rivendosje në afat duhet të

paraqitet në gjykatën e shkallës së parë në të gjitha rastet, pavarësisht se ndaj cilit vendim dëshiron të ankohet i gjykuari.

Këtë përfundim ka nxjerrë edhe vetë Gjykata e Lartë, e cila me Vendimin Unifikues të saj nr.2/2002 ka vendosur se *“në kuptim të nenit 147 të K.Pr.P. kërkesa për rivendosje në afat për të bërë ankim bëhet në gjykatën që ka dhënë vendimin dhe si e tillë duhet kuptuar përgjithësisht gjykata e shkallës së parë (gjykata e rrethit gjyqësor përkatës). Kjo rezulton nga përmbajtja e pikave 5 dhe 6 të nenit 147 të K.Pr.P. ...”*. Si rrjedhim, Gjykata Kushtetuese vlerësoi se pika 4 e nenit 147 të K.Pr.P. duhet të interpretohet në mënyrë të tillë që me termin *“organi që procedon”* të kuptohet organi që shqyrton ankimin e paraqitur nga i gjykuari, sipas rastit dhe se kuptimi/zbatimi jo i drejtë i kësaj dispozite rrjedh pikërisht nga togfjalëshi *“në gjykatën e apelit”* i parashikuar në nenin 147/6 të K.Pr.P. Nëse pjesë e këtij togfjalëshi nuk do të ishte *“e apelit”*, atëherë ankimi do të bëhej në gjykatën më të lartë respektive ndaj vendimit të dhënë nga një gjykatë më e ulët, kompetenca e së cilës do të përcaktohej sipas rastit. Në këtë mënyrë, do të garantohej edhe parimi i gjykatës së caktuar me ligj, parashikuar nga neni 42/2 i Kushtetutës. Për këtë arsye, Gjykata çmoi se togfjalëshi *“në gjykatën e apelit”*, në nenin 147/6 bie ndesh me Kushtetutën dhe vendosi shfuqizimin e tij.

Efekt i pranimit të kërkesës për rivendosjen në afat është rivendosja e palës në të njëjtin pozicion kohor procedural të cilin më parë e ka humbur. Kjo do të thotë se, sipas rastit, asaj i lejohet të përmbushë llojin e aktit të cilin nuk e kishte përmbushur.

Në pikën 1 të nenit 148 të K.Pr.P. duke pasur parasysh se ndërkohë mund të jenë kryer një sërë veprimesh apo aktesh procedurale, në të cilat pala, si pasojë e humbjes së afatit për kryerjen e aktit, nuk ka marrë pjesë, parashikohet se gjykata duhet të urdhërojë përsëritjen e atyre veprimeve në të cilat pala kishte të drejtë të merrte pjesë. Është pikërisht gjykata e shkallës së parë, që ka pranuar rivendosjen në afat, ajo që përsërit veprimet, pra pa ndryshuar apo pa dërguar shqyrtimin gjyqësor në fazën e mëparshme të hetimeve paraprake, si po ashtu, është gjykata e shkallës së dytë, sipas të njëjtit parashikim, e cila ka pranuar rivendosjen në afat të kërkesës për të paraqitur ankim ndaj vendimit, dhe që është ajo që do të ishte kompetente për të shqyrtuar dhe apelin, që cakton, gjithnjë në kushtet nëse pala e kërkon dhe është objektivisht e mundur, përsëritjen e veprimeve në të cilat pala kishte të drejtë të merrte pjesë përpara saj, duke shmangur kështu kthimin prapa të gjykimit në shkallën e parë.

Në rastin kur i pandehuri rivendoset në afat për të ankimuar vendimin e gjykatës së shkallës së parë, edhe në gjykimin në apel atij i garantohej një gjykim në themel i çështjes së tij, duke qenë se kjo gjykatë ka kompetencë të vendosë përsëritjen e hetimit gjyqësor të zhvilluar në shkallë të parë.

Ndërsa në rast se i pandehuri rivendoset në afat për të paraqitur rekurs ndaj vendimit të gjykatës së apelit, në konsideratë të tiparit thelbësor që ka Gjykata e Lartë si gjykatë ligji, është i pashmangshëm kthimi prapa i procesit për akte të një

shkallë më të ulët të procesit. Gjykata që është kompetente për shqyrtimin në themel (pika 2, neni 148 i K.Pr.P.) është, po ashtu, ajo që përmbush përsëritjen e veprimeve, që nënkupton pikërisht gjykatën që ka kryer veprimin apo gjykata përpara të cilës janë kryer aktet në të cilat pala kishte të drejtë të merrte pjesë.

III. Konkluzione dhe rekomandime

Gjatë procesit penal i pandehuri ka të drejtën të jetë i pranishëm në procesin që zhvillohet në ngarkim të tij e se ai mund të heqë dorë vullnetarisht nga ushtrimi i kësaj të drejte. I pandehuri duhet të ketë dijeni për ekzistencën e një procesi në lidhje me të pasi duhet të ekzistojnë mjete preventive ose riparuese, për të evituar procese në ngarkim të të pandehurve në mungesë që nuk kanë dijeni, ose për të siguruar në një gjykim të ri, edhe përmes paraqitjes të provave të reja, të drejtën e mbrojtjes që nuk ka qenë e mundur të ushtrohet personalisht në procesin në mungesë të përfunduar tashmë.

Gjykata është e detyruar të marrë të gjitha masat për të njoftuar një person të akuzuar penalisht për akuzën dhe procesin. Gjykatat nuk mund të vijnë një proces gjyqësor në mungesë të të pandehurit, në rast se nuk provohet në mënyrë të pakundërshtueshme dijenia e tij për procesin. GJEDNJ-ja ka vlerësuar se i takon shteteve të gjejnë mjetet e përshtatshme ligjore që në mënyrë që të përshtatin strukturën e procesit penal me parimet e një procesi të drejtë dhe, në këtë kuptim, një mënyrë do të ishte përfundimi (ndalimi) i procesit penal në shkallën e parë. Duke qenë se pas në kohe të gjatë është e vështirë dhe ka rrezik qoftë për administrimin e provave në proces, dëshmitarët etj, është e nevojshme që procesi në shkallë të parë të zhvillohet edhe në mungesë të të pandehurit. Nëse bazohemi në jurisprudencën kushtetuese, sipas të cilës nuk mund të pranohet një ankim i paraqitur nga mbrojtësi i caktuar kryesisht apo nga ai i caktuar nga familjarët, nëse nuk provohet se shprehin vullnetin e të pandehurit, atëherë përsëri arrihet në përfundimin se në raste të tilla procesi duhet të mbyllet në gjykatën e shkallës së parë dhe mund të vijojë gjykimi në gjykatat më të larta vetëm kur i pandehuri, i njoftuar, i arrestuar apo i ekstraduar, vihet në dijeni të tij dhe paraqet vullnetin për të ushtruar ankimin.

E drejta e ankimit është një e drejtë kushtetuese, e patjetërsueshme dhe ajo nuk mund të “konsumohet” nga veprimi i një subjekti, mbrojtësi (normalisht i caktuar kryesisht, në raste të tilla, për shkak të mungesës dhe të mosgjetyes të të pandehurit) i cili nuk ka marrë një prokurë *ad hoc* dhe që vepron ekskluzivisht me iniciativën e tij. Ushtrimi i një të drejte themelore nuk mund ti hiqet titullarit të saj, e cili gjendet në pamundësi për ta ushtruar atë dhe që gjendet përballë efektit të pariparueshëm të një zgjedhjeje të tjetërkujt, që nuk e ka dashur dhe me të cilën nuk pajtohet, potencialisht e dëmshme për atë vetë.

Rivendosja në afat e së drejtës së ankimit përbën një nga garancitë që shoqëron të drejtën e mbrojtjes në procesin penal. Ky institut shërben si garanci për

të pandehurin e gjykuar në mungesë, që në momentin kur ai shfaqet, çështja në ngarkim të tij të shqyrtohet nga një gjykatë më e lartë.

Procesi që zhvillohet si pasojë e pranimi të një kërkesë të tillë ka karakteristikat e një procesi të zakonshëm penal, pra me paraqitje provash, debat, konkluzione etj., dhe si pasojë zbatohen të njëjtat dispozita në lidhje me mbrojtjen dhe përfaqësimin ligjor si në çdo proces tjetër penal. Vendimi i gjykatës nuk ka asnjë pengesë lidhur me pranimin e provave të reja. Edhe në gjykimin në Gjykatën e Lartë, kjo e fundit, në rast se e sheh të nevojshme mund të caktojë edhe detyra për gjykatat më të ulëta, si p.sh. marrjen e provave të reja, thirrje dëshmitarësh etj.

Rivendosja në afat është mjet efektiv vetëm në rastet kur personi ka në dispozicion një mjet ankimi të pazezauruar, pra nëse nuk është ushtruar ankim apo rekurs. Në rast se mjetet e ankimit janë ezaauruar më parë, edhe nga mbrojtësi kryesisht, rivendosja në afat kthehet në një mjet ankimi jo efektiv, pasi ajo nuk shërben për të rivendosur në vend të drejtat e cenuara të individit.

Në raste të tilla mjeti i vetëm efektiv është kërkesa në Gjykatën Kushtetuese, e cila në rast se do të vlerësojë se autoritete nuk kanë marrë të gjitha masat për njoftimin e të gjykuarit në mungesë, çka ka çuar në padjeninë e tij për procesin, mund të prishë vendimet e të gjitha shkallëve të gjykimin dhe të kthejë çështjen për rigjykim në mënyrë që personi i gjykuar në mungesë të marrë pjesë në një proces gjyqësor ku provat e paraqitura nga akuza në ngarkim të tij ti nënshtrohen debatit gjyqësor në respektim të parimeve të barazisë së armëve dhe kontradiktoritetit.

BIBLIOGRAFIA

Kodi i Procedurës Penale i Republikës së Shqipërisë, miratuar me ligjin nr.7905, datë 21.03.1995, me ndryshime. Botim i Qendrës së Publikimeve Zyrtare.

Konventa Evropiane e të Drejtave të Njeriut, ratifikuar me ligjin nr.8137, datë 31.07.1996.

Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë

A.Vorpsi, Procesi i rregull ligjor në praktikën e Gjykatës Kushtetuese të Republikës të Shqipërisë, Maluka 2011

Dh. Lara, Koment mbi Kodin e Procedurës Penale, Shtëpia Botuese Morava, 2010

H. Islami, A. Hoxha, I. Panda, Komentari i Kodit të Procedurës Penale, Ribotim 2010, 2012

M. Rrapi, Komentari i Kodit të Procedurës Penale, 2000

Rezoluta (75) 11 “Për kriteret e gjykimin në mungesë të të akuzuarit”, e miratuar nga Komiteti i Ministrave të Këshillit të Evropës

S. Sadushi, Drejtësia kushtetuese në zhvillim, Toena 2012

Vendimi i GJEDNJ – së datë 10 maj 2011, në çështjen Shkalla kundër Shqipërisë

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 17 datë 17.04.2000

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 77 datë 08.11.2000

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 53 date 27.06.2001

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 15, datë 17.04.2003

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 25 datë 30.07.2003

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 30 datë 17.06.2010

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 34 datë 25.07.2011

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 45 datë 10.10.2011

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 26 datë 08.05.2012

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 31 datë 17.05.2012

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 33 datë 24.05.2012

Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 5 datë 25.02.2013

Vendimi Unifikues i Kolegjeve të Bashkuara të Gjykatës së Lartë nr. 2 datë 14.10.2002

Vendimi Unifikues i Kolegjeve të Bashkuara të Gjykatës së Lartë nr. 1 datë 20.01.2011